

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SÖMÜRÜ VE GÜÇLENME İKİLEMİNDE ÜCRETSİZ TARIM
İŞÇİSİNDEN SANAYİ İŞÇİSİNE DÖNÜŞEN KADINLAR: SAKARYA
GEYVE PAMUKOVA ÖRNEĞİ

Reycan ÇETİN

DOKTORA TEZİ

Şehir Planlama Anabilim Dalı
Şehir Planlama Doktora Programı

Danışman

Prof. Dr. Asuman TÜRKÜN

Haziran, 2022

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**SÖMÜRÜ VE GÜÇLENME İKİLEMİNDE ÜCRETSİZ TARIM
İŞÇİSİNDEN SANAYİ İŞÇİSİNE DÖNÜŞEN KADINLAR: SAKARYA
GEYVE PAMUKOVA ÖRNEĞİ**

Reycan ÇETİN tarafından hazırlanan tez çalışması tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehir Planlama Doktora Programı **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Asuman TÜRKÜN
Yıldız Teknik Üniversitesi
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Asuman TÜRKÜN, Danışman
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. İclal DİNÇER, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Serpil ÇAKIR, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Zeynep ENLİL, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Besime ŞEN, Üye
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Danışmanım Prof. Dr. Asuman TÜRKÜN sorumluluğunda tarafımca hazırlanan Sömürü Ve Güçlenme İkileminde cretsiz Tarım İşçisinden Sanayi İşçisine Dönüşen Kadınlar: Sakarya Geyve rneği başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Reycan ÇETİN

İmza

Bilimin önündeki engelleri kaldıran kadına ,

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması dünyanın zorlu süreçlerden geçtiği bir dönemde yazıldı. Dostlarımızın işini kaybetmesi, dünyayı kasıp kavuran salgın hastalık, ekonomik krizler ve savaş... Bu sebeple sevgili Prof. Dr. Asuman Türkün bana sadece tez danışmanlığı değil aynı zamanda psikolojik danışmanlık da yapmak zorunda kaldı. Akademik destek kadar mental destek de vermese bu tezi bitirmem mümkün olamazdı. Neşeli sohbetlerimiz, yakınmalarımız hepsi benim için bu tezin bir parçası ve hepsi için minnettarım. Çok zorlu geçen bu dönemde bölümümüzü çölde bir vaha gibi tutmak için büyük emek harcayan sevgili Prof. Dr. İclal Dinçer'e de teşekkür etmek istiyorum. Hem tez jürisi üyesi hem bölüm başkanı olarak emekleri sonsuz. Son olarak kendimden emin olmadığım seferlerde bile beni destekleyen ve çalışmamın önemi ve başarısına inanan sevgili Prof. Dr Serpil Sancar'a da teşekkürlerimi sunuyorum.

Feminist çalışma yaparken insanın kız kardeşlere sahip olması yaptığı çalışmaya inanması için çok önemli. Şanslıyım ki harika akademik kızkardeşlere sahibim. Oda arkadaşım Çiğdem İbişoğlu'na ve başka şehirlerde yaşamalarına rağmen bana her gün yetişen Dr. Sezen Savran ile Dr. Özge Erbaş'a verdikleri destek için minnettarım.

Bir doktora tezini yazmak bir köy değilse de bütün bir ailenin seferber olmasını gerektiriyor. Saha çalışmasına giderken peşime taktığım kardeşim Tuğçe Çetin ve annem Reyhan Çetin'e yardımcı pilotlukları, babam Recai Çetin başta olmak üzere tüm kök aileme ise ben çalışırken küçük kızıma gözümü hiç arkada bırakmadan baktıkları için sonsuz teşekkürler. Sevgilim Emre Yılmaz'la beraber en çok yaptığımız aktivite çalışmak oldu son iki senede. Harika bir çalışma arkadaşı ve gerçek bir partner olduğun için teşekkürler. Diğer çalışma arkadaşlarım Köpük ve Alice'e de bilgisayarımı her açtığımda yanı başımda bittikleri için teşekkür ediyorum ve hep kalbimde olan Leyla'cığma da. Güzel kızım Vera'cığım seninse sadece var olman yeter minnettar olmam için. Destek değil köstek oluşuna bile şükürler.

Son olarak bu çalışmayı mümkün kılan çalışma alanında tanıştığım memleketimin güzel kadınlarına bana evlerini ve kalplerini açtıkları için sonsuz teşekkürler.

Reyhan ÇETİN

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ	viii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
TABLO LİSTESİ	x
HARİTA LİSTESİ	xi
ÖZET	xii
ABSTRACT	xiv
1 GİRİŞ	16
1.1 Literatür Özeti.....	18
1.2 Tezin Amacı.....	20
1.3 Hipotez.....	20
2 GÜNDELİK YAŞAM VE KADIN EMEĞİ	21
2.1 Gündelik Yaşam.....	21
2.2 Kamusal Görünürlük.....	25
2.3 Kadın Emeğinin Üretime Katılma Biçimleri.....	30
2.4 Kadın Emeği Üzerine Teorik Bakışlar ve Gündelik Yaşama Yansımaları	35
2.4.1 Liberal Feminizm.....	36
2.4.2 Radikal Feminizm.....	42
2.4.3 Marksizim'in Feminist Eleştirisi ve Sosyalist Feminizm.....	48
2.5 Kırsal Kadının Emeği ve Gündelik Yaşam.....	64
2.6 Bölüm Sonucu.....	69
3 SÖMÜRÜ VE GÜÇLENME İKİLEMİNDE KADINLARIN GÜNDELİK YAŞAMLARI	72
3.1 Sınırlı Güçlenme ve Ataerkil Pazarlık	73
3.2 Güçlenmeyi Sağlayacak Ortam.....	83
3.3 Bölüm Sonucu.....	86
4 SAKARYA'NIN VE GEYVE PAMUKOVA BÖLGESİNİN SANAYİLEŞME TARİHİ VE KADINLARIN İŞÇİLEŞMESİ	89
4.1 Sakarya'nın Sanayileşme Tarihi	89
4.2 Çalışma Alanının Genel Özellikleri ve İlin Sanayileşme Tarihindeki Yeri	93
4.3 Geyve'de Kadın İşçileşmesinin Başlangıcı	100
4.4 Çalışma Alanındaki Mevcut Sanayi ve Kadın İstihdamı	102
5 ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	104

5.1 Araştırmacının Konumu.....	108
5.2 Fabrika Seçimindeki Etkenler	112
5.3 Katılımcıların Genel Özellikleri.....	114
6 ARAŞTIRMANIN BULGULARI	121
6.1 Kimlik	121
6.1.1 Çalışma Sebebi ve Çalışan Kadın Kimliğinin Benimsenmesi.....	122
6.1.2 Çalışan Kadın Eş/Anne, İkilik mi Kesişim mi?	131
6.1.3 Çalışan Kadın İmajının Katılımcılardaki ve Toplumdaki Karşılığı ...	133
6.2 Kamusal Görünürlük.....	139
6.2.1 Kamusal Mekanların Cinsiyeti	140
6.2.2 Kadınların Görünür Olmasını Sağlayan Bir Mekan Olarak İşyerinin Kamusalılığı	148
6.2.3 İşyeri Dışındaki Kamusal Mekan Kullanımları	165
6.3 Güçlenme, Kazanımlar, Değişim	174
6.3.1 Mavi Yakalı Kadınlarda Yükselme	175
6.3.2 Paranın Denetimi	181
6.3.3 Mülk Sahipliliği.....	190
6.3.4 Yeniden Üretim Rollerinin Yeniden Dağıtılması.....	194
6.3.5 Yapmama Özgürlüğü.....	201
6.3.6 Eş ile Olan İlişki ve Aile İçi Kararlara Katılım.....	203
6.4 Direniş Mekanizmaları ve Ataerkil Pazarlıklar	210
6.4.1 “Erkektir Yapar” Görüşüne Karşı “Kendinden Emin Kadın” İmajı Yaratmak.....	211
6.4.2 Örtünme	216
6.4.3 Erkek Otoritesini Tehdit Etmeden Var Olma.....	219
7 SONUÇ VE ÖNERİLER	224
7.1 Çalışmanın Özgünlüğü.....	224
7.2 Çalışmanın Bulguları.....	225
7.3 Öneriler.....	231
KAYNAKÇA	234
TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR	246

KISALTMA LİSTESİ

BM	Birleşmiş Milletler
ILO	International Labour Organisation (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	International Money Fund (Dünya Para Fonu)
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
WB	World Bank (Dünya Bankası)

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 4.1 Geyve Pamukova bölgesinin önemli merkezlere olan uzaklığı.....	94
Şekil 6.1 Sinanpaşa Camisi’nden görünüş	142
Şekil 6.2 Geyve’de Bir Kafeden Görüntü.....	148

TABLO LİSTESİ

Tablo 4.1 Sakarya'daki OSB'lerin dağılımı.....	90
Tablo 4.2 Geyve ve Pamukova Kır Kent Nüfus Dağılımı.....	96
Tablo 4.3 2021 yılı Geyve ve Pamukova nüfus dağılımları.....	97
Tablo 5.1 A firmasında çalışan mavi yakalı kadınlar	114
Tablo 5.2 Katılımcıların mahallelere göre dağılımı	115
Tablo 5.3 İşçi kadınlar dışındaki katılımcıların dağılımı	117
Tablo 5.4 Katılımcıların genel özellikleri	118

HARİTA LİSTESİ

Harita 4.1 Bölge Planı'nda ilçelerin gelişmişlik düzeyini gösteren bölgeleme haritası.....	91
Harita 4.2 OSB'lerin ilçelere göre dağılımı	92
Harita 4.3 Geyve Pamukova ve Alifuapaşa Yerleşmeleri.....	95
Harita 4.4 Pamukova mahalleleri nüfus dağılımı	98
Harita 4.5 Geyve mahalleleri nüfus dağılımı	99
Harita 6.1 Sinanbey Camisinin Konumu	141

Sömürü ve Güçlenme İkileminde Ücretsiz Tarım İşçisinden Sanayi İşçisine Dönüşen Kadınlar: Sakarya, Geyve Pamukova Örneği

Reycaan ÇETİN

Şehir Planlama Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Asuman TÜRKÜN

Bu çalışmanın amacı, kırdaki tarım dışı istihdam yaratma politikalarının kırsal kadınların gündelik yaşamı üzerindeki dönüştürücü etkisini Sakarya'nın Geyve ve Pamukova ilçelerinde yaşayan fabrika işçisi kadınlar örneğinde keşfetmektir. Kadın emeğinin kırdaki ücretsiz olarak kullanılmasının ataerki değerlerle pekiştirildiği ve kapitalizmin yeni üretim biçimlerinde bu ataerki değerleri kullanarak kadın emeğini sömürmeye devam ettiği Marksist feministler tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Bu çalışmada ise kapitalizm ve ataerkinin ortaklığının kadın emeği üzerindeki baskısı inkar edilmeksizin kadınların bu süreç içinde aktif birer aktör olarak rollerini teslim etmek amaçlanmaktadır. Bu çerçevede işçi kadınların gündelik yaşamlarının emeklerinin ücretlendirilmesiyle nasıl değiştiği ve ücretli istihdama katılmanın ataerki pazarlıkta nasıl bir koz sağladığı görünür kılınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel kavramları emek, gündelik yaşam ve ataerki pazarlık kavramlarıdır. Tüm bu kavramlar toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkilendirilerek feminist bir bakışla yorumlanmıştır. Feminist etnografik bir çalışma olarak tasarlanan araştırma Geyve ve Pamukova ilçelerinde yer alan iki fabrikada çalışan ve bu ilçelerde yaşayan mavi yakalı kadınların deneyimlerine odaklanılmıştır. Toplamda 21 kadınla yapılan derinlemesine görüşmeler, çalışmanın esas veri setini

oluşturmaktadır. Bu veriler doğrultusunda kadın emeğinin ücretlendirilmesinin kadınların güçlenmesinde etkili olduğu ancak güçlenmenin önünde ataerkil değerlerin sebep olduğu bir dizi engel olduğu keşfedilmiştir. Kadınların bu engelleri aşmada kullandığı stratejiler, aşamadıkları engeller, açmak için verdikleri tavizler ortaya koyarak güçlenme için ideale yakın bir ortamın nasıl olabileceği tartişılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın emeği, ataerkil pazarlık, işçileşme, kırdaki tarım dışı istihdam, feminist etnografi.

In The Dilemma of Being Exploited and Empowered, Transformation of Women's Labour From Free Agricultural Workers to Industrial Workers: Sakarya Geyve Pamukova Case

Reycaan ÇETİN

Department of City and Regional Planning

Doctor of Philosophy Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Asuman TÜRKÜN

This study investigates the transformative effect of creating non-farm employment in rural areas on the daily life of rural women. By analyzing the daily lives of blue-collar women who live and work in the Geyve and Pamukova districts of Sakarya province. While Marxist feminists point out that patriarchy uses women's labor traditionally free in rural areas, the new production systems of capitalism support these patriarchal values to buy women's labor for low pay. And in this study, the partnership between capitalism and patriarchy was not denied, but women were acknowledged as active agencies in this process. Within this framework, the study tried to understand the changes in the daily lives of women by being paid employment and to reveal the leverage women have gained in the patriarchal bargain. The main concepts of the study are women's labor, daily life, and patriarchal bargaining. All these concepts were related to gender roles and argued by a feminist view. This is a feminist ethnographic study and focuses on the daily lives of blue-collar women who work in large-scale production factories in Geyve and Pamukova and also live in these districts. Twenty-one in-depth interviews with blue-collar women are the main data set of the study. The study revealed that joining

paid employment is crucial for women's empowerment, but this empowerment must face many challenges caused by patriarchal values. The study discusses how to create employment to support women's empowerment by revealing local women's resistance mechanisms, their compromise, and obstacles that can not be overcome. The study is a feminist ethnographic study and focuses on the daily life experiences of blue-collar women who live and work in the Geyve and Pamukova. The deep interviews with 21 women are the main data set of the study. In sample choosing process, the marital status, age, length of service of women were considered.

Keywords: Womens labor, patriarchal bargain, non farm employment in rural areas, feminist ethnography.

1 GİRİŞ

Son on yıllarda tarımsal teknolojinin gelişmesi, tarımda yatırımcılığın desteklenmesi ve tarım sektörünün liberalleştirilmesi gibi olay ve politikalar tarımsal üretimin hem ölçeği hem de istihdam yapısını değiştirmiştir. Küçük arazilerde küçük ölçekli üretimler yapmak devletin koruması ve desteği olmadan sürdürülebilir olmadığı için kırdaki yaşayan birçok çiftçi üretime katılmanın başka yollarını aramaya başlamıştır (Woods, 2014).

Kırdaki asıl sektör olan tarımda kendilerine yer bulamayan nüfus, artan bir hızla kente göçmeye başlamış ve dünya tarihinde ilk defa kent nüfusu kır nüfusunun üstüne çıkmış, bu durum kır ve kent arasındaki ekonomik ve sosyal farkın açılmasına sebep olmuştur. Dünya Bankası (WB), Dünya Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası örgütler bu durumun önüne geçmek için bir dizi politika üretmiştir. Bu politikaların en önemlilerinden biri kırdaki tarım dışı istihdam yaratmak, böylece yoksulluğu azaltarak kırdan kente olan göçü engellemektir (Aydın, 2010; Dünya Bankası, 2007).

Türkiye kırsalı da 1980 sonrası değişen tarımsal politikalardan nasibini almış, devletin koruyucu politikalarının azalmasıyla küçük ölçekli tarımsal üretimden alınan verim düşmüş, aileler yeni geçim yolları aramaya başlamıştır. Türkiye kırsalındaki bu sorunsalı araştıran 2000 öncesi çalışmalar ailelerin en çok başvurduğu yöntemin ailenin kadınlarının tarımsal üretime devam etmesi, erkeklerin ise kır dışına göç ederek işgücüne kentlerde katılmak olduğunu göstermektedir (Kandiyoti, 1990; Morvardi, 1992). 2000 sonrası yapılan çalışmalarda ise farklı bir örüntü görülmektedir. Kıra gelen yeni sanayilerde kadınlar çalışmakta, erkekler ise tarımsal üretimi devam ettirmektedir. Tarım dışı sektörlerden gelir elde etme görevi kadınlara devredilmiştir. (Öztürk, 2012; Suziki Him ve Gündüz Hoşgör, 2019). Dünya çapında cinsiyete dayalı karşılıksız emek ile ilgili yapılmış çalışmalarda kırdaki sürdürülen tarımsal üretimin kadınların karşılıksız bırakılan emeğine ne kadar bağımlı olduğunu gösteren birçok örneğe rastlanmaktadır. Baba evinden koca evine devredilen, hem üretimde hem de yeniden üretimde aktif olarak kullanılan ve karşılığı ödenmeyen bir emek harcayan kadınlar tarım dışı istihdama katıldıklarında ilk kez emekleri karşılığında bir ücret

almaya başlamışlardır. Bu işlerin özellikle kadın emeğini tercih etmesi kapitalist üretim biçimlerinin ataerki ile kurduğu ortaklıktan azade değildir, zira bu yer tercihlerinde kadın yoksulluğunu azaltmak kadar ve hatta çoğunlukla daha fazla sermayenin daha ucuza emek elde etme isteği etkilidir. Genelde ucuz emek kullanılan ancak son ürünü pahalı ihracat ürünleri üreten sektörler kırsal alanları ya da kentlerin yoksul alanlarını daha fazla tercih etmektedir (Dedeoğlu, 2010; Dutta, 2019).

Kadın emeği konusu Türkiye’de kadın hareketinin başladığı 1980li yıllardan itibaren hem kadın hareketinin hem de kadın hareketiyle paralel gelişen feminist literatürün temel tartışma konularından olmuştur (Ecevit, 2011a). Türkiye’de kadın çalışmaları literatürünün gelişmesindeki öncü isimlerden Yıldız Ecevit (2011a) bu dönemi kadın emeği ve istihdamına yönelik soruların feminist bir bakış açısıyla cevaplandırılmaya başlandığı yıllar olarak tanımlamaktadır. Bu dönemde akademideki kadın çalışmaları kadın hareketi ile yakın bir ilişki içindedir ve hem kadın hareketi hem de akademi emeği kadınların güçlenmesi ve daha adil şartlara kavuşması için önemli bir yere koymuştur. Kadın emeğini tanımlamak ve sorunsallaştırmak ilk hedef olmuş; kadın emeğinin farklılığı ve özgüllüğü, bu farklılığı yaratan dinamikler, bu emeğin ulusal ve küresel bağlantıları hakkında tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar ev içi emek, ev eksenli çalışma gibi bir dizi kavramsallaştırmanın da önünü açmıştır. Bu kavramları kullanan saha çalışmaları da geniş bir yelpazeye yayılmış; fabrika işçisi, karşılıksız emek harcayan kırsal tarım işçisi, kentin marjinal işlerinde çalışan kadınlar bu çalışmaların konusu olmuştur.

2000li yıllarla birlikte her konunun yeniden yorumlanmasını gerektiren küreselleşme kavramı kadın emeği tartışmalarına da dâhil edilmiş, bu yeni küresel pazarın kadın emeği için ne anlama geldiği pazarın kendi özellikleri ile birlikte ele alınmıştır (Ecevit, 2011a). Bu yeni pazarın kadın emeğinin toplumsal cinsiyet rolleri ile biçimlenen özgüllüğünü karını maksimize etmek için nasıl kullandığını ortaya koyan çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır (Eraydın ve Türkün, 1999; Kümbetoğlu, 2010; Öztürk, 2012). Özellikle tekstil sektörü ürettiği yarı zamanlı çalışma, evden çalışma gibi modellerle bir yandan ataerki düzenin devamlılığını sağlayıp bir yandan da kendi karını artırmayı başarmaktadır. Ancak öte yandan tüm çalışmalar ortak olarak kadınların tüm bu güvencesiz ve adaletsiz çalışma şartlarına

rağmen ev dışında ücretli çalışmayı talep ettiğini, ücretli çalışmaya katılarak sınırlı da olsa güçlendiklerini böylece yoksulluk ve ev içi şiddetle mücadele edecek bir alan ürettiklerini göstermektedir. Benzer bir tablo gelişmekte olan Asya ülkelerinde de görülmektedir. Hindistan'da, Bangladeş'te, Singapur'da kadınların zorlu şartlara rağmen çalışma hayatına dahil olmak istediği; bunun için çeşitli fedakarlıklar yapmaya hazır olduğunu gösteren çalışmalara rastlanmaktadır (Doss, 2013; Dutta, 2019 ve 2021; Kabeer, 1997).

Bu çalışma, tarımın başat sektör olduğu kırsal bir toplumda sanayi işçisi olan kadınları konu edinmektedir. Çalışma alanı kadın yoksulluğunun yüksek, özellikle kadınlar için eğitim düzeyinin düşük iş alanlarının sınırlı olduğu bir bölgedir. Bölgedeki sorumlu kalkınma ajansı küresel trendleri takip ederek bölge için tarım dışı istihdam olanakları yaratmayı özellikle kadın yoksulluğu için önemli bir politika olarak önermektedir. Çalışma kapsamında bu büyük politikaların kadınların gündelik yaşamına nasıl yansıdığı, emek kavramının bu politikalar içinde nereye oturduğu ile ilişkilendirerek tartışılmıştır

Tez çalışmasının kuramsal çerçevesi bu kapsamda öncelikle kadın emeği ve gündelik yaşama yansımaları üzerinde durmuş, emek ile ilgili farklı teorilerin gündelik yaşamla nasıl ilişki kurduğunu tartışmıştır. Emek, gündelik yaşam ve cinsiyet rolleri üçgeninde yeni üretim biçimlerinin nasıl şekillendiğini özellikle Marksist teorisyenlerin eleştirisi üzerinden okumayı hedeflemiştir. Kuramsal çerçevenin ikinci kısmında ise daha çok küresel güneydeki kavramsallaştırmalar tartışılmış ve sınırlı güçlenme, ataerkil pazarlık kavramları üstünden makro ölçekli politikaların mikro ölçekli etkileri üzerinde durulmuştur.

Saha çalışması Sakarya ilinin Geyve ve Pamukova ilçelerinde yer alan fabrikalarda çalışan kadınlarla gerçekleştirilmiştir. Geleneksel olarak ücretsiz ile işçisi olan kadınların tarım dışı istihdamlarda çalışmasının toplumsal ve mekânsal etkileri sınırlı güçlenme ve ataerkil pazarlık kavramları üzerinden okunmuştur.

1.1 Literatür Özeti

Kadın emeğinin üretime katılma biçimleri gündelik yaşama ve gündelik yaşamın önemli belirleyicilerinden biri olan toplumsal cinsiyet rollerine içkindir. Özellikle kırsal alanlarda ataerkil değerler kadınların emek harcayarak yaptığı üretimi

gündelik yaşamın doğal bir parçası olarak göstererek değersizleştirmektedir. (Benería vd., 2015) Kırsal kadınların istihdam istatistiklerine ücretsiz aile işçisi olarak dahil edilmesi üretimin önemli bir parçası olmalarına rağmen emeklerinin karşılığında bir şey almamalarının ne derece normalleştirildiğini gösterir niteliktedir (Delphy, 1970) Önce aile evinde daha sonra koca evinde ücretsiz olarak çalışan kadınların emeği çoğunlukla emek yoğun işlerde kullanılmakta, kadınlar hem bilgi ve beceri gerektiren işlerden hem de kazanılan gelirden uzak tutulmaktadır (Benería vd., 2015; Berlan-Darque, 1988; Delphy, 1970; Little, 2009).

Kırsal kadının emeğini bedava ya da düşük ücretlerle sunmaya alışık olması küreselleşen ekonomik düzlemde sermayeye önemli bir fırsat sunmuştur. Gelişmiş ülkelerin kentlerinden kırsal alanlara ya da gelişmekte olan ülkelerdeki büyük kentlerin yoksul kesimlerine kaydırılan üretim, ağırlıklı olarak kadın emeğinden faydalanmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadının asıl işinin ev ve ev ile ilgili olduğuna yönelik kabulü kadınların ücretli çalışmasının bir yan uğraş olarak görülmesine sebep olmakta ve bu sebeple de sermayeye çok daha düşük ücretlerle satın alabilme olanağı yaratmaktadır (Elson ve Pearson, 1981; Eraydın ve Türkün, 1999; Harvey, 2003; Massey, 1994; Mies, 1986).

Marksist ve sosyalist feministler ataerki ve kapitalizm arasındaki bu iş birliğinin kadınların menfaatini düşünmediğini tam tersine emeği ucuza satın alarak cinsiyetler arası eşitsizliği derinleştirdiğini ifade etmektedir (Elson, 1999; Elson and Pearson, 1981; Ueno, 1989). Ancak bu Batı temelli yaklaşımlara karşılık küresel güneyde kadınların ne kadar ucuza satın alınsa da emeklerinin ücretlendirilmesinin kadınların gündelik yaşamına olumlu etkiler yaptığını gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Eraydın ve Türkün, 1999; Dutta, 2019, 2020; Kabeer, 1997, 1999, 2005; Suzuki Him ve Gündüz Hoşgör, 2018). Ayrıca kadınlar her ne kadar ataerkinin sömürücü düzenin bir parçası olsalar da pasif kurbanlar olarak değil kendine güçlenme alanları yaratmak için mücadele eden aktif aktörlerdir (Kandiyoti, 1988)

Tezin literatür kısmında öncelikle kadın emeğinin özgüllüğü farklı teorik bakışların nasıl ele aldığı açısından tartışılmış ve gündelik yaşam ile ilişkisi kurulmuştur. Literatürün ikinci bölümünde ise küresel güneyden ortaya çıkan sınırlı güçlenme kavramı, Kandiyoti'nin (1988) ataerki pazarlık kavramı ile birlikte ele alınmış ve bu

sınırlı güçlenmenin sınırlarını genişletmek için ILO'nun insana yakışır iş tanımlamasının nasıl kullanılabileceği tartışılmıştır.

1.2 Tezin Amacı

Bu çalışma makro ölçekli kırsal alanlarda tarım dışı istihdam yaratma politikalarının mikro ölçekli gündelik yaşam pratiklerine nasıl yansıdığını kadınların bakış açısından göstermeyi ve böylece bu makro politikaların gözden kaçırıldıklarını aşağıdan yukarıya bir okuma ile ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışma, ücretli istihdama katılan kadınları hem üretim süreci, tarımsal çözülme ve kırsal nüfustaki azalış gibi büyük ölçekli değişimlerin hem de küçük ölçekli yerel mekânsal değişimlerin birer öznesi olarak tanımlamayı ve bu değişimlerdeki hakkını teslim etmeyi hedeflemektedir.

1.3 Hipotez

Saha çalışmasının gerçekleştirildiği Geyve Pamukova Bölgesi tarımın başat sektör olduğu, fonksiyonel olarak kentsel, ilişkiler bağlamında ise kırsal özellikler gösteren bir bölgedir. 1990lı yıllardan itibaren bölgeye tarımsal sanayi yatırımları yapılmaya başlanmış, aynı yıllarda değişen tarımsal politikaların etkisiyle küçük ölçekli tarımsal işletmeler azalmaya başlamış; kırdaki istihdam alanlarının daralması ile kırsal nüfus ilçe merkezlerine ya da il merkezlerine doğru göçmeye başlamıştır. 2014 – 2024 Bölge Planı çalışma alanı için tarımsal üretimi destekleyen bir sanayi önermekte, özellikle kadınlar için yoksulluğun azaltılmasında bu sanayi olanaklarına büyük önem atfetmektedir.

Literatür araştırmaları kadınların ücretli istihdama erkeklerden farklı şekillerde katıldığını, toplumsal cinsiyet rollerinin istihdama katılmada da yoksullukla mücadelede de önemli rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın hipotezleri şunlardır:

- Hipotez 1: Tarım dışı istihdam politikaları emeğini ücretsiz sunmaya alışmış kırsal kadınların gündelik hayatında önemli bir iyileşme sağlar.
- Hipotez 2: Kadınların ücretli istihdama katılma biçimi ataerkil değerler ve toplumsal cinsiyet rolleri ile doğrudan ilişkilidir.
- Hipotez 3: Kadınların ne ölçüde güçlendiği ve pazarlık güçlerini nasıl artırdığı işin niteliği, sunduğu imkanlar ve yapısı ile doğrudan ilişkilidir.

Kadın emeği ve gündelik yaşam arasında doğrudan ve yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki iki temel düşünce üstünden açıklanabilir. İlki Lefebvre'nin de belirttiği gibi çalışmanın gündelik hayatın temel unsurlarından birini oluşturması, diğeri ise feminist literatürde sıklıkla belirtildiği üzere kadınların gündelik hayat içinde gerçekleştirdikleri/gerçekleştirmeleri beklenen gündelik hayat eylemlerinin çoğunlukla emek harcadıkları ve üretime katıldıkları eylemler olmasıdır. Bu eylemler toplumsal cinsiyet rolleri ile biçimlenmiş, doğallaştırılmış ve gündelik hayatın bir parçasıymış gibi gösterilmekte ve üretime nasıl eklemlendiği göz ardı edilmektedir. Özellikle gündelik hayatın büyük ölçüde tarımsal üretimin devamlılığını sağlayacak şekilde düzenlendiği kırsal alanlarda, kadınların gündelik hayat eylem ve deneyimleri üretimin önemli bir parçasıdır. Gündelik hayat ile üretimin bu kadar iç içe olması çoğunlukla kadınların emeğinin karşılıksız kalmasına ve sömürülmesine yol açmaktadır.

Bu bağlamda bu bölümde öncelikle gündelik yaşam kavramı açıklanmış, emek, çalışma ve toplumsal cinsiyet kavramlarıyla nasıl bir ilişki içinde olduğu tartışılmıştır. Daha sonra kadın emeğinin özgüllüğünü daha iyi kavramak için üretime erkek emeğinden ne şekilde farklılaşarak katıldığı anlatılmıştır. Çalışma alanının kırsalıyla kuvvetli bir ilişkiye sahip olması ve toplumsal ilişkilerde kırsal toplumsal özelliklerin belirleyici bir etkisinin olması sebebiyle kırsal kadın emeği ve gündelik yaşama yansımaları üzerinde daha detaylı olarak durulmuştur. Literatür çalışmasının bu bölümündeki temel kavramlar kadın emeği ve gündelik yaşamdır. Bu iki temel kavramı farklı görüşlerin nasıl ele aldığı tartışılmış, öne çıkan kavramlar ve yöntemler çalışmanın yöntemini oluşturmada etkili olmuştur. Son olarak bu bölümde tartışmalardan öne çıkan ev içi emek/görünmeyen emek kavramı detaylandırılmış ve son olarak cinsiyet rolleri, görünmeyen emek ve yeni üretim biçimleri üçgeninde kadın emeğinin mevcut üretim biçimlerine nasıl eklemlendiği tartışılmıştır.

2.1 Gündelik Yaşam

Kadın emeğinin üretime farklı katılım biçimleri kadınların gündelik yaşamını doğrudan etkilemektedir. Kadınların üretime katılım biçimleri, farklı teorik bakışların kadın

emeğini nasıl konumlandığı konularına geçmeden önce gündelik yaşam deneyimlerinin mekânsal ve toplumsal çalışmalar içindeki önemini kavramak için kavramı kısaca açmak faydalı olacaktır.

Gündelik yaşamın, tarih başta olmak üzere sosyal bilimlerde bir inceleme alanı olarak kabul edilmesi, büyük oranda 1960 sonrası modernist düşüncenin eleştirilmesiyle başlamıştır. Bu dönemde klasik tarih anlayışının siyasal olayları tarihin odağı haline getiren yaklaşımı eleştirilmiştir. Modernist düşüncenin sosyal bilimleri de biçimlendirdiği 1960 öncesinde tarih biliminin yalnızca veriler ve belgelerle ispatlanabilen savaşlar, siyasi anlaşmalar, büyük toplumsal olaylar vb. olayları konu edinmesi şaşırtıcı değildir. Ancak 1960 sonrası gelişen post modernist düşünce bu nesnellik fetişizminin sorgulanmasına yol açmıştır (Gökdemir, 2006). Ertan (2012) bu sorgulamanın gerçekleşmesinde etkili olan olay ve düşünceleri şu şekilde özetlemiştir. İlk olarak aydınlanmacı bakışın bir sonucu olarak görülen ekonomik büyüme ve beraberinde gelen refah 1973'teki petrol krizi ile beraber durmuş, pozitivist düşüncenin tüm sorunları çözeceğine dair inanç sarsılmıştır. Öte yandan Cezayir ve Vietnam Savaşları ile birlikte Batı nihayet Üçüncü Dünya Ülkeleri ile tanışmış, Amerika içindeki siyahi hareketleriyle ise kendi içindeki "öteki" bireylerin olayları farklı şekilde deneyimlediğinin, başka bir tarihe sahip olduğunun ayırımına varmıştır. Tüm bu olaylar postmodernist düşünceyi beslemiş ve post modernist düşünce tarih biliminin konusunu makro olaylardan mikro süreçlere kaydırmıştır. Mikro tarihçiliğin odağı veri ve belgelerle ispatlanan siyasi ve toplumsal olaylar değil anlatılara dayanan gündelik yaşamın rutinidir (Iggers, 2000: 14-15). Tarih bilimcilerinin mikro tarihçiliğe doğru olan bu yönelmesi bugüne kadar tarih yazımında geri planda bırakılan kesimleri ön plana çıkarmış; azınlıklar, göçmenler vb. diğer grupların yanı sıra kadınlar da tarihin öznesi haline gelmiştir (Iggers, 2000: 7; Tekeli, 2000: 54-55). Iggers (2000: 8) bu yeni dönemde yazılan tarihin, siyasal ve toplumsal seçkinler üzerinde yoğunlaşan geleneksel tarih yazımına geri planda bırakılan ve göz ardı edilen kesimleri de tarih yazımına dahil ederek meydan okuduğunu belirtmiştir. Sayı olarak dünya nüfusunun yarısını oluşturmalarına rağmen azınlık muamelesi gören kadınlar da bu yeni tarih yazımında kendilerine yer bulmuştur. Iggers, bu anlatılara dayalı aşağıdan yukarıya tarih yazma biçiminin aynı zamanda feminist bir bakış açısını da gündeme getirdiğini belirtmektedir. Gündelik yaşam yalnızca mikro tarihçiler tarafından değil sosyologlar, antropologlar ve beşeri coğrafyacılar gibi farklı bilim insanları tarafından da insanın yarattığı toplumsal dünyayı anlamak için

kullanılmıştır. Zira gündelik yaşam, hem insanların kolektif olarak yarattığı toplumsal yapı ile biçimlenir hem de bu yapıyı hem doğrudan etkileyip dönüştürür. Aynı zamanda toplumun homojen olmayan yapısını ortaya koymada önemli bir araçtır. Toplumun genel eğilimlerini, davranış biçimlerini incelerken bireylerin ve grupların kendine özgü davranışları gözden kaçabilmektedir. Gündelik yaşam bu farklılıkları açığa çıkarır.

Gündelik yaşamı sosyolojik ve mekânsal çözümlemelerin temeline koyan ve bu konudaki en önemli teorisyenlerden biri olarak kabul edilen Lefebvre (2013b) gündelik yaşamın hem sıradan hem de çok yönlü olduğunu söylemektedir. Gündelik yaşam sıradandır çünkü her insan doğar, yaşar ve ölür. Bu süreç içindeki gündelik olan her şey ölçülebilirdir: para, zaman, uzunluk, ağırlık vs.. Fakat gündelik yaşam aynı zamanda çok yönlüdür çünkü ekonomik, psikolojik ve sosyolojik katmanları vardır. Bireyin beslenmesi, barınması, çalışması, boş zaman aktiviteleri, hareketliliği hepsi ayrı ayrı bir bütünün parçasıdır. Bu bütünü hem şekillendirir hem de bütünden etkilenerek şekillenirler. Lefebvre (2013a) gündelik yaşamın bu çok yönlü yapısını anlamak için çalışma, boş zaman ve aile yaşamı olarak üçayak tanımlamıştır. Bu üçayağın birbiriyle olan bağlantısını anlamak ise bireylerin birbirleriyle kurduğu ilişkileri inceleyerek mümkündür. Diğer bireylerle olan ilişkilerin hangi düzlemlerde gerçekleştiği bireyin gündelik yaşamını belirler. Simmel de (2009) gündelik yaşam yaklaşımının temeline ilişkiler ve etkileşimleri koymuştur. Simmel'e göre bu ilişki ve etkileşimlerin rutinliği/sıra dışılığı, tesadüfi yahut planlı oluşu gündelik yaşamın önemli belirleyicileridir. Savran (2021) gündelik yaşam ile ilgili yapılmış kavramsallaştırmaları özetlerken şu özelliklerine vurgu yapmaktadır: hem tanımlayıcı, hem de eleştirel bir yaklaşıma sahip olması; yüzeysel gibi görünmekle birlikte derinlikli olması, alışkanlıklar, örüntüler ve ağlar ile biçimlenmesi; değişen, dönüşen ve yeniden üretilen bir yapıya sahip olması; karşılaşmalar, etkileşimler ve ilişkilerin anlamlandırılmasında önemli bir yer tutması ve bağlamsal olması. ,

Gündelik yaşamın bütünsel özellikleri düşünüldüğünde toplumsal cinsiyet rollerinin gündelik yaşamı biçimlendiren en önemli öğelerden biri olduğu görülmektedir. Nitekim Lefebvre (2007: 49) gündelik yaşamın toplumsal cinsiyet rolleriyle doğrudan ilişkili olduğunu kabul etmekte, bu roller sebebiyle erkeklerin gündelik yaşamın öznesiyken kadınların ise hem nesnesi hem de öznesi olduğunu dile getirmektedir. Ancak özne olarak hareket ettikleri zamanda bile gündelik hayatın ağırlığı kadınların üzerindedir. Bir diğer deyişle erkeklerin eylemlerinin sonuçlarına kadınlar katlanmak zorundadır. Var olan bu

durumu tersine çevirerek gündelik hayattan bir çıkar sağlasalar bile bu yükü taşımaya devam etmektedirler. Lefebvre'nin bu tespitleri betimleyici olmakla beraber feminist bir eleştiri sunmamaktadır.

Feminist düşünce, Lefebvre'nin gündelik hayatın nesnesi olmak şeklinde tanımladığı olguyu kadınların toplumsal yapıyı oluşturan sistemler içinde ikincil konumda olması olarak açıklar ve teorilerini bu görüş üstünden inşa eder. Farklı görüşler bu durumun sebeplerine yönelik farklı kavramsallaştırmalar yapsa da bu ikincil konumun kadınları dezavantajlı hale getirdiğı, ezilmelerine ve sömürölmelerine sebep olduğı konusunda bir uzlaşısı vardır. Kadınların bu ikincil konumunun temel sebebi şekilde erkeklerin iktidarı elinde tuttıkları bir toplumsal yapı olarak tanımlanan ataerkil sistem ve bu sistemle biçimlenen toplumsal cinsiyet rolleridir. Bu yapı içinde erkekler norm, kadınlar ise norm dışı olarak kabul edilirler; dolayısıyla toplumsal yapıyı oluşturan tüm sistemler erkek normları çerçevesinde ve erkek ihtiyaçlarına göre düzenlenir; ihtiyaçları ikincil konumda kalan kadınlar ise dezavantajlı duruma düşerler. Erkek normlarına göre düzenlenen sağlık ve eğitim sistemleri, iş gücü piyasası, mekânsal organizasyonlar, ulusal ve bölgesel planlar, ekonomi kararları ve hukuk sistemi kadınların ihtiyaçlarını göz ardı etmektedir. Kern (2020: 17) erkeklerin norm olarak kabul edilmesinin her alanda ne kadar yaygın olduğınu birbirinden bağımsız gibi gözöken şu örneklerle somutlaştırmaktadır: merdiven aralıkları sağlıklı bir yetişkin erkek düşünölmerek ayarlanmaktadır, araçlardaki emniyet kemerleri ve hava yastıkları erkek anatomisine göre düzenlenmiştir, ilaçların alınması gereken dozlar ve hatta mutfak tezgahlarının yüksekliğinde bile standart erkeklere göre düzenlenmiştir. Tüm bu alanlarda sayısal olarak aynı ağırlığa sahip olmasına rağmen norm dışı olarak kabul edilmek kadınların toplum içindeki dezavantajlı durumunu pekiştirmekte, bu da kadınların gündelik yaşamına yansımaktadır.

Kadınların dünya nüfusunun yarısını oluşturmalarına rağmen ikincil konumda olmasının bu denli normalleştirilmesini Bhasin (2008: 8) ataerkil sistemin çok sıkı örölmüş ve köklü bir yapıya sahip olmasıyla açıklamaktadır. Bu yapısı sebebiyle insanlarda yıkılması mümkün değilmiş gibi bir algı yaratmakta, hatta toplumun büyük kesimi gündelik yaşamını bu sistemin kurallarına göre yaşadığı için doğal olanın bu olduğınu düşünmektedir. Öyle ki toplumu düzenlemesi beklenen yasalar da bu kabullenişle biçimlenmekte ve kadınların bu ikincil konumunu düzeltecek yasalar ancak sınırlı bir kesim tarafından talep edilmektedir. Bhasin, kadınların ikincil konumunun değışmesi için

hukuk başta olmak üzere tüm alanlarda insan olmanın kadın olmakla aynı anlama geldiği, kadınların norm dışı değil norm olarak kabul edildiği bir bakış açısını benimsemek gerektiğini belirtmektedir.

Donovan (2013) adil bir yapıdan bahsetmek için -ki bu işgücü, mekân organizasyonu, hukuk sistemi gibi toplumsal yapıyı oluşturan her katman için geçerlidir- öncelikle bu yapı içerisinde kadın olmanın ne anlama geldiğini anlamak gerektiğini belirtmekte; bu sebeple öncelikle kadınların toplumdaki yerinin detaylı bir analizini çıkartmak gerektiğini düşünmektedir. Cinsiyet rollerinin biyolojik değil toplumsal temelli olduğunu kabul etmek gündelik yaşamdaki bu ikincil konumun değiştirilemez bir kader değil inşa edilmiş bir süreç olduğunu görmenin ilk adımıdır.

Milojević (2008) gündelik yaşam ile feminizmin iç içe olduğunu feminizmin başlangıç noktası diye bir şey olmadığını ve herhangi bir kadının gündelik yaşam içinde ataerkiye başkaldırdığı her anın feminist pratik icra etmek anlamına geldiğini söyleyerek vurgulamıştır. Gündelik yaşam deneyimleri kavram olarak dile getirilmese de feminist harekete ve feminist literatüre her zaman içkin olagelmıştır. Batı orjinli ilk dalga feministlerin oy kullanma talebi de, 1960 sonrası radikal feminizmin “özel olan politiktir” sloganı da, Marksist feministlerin açığa çıkarmak istediği toplumsal cinsiyet rolleri ve üretim arasındaki ilişkiler de cinsiyetler arası eşitsizliğin gündelik yaşama yansımalarıyla vücut bulmaktadır. Farklı teorilerin toplumsal cinsiyeti bu bölümün temel kavramları olan emek ve gündelik yaşamla beraber nasıl ele aldığına ve gündelik yaşamın çalışmanın yönteminde nasıl kullanıldığına ilerideki bölümlerde daha detaylı olarak değinilmiştir.

2.2 Kamusal Görünürlük

Arendt (2006) insanların, ölümsüzlüğe varlıklarının bir izini bırakarak yaklaşabileceğini söylemekte ve bu iz bırakmanın ancak başka bireylerin tanıklığı ile mümkün olacağını söylemektedir. Bu sebeple bireyler kamusal alana muhtaçtır, zira kamusal alan bireyleri bir araya getirerek herkes tarafından görülmeyi ve duyulmayı mümkün kılar. Weintraub (akt Özbek; 2004) da benzer bir şekilde kamusal - özel ayrımının temel ayırt edici iki özelliğini ‘görünürlük’ (açıklık, erişilebilirlik, özdeşleşimsellik) ve ‘kolektiflik’ (herkese ait olan, ortak olan) olarak tanımlamaktadır. Özbek (2004: 466) kamusal alanların, toplumsal ilişkilerde görünürlük ve ortaklık sağlayan mekanlar olduğunu ve bireylerin kamusal alanlar aracılığıyla tecrübelerini başkalarına anlaşılır kıldığını belirtmektedir. Kamusal alana teorisyenlerinin en önemlilerinden kabul edilen Jürgen Habermas (2004)

ise kamusal alanın politik yönünü öne çıkarmış, kamusal alanı tüm yurttaşların erişebildiği ve birbirleriyle iletişime geçerek ortak bir düşünce ürettiği ve bir anlamda kamuoyu oluşturdukları bir alan olarak tanımlamaktadır. Tüm bu kavramsal açıklamalar bir arada ele alındığında kamusal alanların bireyi görünür kılan, kurduğu ilişkiler ile toplumun bir parçası olmasını sağlayan ve toplumu dönüştürecek kararları ürettiği yapılar olduğunu söylemek mümkündür.

Habermas, gerçek anlamda kamusal alanların 18.yüzyılda burjuva toplumlarıyla ortaya çıktığını bu tarihten önceki kamusal alanların temsili kamusal alanlar olmaktan ötürü gidemediğini söyler. Arendt ise kamusal/özel alan ikiliğini Antik Yunan kentlerine kadar uzandığını belirtmektedir. Antik Yunan kentlerinde polis kamusal varlığın mekanıdır. Poliste insan kamusal bir bireydir, özgürdür, fikirleri önemlidir, yönetir ve mekanı şekillendirir. Oikosa ait alanlar ise belirlenmiş bir alanda, hanede, insanların yeniden üretimini sağlayan işleri yürütür. Antik Yunan'da başlayan bu ikilik gündelik yaşam ve toplumsal cinsiyet rolleri ile üretilmiştir. Sennett (2010) bu bağlamda Antik Yunan'dan beri süregelen bu tip bir kamusal alan anlayışının cinsiyetçi bir yapısı olduğunu belirtir. Çocuklar, kadınlar ve köleler oikosa, erkekler ise polise aittir.

Kadına yeniden üretim rollerinin verilmesi ve özel alanla ilişkilendirilmesi neredeyse evrensel olarak, 18.yüzyıla kadar taşınmıştır. Ancak 18. yüzyılın ortasına kadar Batı'da üretim ve ev alanlarının bir arada olması kadının kamusal alandan bütün olarak dışlanmasına engel olmuştur. 18.yüzyılın ortasından itibaren ise Sanayi Devrimi ile birlikte işyeri ile ev mekanı birbirinden ayrılmış ve kadınların özel alanda tecrit edilmesi hızlanmıştır. Donovan (2013: 73) fabrikada makinelerle üretim yapılmasının küçük ev sanayisinin sonunu getirdiğini ve bu gelişmeyle işin kamusal dünyasıyla evin özel dünyasının birbirinden tamamen ayrıldığını bu ayrım sonucunda kadının kamusalıktan ve üretimden çok daha keskin bir şekilde dışlandığını belirtmektedir. Bu dışlanma gündelik yaşam faaliyetleri ve bunları biçimlendiren toplumsal cinsiyet rolleri ile meşrulaştırılmıştır. Aydınlanma döneminin cinsiyetçi bilimi biyolojik determinizmi kadınların özel alana hapsedilmesinin bir gerekçesi olarak öne sürmüş kadının yeniden üretim için yaratıldığı düşüncesini doğum yapabilmesine dayandırarak meşrulaştırmıştır.

Sennett (2010: 128) ise 18. yüzyılda kamusal alan ve özel alan arasındaki ayrımın mülkiyet gibi kamusal hakların tanımlanması ihtiyacından doğduğunu belirtmektedir. Sennett'e göre, insanlar doğal olanın karşısına insan yapımı olarak kültürel olanı koymuş

ve ikisini birbirinden ayırmak istemiştir. Böylece doğal olan, özel alan ile kültürel olan ise kamusal alan ile özdeşleştirilmiştir. Doğal olanı kontrol altında tutmak isteyen erkekler özel alana kadın ve çocukları yerleştirmiş, burada onları baskı ve kontrol altında tutarak kamusal alanda kendi bireyselliklerini inşa ederek toplumsallaşmıştır. Bu uzaklaşma döngüsel bir şekilde gerçekleşmektedir. Kadınlar gündelik yaşam içinde ev işleri, çocuk bakımı gibi faaliyetlerle meşgul olduklarından kamusal alandan ve dolayısıyla karar verme mekanizmalarına katılacak zamanı bulamamakta, aynı zamanda kamusal alanın kadınları dışlayan yapısı sebebiyle özel alana daha fazla hapis olmaktadır. Negt ve Kluge (aktaran Özbek; 2004) kamusal olay denildiğinde insanların aklına genel seçimler, olimpiyat törenleri, tiyatro galası gibi eylemler geldiğini; hâlbuki insanların gündelik yaşam ve çalışma yaşamı içindeki toplumsal tecrübelerin de kamusal önem taşıdığını belirtmiştir. Negt ve Kluge'ye göre yemek yapımı, çocuk bakımı, fabrikada çalışmak ve hatta evde oturup televizyon seyretmek gibi özel olarak kabul edilen tüm bu eylemler de kamusalılığı biçimlendirmektedir.

Bu bağlam ilk dalga feministlerin taleplerini biçimlendirmiş, 19. ve 20. yüzyılın ilk dönemindeki feminist hareketler, mülkiyet ve kamusal haklarını talep etmiştir. Özel alana hapsedilmiş kadınlar yeniden üretim işlerinden azledilip kamusal hayatta görünür oldukça güçlenecek ve özgürleşecektir. Kadınları özel alana hapsolmuş, kamusalıktan uzak bireyler olarak tanımlayan ve özgürleşmek için özel alanın tahakkümünden kurtulması gerektiğini vurgulayan Batılı feminist yazın, 1970li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerdeki kadınları yerleştirdiği kurban rolü sebebiyle eleştirilmiştir. Feminist eleştiri ilk olarak kamusal alan ve özel alanın sınırlarını birbirinden tamamen ayırmanın sorunlu olduğunu belirtmekte, bu sınırın politik olarak belirlendiğini ve akışkan bir yapıda olduğunu belirtmektedir (Acar Savran, 2002). Kadının özel alandaki yeniden üretim işleriyle ilişkilendirilmesi kamusal alandan bütün olarak dışlandığı anlamına gelmemekte, ancak özel alandaki ilişkiler kadınların nasıl kamusallaştığını belirlemektedir. Kadınlar kendilerine farklı kamusallaşma alanları yaratmaktadır. Aksu Bora (2004) Julie Marcus'un İzmir'de yaptığı çalışmadan aktararak kadın ve erkeklerin farklı mekanlarda var olduğunu ancak bunun klasik anlamda bir kamusal/özel alan ayrımı olmadığını belirtmektedir.

Marcus (akt. Bora: 2004) burada iki mekânsal örnekten bahsetmektedir. Düğün, mevlit gibi törenlerde ev erkeklere kapalı bir kamusal alan olurken, cami kimi zaman erkekler

için bir özel alan olabilmektedir ya da kadınlar da erişebilmesine rağmen çarşı yalnızca erkekler için kamusal alan olmaktadır. Bora (2004) bu örneklerle ve tartışmalara dayanarak kadınların özel alana kapatılmış kurbanlar olarak tanımlanmasının yanlış olduğunu, ancak kadınların ve erkeklerin kamusal güçlerinin eşdeğer de olmadığını vurgulamaktadır. Özel alanın çevresinde ya da içinde eşlik ve annelik çerçevesinde kurulan kadın kamusalılığı hayatta kalma ve aileyi devam ettirme stratejilerine öylesine yoğunlaşmaktadır ki politik söylem üretmeye ya da politik söylemi üretebilecek bir alan yaratmaya imkan bulamamaktadır (Bora, 2004; Oğuz, 2015).

Kadınların kamusallaşmasını kentsel mekanlar üzerinden inceleyen feminist beşeri coğrafyacılar da kadınların kamusal alan ve mekanları erkeklerden farklı şekillerde kullandığına vurgu yapmıştır. Burada kısaca bir parantez açıp kamusal alan ve kamusal mekan kavramları arasındaki farkı, çalışma kapsamında nasıl ele alındığını açıklamak faydalı olacaktır. İngilizcede *public sphere* ve *public space* olarak geçen bu iki kavram Türkçede ağırlıklı olarak kamusal alan şeklinde kullanılmaktadır. Ancak esasen bu iki kavram birbiriyle ilişkili fakat farklı olgulara işaret etmektedir. Iveson (akt. Demir Kahraman ve Türkoğlu, 2017) kamusal alanı bir araya gelip diyalog ve kolektif eylem gerçekleştirilebilen her yer, kamusal mekanı ise kentin içinde haritada gösterilebilecek belirli bir mekan türü olarak tanımlamaktadır. Tuncer (2015) ise kadınların kamusal mekân deneyimlerini Ankara üzerinden incelediği makalesinde, kamusal alanı özel alanla olan ikiliği kapsamında kullanırken, kamusal mekanı ise evin dışında kalan her yer için kullanmıştır. Kamusal mekan daha gündelik ve sıradan kullanımlara işaret etmekte, ölçeği kamusal alanın politik bir söylem üretme iddiasından daha gündelik yaşama çekmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda evden dışarı adım atıldığında kamusal mekanlar başlar: sokaklar, duraklar, alışveriş merkezleri, iş yerleri, parklar, kafe ve restoranlar vs. kamusal mekanın konusudur.

Kamusal mekan fiziksel sınırları daha belirli, daha somut mekanlara işaret ediyor gibi görünse de oluşumunda ve kullanımında toplumsal cinsiyet ilişkilerinin etkisi büyüktür. Zira Lefebvre'nin (2007; 2013a) de belirttiği gibi gündelik yaşamı inşa eden temel yapıtaşlarından biri olan kamusal mekan, toplumsal ve mekânsal algılarımızı hem biçimlendirir hem de onlar aracılığıyla biçimlenir. Lefebvre, bu özellikleriyle kamusal mekanı “karmaşık toplumsal bir inşa” olarak tanımlar. Bu bağlamda toplum içerisindeki

cinsiyetçi iş bölümleri, gündelik yaşam aktiviteleri bireylerin kamusal mekanla kurdukları ilişkiyi doğrudan etkiler.

1970li yıllarda feminist beşeri coğrafyacılar da mekanın ilişkisel inşasını ön plana çıkararak toplumsal cinsiyet ilişkilerinin gündelik yaşama ve kentsel mekana nasıl yansıdığını araştırmıştır. Kadınların gündelik yaşam pratikleri toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle erkeklerinkinden farklıdır. Yeniden üretim işleri ile ilişkilendirilen kadınların kamusal ve kentsel mekan kullanımları da ağırlıklı olarak bu çerçevede gerçekleşmektedir. İlk dönem feminist beşeri coğrafyacılar, toplumsal cinsiyet rolleri ile biçimlenen bu gündelik hareketleri ortaya koymaya çalışmıştır. Çocukların okula bırakılıp alınması, ev için alışveriş yapılması, hastalanan aile bireylerinin doktora götürülmesi gibi işler kamusal mekanlarda gerçekleşen ancak özel alanla ilişkili olan işlerdir (Bruegel, 1973; Burnett, 1973; Monk ve Hanson, 1982). Bu sebeple kullandıkları kamusal mekanlar da ağırlıklı olarak komşuluk birimi içindeki kamusal mekanlardır. Özellikle ekonomik olarak daha dezavantajlı gruplara ait olan kadınlar için komşuluk biriminde yer alan kamusal mekanlar, kadınlar için sosyal sermayelerini artırmanın önemli mekanlarıdır (Bruegel, 2005; Dominelli, 2006).

Kadınların kamusal görünürlüğü'nün özel alanla ilişkili olduğunu, kamusal mekan kullanımlarının toplumsal cinsiyet rolleri ile biçimlendiğini ve kadınların mekan deneyimlerindeki farklılıklarının ihmal edilmesinin kadınları dezavantajlı bir duruma soktuğu farklı alanlardaki feminist sosyal bilimciler tarafından farklı zamanlarda dile getirilmiştir (Aksu Bora, 2002; Burnett, 1973; Kern, 2020). Zira toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerle benzeten gündelik yaşam pratikleri mekânı doğrudan şekillendirmekte, aynı zamanda mekânsal tasarım aracılığıyla kısıtlanabilmekte veya uyumlanabilmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse kamusal görünürlük bireylerin toplum içindeki konumlarını belirlemede önemlidir. Diğer bireyler tarafından görülmenin ve karşılıklı ilişkiler inşa etmenin yolu kamusal mekanlarda var olmaktır. Kadınlar için kamusal mekanlarda var olmak özel alanda üstlendikleri rollerle doğrudan ilişkilidir ve bu rollerin tamamının özel alanda gerçekleştiğini var sayan ve kadın kamusalılıklarını ihmal eden mekan üretimleri kadınların kamusal mekan deneyimlerini erkekler karşısında dezavantajlı hale getirmektedir.

2.3 Kadın Emeğinin Üretime Katılma Biçimleri

Toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkileri, Lefebvre'nin gündelik yaşamın üçayağı olarak tanımladığı çalışma, aile yaşamı ve boş zaman aktivitelerinin üçünü de doğrudan etkilemekte, bu üçayağın özellikle kadınların gündelik yaşamında birbiri içine girmesine sebep olmaktadır. Kadınların günlük yaşam içinde gerçekleştirdiği eylemlerin hangisinin çalışma, bir diğer deyişle emek harcama, hangisinin boş zaman aktivitesi veya aile içinde sevgi gösterme olduğu birbirinden keskin çizgilerle ayrılmamaktadır. Bu iç içe geçmişlik çoğunlukla kadının üretime katılmadığı yönünde bir izlenim yaratmakta ve toplum içindeki ikincil konumlarını pekiştirmektedir.

Halbuki kadınlar gündelik yaşam içinde yaptıkları aktivitelerle üretime farklı biçimlerde sürekli katılmaktadır. Bu bağlamla beraber düşünüldüğünde kadın emeğinin üretime farklı katılma biçimlerinin gündelik yaşam pratiklerine içkin olduğunu söylemek mümkündür. Üretime katılma biçimleri, gündelik yaşamı hem doğrudan hem de dolaylı olarak belirlemektedir. Doğrudan etkilemektedir çünkü gündelik hayatın temel unsurlarından biri çalışma hayatıdır; kadınların ücretli çalışan olup olmaması, formel ya da enformel sektörde çalışması, çalışma hayatında karşılaştığı sorunlar gündelik yaşamını doğrudan etkilemektedir. Öte yandan kadınların emek harcadığı hizmet ya da ürün ürettiği faaliyetlerin gündelik yaşam içinde gerçekleştirdikleri boş zaman aktiviteleri ya da aile içi sorumluluklar olarak görülmesi gündelik yaşamın diğer ayakları olan boş zaman aktiviteleri ve aile ilişkilerinde belirleyici olmaktadır. Emek harcadıkları faaliyetlerin maddi olarak karşılığının olmamasının yanı sıra bu faaliyetlerin çalışma olarak görülmemesi aile içindeki konumlarını da etkilemektedir. Çalışmadığı düşünülen kadınların boş zaman talepleri anlamsız karşılanmakta, kadınların bireyselliği aile içinde erimektedir.

Bu bağlamda feminist iktisatçılar kadınların ikincil konumunu değiştirmek için öncelikle kadınların üretime katılımını görünür hale getirmek için çalışmıştır. Kadınlar üretime erkeklerden farklı şekillerde katılmaktadır, bu sebeple kadın emeğinin ayrı bir kavramsallaştırmaya ihtiyacı vardır. Bu kavramsallaştırma kadın emeğinin kendi özgüllüklerini dikkate almalıdır. Kadınların gündelik yaşam içinde gerçekleştirdiği işlerin emek harcanan ve üretime katkı sağlayan faaliyetler olarak tanımlanması ancak böyle bir kavramsallaştırmayla mümkün olabilir.

Benería vd. (2015: 131) kadın emeği tarafından gerçekleştirilen işlerin ataerkil sistem içinde doğallaştırıldığını ve üretime kattığı değerin görmezden gelinerek karşılıksız bırakıldığını söylemektedir. Kadınların üretime farklı şekillerdeki katılımları gündelik hayatlarının bir parçası, toplumsal cinsiyet rollerinin gerçekleştirilmesi olarak görülmüştür. Benería vd. bu bağlamı hatırlattıktan sonra kadınların üretim faaliyetlerini beş başlık altında incelemiştir: geçimlik üretim, ev içi işlerin üretimi, gönüllü çalışma, ücretli çalışma ve kayıt dışı çalışma. Geçimlik üretim, özellikle kırsal alanlarda yaşayan kadınların aile içinde tüketilen ürünleri hazırlaması sürecidir. Bahçe tarımı, balıkçılık, kümes ve ahır hayvanlarının bakımı, yakacak toplama, tarımsal ürünlerin kurutulup kış için hazırlık yapılması gibi çeşitlendirilebilecek olan bu işler mekân olarak genellikle ev içini ve çevresini kullanmaktadır. Kırsal toplumda toplumsal ilişkiler büyük ölçüde tarımsal üretimin devamına yönelik olarak düzenlenmektedir. Dolayısı ile kadınların yaptığı bu işler de gündelik yaşamlarının önemli bir parçasını oluşturmakta ve üretime yaptığı katkı göz ardı edilmektedir. Kadınların bu işleri aile, akrabalık ve komşuluk ilişkileri içinde birlikte yapması da bu işin üretim değil de boş zaman aktivitesi olarak değerlendirilmesinin bir diğer sebebidir. Hâlbuki bu işler kadınlar tarafından gerçekleştirilmediği takdirde hem tarımsal üretim aksayacak hem de bu ürünlerin dışarıdan parayla alınması gerekecektir. Bu sebeple burada harcanan emek üretimin devamlılığı için elzem bir emektir.

Benería vd. ev içi işlerinin ise bir ürün ortaya koymadığı için genelde bir üretim olarak kabul edilmediğini söylemekte ve bu işlerin de tıpkı geçimlik üretimde olduğu gibi evde kadınlar tarafından bir boş zaman aktivitesi olarak gerçekleştirildiğinin varsayıldığını belirtmektedir. Hâlbuki burada da bu işler kadınlar tarafından yapılmadığında hem çocuk bakımı, temizlik gibi hizmetlerin hem de yemek gibi somut ürünlerin dışarıdan para ile alınması gerekmektedir. Ailenin beslenmesi, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı, giysilerin onarımı gibi sıralanabilecek bu işler kadınlar tarafından evde yapıldığı sürece hane geliri evin içinde kalmaktadır. Sanayileşme sürecinde ilerlemiş ülkelerde, özellikle kentlerde bu işlerin giderek daha fazla dışarıdan alındığını ve karşılığında ücret ödendiğini belirten Benería vd. bu faaliyetlerin üretim ilişkileri içinde önemli rol oynadığını belirtmektedir. Sanayileşme sürecinde ilerlemiş ve kadınların istihdama yüksek oranlarda katıldığı ülkelerde bu hizmetler dışarıdan alınırken, geç sanayileşen ülkelerde farklı bir durum söz konusu olmaktadır. Kalkınma kavramına toplumsal cinsiyet bakışını da ekleyen yaklaşımlar, kentleşme ve sanayileşmenin kadınlar için anlamına dikkatli bakmak

gerektiğini vurgulamaktadır. Sanayileşme sürecinde kente göç eden ailelerde kadınlar genellikle sanayi alanlarında iş bulamamakta ya da aile içindeki iş bölümü sebebiyle evde kalmaktadır. Tarımdan ve üretimden kopan kadınlar hem kırdaki aile ve komşu desteğinden mahrum kalarak ev içi işlerini daha fazla yüklenmekte hem de gelirleri olmadığı için ekonomik ve sosyal açıdan marjinalleşmektedir (Gündüz Hoşgör, 2011). Coffey vd. (2020) Oxfam için hazırladığı “İlgilenmenin Zamanı Geldi: Karşılıksız ve Az Ücretle Gerçekleştirilen Bakım Emeği ve Küresel Eşitsizlik Krizi” (*Time to Care: Unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis*) raporunda Benería vd.’nin savına ek olarak bu emekler için ödenmeyen paranın büyüklüğüne dikkat çekmiştir. Raporda geçimlik üretim için harcanan emek de bakım emeği kapsamında değerlendirmiş ve 15 yaş üstü kadınların küresel ölçekte üstlendiği bu ücretsiz emeğin yıllık en az 10,8 trilyon dolar olduğunu belirtmiştir. Yine rapora göre bu miktar küresel teknoloji endüstrisine harcanan miktarın yaklaşık üç katıdır. Karşılığı alınmayan bakım emeğini en çok üstlenenler ise yoksul kadınlar ve kız çocuklarıdır.

Benería vd.’nin karşılığı olmayan işler içinde tanımladığı son iş tipi ise gönüllülük işleridir. Toplum içinde karşılıklı dayanışma kapsamında yapılan bu işlerin karşılığında herhangi bir ücret alınmaması yüzeysel olarak bakıldığında normaldir. Ancak Benería vd. (2015: 139) özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde hayır işlerine katılmada kadınların erkeklere oranla çok daha fazla emek harcadığını ve bu emeğin ailenin toplumsal konumu için önemli olduğunu dile getirmektedir. Her ne kadar bu emeğin harcanması zorunlu değilmiş gibi gözükse de bu işler ailenin saygınlığı için önemlidir ve toplumsal cinsiyet rolleri gereği bu saygınlığı kadının inşa etmesi beklenmektedir.

Benería vd. üretime gelir karşılığı katılmanın ise iki çeşit olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki olan kayıt dışı çalışmada diğer üç üretime katılma biçiminden farklı olarak kadınlar gelir elde etmektedir. Ancak bu gelir stabil olmayan, güvencesiz, değişken ve kontrolsüz bir yapıya sahiptir ve bu yapısı sebebiyle hem üretime verdiği katkı göz ardı edilmekte hem de buradan elde edilen gelir kırılgan olmaktadır. Bu gelirin sabit ve sürekli olmaması kazancın büyüklüğünden bağımsız olarak bir iş olarak değerlendirilmemesine sebep olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu çalışma şekli çok daha yaygındır. Enformel işler sokakta yiyecek satmadan parça başı tekstil işine, ev içi yardımcılığından hayat kadınlığına uzanan geniş bir yelpazede çeşitlenmektedir. Kadınların bu enformel sektörün içinde nerede yer aldığı bulundukları ülkenin ekonomi politikaları, yerel

ekonomik koşullar, yaşadıkları yerin kır veya kent oluşu, toplumsal cinsiyet rolleri, kendi aile durumları gibi birçok farklı ölçekteki değişkenle şekillenmektedir. Örneğin tekstil sektörünün kaydığı gelişmekte olan ülkelerde, kalabalık kentlerde yaşayan evli ve küçük çocuklu kadınlar bir yandan ev işlerini sürdürüp bir yandan gelir elde edebildikleri parça başı tekstil işine yönelirken, hizmet sektörünün hâkim sektör olduğu kentlerde sokak satıcılığı ya da ev yardımcılığına yönelmektedir. Birleşmiş Milletler (BM)(2015-16) Dünya Kadınlarının Durumu (Progress of the World Women) raporunda kadınların enformel sektöre yönelmesinin ne boyutlarda olduğunu göstermek için sayısal birtakım veriler paylaşmaktadır. Rapora göre tarım dışı sektörlerde çalışan kadınların Güney Asya'da %90'ı, sahra altı Afrika'da %74'ü ve Latin Amerika ve Karayipler'de ise %54'ü enformel sektörlerde çalışmaktadır. Tüm bu kadınlar sabit ve istikrarlı bir gelirden, güvenceden ve sosyal haklardan mahrum olarak çalışmaktadır. Benería vd.nin tanımladığı son üretime katılma biçimi olan ücretli çalışma ise kadınların özel sektörde ya da kamu sektöründe bir ücret/gelir karşılığı çalışmasıdır.

Kadın emeğinin kullanım biçimlerini ücretlendirilme üzerinden değerlendiren Özbay (1991) ise yapılan faaliyetleri istatistiklerde iktisadi-üretken faaliyet olarak karşılık bulmasına ve ücretlendirilmesine göre dört ana grupta sınıflandırmıştır. Baneria vd.'nin sınıflandırması nasıl Amerika orjinli ve buradaki yerelliklere daha uygun ise Özbay'ın sınıflandırması da Türkiye temellidir, bu sebeple Orta Doğu ve Doğu Asya ile daha fazla benzerlikler taşımaktadır. Ancak her ne kadar farklı coğrafyaları temel alsalar da bu kavramsallaştırmalarda ortak yanlar olduğu görülmektedir. Özbay'ın ilk kategorisi olan iktisadi faaliyet olarak tanınan ama parasal karşılığı olmayan faaliyetler, işgücüne dâhil edilen, ancak emeklerinin karşılığında herhangi bir ücret almayan kadınların faaliyetleridir. Özbay, bu grubu kırsal alanda tarım işçisi olarak çalışan kadınlar olarak tanımlamaktadır. Kadınlar tarımsal ürünlerin ekimi, dikimi, hasadı gibi özellikle emek yoğun süreçlerine aktif olarak katılmakta ve istatistiklerde de işgücünün bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ancak kadınlar aktif olarak üretimin bir parçası olsa da elde edilen gelir çoğunlukla ailenin erkekleri tarafından kontrol edilmektedir. Ayrıca kırdan kente büyük göçlerin yaşandığı dönemlerde bu kadınların tarımdan kopmasıyla kadın istihdam oranlarında büyük düşüşler görülmüştür. Makal (2011) bu durumu Türkiye üzerinden örneklemekte ve Türkiye'de kırdan kente en keskin göçlerin yaşandığı 1955-65 yılları arasında kadınların işgücüne katılma oranının 1955'te %72.01'ken, 1960'ta %65.35 ve 1965'te %56.62'ye düştüğünü belirtmektedir. Tarımdan uzaklaşan kadınlar

kentlerde kendilerine istihdam olanağı bulmakta zorluk yaşamıştır. Çağlayan ve Kemik (2018) bu durumu kırdan kente yapılan iç göçlere kadınların çoğunlukla bağlantılı göç aracılığıyla dahil olması ile açıklamaktadır. Özellikle iç göçlerde kadınlar çoğunlukla bir birey olarak göç kararı vermekten ziyade birinin eşi ya da kız çocuğu olmak sebebiyle göç etmektedir. İstihdam olanaklarına asıl erişmesi gereken evin kadınları değil erkekleridir. Bu sebeple kadınlara uygun istihdam olanaklarının olup olmadığına çoğunlukla dikkat edilmemektedir. Elbette ki istihdam olanaklarının yalnız erkekler için sorgulanması toplumsal cinsiyet rolleri ile doğrudan ilişkilidir. Kadınlar ev içinde kalıp yuva yapma sorumluluklarını yerine getirirken erkekler evi geçindirecek iş olanaklarına yönelmektedir. Ancak daha sonraki bölümlerde tartışılacağı üzere son on yıllarda üretim biçimlerinin değişmesi ile birlikte kadın emeği kentlerde daha fazla talep edilir olmuş bu olgu da tekrar tartışılmaya başlanmıştır.

İktisadi faaliyet olarak tanınmayan ve parasal karşılığı olmayan faaliyetler Benería vd.'nin ev içi üretimi ve geçimlik üretim olarak tanımladığı faaliyetlere denk düşmektedir. Özbay (1991) bu ürün ve hizmetlerin ev içinde aile tarafından tüketiliyor olması sebebiyle üretiminin iktisadi faaliyet olarak kabul edilmediğini belirtmektedir. Kadınlar günlük tüketilen yemeklerin yanı sıra ev yapımı konserveler, kış için kurutulan yiyecekler, el örgüsü kıyafetler gibi somut ürünler üretmesine rağmen bu faaliyetler iktisadi olarak tanınmamaktadır. Benería vd. gibi Özbay da kadınların bu hizmet ve ürünleri üretmediği durumlarda dışarıdan para karşılığıyla almak gerekeceğine dikkat çekmekte ve üretimdeki yerinin altını çizmektedir.

İktisadi faaliyet olarak tanınmayan ancak kadınların karşılığında ücret aldığı faaliyetler genellikle istatistiklerde ev kadını olarak gözüken kadınların kazanç sağlamak için gerçekleştirdiği faaliyetlerdir. Özbay (1991) bu faaliyetleri tanıdıklara örgü örme, dikiş dikme, yorgan hazırlama olarak örneklendirmekte ve bu faaliyetleri yapan kadınların yaptıkları işi boş zamanlarını değerlendirme olarak tanımladığını söylemektedir. Burada Özbay'ın makalesinden bu yana geçen otuz yıl içinde değişen üretim biçimleri kadınların evde yaptığı bu işlerin niteliğini de bu işleri yapan kadın sayısını da dramatik biçimde değiştirmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde “ev eksenli çalışma” kavramı altında bu süreçler detaylandırılacaktır. Ancak kısaca kadınların evde yaptığı faaliyetlerin müşterilerinin yakın çevreden global firmalara, yapılan işin ise el emeğinden bir nevi makine işine dönüştüğünü belirtmek faydalı olacaktır.

Özbay (1991)'ın tanımladığı son faaliyet ise iktisadi faaliyet olarak tanınan ve para karşılığı yapılan faaliyetler olup Benería vd.'nin ücretli çalışmasına denk gelmektedir. Emeği karşılığında ücret alan ve tarım dışı sektörlerde çalışan kadınların yaptığı faaliyetler bu grupta yer almaktadır. Farklı coğrafyalardan temel alan ve aralarında yaklaşık on beş yıl olan¹ bu iki kavramsallaştırma çalışmasının ortak olarak dile getirdiği konu ise kadınların bu üretim şekillerinden birini gerçekleştiriyor olmasının diğerlerinden muaf olduğu anlamına gelmemesidir. Kadın emeği ve üretim ilişkisini doğru bir şekilde kurabilmek için bu olguyu muhakkak akılda tutmak gereklidir. Öyle ki ücretli çalışan kadın aynı zamanda toplumun kendisinden beklediği gönüllü işlerde yer almakta, ev içi işler, kadınların gelir getiren herhangi bir üretim yapmasından bağımsız olarak toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadın tarafından gerçekleştirilmektedir. Kadınların “asıl işinin” hangisi olduğuna dair toplumsal kabuller, hangi işin üretime yaptığı katkının göz ardı edildiği kadınların hem gündelik yaşamını hem de toplumsal konumunu belirlemede önemlidir.

2.4 Kadın Emeği Üzerine Teorik Bakışlar ve Gündelik Yaşama

Yansımaları

Bora (2004) feminizmi liberal, radikal ve sosyalist olarak üçe ayırmanın bireyin feminist hareketi anlamasını ve kendini bu hareketin içinde konumlandırmasını zorlaştırdığını savunmaktadır. Esasen Batı temelli olan bu sınıflandırma, doğu ülkelerinin gerçekleriyle örtüşmediği saha çalışmasında da görülmüştür. Zira zaman zaman her üç görüşün de iddialarını karşılayan bulgularla karşılaşmıştır. Ayrıca tez çalışmasının temel kavramları olan gündelik yaşam ve emek kavramları da farklı teorik bakışların odağındadır ve bu kavramları tek bir teorik bakışla ele almak eksik olacaktır. Gündelik yaşam daha çok radikal feministler tarafından beden ve ataerkil toplum kapsamında tartışılırken, emek tartışmalarını yapanlar kapitalizm ve sınıf ilişkilerini ele alan Marksist feministlerdir. Sosyalist feminizmin bu iki görüş arasında bir köprü kurarak ürettiği ataerkil kapitalizm kavramını birçok ilişkiyi açıklamak için faydalı olmakla beraber çalışma sahasının dinamiklerini tam olarak kavramak için her teoriden beslenmek gerekmektedir. Bu

1 Benería vd.'nin çalışmasının ilk basım yılı 2003'tür. Verileri bu tarihten itibaren okunak gerekir.

sebeple bu bölümde her bir teorinin kadın emeğini nasıl ele aldığını ve gündelik yaşama yansımaları hakkında yaptıkları tespitleri tartışmak amaçlanmıştır. Bu teorileri birbirinden keskin çizgilerle ayrılmış, kendi alanlarına odaklanmış ve başka alanlara odaklanamaz fikirler olarak algılamamak, aksine her birinin çalışmanın temel kavramlarına dokunduğu noktaları keşfetmek ve böylece çalışma alanını daha iyi kavramak amaçlanmıştır.

2.4.1 Liberal Feminizm

Birinci dalga feminizm olarak adlandırılan 19. yüzyıl feminist hareketleri Batı literatüründeki ilk feminist hareketler olarak kabul edilmektedir. Ancak daha önce de Milojević'ten (2008) aktararak belirtildiği gibi feminist hareketin noktasal bir başlangıcı olduğunu iddia etmek yanlıştır. Nitekim Donovan (2013) da bu görüşe itiraz eder, feminist taleplerin birden ve ani bir şekilde ortaya çıkmadığını, Batı Avrupa'da 15. yüzyıldan itibaren kadınların cinsiyetler arası eşitsizliği dile getirdiğini ve bu adaletsizliği yazılı eserlere döktüğünü belirtir. *Women and the rise of the novel: 1405-1726* (Kadınlar ve Romanın Yükselişi) adlı eserinde Donovan (2013) kadın yazarların romanlarını bu adaletsizliği dile getirmek için aktif bir araç olarak kullandığını ifade eder. Bu kadın yazarların karakterleri yine kadınlardır. Roman kahramanlarının kadın olması ele alınan olayların niteliğini de değiştirmektedir. Kadın yazarların romanlarında erkeklerin savaş ve kahramanlık hikâyelerinin yerini kadınların gündelik yaşamı almaktadır. Roman karakteri kadınların gündelik yaşamı adaletsiz hukuk sistemi, hane içi şiddet, baskı altında bulunma, fikrini dile getirememesi gibi sorunlarla biçimlenmekte; roman karakterleri bu süreçlerin kendileri üstünde yarattığı olumsuz hisleri anlatmakta ve bu döngüyü kırarak yolları araştırmaktadır. Donovan, örgütlü bir hareket olarak kabul edilmemesine rağmen bu romanların feminist düşüncenin ve hareketin gelişmesinde önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir. Kadın yazarlar hem görmezden gelinen kadınları görünür kılmayı hedeflemiş hem de ataerkinin üstünde kurduğu baskıyla bunalan kadınlara yalnız olmadıkları mesajını iletmiştir.

Birinci dalga feminizminin sarsıcı etkisine kadar erk sahipleri tarafından ciddiye alınmasa da feminist talep ve düşünceler modernizmin erken dönemlerinden itibaren dile getirilmektedir. Burada dönemin genel özelliklerini aktarmak kadınların yaşadığı sorunların nereden kaynaklandığını anlamak için önemlidir. Dönem akılcılığın ön planda olduğu, aydınlanmacı bir bakışla toplumun yeniden inşa edildiği, monarşinin insanlar

üzerinde kurduğu tahakkümün yıkılarak bireysel özgürlüklerin talep edildiği bir dönemdir. Ancak bu özgürlükçü yeni toplum erkekler için inşa edilmiş ve kadınları dışarıda bırakmıştır. 17.yüzyılın en ünlü teorisyenlerinden Locke'un akılcılık ile görüşleri dönemin cinsiyetler arası ilişkilerini özetler niteliktedir. Locke'a göre (akt; Brennan ve Pateman, 1979) bireysel özgürlüklerin, kamusal işlerin ve sorumluluk gerektiren vatandaşlık hak ve ödevlerinin gerçekleşebilmesi için rasyonellik şarttır ve bu rasyonellik ancak erkeklerde bulunmaktadır. Her erkek "doğal" olarak bir aileyi yönetebilir, yine doğal olarak akıldan yoksun olan kadınların kamusal hayata katılmaları yalnızca işleri bozmaya sebep olacaktır. Aklın ve sorumluluğun timsali olan erkekler, kadınlar için de iyi olanı gerekirse onlara rağmen uygulamalı, kadınlarsa kendi yetilerine uygun olarak erkeklere itaat etmelidir.

Sanayi Devrimi sonrası yaşanan değişimler de bu toplumsal cinsiyet rollerini derinleştirmiştir. Zira üretim ve özel alan, Sanayi Devrimi ile birbirinden tamamen ayrılmış bunun sonucunda kamusal alanla özel alan da birbirinden daha önce hiç olmadığı kadar kopmuştur. Aydınlanmacı düşünce akılcılığı kamusal alanla, akıldışılığı ve ahlakı özel alanla özdeşleştirmiş; erkeği kamusal alana yani akılcılığa, kadını ise özel alana yani akıl dışılığa ait kabul etmiştir. Bilimin tek yol gösterici olarak kabul edildiği bu ortamda kadınlara verilen rol biyolojik determinizmle meşrulaştırılmıştır. Kadın ve erkek arasındaki temel biyolojik fark olan doğurganlık kadının asıl vazifesi olarak kabul edilmiş, kadının eve ait olması ev içi işler haricinde bir şeyle meşgul olmaması doğal bir süreç olarak kabul edilmiştir.

Burada enteresan olan dönemin feministlerinin de tıpkı kadınları toplum dışına iten görüş gibi akılcılığı ve aydınlanmayı benimsemiş olmalarıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi bilimin tek yol gösterici olduğu ve bilimsel doğruların tek olduğu bu dönem için tartışılması bile mümkün olmayan bir kabuldür. Bu sebeple dönemin feministleri aydınlanmacı düşünceye karşı çıkmak yerine kendileri açısından yorumlamış, hak taleplerinde akılcılığı ve liberal görüşün özgürlük tanımlarını kullanmışlardır. Bu dönemin feminist talepleri eğitimde adalet, onurlu bir yaşam sürme hakkı, eşit muamele görme, kamusal alanlarda var olma gibi liberal feminizmin temelini oluşturan taleplerdir ve bu talepler yine akılcılık ile meşrulaştırılmıştır.

Mary Wollstonecraft'ın 1789 yılında yazdığı *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* isimli kitabı liberal feminizmin temellerini atan en önemli eserlerden biridir. Wollstonecraft

(2007) kadınların da tıpkı erkekler gibi Tanrı'nın yarattığı varlıklar olduğunu söylemiş ve akıl konusunda erkeklerden eksik olduğunu gösteren hiçbir somut kanıt olmadığını dile getirmiştir. Kadınların erkekler kadar başarılı olamamasının tek sebebi eğitim olanaklarından ve kendilerini geliştirecek deneyimlerden mahrum bırakılmalarıdır. Wollstonecraf'a göre gündelik yaşamları çocuk doğurmak, kocasının beğenisini kazanmak için süslenmek ve içinde hapsediği evin düzenini sağlamakla sınırlı kalan kadınlar, var olan potansiyellerini gerçekleştirememekte, bir anlamda Tanrı'nın kendilerine verdiği akıllı boşa harcamaktadır. Halbuki ahlaksal ve zihinsel olarak eğitildiklerinde erkekler kadar başarılı olacaklardır. 1869'da John Stuart Mill'in "Kadınların Köleleştirilmesi" (The Subjection of Women) isimli makalesi de benzer bir görüşü savunmaktadır. Mill de (2018) tıpkı Wollstonecraf gibi kadınların erkeklerle aynı kapasiteye sahip olduğunu söylemiş, kadınların kocalarının boyunduruğu altında evde kapalı kalmalarının haksızlık olduğunu belirterek profesyonel iş hayatına ve politikaya daha çok dâhil edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Her iki düşünür de kadınların içine hapsedildiği gündelik yaşamın ne kadar kısıtlı olduğunu ısrarla dile getirmektedir. Erkeklerin kadınlara biçtiği ev içindeki rolün kadınları zihinsel olarak tatmin etmemekte, en nihayetinde kamusal alandan koparılan kadınlar mutsuz olmaktadır.

Wollstonecraf ve Mill'in İngiltere'de dile getirdiği düşünceler, Amerika'da ise Elizabeth Cady Stanton tarafından dile getirilmiştir. Tanrı'nın kadın ve erkeği eşit olarak yarattığını ve bu sebeple temel doğal hakların kadınlar için de geçerli olması gerektiğini savunan Stanton, 1848 yılında Seneca Falls New York'ta *Duygular Bildirgesi*'ni (Declaration of Sentiments) yayınlamıştır. Bu bildirmede hem kadın erkek eşitsizliğine vurgu yapılmış hem de kadınların talepleri iletilmiştir. Esas olarak evliliğin kadını mülksüzleştirip kimliksizleştirmesi ve hukukun erkeğe kadın üstünde mutlak bir hakimiyet kurmasına izin vermesini eleştiren bu bildirme, kadınları ekonomik olarak erkeklere bağımlı kılmaya çalışan düzeni eleştirmektedir. Kadınlar daha yüksek para kazanacak işlerden uzak tutulmakta, kendilerini geliştirecekleri eğitim olanakları kısıtlanmakta, evlilik yoluyla mülkleri kocalarına devredilip özgürlükleri ellerinden alınmaktadır (Duygular Bildirgesi, 1848).

Wollstonecraf, Mill ve Stanton gibi aydınlanmacı liberal feministler, kadınların ikincil konumda kalmasına geleneksel rollerin değil, erkeklerin kadınların özgürleşmesinin önüne koyduğu engellerin sebep olduğunu düşünmektedir. Kadınların erkekler

karşısındaki dezavantajlı durumunun esasen iki temel sebebi bulunmaktadır: birincisi kadınların eğitim ve istihdam olanaklarına erkeklerle aynı oranda sahip olamaması, ikincisi ise bunun devam etmesine sebep olan önyargılar ve cinsiyetçi tutumlar (Walby, 1990: 4-5). Ancak liberal feministler, bu cinsiyetçi tutumlara sebep olan toplumsal yapıyı ve erkeklerin bu düzenden sağladığı avantajları göz ardı etmekte bu yapının neden oluştuğunu gözden kaçırmaktadır.

19. yüzyılın aydınlanmacı feministlerine getirilen bir diğer eleştiri de kapsayıcılıktan uzak olmalarıdır. Bu düşüncenin eğitim ve fırsat eşitliği sağlanmasını talep ettiği kadın beyaz, varlıklı kadındır. Bu beyaz varlıklı kadının hayatta önemli bir konuma gelmek için iyi bir evlilik yapması, bir oyuncak gibi yalnızca fiziksel güzellikleri ile tanımlanması haksızlıktır. Fiziksel ve zihinsel emeğinin atıl durumda kalmasının kadınların toplumdaki ikincil konumunun temel sebebi olduğu düşünülmektedir. Ancak Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri temelli gelişen bu feminist görüş varlıklı beyaz kadına odaklanırken kadınların yaşadığı sınıfsal ve ırksal ayrımı göz ardı etmekte ve eksik bir kavramsallaştırma yapmaktadır. Kırsalda yaşayan kadınlar ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan siyahi kadınlar, en az erkekler kadar çok çalışmakta, bedensel ve zihinsel emeklerini yoğun olarak kullanmaktadır. Aynı anda beyaz varlıklı kadının üstlendiği ev içi görevleri de üstlenmekte, fakat bu yoğun çalışma onları da erkekler karşısında ikincil konumda olmaktan kurtaramamaktadır. Bu ikincil konumun gündelik yaşamlarında yarattığı sorunlar, aydınlanmacı feministlerin dile getirdiği sorunlardan çok daha çeşitlidir (Donovan, 2014; 37).

Tüm kuramsal eksikliklerine rağmen, birinci dalga feministler olarak da adlandırılan aydınlanmacı liberal feministler oy verme hakkı, mülk edinme hakkı, boşanma hakkı gibi çok önemli hukuki kazanımlar elde etmiştir (Donovan, 2014). Ancak hukuksal olarak eşit konumda olmak, bir sonraki yüzyılda dahi cinsiyetler arası tam bir eşitlik sağlamamış; bu hukuksal eşitlik gündelik yaşama tam anlamıyla yansımamıştır. 1960'lara gelindiğinde kadınlar batıda dahi, hala yüksek gelir getiren işlere erkekler kadar rahat erişememekte, kadınlara uygun olarak lanse edilen işlerde biyolojik determinizmin izleri hissedilmektedir. Bu sebeple 1960 sonrası liberal feministler çalışma hayatında yaşanan adaletsizliklere odaklanmış, kadınların neden erkeklerden daha aşağı konumda olduğunu detaylı olarak araştırmaya başlamıştır.

Walby (1990: 32), liberal feminizmin, kadınların çalışma hayatındaki ikincil konumunu küçük ölçekli analizlerle anlamaya çalıştığını belirtir. Devlet, küresel ilişkiler, ekonomi politikaları gibi makro ölçekli kurum ve ağlar değil aile ve işyeri gibi mikro ölçekli kurum ve ağlar liberal feminist çalışmaların odağındadır. Bu mikro ölçekli kurumlar arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışır, kadınların hem anne/eş hem de ücretli çalışan olarak yüklendiği çifte iş yüküne vurgu yapar. Ancak bu yükün kadınlara kim tarafından neden verildiği, bu yükün devam ettirilmesinin ataerki ve kapitalist üretim biçimi ile ilişkilerini göz ardı etmektedir (Walby, 1990).

Walby (1990) Rosabeth Moss Kanter'in 1977 yılında yaptığı *Men and Women of the Corporation* isimli çalışmasını bu küçük ölçekli analizlerin en önemlilerinden biri olarak tanımlamaktadır. Kanter, 1970li yıllarda, kadınların sanayinin yanı sıra ofis işlerinde de yer almaya başladığı bir dönemde, kurumlardaki kadın ve erkek davranışlarını, bu davranışların oluşmasındaki yapısal ve kültürel sebepleri incelemiştir. Kanter (2008: 11) çalışmasına başlarken modern kapitalizm çağında çalışma hayatının insanın davranışlarını şekillendiren en önemli unsur olduğunu belirtmiş, bu durumu eleştirmekten ziyade bir gerçek olarak kabullenerek çalışmasını bunun üstünde kurgulamıştır. Çalışma hayatının gereklilikleri çalışanların aile ilişkilerini, boş zaman aktivitelerini de şekillendirmekte, gündelik yaşamın temel unsurunun çalışma hayatı olduğu kabul edilmektedir. Kanter'in çalışma sahası yaklaşık 3000'i beyaz yakalı olan 50.000 çalışanlı bir firmadır. Kanter, bu saha içinde ön yargıların ve cinsiyetçi işgücü yapısının kadınların kariyerini nasıl biçimlendirdiğini ortaya koymayı hedeflemiş, kadınların ev içindeki rollerini işyerinde de devam ettirmesini bekleyen eril bir yönetim anlayışı olduğunu ortaya koymuştur. Kanter'in çalışması esasen gündelik yaşam deneyimlerine dayanmaktadır ancak çalışmanın öznelere bakış açısından bakmak yerine gündelik yaşam deneyimlerini üst üste koyup objektif bir genel değerlendirme yapmaya çalışmıştır. Çalışmada kadınlar tarafından üstlenilen iki önemli rolün temsilcileri dikkat çekmektedir. Birinci sekreterler, ikincisi ise üst düzey pozisyonlarda yer alan erkeklerin eşleri. Kanter (2008: 135-138) sekreterlerin şirket içindeki rollerinin kadınların evin içinde üstlendiği rollerin bir uzantısı olduğuna dikkat çekmiştir. Kurumda sekreterlerden yalnız iş ile ilgili görevler beklenmemekte, patronlar çoğunlukla özel hayatlarındaki birçok işi sekreterlerinin halletmesini beklemektedir. Kıyafetleri temizlikçiye bırakıp almaktan faturaları ödemeye, iş ve kişisel hayatındaki sorunları dinlemekten yiyeceği yemeğe karar vermeye kadar birçok görevi üstlenen sekreterler

patronlar için karılarının ofisteki ikamesi olarak (office wife) olarak görev yapmakta ve üstlendikleri bu iş yükü de düşünüldüğünde düşük ücretler almaktadır. Az ücret karşılığında sınırları belirlenmeyen bu işin devam ettirilebilmesini Kanter, kadının evde de bu görevleri yerine getiriyor olması ile açıklamaktadır. Kadın, doğası gereği erkeği besleyen, domestik işleri halleden, gerektiğinde teselli veren bir destek mekanizmasıdır. Erkeğin başarılı kariyerini sürdürmesi için ofiste de bir “karısı” olması elzemdir ancak bu işleri kadın doğası gereği yaptığı için bu işler bir emek harcama olarak görülmemekte ve ücretlendirilme gereği duyulmamaktadır.

Kanter (2008: 157-64) çalışmasında kurumda üst düzey pozisyonlarda çalışan erkeklerin eşlerine de değinmiştir. Bizzat kurumda çalışmamakla beraber, bu kadınlar da gündelik yaşamlarını kurumun devamlılığına göre düzenlemektedir. Üst düzey pozisyonlarda çalışan eşlerine kendilerini yeniden üretebilecekleri konforlu bir hayat sunma bu eşlerin temel görevidir. Şirket içi sosyal aktivitelere katılma, kocasının başka bir şubeye geçmesi durumunda evini başka bir şehre taşıma gibi görevleri olan bu kadınlar esasen kurumun devamlılığını sağlamakta önemli bir rol oynamakta, gündelik yaşamlarını bu amaç doğrultusunda düzenlemektedir. Öyle ki kurdukları arkadaşlık ilişkileri ve sosyal ağlar dahi eşlerin kariyerini desteklemek üzerinedir. Kadınların bu yoğun çabası ise karşılıksız kalmaktadır. Kocalar kariyer basamaklarını tırmanırken kadınların elinde başarısıyla övündükleri ancak hayatına tam olarak dahil olamadıkları bir eşten başka bir şey geçmemektedir. Kanter, (2008: 156) kadınların yalnız fiziksel değil, sosyal ve duygusal olarak da emek harcadıklarını, emeklerinin karşılıksız kalmasının maddi olduğu kadar manevi de bir yönü olduğunu vurgulamaktadır. Kocalarının işiyle ilgili detayları anlayacak kapasiteden mahrum olduğu düşünülen eşler, zaman içerisinde yalnızlaşmaktadır. Kanter bu kadınları çoğunlukla banliyöde yaşayan, diğer eşlerden başka bir çevre edinme fırsatı elde edemeyen dolayısıyla yalnızlığa mahkum olmuş, birey olma özelliklerinden vazgeçip kocasına tabii bir uzantıya dönüşmüş kişiler olarak tanımlamaktadır.

Kanter’in kadınların kurumlarda yaşadığı dezavantajları, bu dezavantajlı durumu oluşturan ve sürdürülmesini mümkün kılan mekanizmaları belgeleyen bu çalışması kendi çalışma evrenindeki yönetim ahlakının erilliğini ve iş hiyerarşisinin cinsiyetçi yapısını ortaya koyması açısından başarılı ve önemlidir. Ancak Walby’nin (1990: 33) de belirttiği gibi Kanter’in çalışması ve benzeri çalışmalar neden ilk etapta erkeklerin işgücü

piyasasını ele geçirdiğini, kadınların neden domestik işlere mahkum edildiğini ve mevcut sistemin bundan nasıl faydalandığı gibi soruları sormadığı için yetersiz kalmaktadır. Gündelik yaşamı tamamen erkeklerin kariyerine odaklanan eşler ya da kadın kimliği sebebiyle tüm domestik işleri üstlenmesi beklenen sekreterler için bu şartları meşru kılan toplumsal kabuller nelerdir sorusunu sormak bu durumu tersine çevirmek için elzemdir.

Kadınların iş yaşamında ilerlemesini engelleyen koşulları kültürel farklılıklar, ön yargılar ve cinsiyetçi yaklaşımlarla açıklayan liberal feminist teori, çözüm önerilerine de yine küçük bir ölçekle yaklaşmaktadır. Liberal feminist teorinin önerileri işgücü piyasasını toplumdan ayrı bir katman gibi değerlendirmekte ve yalnızca çalışma hayatında yapılacak düzenlemelerle bu sorunun ortadan kalkacağı yanılgısına düşmektedir. Eşit işe eşit ücret verilmesi, performans değerlendirmelerinin adil olması, kadınların erkeklerle aynı eğitim olanaklarına sahip olması, üst düzey pozisyonlarda ve örgütlerde çalışan kadın sayısı için alt limit belirlenmesi gibi öneriler sunulmakta, bu önerilerin hayata geçirilmesinde devletin lokomotif olması beklenmektedir. Bu yönüyle siyasi kararların topluma yön vereceğini kabul etmektedir. Halbuki gündelik yaşam başlığı altında da tartışıldığı gibi bireylerin çalışma hayatı, aile ilişkisi ve boş zaman aktiviteleri bir bütün olarak gündelik yaşamını belirlemekte, bu gündelik yaşam deneyimlerinin bir arada oluşu da toplumsal yapıyı biçimlendirmektedir. Kadınların aile içinde üstlendikleri/üstlenmek durumunda kaldıkları roller işgücüne katılım biçimlerini de belirlemektedir. Eğitim olanaklarına ulaşamamaları da, üst seviyedeki kariyer olanaklarına başvuramamaları da ailesel ve toplumsal sebeplerden kaynaklanmaktadır. Donovan (2014) bu açılardan bakıldığında liberal teorinin toplumdaki kalıplaşmış cinsiyetler arası görevleri göz ardı ettiğini ve buz göz ardı edişle bir anlamda da onayladığını belirtmektedir. Bu kalıplaşmış cinsiyetler arası görevler kamusal alanın özel, erkeğin ise kadın üstünde bir egemenlik kurmaktadır ve bu egemenlik kırılmadan alınacak küçük ölçekli önlemlerle elde edilecek kazanımlar ancak ayrıcalıklı bir sınıfın hayatında sınırlı bir iyileşme sağlayabilir.

2.4.2 Radikal Feminizm

Radikal feminist teori, 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında, New York ve Boston orjinli olarak ortaya çıkmış bir teoridir. Donovan (2014: 265) radikal feminizmin kendi yoldaşları tarafından dışarıda bırakılan sol görüşlü kadınların ihtiyacından doğduğunu belirtir. Söz konusu yıllar savaş karşıtlığı ve medeni hak mücadelesi için sıklıkla politik eylemlerin yapıldığı yıllardır. Ancak haklar ve özgürlükler konusunda iktidarla mücadele

eden erkekler, kendi durumlarını ifade etmek isteyen kadınlarla birlik olmamış tam tersine kadınların söylemlerini küçümsemiş ve alaya almıştır. Sistem tarafından sömürülmenin yanı sıra benzer dünya görüşüne sahip oldukları erkekler tarafından da ikinci sınıf insan muamelesi gören feministler bu maço üsluba karşı kendi üsluplarını geliştirmeyi hedeflemiş; radikal feminist kuramın büyük bölümü sol kuramların ve örgütlenmelerin kadını ikinci sınıfa yerleştiren yapısına karşı bir direniş olarak gelişmiştir (Donovan 2104: 265).

Radikal feminizmin temellendiği görüş, kadınların kapitalizmin değil, erkek egemenliğin baskısı altında olduğudur. Bu erkek egemen toplum Weber'in ataerki kavramıyla açıklanmıştır. Weber bu kavramı ilk kez 1921 yılında yayınladığı *Ekonomi ve Toplum* kitabında babanın ailenin diğer bireylerini baskı altında tuttuğu ve hane içi ekonomiyi kontrol ettiği bir organizasyonu tanımlamak için kullanmıştır. Radikal feministler ise bu kavramı geliştirmiş; yaşlı erkeklerin genç erkekleri, erkeklerin ise kadınları baskı altında tuttuğu bir toplumsal düzeni ifade edecek şekilde kullanmıştır. Bu toplumsal düzenin içinde kadınlar her daim ikincil konumdadır.

Radikal feminizmin önemli temsilcilerinden biri olan Kate Millett (2000) ataerkinin köklü yapısı sebebiyle toplum tarafından, doğal olan buymuşçasına kabul edildiğini ve bu yapıya itiraz etmenin toplumun birçok kesiminin aklına bile gelmediğini belirtmektedir. Yönetimin bir kişi ya da gruba doğuştan gelen bir hak olarak verilmesi anlayışı dünyada hızla kaybolmaktadır ancak bu durum söz konusu cinsiyetler olduğunda dünyanın her yerinde devam etmektedir. Ordu, sanayi, teknoloji ve bilim, ekonomi ve politika ataerki düzenin içinde erkeklere aittir (Millett, 2000; 25). Millett ayrıca erkeklerin kadınlar üzerindeki politik gücünün sınıfsal katmanlardan daha net, daha kararlı ve daha stabil olduğunu belirtir. Öyle ki erkeklerin kadınlar üstünde kurduğu hakimiyet sebebiyle kadınlar arası sınıfsal farklılaşmalar da sadece bir görüntüden ibarettir. Hangi şartlar altında doğmuş, hangi eğitimi almış olursa olsun kadınlar, erkeklere ekonomik anlamda bağımlı oldukları takdirde sınıfa olan aidiyetleri geçici ve yüzeyseldir. Zira ataerki, kapitalizm ve sınıflar arası çatışmadan çok önceden beri vardır ve kadınları ait oldukları sınıflardan bağımsız olarak boyunduruk altında tutmaktadır.

Radikal feminizmin bir başka öncü yazarı olan Roxanne Dunbar (1974) kadınların erkekler karşısındaki durumunu Hindistan'da hala devam eden kast sistemine benzetmektedir. Cinsiyetler arasındaki farkları kast sistemindekiyle bir tutmanın abartılı

bir söylem olduğunu söyleyenlere ise kast sisteminin nasıl işlediğini bir kez daha hatırlatmaktadır: Doğuştan gelen ve değiştiremeyecekleri özellikler sebebiyle bir grubun kendini diğerinden üstün görmesi ve onu baskı altında tutması. Bu bağlamda bakıldığında kast sistemi, tüm dünyada ten rengi, yaş ve cinsiyet sebebiyle devam etmektedir. Bu kast sisteminde en üstte batılı beyaz erkek yöneticiler, en altta ise üçüncü dünya ülkelerinde yaşayan beyaz olmayan kadınlar yer almaktadır (Dunbar, 1974).

Radikal feministlerin temel aldığı odak ağırlıklı olarak beden ve beden politikalarıdır. Ataerkil sistemin kadınları herhangi bir karşılık beklemeden erkeklere hizmet etmeye zorlaması/ikna etmesi kadınların bedeni üstünde kurulan tahakkümle mümkün olmaktadır. Millett'e (2000) göre bu tahakküm iki şekilde sağlanmaktadır. Birincisi tecavüz, kadın sünneti, dayak, alıkoyma gibi zor kullanarak yapılan tahakküm yöntemi; ikincisi ise ideolojik hegemonya yöntemidir. Aile ve kadının aile içindeki görevlerinin kutsanması, annelik yoluyla ataerkil sistemin doğrularının nesiller boyu aktarılması bu ideolojik hegemonyanın araçlarıdır.

Doğurganlık ve çocuk yetiştirme, radikal feministler tarafından kadın ve erkek arasındaki temel farklılık olarak kabul edilmektedir. Ancak bu farklılığa yüklenen anlam konusunda iki temel farklı düşünce vardır. Tong (2000) bu farklı görüşlere göre iki başlıkta tanımlamıştır: radikal-libertaryan feministler ve radikal-kültürel feministler. Radikal liberteryan feministler dişiliği ve dişiliğin getirdiği doğurganlık sorumluluğunu kadınları kısıtlayan unsurlar olarak görmekte ve ortadan kalkması gereken sorunlar olarak tanımlamaktadır. Radikal kültürel feministler ise tam tersine kadınların erkeklerden farklılaşan özelliklerini kutsayarak benimsemiş ve bu özellikleri güçlü yanları olarak kabul etmiştir (Tong, 2000). New York'ta oluşan ilk radikal feminist grupların yayınlarına bakıldığında Tong'un radikal liberteryan olarak tanımladığı görüşün daha baskın olduğu görülmektedir. Bu yayınlar, kadın bedenini erkeklerden farklı kılan en temel özellik olan doğurganlığı kadınların potansiyellerini gerçekleştirmelerinin önünde bir engel olarak tanımlamaktadır. Kadınların çocuk doğurması ve yetiştirmesi hem kendi enerjilerini tüketen, hem de toplumun üretkenliğini düşüren bir süreçtir ve mümkün olduğunca az kadın bu sürece katılmalıdır. Aile ve annelik bu köleliği kadınlara kabullendirmek için sürekli pohpohlanmakta, anneliği tatmamış kadınlar eksik ve kusurlu imiş gibi davranılarak bu toplumsal düzenin devam etmesi sağlanmaktadır (Donovan, 2014: 274).

Shulamith Firestone ve Ti Grace Atkinson gibi radikal feminizmin öncü yazarları aileyi ataerkilliğin yeniden üretiminin temel sorumlusu olarak görmektedir. Ataerkil sistemi ortadan kaldırmak için mevcut aile yapısının muhakkak ortadan kalkması gerekmektedir. Bu yazarlar aynı zamanda heteroseksüel duygusal ve cinsel ilişkiyi de reddetmekte, erkeklerle kurulan her ilişkinin sömürüyle sonuçlandığını iddia etmektedir. Sevgi, aşk, cinsel özgürlük gibi kavramlar kadınları bu sömürüye razı etmenin araçlarından başka bir şey değildir (Atkinson, 2000; Firestone, 2003). Firestone kadının kendi bedeni üzerinde tek söz sahibi olması gerektiği düşüncesini şiddetle savunmuş ve mevcut teknolojik gelişmelerin kadınları toplumun devamlılığı için gerekli olan çocuk doğurma yükünden kurtaracak şekilde kullanılmasını talep etmiştir. Firestone'a göre annelik duygusunun kutsallaştırılması ile çocuk bakımı yalnızca kadınlara yüklenmektedir, ancak çocuk üretilmesi ve yetiştirilmesi toplumun devamlılığını sağlamak için şarttır ve toplumsal olarak üstlenilmesi gereken bir görevdir. Rahim dışı üreme yolları ve çocukların aile dışında yetiştirilmesine olanak sağlayan kurumlar oluşturulmalı ve kadınlar bu görevlerinden özgürleştirilmelidir.

Donovan'ın kültürel ayrılıkçılar, Tong'un ise radikal kültürel feministler olarak tanımladığı görüş ise aydınlanmacı liberal feministlerin kadınlar ve erkeklerin aynı özelliklere sahip olduğu düşüncesini de kadınları zayıflatıcı özelliklerden vazgeçilmesi fikrini de reddeder. Tam tersine kadınların erkeklerden farklı olan özelliklerini zayıflık değil güçlülük olarak görmekte ve bu özellikleri sahiplenerek benimsemektedir. Üstelik yalnız doğurganlığa değil erkeklerin kadınlarda zayıflık olarak gördüğü özelliklerin tümüne sahip çıkmaktadır. Duygusalılık, sezi gücüne güvenme, şiddetten kaçınma ve müzakereye açık olma vb... özellikler kadınların zayıf değil güçlü yönleridir. Kültürel ayrılıkçı teorinin önde gelen isimlerinden Starrett (1976 akt: Donovan, 2014), erkeklerin akılcılığının dünyaya savaş, yıkım ve felaket getirdiğini; duygu ve sezgileri ile hareket eden kadınların ise iktidar sahibi olduklarında doğayla ve diğer insanlarla daha sağlıklı ilişkiler kuracağını savunmaktadır. Erkekler tarihin başında avcılık yaparak ve birbirleri üstünde şiddet uygulayarak güç kazanırken, doğurganlık özelliğine sahip olan kadınlar yaşama ve yaşatmaya odaklanmıştır. Radikal feminizmin bir teori olarak ortaya çıkışından yaklaşık otuz kırk yıl kadar önce eserler üreten Virginia Woolf'un eserleri kadınların farklılıklarını yücelten önemli örneklerdendir. Woolf, kadınlarla erkeklerin psikolojileri, kültürleri ve değer sistemleri arasında temel farklılıklar olduğunu söyler. Gelmekte olan İkinci Dünya Savaşı'nın endişesi ile yaşayan ve düşünceleri çoğunlukla

savaş karşıtlığı etrafında biçimlenen yazar, savaşları “erkeklerin erkekçe niteliklere sahip olmalarını sağlayan bir araç” olarak tanımlar. Hâlbuki kadınlar, erkeklerden farklı olan özellikleri sebebiyle savaşmazlar ve bu sebeple anti faşist bir yönetim ancak kadın ahlakı ve değerlerinin iktidara gelmesiyle mümkündür. Woolf, anti militarist, barışçıl bir toplum yaratmak için okullarda, meslek edinme kurslarında, barışı savunan derneklerde kısacası toplumu biçimlendirme potansiyeli taşıyan her kurum ve kuruluşta kadın etiği öğretilmesi gerektiğini savunur.

Radikal feminizm, liberal feminizmden farklı olarak hayatın her alanını kendi konusu olarak görmektedir. Siyaset, pozitif bilimler, beden politikaları, edebiyat, ev içi gibi hayatın her alanında feminist bir bakış benimsemeyi amaçlar. Kadınların iş alanında uğradığı ayrımcılık ev içi düzenine içkindir. Zira Carol Hanish’in (2013) radikal feministlerin mottosu olarak benimsediği ifadesinde belirttiği gibi “kişisel olan politiktir”. Ev işlerini kimin yaptığı ve ilişkileri kimin bitirdiği, bir şirkette kadınların ne kadar pozisyon bulabildiği kadar önemlidir. Bu açıdan liberal feminizme göre çok daha kapsayıcı bir yapısı vardır.

Radikal feministler, kadınların karşılıksız olarak erkeklere hizmet etmesinin nasıl bir hiyerarşik yapı oluşturduğunu detaylı bir şekilde tartışmakta ancak bu karşılıksız sunulan hizmetten çıkar sağlayan kesimi erkeklerle sınırlamakta ve üretim ilişkilerinin buradan nasıl faydalandığını göz ardı etmektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında da genel olarak kadınların ikincil konumunun kendi hayatlarına nasıl yansıdığına yönelik çalışmalara rastlanmaktadır. Kadının ev içi ve toplumsal rolleri, kadın bedeninin meta haline gelmesi, kadınların bedeni üzerindeki söylemler ve tüm bunların kadınların gündelik yaşamına nasıl yansıdığı radikal feministlerin üzerinde durduğu konulardır. Amerika’da ikinci dalga feminizminin önemli isimlerinden olan Betty Friedan (2002) 20.yüzyılda kadınlara biçilen toplumsal cinsiyet rollerinin kadınlar üstündeki hayal kırıklığı yaratan etkisini Amerikalı banliyöde yaşayan ev kadınların gündelik yaşam deneyimleri üstünden anlatmıştır. Friedan’ın çalışmasının temelinde banliyö kadının gündelik yaşamı, bu gündelik yaşamı belirleyen ideolojiler ve bu ideolojilerin kadınların üzerinde yarattığı hisler vardır. Çalışmanın öznesi olan kadınlar gündelik yaşamını iyi bir anne ve eş olmak üzerinden kurgulamış; kent içindeki hareketliliklerinden sosyal ilişkilerine kadar her adımlarını bu görev üzerinden atmaya alışmıştır. Friedan bu kadınların günün sonunda bireyselliklerini kaybettiklerini ve ailenin iyi işlemesi için bir makine parçası haline

gelmiş gibi hissettiklerini vurgulamaktadır. Kendilerini gerçekleştirememenin yarattığı ağırlık ve hayal kırıklığı kadınların hayatındaki en baskın histir. Willis (1993) ise cinsiyetin gündelik yaşam içinde bir metaya dönüşmesinin kadınların gündelik yaşamını nasıl biçimlendirdiğini yine Amerikalı kadınlar üstünden tartışmaktadır. Çocukluktan itibaren kıyafetler, oyuncaklar, televizyon şovları hep cinsiyet rollerini benimsetmek üstünedir. Willis ayrıca kadınların ya da kız çocukların erkeklere öykünmesinin görece hoş karşılanırken erkekler için durumun tam tersi olduğunun altını çizerek kadın olmanın toplumdaki olumsuz anlamına dikkat çekmektedir. Tseelon (2002) ise batı toplumunda kadınlığın dış görünüş üzerinden inşa edilmesinin gündelik hayat için anlamını tartışmıştır. Güzel olma, iyi kıyafetler satın alma, genç kalma baskısının kadınlar üstünde nasıl inşa edildiğini ve tüketim kültürü içine nasıl dâhil edildiğini ifşa etmeyi amaçlamıştır.

Radikal feministlere yapılan en temel eleştiri ataerkiyi kadınların üstündeki tek baskı aracı olarak tanımlamaları ve kapitalizmin bu sistematik sömürüden nasıl faydalandığını gözden kaçırmalarına yöneliktir. Ev dışındaki emek ile ilgili çalışmalar, ağırlıklı olarak kadınların iş hayatında karşılaştığı cinsel ayrımcılıklar üzerine yoğunlaşmıştır. Toplumsal cinsiyet rolleri, kalıplaşmış cinsiyet stereotipleri ve bunların devam etmesine izin veren davranış biçimleri ve kadınların geleneksel olarak erkeklere ait olan işlerde başarılı olmak için geliştirdiği stratejiler özellikle Avrupa'da sıkça çalışmalara konu olmuştur. Lefkowitz (1994) aynı özelliklere sahip kadınların aynı işler için çok daha fazla reddedildiğini, Siebert ve Sloane (1981) evli kadınların bekâr kadınlardan çok daha fazla ayrımcılığa maruz kaldığını, Trentham ve Larwood (1998) kadınların işlerini doğru ve eksiksiz bir şekilde yapamayacaklarına dair bir ön yargıyla erkeklerden daha sık karşılaştıklarını ortaya koyan çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların her biri kadınların karşılaştıkları zorlukları erkek egemen toplumsal ve işgücü sistemiyle açıklamaktadır. Kadınların eve ait oldukları, çalışma hayatına ait olmadıkları düşünceleri kadınların çalışma hayatındaki konumunu belirlemektedir. Ancak Walby'nin (1990: 33) de belirttiği gibi bu çalışmalar kadınların ücretli işgücüne katılımı ve ev içinde harcadıkları emeğin pazar ekonomisindeki yeri konusuna değinmemekte, işyerini toplumdan bağımsız, ayrı bir yermişçesine ele almaktadır. Halbuki kadınların üstünde kurulan tahakkümden yalnızca erkekler değil aynı zamanda sermaye de faydalanmaktadır. Zira kadınların gündelik yaşam içinde karşılıksız bir emek sunarak gerçekleştirdiği işler piyasa ekonomisinin devamlılığı için önemlidir.

Radikal feminizme yapılabilecek bir diğer eleştiri de tıpkı liberal feminizm gibi Avrupa ve Amerika odaklı ve çoğunlukla beyaz kadınları konu edinen bir teori olmasıdır. Halbuki kadınlar fiziksel engel, sosyal statü, ekonomik durum, etnisite, yaş, fiziksel görünüm, din, eğitim seviyesi, cinsel yönelim ve benzeri birçok sebeple ataerkil baskıyı farklı şiddetlerde hissetmektedir. bell hooks'un (1981) feminizmin beyaz bir ideoloji olduğunu iddia eden ve siyahi kadınların kadınlığının farklı deneyimler anlamına geldiğini vurgulayan çalışması "Ben kadın değil miyim?" adlı kitabı bu sorgulamanın en önemli eserlerinden biridir. Bu eleştiriler doğrultusunda 1980 sonrası kesişimsellik kavramı feminist literatüre girmiş, feminist analize ırk, sınıf, cinsellik ve diğer kimlik öğelerini dahil etmeye çalışmıştır. Böylece tüm kadınları kapsayacak bir söylem üretmek mümkün olacaktır.

2.4.3 Marksizm'in Feminist Eleştirisi ve Sosyalist Feminizm

Marksizm, en basit anlatımıyla temeline emek ve kapitalizm ilişkisini almış bir teoridir. Ancak bu teorinin esas aldığı emek erkek emeğidir ve bu sebeple kadın emeğinin farklı bir emek olduğunu, erkek emeğinden farklı şekilde sömürüye maruz kaldığını göz ardı etmektedir. Temeline erkekleri alması sebebiyle kimi feminist araştırmacılar, Marksist teorinin kadın sorununa uygulanamayacağını savunmaktadır. Ancak öte yandan kendilerini hem sosyalist hem de feminist olarak tanımlayan feminist araştırmacılar, Marksizm'i feminist bir bakış açısıyla yeniden yorumlamaya çalışmıştır.

Barrett (1980), Marksist feminizmin kendini hem Marksist hem de feminist olarak tanımlayan kadınların arayışından doğduğunu belirtmektedir. Barrett, 1980 yılında ilk basımını yayınladığı *Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı: Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar* adlı eserine Marksizm'in feminist bir bakışla yeniden yorumlanmasına ihtiyaç duyulan koşulları anlatarak başlamaktadır. Diğer feminist teoriler gibi Marksist feminizm de kıta Avrupa'sı, spesifik olarak İngiltere çıkışlıdır. 1970 sonrası İngiltere'de refah devleti politikasının terk edilip, neoliberal politikaların benimsenmesiyle sınıflar arası adaletsizlik derinleşmiş, işçi sınıfı başta olmak üzere alt ve orta sınıflar için barınma, çalışma, hizmetlere erişim gibi konularda daha zorlayıcı bir ortam oluşmuştur. Bu politikalarının kadınlar üstündeki etkisi ise çok daha yıkıcı olmuştur. Kadınların çalıştığı işler azaltılmış, destek sistemleri kesilmiş ve sonuç olarak kadınların hem politik hem de ekonomik özgürlükleri azalmıştır. Bu politik ortamın mimarının İngiltere'nin ilk kadın başbakanı olması ise ironiktir. Barrett (1980) İngiltere'nin ilk kadın başbakanı olan Margeret Thatcher'ın hiç de kadın dostu olmadığını hatta politikalarının son derece anti

feminist olduğunu belirtmektedir. Ülkedeki muhafazakâr kanadın benimsediği Torizmin öne çıkardığı millet, aile, görev, otoriteye saygı, geleneksellik değerleri Thatcher zamanında neoliberal politikaların hayata geçirilmesinde aktif bir araç olarak kullanılmıştır. İngiliz milliyetçiliğini öne çıkararak işçi sınıfını bölen ve otoriteye bir tehdit olmaktan çıkaran bu politikalar bir yandan da yabancı düşmanlığını körüklemiştir (Hobsbawm, 1996). Nostaljik bir tavırla halkını eski güçlü İngiltere'yi yaratmaya çağıran bu politikaların temelinde güçlü bir millet, sarsılmaz bir otorite ve köklü bir gelenek yaratma arzusu vardır ve bu yapının temelini de aile oluşturmaktadır. İşleyen bir aile yapısını oluşturmak için ise geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri yeniden gündeme gelmiş ve erkeğin evi geçindiren kadının ise yuva yapan olduğu aileyi norm olarak kabul eden ve bunun dışında kalan bireyleri dışlayan bir sistem oluşturulmuştur. Bu politikalar neticesinde kadınlar birey olarak değerlerini kaybetmiş, benlikleri aile yapısı içinde eritilmiştir (Durham, 1996).

Barrett (1980) bu politik ortamda sol görüşün, feministleri konu dışında bıraktığını ve dönemin hâkim feminist teorisi olan radikal feminizmin de tam olarak sol görüşlü Avrupalı feministlerin sorunlarına cevap veremediğini belirtir. Sol görüşlü erkekler kadınların sorununu ayrıca ele almanın hareketin etkisini azaltacağını düşünerek kadınların kendileriyle birlikte tek sınıf olarak mücadele etmesini beklemekte, radikal feministler ise kadınların yaşadığı sorunları tamamen eril egemenlikle açıklarken kapitalist sistemin buradan elde ettiği faydayı göz ardı etmektedir.

Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi radikal feminizme yöneltilen eleştiriler farklılıkları gözden kaçıran yapısına yöneliktir: Bütünsel olarak kadınların erkekler karşısında ezildiği doğrudur ancak tüm kadınlar doğurganlıkları ve cinsellikleri sebebiyle aynı deneyimleri yaşıyormuş gibi davranmak da son derece indirgeyici bir tavidir. Zira kadınlar arasındaki ırksal, sınıfsal, etnik vb. farklılıklar kadınlar arasında da eşitsizlik yaratmaktadır. Yoksul kadınlar, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ya da üst sınıf mensubu kadınların sahip olduğu mücadele araçlarından yoksundur ve ataerkil eşitsizliklerin yarattığı baskı ve eşitsizliklere daha çok maruz kalmaktadır. Radikal feminizm, bu politik ortamda İngiltere'de yaşayan göçmen işçi kadınların ya da istihdamın dışına itilen kadınların sorunlarına karşılık vermekte yetersiz kalmaktadır.

Yeni bir kavramsal düzlem oluşturmaya çalışan bu feministler, ilk olarak Marksizm'in kadın emeğini ve ataerkiyi göz ardı eden tutumunu eleştirmiştir. Her şeyden önce

Marksizm ve feminizm odaklarına farklı sorunlar koymakta, bu da aralarındaki ilişkiyi çeşitli açmazlara sürüklemektedir. Feminizm kadınların uğradığı baskıyı kadınların bakış açısından anlamaya çalışırken, Marksizm yalnızca bu baskının proleter sınıf için anlamına odaklanmaktadır. İlk dönem Marksistler, kadınların işçi sınıfından ayrı cinsiyet temelli sorunları olduğu gerçeğini tamamen göz ardı etmiştir. Tek ve bütün bir işçi sınıfı vardır ve işçi sınıfının özgürleşmesinin kadınların da özgürleşmesi anlamına gelecektir. Bu bakış açısına göre kadınlar, erkeklerle olan ilişkileri sebebiyle değil, üretimle olan ilişkileri sebebiyle baskı altındadır. Üstlerindeki baskının kalkması için kadınlar, sınıf mücadelesinde erkeklerle birlikte omuz omuza mücadele etmeli ve ortak düşman olan sermaye sınıfı karşısında birlik olmalıdır (Engels, 2003). Marksist teoriyi eleştiren feministler, Marksistlerin kapitalizmin cinsiyetten bağımsız olarak herkesi ücretli işgücüne dâhil etmesiyle toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün gerekliliğinin ortadan kalktığını düşündüğünü belirtmektedir. Bu düşünceye göre kadınlar da erkekler gibi işgücünde yer aldığı ve sınıf mücadelesi tamamlanıp yeni bir üretim biçimi yaratıldığında ev işlerinin kadın ve erkek arasında paylaşılacağı varsayılmaktadır (Barrett, 1980; Delphy, 1970; Hartmann, 1979; Walby, 1990).

Marksizm'in ataerkiyi kapitalist sistemin bir alt ürünü gibi gösteren bu yaklaşımı, feministlerin eleştirilerinin temelini oluşturmaktadır. Hâlbuki ataerki, kapitalizmden çok önceden beridir vardır ve kapitalist ilişkiler içinde ekonomik gücü elinde bulunduran sınıfın diğerini kontrol etmesi gibi, erkekler de kadınları kontrol etmekte ve kadınların ikincil konumundan sermaye sınıfının yanı sıra erkekler de çıkar sağlamaktadır. Kadınların evde sunduğu yemek, çocuk bakımı, cinsellik, temizlik hizmetleri, ataerki sayesinde doğal bir hak gibi erkeklere kolayca sunulmakta, erkekler bu sayede üretime katılmakta ve hatta yeni bir üretim biçimini talep etmek üzere örgütlenebilmektedir. Marksist feministler, Marksizm'i erkeklerin sağladığı bu çıkarları göz ardı etmekle itham etmektedir. Ataerkinin sağladığı bu çıkarların erkekler tarafından, sınıf mücadelesi için kolaylıkla terk edileceğini düşünmek naifliktir. Zira kadınların erkekler gibi ücretli işgücüne katılması toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan yüklerini azaltmamış, hane içi yeniden üretim rolleri kadınların üzerinde kalmaya devam etmiştir (Barrett, 1980; Delphy, 1970; Donovan, 2014; Hartmann, 1979; Walby, 1990). Bu açılardan bakıldığında kadınların emekleriyle ilgili kendi özgül sorunlarını görmezden gelip yalnızca işçi sınıfının bir dişlisi muamelesi yapmak, Thatcher dönemi politikalarının

kadını bireysellikten sıyrıp ailenin bir parçası haline getirme çabasına ziyadesiyle benzemektedir.

Marksist teorinin cinsiyet körü olduğu kabul edildikten sonra Marksist bir feminizmin neyi konu edinmesi gerektiği tartışılmıştır. Barrett (1980: 9) Marksist feminizmin amacını toplumsal cinsiyet ilişkilerinin üretim ve yeniden üretim süreçleri ile ilişkisini tarihsel materyalizmi kullanarak anlamak olarak tanımlamaktadır. Marksist feminizm, cinselliğin inşası, ev içi üretim, hane halkı arasındaki ilişkileri keşfetmeli ve tarihsel süreç içinde bu ilişkilerin değişen üretim biçimleriyle nasıl değiştiğini anlamalıdır.

Delphy'e (1970) göre feminist bir Marksizm'in öncelikle kadınların sınıfı için ayrı bir analiz metodu geliştirmeye ihtiyacı vardır. Bu analiz ev içindeki üretim ve hizmetin doğası ile mal ve hizmet üretimi arasındaki ilişkiye odaklanmalıdır ve kadın hareketinin gideceği yön bu analizle belirlenmelidir. Ailenin bir üretim birimi, evin ise üretim mekânı olarak kabul edilmesi gerekliliği Delphy'nin analizinin temelini oluşturmaktadır. Mevcut toplumsal yapıda evlilik kadınların işgücünün kocasına devredildiği bir kontrat olarak vazife görmektedir. Evlilik aracılığıyla kadının işgücü, ev içi üretimde kullanılmak üzere ücretsiz olarak kocasına devredilmektedir. Bu ücretsiz emeğin erkeklere ve sermayeye sağladığı faydayı göz ardı etmesi Marksist teorinin en büyük eksikliğidir.

Ev içi işi odağına koyan öncü feministlerden biri olan Mariarosa Dalla Costa (1972) ise ev içinde erkeklere ve çocuklara hizmet etmenin aynı zamanda pazara hizmet etmek anlamına geldiğini savunmuş ve ev içi işlerin doğal olarak gerçekleştirilen günlük olaylar değil iş olarak tanımlanmasının feministlerin öncelikli hedefi olması gerektiğini belirtmiştir. Kadınlar ev dışında çalıştıklarında hem evde hem de dışarıda olmak üzere çifte mesai yapmak zorunda kalmaktadır. Bu sebeple Dalla Costa, kadınların dışarıda çalışmayı reddedip ev işleri için ücret talep etmesi gerektiğini savunmaktadır. Dışarıda çalışmayı reddederek kadınlar sermayenin işleyişini bozacak ve yemek, çocuk bakımı, temizlik gibi konular için örgütlenerek üstlerindeki baskıyı azaltacaktır.

Marksist feministlerin odağında daha çok sınıfsal adaletsizlik ve kadınların bu sınıfsal adaletsizliği erkeklerden daha sert bir şekilde deneyimlemesi vardır. Hangi sınıftan olursa olsun erkeklerin üretimi sürdürmesi işten eve döndüklerinde bakımlarının kadınlar tarafından karşılanmasıyla mümkün olmaktadır. Kadınlar ise eve döndüklerinde çalışmaya devam etmekte emekleri hem kapitalist sistem hem de erkekler tarafından sömürülmektedir.

Sosyalist feminizm ise bir adım daha öteye giderek Marksist feminist kuramın sınıfsal, ırksal, etnik vs. farklılıkları dikkate alan yaklaşımı ile radikal feminizmin inşa edilmiş cinsiyeti merkeze alan kuramsal yapısını birleştirmeyi hedeflemiştir. Bu görüşün önemli temsilcilerinden olan Heidi Hartmann (1979), Marksist teorileri cinsiyet körü olarak tanımlamış, ancak feminist analizin de tarihsel olmaması sebebiyle tek başına yetersiz kaldığını söylemiştir. Hartmann (1976) ataerki yapının erkeğin ailenin reisi olarak kadınların ve çocuğun emeği üzerinde tahakküm kurmasıyla başladığını ve bu başlangıcının kapitalizmden çok önce olduğunu belirtmiştir. Fakat geniş çaplı üretimin yaygınlaşmasıyla birlikte bu tahakkümden erkeklerin yanı sıra sermaye sınıfı da yararlanmaya başlamıştır. Sosyalist feministlerin ataerki kapitalizm olarak açıkladığı bu süreci iyi kavramak için feminizmin batılı kapitalist toplumların gelişimini açıklayan Marksist analize, Marksizm'in ise kadınların üstünde kapitalizmden çok önceden beri baskı kuran ataerkiyi kavramsallaştıran feminizme ihtiyacı vardır (Hartmann, 1979).

Young (1986) ise Hartmann'dan farklı olarak ataerki ve kapitalizmi iki farklı sistem olarak ele alıp daha sonra birleştirmektense bir arada ele almaktan yanadır. Zira kapitalizm ilk ortaya çıktığı anda itibaren ataerkiden kuvvet almakta, varlığını ancak bu iş birliğiyle sürdürebilmektedir. Kadınların emeğinin değersizleştirilmesi, marjinalleştirilmesi ve ev içi işlerin kadınlar için doğallaştırılması kapitalist sistemin hem üretim hem de yeniden üretim süreçleri için her zaman önemli olagelmıştır. Eisenstein (1979) ise hem radikal feministlerin kullandığı inşa edilmiş kimliklere vurgu yapmış hem de Marksist feministlerin sınıf temelli ayrımlarını dikkate almış ve başından beri kadınların kapitalist sistemin devamlılığına üç yoldan katkı sağladığını dile getirmiştir: karşılığı olmayan bir emek harcayarak yeniden üretimi sağlamak, marjinalleştirilen ve ucuza satın alınan emekleriyle metaların üretimini sağlamak, son olarak ise idealize edilen kadınlık ve annelik modeline uygun alışverişler yaparak tüketime katılmak.

Sosyalist feministler, Marksizm'in temel kavramlarından biri olan yabancılaşmayı da kadınların erkeklerden farklı olarak deneyimlediğine dikkat çekmektedir. Marks'ın kapitalist sistemde işçilerin ürettikleri ürüne ve dolayısıyla yaptıkları işe yabancılaşmalarına yönelik yaptığı saptamalar kadınlar için daha farklı ve daha şiddetlidir. Erkekler bu yabancılaşmadan kadınlarla olan ilişkilerinde ya da özel alanda uzaklaşabilir, ancak kadın erkek ilişkisi ve özel alandaki yükümlülükler kadınlar için farklı

bir baskı yaratmaktadır. Ev işlerinin tekrar eden, rutin ve bitmeyen yapısı da kadınların kendi bedenlerine ve emeklerine yabancılaşmasına sebep olmaktadır (Çakır, 2008).

2.4.3.1 Ev İçi Emek, Görünmeyen Emek

Sosyalist feministlerin toplumsal cinsiyet rolleri ve üretim ilişkilerini birlikte ele alarak oluşturduğu ataerkil kapitalizm kavramı özellikle son otuz yıldaki üretim ilişkilerini anlamak için kritik önem taşımaktadır. Bu sebeple bir sonraki bölümde evi içi emek, görünmeyen emek, karşılıksız emek gibi farklı şekillerde isimlendirilen Marksist feminizm temelli kavram detaylandırılmış ve daha sonra yeni üretim biçimlerinde nasıl kullanıldığı anlatılmıştır.

Aydınlanmacı liberal feministlerin göz ardı ettiği, radikal feministlerin ise sermaye ve pazar ekonomisi için önemi ile ilgilenmediği ev içi emek, ilk olarak Marksist feministler tarafından kavramsallaştırılmıştır. Ev içinde harcanan emek ister ürün üretsın, isterse hizmet olarak sunulsun dışarıdan alındığı takdirde karşılığında ücret ödenmektedir. Ancak günlük yaşamın içinde ücretli işgücüne katılıp katılmamalarından bağımsız olarak kadınlardan doğal olarak beklenen bir emektir. Bu emeği kavramsallaştırıp görünür kılmanın neden önemli olduğu kadınların üretime katılma biçimleri başlığı altında detaylı olarak anlatılmıştır. Burada ise bu emeğin doğallaştırılmasına sebep olan toplumsal kabuller ve bu kabullerin kadınlar üstündeki etkisi tartışılacaktır. Ayrıca Covid 19 pandemisinin kadınların bu görünmeyen emeği üzerindeki etkilerine de son dönemde yapılan çalışmalar kapsamında değinilmiştir.

Benería vd. (2015: 187) karşılıksız emeğin kavramsallaştırılmasının ve ölçülmesinin her şeyden önce bu emeği sağlayan kişinin topluma olan katkısını görünür kılıp, takdir etmek için önemli olduğunu düşünmektedir. Zira bu emeği sağlayan kişi topluma katkı verirken kendi kapasitesini kullanma ve geliştirme konusunda dezavantajlı bir duruma düşmekte ve toplumdaki statüsü de bundan kötü etkilenmektedir. Bu emeğin ölçülmesi cinsiyete duyarlı makroekonomik ve sosyal politikalar oluşturmada etkilidir.

Benería vd. bu emeğin üretime ne ölçüde katıldığını ölçmenin zor olduğunu ancak ücretli işte geçirilen zaman/karşılıksız emekte kullanılan zaman üstünden analizler gerçekleştirmenin faydalı olabileceğini düşünmektedir.

Ev içinde harcanan emeği görünmeyen emek olarak tanımlayan Acar-Savran (2008: 10) öncelikle bu kavramın sıklıkla yanlış kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bu kavramın

karşılığını yeterince alamayan, ya da toplumsal düzenin devamlılığı için öne çıkmadan sürdürülen emek anlamlarında kullanılması doğru değildir. Görünmeyen emek kavramı kadınlar tarafından ev içi işlerde harcanan ve karşılığında bir ücret alınmayan emeğe karşılık gelmektedir. Bu emek, cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde harcanan ve bu ilişkilerin yapısı sebebiyle “görünmez” ve “karşılıksız” olan bir emektir. Acar-Savran (2008: 11) bu emeğin görünmez olmasını üç sebeple açıklamaktadır. Birincisi bu emek doğallaştırılmış bir emektir. Kadınların yaptıkları işler kapitalist süreçler içinde sanki kendi doğalarının bir parçasıymış gibi sunulur. Biyolojik determinizmden güç alan ataerkil sistem, kadınların doğuştan gelen özellikleri sebebiyle daha domestik ve ev içi işleri yapmaya daha yatkın olduğuna dair bir ideolojiyi sürekli olarak yeniden üretir. Kadının harcadığı fiziksel, duygusal, cinsel ve zihinsel emek gündelik yaşamın parçası olan bir davranış biçimiymiş gibi gösterilerek görünmez kılır.

Kadının harcadığı emeğin görünmez olmasının ikinci sebebi, ev işlerinin bir mesai saatinin olmamasıdır. Ev işi mesaisi yedi gün yirmi dört saat, herhangi bir tatil günü olmaksızın devam eder. Çalışma ve dinlenme saati arasında bir ayrım olmadığı için harcanan mesainin ne kadar olduğunu ölçmek mümkün değildir. Acar-Savran, ayrıca ev işinin yalnızca ev sınırları içinde kalmadığının da altını çizer. Çocukları okula götürmek, market alışverişi yapmak, hastaları doktora götürmek gibi işler ev dışında devam eden ev ile ilgili işlerdir ve bu görünmez emeğin bir parçasıdır. Ölçme sorunu özellikle bakım hizmetlerinde harcanan emek söz konusu olduğunda güçtür. Çocuk ve yaşlıların bakımında neyin emek harcama, neyin sevgi ve şefkat gösterme olduğunun kesin çizgilerle ayrılabilmesi kadınların emeğini görünmez kılar.

Kadının harcadığı emeğin görünmez olmasının ikinci sebebi, ev işlerinin bir mesai saatinin olmamasıdır. Ev işi mesaisi yedi gün yirmi dört saat, herhangi bir tatil günü olmaksızın devam eder. Çalışma ve dinlenme saati arasında bir ayrım olmadığı için harcanan mesainin ne kadar olduğunu ölçmek mümkün değildir. Acar-Savran, ayrıca ev işinin yalnızca ev sınırları içinde kalmadığının da altını çizer. Çocukları okula götürmek, market alışverişi yapmak, hastaları doktora götürmek gibi işler ev dışında devam eden ev ile ilgili işlerdir ve bu görünmez emeğin bir parçasıdır. Ölçme sorunu özellikle bakım hizmetlerinde harcanan emek söz konusu olduğunda güçtür. Çocuk ve yaşlıların bakımında neyin emek harcama, neyin sevgi ve şefkat gösterme olduğunun kesin çizgilerle ayrılabilmesi kadınların emeğini görünmez kılar.

Kadının emeğini görünmez kılan üçüncü ve en önemli sebep ise bu emeğin karşılığında herhangi bir ücret almamasıdır. Daha önce Özbay (1991)'ın ev içinde harcanan emeği iktisadi faaliyet olarak tanımayan ve parasal karşılığı olmayan faaliyetler olarak tanımlaması esasen bu üç nedeni de özetlemektedir. Üretilen ürün ve sunulan hizmet bir davranış biçimiymiş gibi yansıtılarak iktisadi faaliyet sayılmaz ve karşılığında da herhangi bir ücret sunulmaz. Ücretli bir işte çalışmayan kadınlar üretime dolaylı ve doğrudan sürekli olarak katkı yapmalarına rağmen, ancak kocalarının inisiyatifi kadar maddi güce sahip olabilmektedir. Delphy (1970) bu inisiyatif meselesine dikkat çeker ve ev kadınlarının bu işlerin karşılığını bir ücret olarak değil bir bağış gibi aldıklarını belirtir. Ev kadınına verilen para, emeklerinin karşılığı değil evin reisi olan kocanın verdiği harçlık, bir nevi kadına yapılmış bir jesttir. Üstelik Delphy bu harçlığı verirken bile kocanın kendi çıkarını kolladığını düşünmektedir. Zira evdeki kadının ihtiyaçlarını karşılamak emek gücünün devamlılığını sağlamak için gereklidir. Bu yönden bakıldığında ev kadının yaptığı işler karşılığında ihtiyaçlarının karşılanmasının kölelik sisteminden farkı olmadığını da eklemektedir.

Ev içindeki üretilen ürünün pazara girmeyip evin içinde kullanılması ve artı değer kazanmaması bu emeğin karşılıksız kalmasının bir diğer sebebidir. Ev içinde üretilen ürünler yine ev içinde tüketilmekte dolayısıyla bir artı değer kazanamamaktadır. Ancak Delphy ev içinde üretilen ürün ve hizmetlerin karşılıksız kalmasının iddia edildiği gibi işin doğası ile değil kadınların üretimle olan ilişkileri ile ilgili olduğunu söyler. Esasen kadınların ürettiği ürün değil, doğrudan kendileri pazardan dışlanmışlardır. Zira yemek, temizlik, bakım gibi ürün ve hizmetler kadınlar tarafından üretilmediği takdirde piyasadan para ödenerek alınacak olan ürün ve hizmetlerdir, kimse doğası gereği bu ürün ve hizmetlerin bedava olmasını beklemeyiz. Fakat üretim ilişkilerinin bir parçası olmayan kadınlar bu emekleri karşılığında ücret istemez.

Yukarıda da belirtildiği gibi kadınların üretime doğrudan katılıyor olması ev içi emeği harcamaktan muaf olacakları anlamına gelmemektedir. Kadınlar tam zamanlı olarak ev dışında çalışsa da, ev kadını olsa da çocukların, kocanın, kendi ailesinin ve kocalarının ailesinin bakımından herhangi bir ücret talep etmeksizin sorumludur (Acar-Savran, 2008: 11). Kadınlar son on yıllarda ücretli işgücüne artan oranlarla katılmış ancak erken dönem Marksistlerin kadınların üretime katılmasıyla ev işlerinin erkek ve kadınlar tarafından eşit bir şekilde paylaşıldığı bir düzenin doğal olarak oluşacağı öngörüsü

gerçekleşmemiştir. Tam tersine kadınlar hem dışarıda hem de evde çalışarak daha fazla emek harcamak durumunda kalmıştır. Acar-Savran (2011) kadınların daha çok istihdam edilmesinin karı koca arasındaki iş bölümünü çoğunlukla değiştirmediğini, erkeklerin ev içi işlerde asıl sorumlu olmasının ancak evin geçimini kadının sağladığı durumlarda gerçekleştiğini belirtmektedir.

Kadınların uzun mesai saatleri ile çalıştığı durumlarda ve/veya bu işleri devredebilecek maddi gücünün olduğu durumlarda ise devreye genellikle diğer kadınlar girmektedir. Aksu Bora, 2005 yılında yayınladığı *Kadınların Sınıfı* adlı kitabında ücretli ev hizmeti veren kadınlar ve bu hizmeti alan kadınlar arasındaki ilişkileri incelemiş ve her şeyden önce ev işlerinin kadın işi olarak tanımlanmasının ne kadar kemikleşmiş bir düşünce olduğunu bir kez daha dile getirmiştir. Ev içi işler için dışarıdan hizmet alınsa dahi bu işin esasen evin kadınına ait olduğu düşüncesi sabittir. Kuvvet gerektiren fiziksel işler yardımcı tarafından gerçekleştirilir, ancak ev temizliğine gelen yardımcının geleceği günler, kullanacağı malzeme, ev işlerinin sırası ve yapılacak yemeğe karar vermek gibi zihinsel yükler evin kadınına aittir (Bora, 2005).

Ücretli çalışan kentli kadınlar ev içi işler için dışarıdan hizmet almak, kreş ve bakımevlerinden faydalanmak, hazır yemek siparişi vermek gibi yöntemlerle daha alt gelir grubu hemcinslerinden daha az emek harcamaya olanağına sahiptir. Ancak 2020 yılının mart ayında dünya çapında yayılan Covid 19 hastalığı bu mekanizmaların ne kadar kırılgan olduğunu göstermiş ve ev içi işlerinin ağırlığı hemen her sınıftan kadının üstüne yüklenmiştir. Birleşmiş Milletler, Nisan 2020’de *Covid 19’un Kadınlar Üstündeki Etkisi* isimli bir rapor yayınlamış ve hastalığın kadınları farklı yönlerden nasıl etkilediğine dikkat çekmiştir. Raporda, kadınların sağlık çalışanı olarak daha fazla çalışması sebebiyle virüsten daha çok etkilenmesi, ekonomik kriz dönemlerinde kadın çalışanların işten çıkarılma oranlarının daha yüksek olması, karantina uygulanan ülkelerde kadına şiddetin artması konularının yanı sıra pandemi döneminde artan karşılıksız bakım emeğine de yer verilmiştir. Pandemi döneminde kreş ve okullar kapatılmış, yüksek risk grubunda yer alan ve evini terk edemeyen yaşlıların bakım ihtiyacı artmış, dışarıdan yemek ve temizlik hizmeti almak riskli hale gelmiştir. Hastane kapasitelerini en uygun bir şekilde kullanmak amacıyla durumu görece iyi olan hastalar eve gönderilmiş ve kritik dönemi atlatan hastalar taburcu edilerek tedavisine evde devam edilmiş, bu hastaların bakım yükü de ailenin kadınlarına yüklenmiştir (BM, 2020). Bu süreçte ücretli çalışan kadınlar normal

şartlar altında ulaşabildikleri destek mekanizmalarından mahrum kalmış, aynı anda öğretmen, çocuk bakıcısı, temizlikçi, aşçı ve zaman zaman hasta bakıcı olmak durumunda kalmıştır.

Raporda COVID-19 hastalığının yayılmasından önce kadınların erkeklere kıyasla üç kat daha fazla karşılıksız bakım ve ev işi yaptığından bahsedilmektedir. Pandemi döneminde ise bu karşılıksız emek daha da artmıştır. Rapor, bu emeğin karşılıksız ve görünmez olmasının yanı sıra süreçlerin kadınların sağlığını daha fazla risk altında bıraktığına da dikkat çekmektedir. Aile içindeki hastaların bakımını üstlenmek kadınları virüse daha fazla maruz bırakmaktadır. Bunun yanı sıra çok az ücretle çalışan halk sağlığı çalışanları da ağırlıklı olarak kadınlardır.

Alon vd. (2020) pandemi döneminde çalışma düzenlerindeki değişim ve bunun toplumsal cinsiyet eşitliği üstündeki etkisi üstüne bir çalışmaya başlamıştır. Çalışmanın bulgularına göre beyaz yakalı çalışanların büyük bir kısmı pandemi döneminde esnek çalışma düzenine geçmiş ve ofis yerine evden çalışmaya başlamıştır. Alon vd. (2020) bu durumu toplumsal cinsiyet eşitliği için bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Pandemi döneminde kritik işler (sağlık, gıda vs...) haricinde iki tarafın da evden çalışması şartları eşitlemiş, erkekler ev işlerini daha yakından deneyimler hale gelmiştir. Özellikle kadınların kritik işlerde çalıştığı ailelerde erkekler çocuk bakımında birincil ebeveyn olmak durumunda kalmıştır. Alon vd. pandemi döneminin geçici olmasının bu rollerin paylaşımının kalıcı olmasına engel olmayacağını düşünmekte ve İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen toplumsal rollerden örnek ermektedir. İkinci Dünya Savaşı'nda erkeklerin savaşa gitmesi ile kadınlar hızla istihdama katılmış, savaş bitip erkekler geri döndüğünde ise eve dönmeyi reddetmiş ve istihdamda kalıcı olmayı başarmıştır. Bu anlamda İkinci Dünya Savaşı kadınların ücretli istihdama katılması için önemli bir kırılma noktası olmuştur. Alon vd. pandeminin de böyle bir kırılma noktası olmasını beklemektedir. Ancak araştırmacıların çalışmanın sınırlarını tanımlarken de belirttiği gibi bu çalışma, beyaz yakalı ofis çalışanlarını kapsamaktadır. Her iki tarafın da evden çalıştığı, belirli bir eğitim seviyesinin üstündeki ailelerde cinsiyetler arası adaletsiz iş bölümünün azalması ve bunun bir norm olarak yerleşmesi beklenmektedir. Evden çalışmanın mümkün olmadığı meslekler ve mavi yakalı işler için bu umut verici tabloyu çizmek zordur.

Deniz Kandiyoti ise Başaran'a (2020) verdiği Kandiyoti, ayrıca aile içinde kadın ve erkek arasında kurulan sulh dengesinin çoğunlukla başka kadınlara dayanarak kurulduğunun

altını çizmektedir. Bu diğer kadın, ailenin ekonomik ve sosyal durumuna göre yardımcı kadın, anne, kayınvalide, kardeş veya komşu olabilir. Ancak muhakkak ki bir kadındır. Pandemi döneminde 65 yaş üstünün sağlığını tehdit etmemek adına kayınvalide ve annelerden aldığı desteği kaybetmek aile içindeki dengeleri kadının aleyhine bozmuştur.

Birleşmiş Milletler (2020) raporu da pandeminin karşılıksız bakım emeğine duyulan ihtiyacı artırmasının uzun vadede kadınlar için olumsuz etkiler yaratabileceğine dair endişeleri dile getirmektedir. Başta kadınların işgücüne katılımı olmak üzere COVID-19'un son on yıllarda toplumsal cinsiyet eşitliği adına edinilmiş kazanımları tersine çevirmemesi için acil eylem planlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Raporda kadınların kırılganlığını azaltmak için bakım sorumluluğu olan kadınlara ücretli izin ve yarı zamanlı çalışma imkanlarının sunulması, var olan nakdi yardımların genişletilmesi ve yenilerinin yaratılması, kırsal bölgeler ve mülteci kampları gibi yerlerdeki savunmasız kadınlar için gerekli hizmetlerin sağlanması, kadınlara ait işletmelerden altyapı ve kamu hizmetleri için mal ve hizmetler satın alınması gibi stratejiler önermektedir (BM, 2020).

2.4.3.2 Cinsiyet Roller, Görünmeyen Emek ve Yeni Üretim Biçimleri Üçgeninde Kadın Emeğinin Yeni Kullanım Biçimleri

Sosyalist feministlerin hem ataerkinin tarihten gelen köklü yapısını hem de kapitalizmin emek sömürsünü bir arada ele alan yaklaşımı seksen ve doksan sonrası artan cinsiyetler arası ekonomik ve toplumsal adaletsizliği daha iyi kavramak için elverişli bir çerçeve sağlamaktadır. Bu çerçeveyi tamamlamak için seksen sonrası ortaya çıkan yeni üretim biçimlerini ve bu üretim biçimlerinde kadın emeğinin nasıl yer aldığını tartışmak bir sonraki bölümün daha iyi kavranması için faydalı olacaktır.

Sosyalist feministler, Marksist feministlerin öne çıkardığı “görünmeyen emek” kavramının kapsamını yalnızca ev içini değil üretim ilişkilerini de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Kadınların emeğinin değersizleştirilmesi ve ikincilleştirilmesi hem ataerkinin erkeklere sağladığı çıkarların devam ettirilmesinin hem de kapitalizmin ucuz emek elde etmesinin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Ataerki ve kapitalizmin bu şekilde ortak çıkarları doğrultusunda birbirlerinin devamlılığını sağlayacak şekilde hareket etmelerini sosyalist feministler, ataerki kapitalizm kavramıyla açıklamaktadır. Kapitalizm, ilk yıllarından beri ataerkinin kadınlar üstünde kurduğu tahakkümden faydalanyor olsa da (Young, 1986), 1970 sonrası yaşanan ekonomik kriz sonrası bu

ortaklığın, global ekonomik krizden çıkış stratejisi olarak daha etkin bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür.

1970'li yıllar dünyada politik ve ekonomik büyük değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik büyüme, bu dönemde tıkanma yaşamış ve bu tıkanma sonucunda ortaya çıkan ekonomik bunalımı çözmek için yeni modellere ihtiyaç duyulmuştur. Bu yeni modelleri ve kadın emeğinin buradaki kritik öneminden önce tıkanmaya yol açan sebeplerden kısaca bahsetmek süreci anlamada faydalı olacaktır. 1970 öncesi hakim üretim biçimi olan Fordizm, kitlesel ve standart üretim yapan bir modeldir. İkinci Dünya Savaşı sonrası barışçıl dış politikalarla birlikte hakim üretim şekli olmuştur. Ürünlerin standart olduğu bu üretim biçiminde seri bir şekilde mal üretilmiş ve bu malların tüketilmesi için orta ve düşük sınıfın da gelirinin artırıldığı bir devlet yönetimi benimsenmiştir. Zira işçilerin ürettikleri malın aynı zamanda tüketicisi olması bu sistemin devamlılığını sağlayan en temel unsurdur. Bu üretim biçimi, aynı zamanda tüketicilerin talebinin ve işgücü piyasası ile işgücü ilişkilerinin değişmeyeceğini varsaymaktadır. Bir diğer deyişle Fordist üretimin devamlılığı için standart mal ve değişmeyen işgücü ilişkileri gerekmektedir. Ancak 1960lı yıllarda bu varsayımların aksine gelişen olaylar Fordist üretimi krize sokmuştur. İlk olarak devletler mali kriz nedeniyle Keynesyen politikalardan uzaklaşmış, bu politikaların terk edilmesiyle Fordist üretimin tüketicileri olan orta ve düşük gelirli sınıfların alım gücü düşmüştür. Bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme hamleleri ile düşük ücretlerle çalışmayı kabul eden bir işgücü ortaya çıkmış ve gelişmiş ülkelerdeki işçilerin bu şartları kabul etmeyişi üretim süreçlerini zora sokmuştur. İç pazarın doymuşluğu da bu sebeplere eklenip sanayinin gelişmekte olan ülkelere kaydırılması gelişmiş ülkelerdeki iş olanaklarını daraltmış ve sorunu derinleştirmiştir. 1960lı yıllar ekonomik değişimlerin yanı sıra toplumsal yapıda da köklü dönüşümlerin olduğu yıllardır. Bireyselliğin arttığı, iletişim teknolojilerinin etkisiyle taleplerin çeşitlendiği ve çok hızlı değiştiği bir durum ortaya çıkmış Fordizmin ancak homojen taleplere karşılık verebilen üretim yapısı bu yeni döneme ayak uydurmakta zorlanmıştır. Hem ekonomide hem de toplumda yaşanan bu değişimler sonucunda ortaya Batı temelli ancak global etkileri olan bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır (Castells, 2015; Dunford, 1990; Eraydın ve Türkün, 1999; Harvey, 2003; Massey, 1994).

Dunford (1990: 301) ekonomik krizlerin iki çeşit olduğunu belirtmektedir. Birincisi düzenleme biçimindeki döngüsel karakterli krizler, ikincisi ise düzenleme biçiminin krizleri. İkinci krizler, yeni tipte bir üretim modeli gerektiren krizlerdir. 1970’lerde yaşanan kriz, bu ikinci tip krizler içinde yer almaktadır ve yaşanan ekonomik bunalımı çözmede mevcut üretim şekilleri yetersiz kalmış, yeni bir üretim ve birikim modeli arayışına girilmiştir. En nihayetinde yeni üretim biçiminin değişen koşullara kısa sürede yanıt verebilen, talebin boyutu farklılaştığında bunu kolayca karşılayabilen bir üretim biçimi olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gerçekleşen iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler ve global ekonomik anlaşmalar bu tip bir üretim biçimi için elverişli şartları sağlamaktadır.

Krizden çıkmayı sağlayacak bu yeni üretim biçimini bir öncekinden ayıran en temel farklılık, esnek üretim ve birikim ilişkileri kurabilmesidir. Değişen taleplere ayak uydurmayı hedefleyen bu üretim şekli, Fordist üretimden farklı olarak aynı malın kitlesel üretimini değil farklı malların küçük ölçekli üretimini hedeflemektedir. Kitlesel ve devamlı üretime ihtiyaç olmaması devamlı işgücüne olan ihtiyacı da azaltmıştır. Hammaddeye yakınlık ikinci plana düşmüş, sermaye için uygun işgücüne ulaşmak en önemli yer seçim faktörü haline gelmiştir. Sermaye, bu ilişkileri sağlayabildiği takdirde dünyanın herhangi bir yerine taşınabilir. Aynı şekilde üretim için devasa mekanlara da ihtiyaç yoktur. Küçük atölyeler hatta evler bile üretim mekanı olabilmektedir. Bu yeni üretim biçimine uygun olan işgücü ise yarı zamanlı ya da dönemsel çalışmayı kabul edecek, ucuz, gerektiğinde üretimi evine taşıyabilecek bir işgücüdür (Eraydın ve Türkün, 1999; Harvey, 2003).

Sosyalist feministlerin dile getirdiği ataerkil kapitalizm kavramı tam da bu noktada önem kazanmaktadır. Bu üretilen yeni modellerin işlemesi büyük ölçüde ataerkil sistem ve toplumsal cinsiyet rollerine dayalı iş bölümünün sürdürülmesine bağlıdır. Zira yarı zamanlı ya da dönemsel çalışmayı kabul edecek, ucuz, gerektiğinde üretimi evine taşıyabilecek işgücü, asıl görevinin ev içinde olduğuna inanan ve emeği için ücret alma alışkanlığına sahip olmayan kadın işgücüdür. Massey (1994: 181- 83) İngiliz fordizminin krize girmeye başladığı bu dönemde üretimin, hem coğrafyayı hem de cinsiyet ilişkilerini aktif bir biçimde kullandığını belirtir. Fordist dönemin ağır makinelerle ve devasa alanlarda bir arada çalışan, güçlü bir sendikalaşmaya sahip erkek işgücü, bu yeni üretim biçimine uymamaktadır. Bu sebeple daha küçük ölçeklerle mal üreten yeni sanayiler

merkezden uzaklaşmış ve gittikleri yeni yerlerde kadın işgücünü talep etmiştir. Massey (1994: 187) bu yeni sanayilerin kadın işgücünü talep etmesini bir dizi sebeple açıklamaktadır. Her şeyden önce kadın emeği, Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarından beri İngiltere'de dayatılan ve bir ölçüde toplumda kabul ettirilen "aile ücreti" anlayışı sayesinde ucuzdur. Bu anlayışa göre esas olan bireylerin yaptıkları işin karşılığını alması değil, ailelerin geçinebilmesidir. Bu sebeple ücretler belirlenirken erkek işçilerin ücretinin aileyi geçindirebilecek miktarda olmasına dikkat edilmiş, kadınların aldığı ücret ise cep harçlığı seviyesinde tutulmuştur. Thatcher döneminin aileyi ön plana çıkaran ve kadını bireysellikten uzaklaştırarak aile içinde eriten politikaları, aile ücreti düşüncesini tekrar ön plana çıkarmış, ev geçindirme sorumluluğu olmadığı iddia edilen kadınlar, daha düşük ücretlere razı edilmiştir. Bunun yanı sıra kadınlar toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle ev işlerinden sorumludur ve bu sorumluluklarını aksatmadan çalışabilecekleri için yarı zamanlı çalışma şeklini daha düşük ücret anlamına gelse de uygun bulmaktadırlar. Massey, son olarak kırsal alanda yaşayan kadınların örgütlenme deneyiminin olmadığını ve bu sebeple de sermaye için ideal bir işgücü oluşturduklarını ifade etmektedir.

Sanayi, kentlerin dışına doğru desantralize edilirken kentte gittikçe kuvvet kazanan hizmetler sektörü de ağırlıklı olarak kadın işgücü talep etmekte ve kadınlar hem hizmetler hem sanayi sektörlerinde ücretli çalışmaya devam etmektedir. 1970li yıllar aynı zamanda kadın hareketinin erkeklerin domine ettiği işgücü piyasasını eleştirdiği ve kadınların işgücüne daha fazla dahil olmasını talep ettiği yıllardır. Kadınların üzerindeki tahakkümün azaltılmasında ve kadın güçlenmesinde ekonomik bağımsızlığı kazanmanın kilit rol oynadığı düşüncesi hakimdir. İlk bakışta hem sanayide hem de hizmetler sektöründe daha fazla kadın işgücü istihdam edilmesi, bu talebin karşılandığını düşündürse de Bora, (2009: 72) kadınların ücretli çalışmaya katılımlarının artmasının, kadınların talebinden ziyade piyasanın taleplerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Üretim mekanında daha az kişi kullanan, hatta üretimin bir kısmını fabrika ve atölyelerden çıkarıp evlere aktaran bir üretim yapısında kadın işgücü çok daha elverişlidir. Bu yeni üretim yapısı sayesinde firmalar, ihtiyaç duyduğu zaman ihtiyaç duyduğu kadar üretim yapıp birikim fazlasının önüne geçebilmekte ve üretim maliyetlerini düşürmektedir. Ağırlıklı olarak küçük firmalara fason iş verme yoluyla gerçekleştirilen bu üretim biçimi, üretimin organizasyonunu yapan ana firmanın talepteki belirsizlikten kaynaklanan riski küçük firmalara taşımasına olanak vermekte, hem de

küçük firmaların düşük ücretle çalıştırdığı emekten yararlanmaktadır. Küçük firmalar ise bu üretim biçimi sayesinde pazar arama derdinden kurtulmaktadır. Kadın emeğinin geleneksel olarak ev içi işlerde yeniden üretimin sürekliliği için kullanılması bu yeni üretim biçiminin sürdürülmesine imkan veren en önemli unsurdur. (Eraydın ve Türkün, 1999: 18).

Esnek üretim biçimleri, özellikle küçük firmalara fason iş verilerek parçalı üretim yapan emek yoğun sektörlerde iş yapan firmalar, 1980'lerden itibaren kadın işgücü kullanmayı hızla artırmıştır. Mies (1986: 116) de kadınları öncelikle evinin işinden sorumlu bireyler olarak gören toplumsal cinsiyet rollerinin ve ataerki ilişkilerinin kadın işgücünün tercih edilmesindeki en önemli sebep olduğunu ifade etmektedir. Mies'e göre kapitalist birikimi sağlamak için en ideal işgücü erkek değil kadın işgücüdür. Kadınları kapitalist birikim süreci için ideal işgücü yapan şey, her şeyden önce kadınların evrensel olarak herkes tarafından "ev kadını" olarak tanımlanmalarıdır. Kadınların ev dışında ücretli olarak çalışsalar da asıl işlerinin evde ücret beklemeden yaptığı işler olduğu kabul edilmekte, dışarıda yaptıkları işler ise geliri artıran bir "aktivite" olarak görülmektedir. Kadının asli vazifesinin evi geçindirmek olmaması, emeğinin erkek emeğinden çok daha ucuza satın alınabilmesini sağlamaktadır. Kadınların kendilerini işçi değil de ev kadını olarak tanımlaması ücretlerini düşük tutmanın yanı sıra onların üstünde kontrol sağlamayı kolaylaştıran bir etken olarak da sermaye için avantaj sağlamaktadır. İşçi olmayı bir kimlik olarak benimseyemeyen kadınlar ortak istekler konusunda taleplerde bulunmamakta, dahası böyle bir talepte bulunmak akıllarına dahi gelmemektedir. Fason üretim yapan küçük firmalarda ya da evde iş yapan kadınlar bir araya gelemedikleri için hak ve talepler konusunda tartışma fırsatı bulamamakta, sendikalar ev kadınlarını konu edinecek kadar ciddiye almamaktadır (Mies, 1986).

Mies (1986), *Ataerki ve Birikim* kitabının tamamında yeni üretim biçimlerinin ataerkinin yarattığı toplumsal kabulleri nasıl kullandığını anlatmaktadır. Ataerki, Marksist feministlerin de iddia ettiği gibi kapitalizmden çok önceden beri vardır ve kadın emeğinin sömürülmesi erkek emeğinden farklı bir şekilde gerçekleşmektedir. Ancak bu yeni üretim modellerini sürdürmede kapitalizm ve ataerki varlıklarını kuvvetlendirmek için bir iş birliği yapmış ve kadın emeğini hem ev içinde ücretsiz olarak kullanıp hem de üretime ucuz bir şekilde dahil etmiştir. Kadınların asli görevini ev içi yeniden üretimi sağlamak olarak tanımlayan toplumsal cinsiyet rolleri bu iş birliğinin en temel kurucusudur. Bu

sayede işçi değil ev kadını olan kadınların kazandıkları para geçimlik değil ev bütçesine katkı olarak kabul edilmiş ve kadın emeğini erkek emeğinden çok daha ucuza satın almak mümkün olmuştur. İkinci kabul ise kadınların ev dışında çalışsalar dahi ev içi işlerin kadının görevi olmasıdır. Her halükarda ev içi işlerden sorumlu olan kadınlar, özel bir bilgi ve beceri düzeyine sahip değillerse ev içi sorumluluklarını yerine getirmek üzere evde kalarak çalışmayı daha düşük ücretlere ve güvencesizliğine rağmen kabul etmektedir.

1970 krizi sonrası üretim, hem Massey'in yukarıda bahsettiği gibi gelişmiş ülkelerin kentlerinden kırsal alanına hem de gelişmekte olan ülkelere kaymıştır. Gelişmekte olan ülkelere yeni sanayi kentleri oluşmuştur. Elson ve Pearson (1981) bu yer seçiminin gelişmekte olan ülkelere yaşayan kadınlar için yeni bir istihdam olanağı olarak yansıtıldığını belirtmektedir. Dönem global adaletsizlikleri çözmede kalkınma yaklaşımının benimsendiği, kadınların yaşadığı adaletsizlikleri çözmek için ise ilk olarak istihdam olanakları sağlamak gerektiğinin savunulduğu bir dönemdir. Bu sebeple kalkınmayı temel hedef olarak benimseyen ve kadınların ikincil konumunu ücretli istihdamdan dışlanmaları ile açıklayan liberal feministler bu yaratılan yeni istihdam olanaklarını bir potansiyel olarak görmüştür (Boserup, 2013; Collier, 1988). Özellikle 2000li yıllarla birlikte kırsal kadınların yoksulluğunu gidermek için kırsal alanlarda tarım dışı istihdam olanakları yaratmak önemli bir makro-ekonomik politika olarak benimsenmiştir.

Sosyalist feministler ise gelişmekte olan ülkelere yaratılan bu yeni istihdam olanaklarının neredeyse tamamen kadınlara yönelik olmasına kuşkuyla yaklaşmakta ve bu dönemde kadınların istihdam olanaklarından dışlanmak değil tam tersine bu ücretli istihdama dahil edilme şekillerinin problemin kaynağı olduğunu dile getirmektedir (Elson, 1999; Elson and Pearson, 1981; Ueno, 1989). Gelişmekte olan ülkelere de tıpkı gelişmiş ülkelere olduğu gibi kadın emeği toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle daha ucuza alınabilmekte, düşük ücretlerle eve iş alma konusunda kadınlar daha fazla gönüllü olmakta, talep azalıp işten çıkarmalar yaşandığında işverene daha az sorun yaşatmaktadır. Elson ve Pearson, bu sebepleri dile getirerek gelişmekte olan ülkelere yapılan sanayi yatırımlarının kadınlara istihdam yaratmaktan ziyade emek maliyetlerini düşürme amacını güttüklerine dikkat çekmektedir. Araştırmacılar ayrıca "kadın işi" olarak lanse edilen işlerin toplumsal cinsiyet rolleriyle nasıl örtüştüğüne de dikkat

çekmektedir. Gelişmekte olan ülkelere kaydırılan sanayiler çoğunlukla el mahareti gerektiren işlerdir ve global ölçekte bu işlere kadınların daha yatkın olduğuna dair bir kabul vardır. Ancak Elson ve Pearson, bu işlere daha yatkın olmanın kadınlara göz rengi, saç rengi gibi özellikler gibi genetik aktarımla geçmediğini, aile içinde üstlendikleri roller sebebiyle kadınların erken yaşlardan itibaren bu işleri öğrendiği için bu işlere daha yatkın hale geldiğine dikkat çekmektedir. Kadın işi kavramı, toplumsal cinsiyet rolleri ile inşa edilmiş bir kavramdır.

Çalışma alanındaki kadınlar fabrikada ücretli olarak çalışan kadınlardır. Ancak çalışma alanı kırsal özelliklerin görüldüğü ve toplumsal yapının kırsal ilişkilerle oluştuğu bir bölgedir. Kadınlar üstündeki beklentiler, toplumsal cinsiyet rolleri ve dolayısıyla kadınların üretime katılma biçimleri bu ilişkilerle biçimlenmiştir. Hem çalışmanın öznesi olan kadınlara yönelik toplumsal beklentileri anlamak hem de yukarıda bahsedildiği gibi kadınların ücretli çalışmaya dâhil olunca diğer üretime katılma biçimlerinden muaf olmaması sebebiyle kırsal kadın emeğini daha detaylı olarak açıklamak çalışma öznesi kadınların gündelik yaşamını daha iyi anlamak için faydalı olacaktır.

2.5 Kırsal Kadının Emeği ve Gündelik Yaşam

Çalışma alanındaki kadınlar fabrikada ücretli olarak çalışan kadınlardır. Ancak çalışma alanı kırsal özelliklerin görüldüğü ve toplumsal yapının kırsal ilişkilerle oluştuğu bir bölgedir. Kadınlar üstündeki beklentiler, toplumsal cinsiyet rolleri ve dolayısıyla kadınların üretime katılma biçimleri bu ilişkilerle biçimlenmiştir. Hem çalışmanın öznesi olan kadınlara yönelik toplumsal beklentileri anlamak hem de yukarıda bahsedildiği gibi kadınların ücretli çalışmaya dâhil olunca diğer üretime katılma biçimlerinden muaf olmaması sebebiyle kırsal kadın emeğini daha detaylı olarak açıklamak çalışma öznesi kadınların gündelik yaşamını daha iyi anlamak için faydalı olacaktır.

Lefebvre, (2007; 49) gündelik yaşamda kentsel ve kırsal kadın arasındaki farkı tanımlarken kırsal kadını feda edilmiş kadınlık, kentli kadını ise yüceltilmiş kadınlık halleri ile açıklamaktadır. Kırsal kadının gündelik yaşamı üretim ve yeniden üretim işleri ile biçimlenmektedir. Kır, toplumsal yaşamın ağırlıklı olarak tarımsal üretimin devamlılığını sağlamaya yönelik düzenlendiği bir yapıdır. Tarımsal üretim için kritik öneme sahip olan doğal koşullar ve gelenekler toplumsal yaşamın diğer önemli belirleyicileridir. Kırdaki toplumsal cinsiyet rolleri ve buna bağlı olarak kırsal kadının gündelik yaşam içinde emeğini kullanım biçimleri de yine tarımsal üretimin devamlılığına

içkindir. Kırsal kadınların gündelik yaşamı ve emeklerini harcama biçimi tarımsal üretimin devamlılığı için kritik önemdedir. Ancak bu kritik önemine rağmen bu emek aile içinde karşılıksız bırakılmaktadır. Delphy (1970) bu karşılıksız bırakmanın devlet nezdinde de onaylandığını söylemektedir. Tarımsal üretimde aktif olarak erkeklerle beraber çalışan ancak emeklerinin karşılığını alamayan bu kadınlara aile yardımcısı, ücretsiz aile işçisi gibi statüler tanımlanması Delphy'e göre aile içi sömürünün devlet tarafından da onaylanması anlamına gelmektedir. Üstelik kırsal kadınların karşılıksız harcadığı emek, yalnızca tarımsal üretimde kullanılmamaktadır. Benería vd.(2015)'nin geçimlik üretimde kullanılan emek olarak kavramsallaştırdığı emek kırdan neredeyse tamamen kadınlar tarafından karşılanmaktadır.

Klasik kırsal ekonomilerde aile içinde tüketilen mallar yine ağırlıklı olarak aile içinde üretilir. Ürünlerin kurutulması ya da konserve yapılması aracılığıyla üretilen kışlık yiyecekler, aileye ait kümes ve ahır hayvanlarından elde edilen günlük besinler, bahçe tarımından elde edilen sebze ve meyveler, ev içinde pişirilen ekmek gibi örneklendirilebilecek olan bu ürünler kırsal kadınların emek harcayarak ürettiği ve pazar değerine sahip olan mallardır. Bu malların kadınlar tarafından üretilmediği durumda pazardan ücret karşılığı alınacak olmasına rağmen bu ürünlerin karşılığında kırsal kadınlar herhangi bir ücret almamaktadır (Berlan-Darque, 1988; Little, 2009).

Tarımsal üretim ve geçimlik üretimin yanı sıra ev içi işlerin üretimi de kırdan yine kadınlara aittir. Esasen geçimlik üretim kapsamında yapılan faaliyetlerin işten sayılmamasının temel sebeplerinden biri bu işlerin ev çevresindeki mekânlarda gerçekleştirilmesi ve ev işinin bir parçası olarak görülmesidir. Kadınlar tarımsal üretimde erkeklerle aynı mekânda çalışmaktadır, ancak bu üretimi desteleyecek olan faaliyetler içinde kadınlar ev ve çevresindeki mekânlardaki işleri yaparken ürünlerin sevkiyatı, satılması gibi daha pazara yönelik işlerle meşgul olmaktadır. Bu durumda kadının emeği değersiz ve görünmez kılınmaktadır. Kadının evde tüketilen malları üretmesi de ev içi işlerini halletmesi de doğasının gereği olarak kabul edilmekte, zaten eve ait olarak kabul edilen kadının harcadığı emek, iş olarak görülmemektedir (Delphy 1970; Mackenzie, 1992; Massey, 1994).

Arıkan (1988) kırsal kadını “çocuk üretebildiği ve maddi-manevi hiçbir karşılık beklemeden evinde ve tarlasında çalışabildiği ölçüde göreceli olarak saygınlık kazanan ancak yine de kendisini ikinci sınıf vatandaş olmaktan kurtaramayan bir yaratık” olarak

tanımlamaktadır. Arıkan'ın tanımladığı bu kırsal toplumda kadının emeği doğal olarak aileye aittir. Bu emeği aile içinde harcamaması söz konusu değildir, ayrıca ne kadar çok çalışıp üretse de aile ve toplum içinde kazanabileceği saygınlık sınırlıdır. Arıkan'ın çizdiği çerçevede kırsal kadın ne paranın kullanılması ne de davranış biçimleri konusunda söz sahibi olabilmekte, koşulsuz şartsız ataerkil hiyerarşide kendinden üst konumda olan aile üyelerine itaat etmesi beklenmektedir. Delphy (1970: 27) de benzer bir şekilde evliliğin kırsal alanda hizmetçi veya yardımcı tutamayan erkekler için bedava bir işgücü olduğunu söylemektedir. Tarımsal üretim tek başına bir erkeğin altından kalkamayacağı kadar emek yoğun bir iştir. Ayrıca çocuk sahibi olmayan bir erkek bile yemek, temizlik, kıyafet onarımı gibi birçok domestik hizmete ihtiyaç duymaktadır. Bu işleri dışarıdan almak hem masraflıdır hem de kırdaki ücret karşılığı bu hizmeti satın almak kentteki kadar kolay değildir. Bu sebeple kırsal erkeğin bir eşe ihtiyacı kenttekinden çok daha fazladır. Kazgan (1985) bu bağlamda kırsal kadın emeğinin erkekler için devredilebilir bir meta olduğunu belirtmektedir. Kadınların emeği önce babalarına, sonra kocalarına, sonra da erkek çocuklarına aittir. Evlilik yoluyla babadan kocaya, daha doğrusu kocanın ailesine devredilir. Birçok ülkenin kırsalında görülen başlık parası da evlilikte bu bedava işgücünü devretmenin bedelidir.

Grassi vd. (2015) kadının emeğinin kullanım biçimlerine üretim ve yeniden üretimin yanı sıra sosyal görevleri de eklemektedir. Kadınlar, özellikle kırsal alanlarda cenaze, düğün gibi toplumsal olaylarda da aktif rol almaktadır. Bu olaylarda kadının davranış biçimi aile için onur ya da utanç kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Grassi vd. ayrıca köylerde geçim kaynakları farklılaştıkça kadının görevlerinin de arttığını belirtmektedir. Balıkçılık yapılan köylerde ağ ve oltaların hazırlanması; hayvancılık yapılan köylerde hayvanların beslenmesi, bakımı ve sağılması; ormancılık yapılan köylerde aileyi besleyecek mantar ve yemişlerin toplanması gibi zaman gerektiren işler kadının üstünde olup kadınlar bu işlerin karşılığında herhangi bir ücret almamaktadır.

Grassi vd. (2015) kadının emeğinin kullanım biçimlerine üretim ve yeniden üretimin yanı sıra sosyal görevleri de eklemektedir. Kadınlar, özellikle kırsal alanlarda cenaze, düğün gibi toplumsal olaylarda da aktif rol almaktadır. Bu olaylarda kadının davranış biçimi aile için onur ya da utanç kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Grassi vd. ayrıca köylerde geçim kaynakları farklılaştıkça kadının görevlerinin de arttığını belirtmektedir. Balıkçılık yapılan köylerde ağ ve oltaların hazırlanması; hayvancılık yapılan köylerde hayvanların

beslenmesi, bakımı ve sağılması; ormancılık yapılan köylerde aileyi besleyecek mantar ve yemişlerin toplanması gibi zaman gerektiren işler kadının üstünde olup kadınlar bu işlerin karşılığında herhangi bir ücret almamaktadır.

Blackden ve Wodon (2006) kırsal kadının sürdürdüğü bu işleri sürekli tekrarlanan, bedensel olarak yorucu ve karşılıksız olarak karakterize etmektedir. Bu işlerin bitmeyip sürekli tekrarlanması ilk kez Vickery (1977)'nin literatüre soktuğu zaman yoksulluğuna sebep olmaktadır. Kadınlar gündelik yaşamlarında tarımsal üretim, ev içi yeniden üretim ve sosyal görevleri arasında o kadar sıkışmaktadır ki ne pazara girme, makine kullanımı, muhasebe gibi bilgi ve beceri gerektiren işlerde uzmanlaşmaya ne de kendilerini yeniden üretmeye yetecek boş zaman aktivitelerinde bulunmaya zaman bulabilmektedir.

Kadınların gündelik yaşamı ev ve çevresindeki mekânda emek yoğun işler ile biçimlenirken bilgi ve beceri gerektiren makine kullanımı, ürünlerin pazarlanması gibi işler erkekler tarafından üstlenilmektedir. Erkeklerin üstlendiği bu işler, ürünün paraya dönüşmesini sağlayan, uzmanlık gerektiren ve verimliliği artıran işlerdir. Bu işler neticesinde esasen ailenin ortak emeği sonucunda elde edilen gelir de doğrudan erkeğin eline geçmektedir (Berlan-Darque, 1988, Delphy 1970; Gökdemir ve Ergün, 2012; Grassi vd., 2015; Little, 2009; Mackenzie, 1992; Massey, 1994).

Zaman yoksulluğunun yanı sıra eğitim olanaklarının kısıtlı, yoksulluğun yaygın olduğu kırsal alanlarda aileler, ancak erkek çocuklarının eğitime yatırım yapmakta kadınların belirlenen rollerini yeniden üretmektedir. Bir diğer sebep ise dünya genelinde teknolojinin erkek işi olduğuna dair yaygın kabuldür. Erkeklerin teknolojik yatkınlıklarının daha fazla olduğu kabulü, kadınları teknolojiden uzaklaştırmakta ve bu ön yargılı kabulü yeniden üretmektedir (Gündüz Hoşgör, 2011). Grassi vd. ayrıca kırsal erkeklerin kadınların evde bedavaya yaptığı hizmetler için teknolojiye para ödemek istemediğinin de altını çizmektedir. Evde her daim kullanılmaya hazır bedava bir emek varken, gelirin kontrolünü elinde tutan kırsal erkekler, yüksek maliyetli teknolojilere yatırım yapmak istememektedir. Gündüz Hoşgör (2011) Tunalıgil'in 1970 yılında yaptığı bir çalışmadan aktararak, Batı Ege'de yer alan bir köyde yapılan çalışmada kırsal kadınların teknolojiden nasıl uzak tutulduğuna bir örnek vermektedir. Çalışmaya göre traktör kullanıldığında tarımsal işlerin %75'inin erkekler tarafından yapılmakta; fakat aynı işlerin elle yapıldığı durumlarda işgücünün %80'ini kadınlar oluşturmaktadır.

1970'ten 2015'e kadar uzanan bu literatüre bakıldığında, farklı coğrafyalardan beslenmelerine rağmen tüm araştırmacıların kırsal kadın emeğinin kavramsallaştırırken bu emeğin karşılıksız bir emek olduğunu dile getirdikleri görülmektedir. Kırsal kadının tarımsal üretimin devamlılığı, ailenin yeniden üretimi ve toplumsal vazifeler arasında harcadığı emeği gündelik yaşamının bir parçası gibi görülerek doğallaştırılmıştır. Kırsal kadın emeğini kavramsallaştıran araştırmacıların konuya Marksist ve sosyalist feminist perspektiflerinden baktığını söylemek mümkündür. Karşılıksız bırakılan emek, doğallaştırılan ve görmezden gelinen emek, toplumsal cinsiyet rollerinin emeği değersizleştirilmesi gibi konulara daha çok bu teorik bakıştan bakan araştırmacılar değinmektedir.

Seksen sonrası çalışmalara bakıldığında kırsal kadın emeği ile ilgili çalışmalarda globalleşme sürecinin de etkili olduğu görülmektedir. 1950 ve 1960lı yıllarda özellikle küresel güneyde başlayan teknoloji ve makine kullanımı kırdaki ihtiyaç duyulan işgücünü azaltmış, tarım dışı bir faaliyetten para kazanmak kırsal ailelerin geçimini sürdürmeleri için elzem hale gelmiştir. Bu sebeple kırdan kente doğru büyük bir göç yaşanmıştır. Yukarıda daha önce bahsedilen bağlantılı göç aracılığıyla aileleriyle beraber kente göçen kadınlar ev kadını olarak işsiz statüsüne geçerken, kırdaki kalmaya devam eden kadınlar ise çok daha fazla emek harcamak zorunda kaldıkları başka bir süreçle yüz yüze kalmıştır. Ailenin yaşlıları ve çocuğuyla kırdaki kadınlar emek yoğun tarımsal üretim süreçlerini tek başına üstlenmek durumunda kalmış öte yandan finansal konularda aile büyüklerine ve eşlerine bağımlı kalmaya devam etmiştir (Azmaz, 1984 akt. Gündüz Hoşgör, 2011). 1980 sonrası gerçekleştirilen neoliberal reformlar da kırdaki dönüşümü hızlandırmıştır. Yenilikçiliğe, girişimciliğe ve teknoloji kullanımına yönelik yeni tarım politikaları küçük ölçekli üreticileri tarım sektörünün dışına itmiş, bu da kırdan kente olan göçleri artırmıştır (Keyder ve Yenal, 2011; Woods 2014). Kırdan kente olan plansız göçler ve istihdam olanaklarının daralmasıyla kırdaki artan yoksulluk oranları Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşları harekete geçirmiştir. Kırsal nüfusu kırdaki tutmak ve kırsal yoksulluğu azaltmak için bu alanlarda tarım dışı istihdam olanaklarının oluşturulması temel politika olarak belirlenmiştir (World Bank, 2007). Üretimin küreselleştiği bir ekonomik sistem içerisinde kırdaki global ticaretin bir parçası olacak üretim tesislerinin kurulması desteklenmiş ve kırsal nüfusunu bir anlamda işçileştirerek yoksulluğun önüne geçmek hedeflenmiştir. Ancak 2000li yıllarla birlikte daha çok fark edilen bu yeni süreçte tarım dışı istihdam olanakları daha çok kadınlara yönelik olmuştur.

2.6 Bölüm Sonucu

Tez çalışmasının kavramsal çerçevesinin bu ilk kısmında gündelik yaşam ve emeğin birbirine nasıl içkin olduğu, kadın emeğinin değersizleştirilmesinde bu iç içe oluşun nasıl kullanıldığı ve farklı görüşlerin bunları nasıl yorumladığı tartışılmıştır. Bu bölümden sahaya aktarılacak bilgileri ve kabulleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

Bu kısımdan sahaya aktarılacak ilk bilgi gündelik yaşam ve kadın emeğinin birbirine içkin olduğudur. Lefebvre'nin gündelik yaşam içinde birbirini tamamlayan üçayak olarak tanımladığı çalışma, aile zamanı ve boş zaman kadınların hayatında çok daha iç içe durumdadır. Neyin emek harcama neyin sevgi ve şefkat gösterme, neyin boş zaman aktivitesi ve sosyalleşme olduğunun sınırlarının belirlenmemiş olması kadınların gündelik yaşam deneyimlerini analiz etmeyi ve üretime yaptıkları katkıyı ölçmeyi zorlaştırmaktadır. Kadınların üretime katkı sağlamadığının varsayılması ve ürettiği değer kendilerinden doğal olarak beklenip karşılığının verilmemesi kadınların ikincil konumlarının temel sebebidir. Burada bir döngüden bahsetmek mümkündür. Gündelik yaşam içinde kadın emeğinin doğallaştırılması kadını ikincil konumda tutmakta, bu ikincil konum kadınların gündelik yaşam içerisindeki deneyimlerinin sınırlarını çizmektedir. Doğal olarak ev içi ve ev ile ilgili işlerden sorumlu olan kadınlar, zaman yoksunluğunun da etkisiyle kendilerini başka konularda geliştirme imkanı bulamamaktadır. Bu zaman yoksunluğu kadınların kırdaki makine kullanımı, pazarlama gibi paraya doğrudan ulaşmalarını sağlayacak becerileri elde etmelerini engellemekte; kentte ise özellikle yoksul kadınlar kendilerini geliştirecek beceriler elde edememenin yanı sıra kimi zaman temel hizmetlere erişmeyi bile öğrenememektedir.

Kırsalda kadın emeğinin gündelik yaşam içerisinde eritilmesi çok daha derin ve köklü bir şekilde yaşanmaktadır. Üretime yaptığı katkı kentli ev kadınına kıyasla çok daha doğrudan olmasına ve tarımsal üretimin devamlılığında hem doğrudan hem de destekleyici mekanizmalar aracılığıyla kullanılmasına rağmen yine de karşılıksız kalmaya devam etmektedir. Bu sebeple kırdaki tarım dışı istihdam olanaklarının yaratılması kadınların gündelik yaşam rutinlerini hem doğrudan hem de emeklerinin ücretlendirilmesini sağladığı için dolaylı olarak etkilemektedir. Burada daha önce de referans verilen Bora'nın (2004) yaptığı itirazın ne kadar geçerli olduğunu bir kez daha hatırlayarak saha çalışmasındaki dinamikleri tam olarak anlayabilmek için her teorik bakıştan faydalanıldığını belirtmek gerekir.

Kalkınma yaklaşımının savunucusu liberal feministlerin iddia ettiği gibi istihdam olanaklarına erişememenin kadınların ikincil konumunda etkisi büyüktür. Özellikle kırsal kadınlar için bu istihdam yokluğu yoksullukla daha derinden bir bağ kurmaktadır. Tarımın kapitalistleşmesi ve küçük üreticilerin piyasanın dışında bırakılması sonucu oluşan kırsal yoksulluğu kadınlar bir dizi sebepten ötürü çok daha şiddetli yaşamaktadır. Bu sebepler kadınların eğitim olanaklarından daha fazla yoksun olması, dış dünya deneyimlerinin daha az olması, daha az mobil olmaları sebebiyle iş olanaklarına erişememeleri, erkeklerin iş bulma amaçlı kente göçtüğü durumlarda geçimlik üretimi devam ettirmeleri beklenmesi olarak sıralanabilir. Kırdan yaratılan tarım dışı istihdamın kadın emeğini talep etmesi hem emeğini ücretsiz olarak sunmaya alışkın kadınlar için yoksulluktan kurtulmada önemli bir araç olmaktadır. Ancak kadınların istihdam olanaklarına ulaşamamasının tek sebebi bu olanakların kıtlığı değildir. Burada diğer teorik bakışların öne çıkardığı kabullere de başvurmak gerekmektedir. Radikal feministlerin ataerkil sistemin araçları olarak tanımladığı toplumsal değerler, cinsiyet rolleri, korku ve baskı yoluyla kurulmuş beden tahakkümü istihdam olanağının kadınlar ve erkekler için aynı anlama gelmesini engellemektedir. Yine kır üstünden konuşursak kadınlar, dünyaya anne ve eş olmak için geldikleri fikrinin doğallaştırılması sebebiyle mevcut istihdam olanaklarına erişmek istememekte ya da yine bu sebeple isteseler bile maruz kaldıkları baskı sebebiyle tam olarak çalışma hayatına adapte olamamaktadır. Marksist feministlerin karşılıksız sunulan ev içi emeği kavramsallaştırması da tez çalışması için önemlidir. Kadınlar istihdam olanaklarına erişseler bile toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine yüklediği ev içi işler kadınları çifte mesaiye zorlamakta, kadınlar istihdam olanaklarından erkeklerle aynı şekilde faydalanamamakta ve bu çifte yük zaman yoksunluğu yaratmaktadır. Tez çalışması her ne kadar ücretli çalışan kadınları odağa alsada da Marksist feministlerin ücretli çalışan kadınların ev içi işlerden muaf olmadığının altını çizen ve kadın emeğinin özgüllüğünü öne çıkaran bu kavramsallaştırması önemlidir. Son olarak sosyalist feministlerin öne çıkardığı ataerkil kapitalizm kavramı kapitalizm ve ataerkil sistemlerin nasıl birbirlerinin çıkarlarını koruyacak şekilde davrandığını göstermesi ve bunun kadınların gündelik yaşamı üstündeki etikleri için önemlidir. Tez çalışmasına konu olan kadınlar görünürde *Cinsiyet Roller, Görünmeyen Emek ve Yeni Üretim Biçimleri Üçgeninde Kadın Emeğinin Yeni Kullanım Biçimleri* bölümünde tartışılan kadın işgücüne benzememektedir. Zira kadınlar yarı zamanlı değil tam zamanlı çalışmaktadır ve görece güvenceli şartlara sahiptir. Ancak görünürde ideal olan bu şartlar

altında yeniden üretim işlerinin nasıl örgütlendiği, güvencesiz çalışan istisnai sayıdaki kadınların durumunun nasıl meşrulaştırıldığı konularında bu iki sistemin ortaklığına başvurulmaktadır.

Bölümü bitirirken buraya kadar olan literatür taramasının daha çok makro ölçekli çalışmalardan beslendiğini ve üretim-işgücü-toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki global ilişkileri açığa çıkarmak amacıyla olduklarını belirtmek gerekir. Elbette ki bu global ilişkileri ortaya koymak yereldeki yansımaları anlamak için elzemdir. Ancak yerel bağlamlar kadınların gündelik yaşamı üzerinde farklı sonuçlar yaratabilmekte, global yahut lokal yatırımların emek maliyetlerini düşürmek için yaptığı seçimler dünyanın farklı bölgelerindeki kadınların hayatını kısmi de olsa iyileştirebilmektedir. Bir sonraki bölümde bu kısmi iyileşmelerin hangi şartlar altında gerçekleştiği, mikro ölçekli çalışmalar aracılığıyla bu istihdam olanaklarının kadınların gündelik yaşamına nasıl yansıdığı ve güçlenmeyi sağlayacak ortamın gerekli koşulları tartışılmıştır.

SÖMÜRÜ VE GÜÇLENME İKİLEMİNDE KADINLARIN GÜNDELİK YAŞAMLARI

Bir önceki bölümde yapılan tartışmalar, farklı konu ve odaklar üstüne yoğunlaşmakla birlikte ağırlıklı olarak kadınların emeğinin değersizleştirilerek ikincil bir konumda tutuldukları kabulünde birleşmektedir. Kadının ikincil konumunun ve değersizleştirilen emeği ataerkil ve kapitalist sistemlerin sürdürülmesinde aktif bir araç olarak kullanılmaktadır ve bu süreçler 1980 sonrası benimsenen yeni üretim biçimleri ile derinleştirilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki bu teoriler Batı orjinlidir ve sistemi bir bütün olarak ele alırken yerel bağlamlardan kaynaklanan farklılıkları gözden kaçırabilmektedir. Halbuki üretimin desantralize edilmesi İngiltere kırsalındaki kadınla, Bangladeş'in yoksul mahallesindeki kadınları aynı şekillerde etkilememektedir. Hatta gelişmekte olan ülkeler bile kendi içlerinde oldukça farklılaşan süreçlerden geçmektedir. Ülkelerin sahip olduğu farklı siyasi ve ekonomik tarihçeler, hukuk sistemleri, toplumsal değerler kadınların işçileşme deneyimlerini farklılaştırmaktadır. Sosyalist feministlerin oluşturduğu ataerkil kapitalizm kavramı, sermayenin gelişmekte olan ülkelerde yaptığı yatırımların kadın emeğine olan talebini sistemsel çözümlemelerle analiz etmekte; ancak bu süreçlerin mikro ölçekte kadınların hayatına yaptığı iyileştirmelere değinmemektedir.

Ataerki ve kapitalizmin kurduğu bu ortaklığın kadınların emeğini sistematik olarak sömürdüğü bir gerçektir. Ancak kadınların bu ortaklık içinde hiçbir tepki vermeyen pasif kurbanlar olduğunu ve sessizce sömürülmeye razı geldiklerini iddia etmek yanlıştır. Kadınlar ataerkiyle sürekli bir mücadele içindedir ve kimi zaman uyum kimi zaman ise direniş stratejileri geliştirerek ataerkil sistem içinde kendilerine alan yaratmaktadır. Tez çalışmasının bu bölümünde, öncelikle kadınların ataerkil sistem içindeki güçlenme

mekanizmaları ataerkil pazarlık kavramı çerçevesinde tartışılmış, daha sonra gelişmekte olan ülkelere yapılan sanayi yatırımlarının bu pazarlık çerçevesinde kadınlara nasıl imkanlar sunduğu farklı coğrafyalarda yapılmış örnek çalışmalarla incelenmiştir. Son olarak kadınların bu pazarlığında ellerini kuvvetlendirebilecek bir istihdam olanağının nasıl olması gerektiği Uluslararası Çalışma Örgütü'nün insana yakışır iş kavramı üstünden tartışılmış ve ILO'nun belirttiği kriterler üstüne kamusal alanda görünürlük kavramı da eklenerek kavram genişletilmiştir.

3.1 Sınırlı Güçlenme ve Ataerkil Pazarlık

Kandiyoti, 1988 yılında yayınladığı *Ataerkiyle Pazarlık* (Bargaining with Patriarchy) adlı makalesinde ataerkinin çağdaş feminist literatürde en çok tartışılan kavramlardan biri olmasına rağmen teorileştirilmesinde yeterince detaya inilmediğini belirtmektedir. Bir önceki bölümde de tartışıldığı üzere radikal feministler erkek dominasyonunu her alanda görünür kılmaya çalışan özgürlükçü bir bakış benimsenirken, sosyalist feministler ise ataerki ve üretim ilişkilerine yönelmiş ancak her iki bakışta da ataerki tek parçalı, katı ve evrensel bir yapı olarak ele alınmıştır. Her iki teori de kadınların baskı, tahakküm ve doğallaştırma süreçleri ile ataerkil sistemi kendi zararlarına olmasına rağmen kabul ettiklerini varsaymaktadır. Kandiyoti, buna itiraz ederek ilk olarak kadınların bu yapı içinde pasif bir şekilde bekleyen kurbanlar olmadığını; bu yapıya direnen, uyumlanabileceği şekilde yapıyı esneten, bazen de direnen aktif aktörler olduklarını söyler. İkinci olarak ilk iddiasını tamamlamak üzere ataerkinin kadınlar tarafından sadece baskı veya normalleştirme yoluyla kabul edilmediğini, kadınların bu sistem içinde bazı kazanımlar elde ettiklerini ve bu kazanımlar sayesinde sistemi kabul ettiğini öne sürer. Kadınlar eşitliksiz cinsiyet ilişkileri içinde bazı kısıtlama ve yükleri kabul etmekte, bu sayede kendilerine bazı güçlenme ve güvenlik alanları yaratmaktadır. Kandiyoti'nin "ataerkil pazarlık" adını verdiği bu kavram, kadınların aktör olarak etkinliklerini teslim etmekte aynı zamanda kadınların bu kazanımları elde etmek için kullandıkları uyum ve stratejileri üstünden ataerkil sistemin iç dinamiklerini anlamaya yardımcı olur. Kandiyoti bu kavramın zaman, mekân, sınıf, ırk, din, kast ve etnik aidiyet gibi farklılıklara duyarlı olması sebebiyle yerel öznellikleri yakalamaya da yardımcı olduğunu belirtir, bu özelliğiyle radikal ve sosyalist feminist teorilerinin boşluğunu doldurmada önemli bir araçtır. Kadınların stratejilerini ve direniş mekanizmalarını sistematik bir şekilde analiz etmek ataerkinin kültürel, sınıfa özgü ve dönemsel somut özelliklerini anlamaya yardımcı

olacak; kadın ve erkeklerin sisteme nasıl direndiklerini, eklemlendiklerini ve adapte olduklarını, bu süreçteki anlaşmalarını ve çatışmalarını ortaya koyacaktır.

Kandiyoti (2021) ataerkil pazarlık kavramının dinamik ve toplumsal değişimlere duyarlı yapılar olduğunun altını çizmektedir. Örneğin mülk ve para denetiminin evin en yaşlı erkeğinde olduğu klasik ataerkil yapıda kadınların en büyük güvencesi itaatkar davranmak ve mümkünse birden çok erkek çocuk sahibi olmaktır. Bunun karşılığında yaşlandıklarında gelinlerinin denetiminde söz sahibi olmak ve ev içi yüklerini bir sonraki nesle devrederek dinlenmektir. Bu klasik ataerkil sistemin sürdürülmesi maddi olarak bir güç sahibi olmayı gerektirir. Kandiyoti, Türkiye örneğinden yola çıkarak kırın kapitalistleşmesi ve tarımdaki çözülmenin bu yapıyı sürdürmeyi olanaksız kıldığını belirtmektedir. Kırdaki çözülme genç erkeklerin tarım dışı istihdam alanlarına yönelmesine kimi zaman kentlere göçmesine sebep olmaktadır. Böylece geniş aileler dağılmakta, genç neslin bağımsız olarak kendi ailesi kurmasıyla gelinlerle çevrili bir yaşlılık hayali ortadan kalkmaktadır. Bu da kadınların değişen toplumsal yapılarda yeni stratejiler oluşturması gerektiği anlamına gelmektedir.

Ataerkil pazarlık kavramını açtıktan sonra, yeniden 1970 sonrası değişen üretim ilişkilerine ve küreselleşen sermaye hareketliliğine dönersek, bu hareketliliğin ve kadın emeğine olan talebin klasik ataerkil ilişkileri dönüşmeye zorladığını söylemek mümkündür. Sermayenin gelişmekte olan ülkelere kayması ve bu ülkelerde kadın emeğini talep etmesi global ölçekten bakıldığında ucuz işgücüne ulaşmak için bir stratejidir ancak yerel ölçekten bakıldığında daha önce işgücü piyasasına erişme imkanı olmayan kadınlar için kısıtlı da olsa bir güçlenme aracı sunmaktadır. Bu alandaki öncü çalışmalardan birini yapan Naila Kabeer, 1997 yılında yaptığı çalışmada sanayinin yeni yer seçimlerinden biri olan Bangladeşli tekstil işçisi kadınları ele almıştır. Kalkınma ve cinsiyet alanında çalışan Kabeer, globalleşen yeni üretim biçimlerinin cinsiyetçi yapısının ve sermaye hareketliliğinin asıl amacının emek maliyetlerini düşürmek olduğunun farkındadır. Ancak öte yandan bu sermaye hareketliliğinin gelişmekte olan ülkelerdeki en yoksul kesimleri oluşturan kadınların hayatında yarattığı olumlu etkiyi de göz ardı etmemektedir. Zira bir sıfırdan büyüktür, alternatifi enformel sektörde çalışarak tüm güvencelerden yoksun olmaksa bilhassa istihdama katılacak bilgi, deneyim ve imkandan yoksun kadınlar için ihracata yönelik üretim yapan bu fabrikalar önemli bir fırsat sunmaktadır. Kabeer 1999 yılında yaptığı çalışmasında bu olguları Bangladeşli tekstil

işçisi kadınların gündelik yaşamı ve aile içindeki pazarlık güçlerini artırma teknikleri üstünden tartışmaktadır. Kadınları global kapitalizmin pasif kurbanları olarak görmek yerine onların duruş noktasından bakarak güçlenme stratejilerini anlamaya çalışan Kabeer (2002) bir başka çalışmasında kadınların kazandığı bu sınırlı güçlenmeyi olumsuz nesnel koşulların olumlu öznel sonuçlar yarattığı bir paradoks olarak tanımlamaktadır.

Kabeer'in çalışmaları (1997, 1999, 2002, 2005) ağırlıklı olarak kadınların aile içindeki konumlarına ve ücretli işgücüne katılmanın aile içindeki pazarlık güçlerini artırmasına odaklanmıştır. Ancak kadınların aile içindeki kazanımları sadece kadınların hayatını değil aynı zamanda toplumsal kabulleri, alışkanlıkları, normları, kısaca tüm toplumsal yapıyı değiştirmektedir. Bu değişim yavaş, fakat ısrarlı bir değişimdir. Kabeer (2002) bu değişime örnek olarak Bangladeş'teki kadın işçileşmesinin maddi özgürlük, ev içinde güçlenme gibi konuların yanı sıra kadınların görünürlüğü için de önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Köklü bir geleneğin ve çok sıkı örülmüş ataerkil değerlerin hakim olduğu Bangladeş'te, kadınların yerinin özel alan olduğu çok keskin bir şekilde tanımlanmış ve kadınlar kamusal alandan dışlanmıştır. Kabeer, 1980li yıllarda açılan fabrikaların, her şeyden önce, tartışılması mümkün bile gözükmeyen bu kuralı kadınlar lehine sarstığına dikkat çekmektedir. İhracat odaklı bu giyim fabrikalarında yüzlerce kadın çalışmakta, fabrikaların giriş ve çıkış saatlerinde bu kadınlar sokakları doldurmakta, varlıklarını ilan etmektedir. Kabeer, bu durumun kadınların göz önünde olmamasına dikkat edilen bir toplumda insanların alıştığı normalleri sarsan ve yeniden tanımlayan bir yapısı olduğuna dikkat çekmektedir. Kadınlar aile içinde görünmeden görevlerini yerine getiren pasif aktörler olmaktan çıkıp çalışma hayatına katılan kamusal figürler haline gelmekte, kadınların kamusal varlığı toplum nezdinde normalleşmektedir. Elbette ki kadınların işçileşmesi ve kamusal varlıkları toplumun tüm kesimleri tarafından aynı şekilde karşılanmamaktadır. Kotikula vd. 2019 yılında Dünya Bankası için hazırladıkları raporda Bangladeşli işçi kadınların kamusal varlıklarına hala şiddetli bir tepki bulunduğunu, bu tepkinin özellikle kentin yoksul kesimlerinde yaşayan kadınlar üstünde yoğunlaştığını belirtmektedir. Ev ve iş arası yolculuklarda kadınlar toplu taşıma araçlarında sıklıkla tacize uğramakta, kendilerini kamusal alanlarda güvende hissetmediklerini belirtmektedir. Ancak bu baskı ve tacizler, kadınları tekrar ait oldukları iddia edilen eve döndürmeye yetmemekte; kadınlar mümkün olduğunca yürümek, toplu taşıma araçlarında bir arada bulunmak gibi stratejiler üreterek çalışmaya ve kamusal varlıklarını sürdürmeye devam etmektedir.

Kabeer (1999), Bangladeşli tekstil işçisi kadınlarla ilgili yaptığı çalışmadan sonra kadınların güçlenmesine yönelik politikaların alışılmış kalkınma kavramlarının ötesinde bir kavramlaştırmaya ihtiyaç duyduğunu fark etmiştir. Zira Bangladeşli kadınların işçileşme süreçleri bir güçlenmeye işaret etmektedir ancak bu güçlenme istihdam olanaklarıyla birlikte doğrusal bir şekilde artan bir süreç değildir çok daha karmaşıktır. Bu sebeple, kalkınmacı yaklaşımın refah, yoksulluk, verimlilik gibi kavramlarının üzerine sosyal eşitsizlik ve güç ilişkilerini de ekleyerek kadın güçlenmesini yeniden kavramsallaştırmayı amaçlamıştır. Kabeer bu yeni kavramsallaştırmada her şeyden önce güçlenmenin bir süreç olduğunun altını çizmiştir. Bir imkana/yetkiye sahip olmak güçlü olmak anlamına gelmektedir; güçlenme söz konusu olduğunda ise kişilerin daha önce sahip olmadığı imkanı/yetkiyi zaman içinde elde etmektedir. Bu bağlamda Kabeer, kadın güçlenmesini “kadınlar daha önceden sahip olmadığı stratejik hayat kararları verebilme yetisi elde etmek” olarak tanımlamıştır. Stratejik hayat kararları verebilme yetisi elde etmekten kasıt, kadınların hayatlarının yönünü değiştirecek kararları kendilerinin verebilmesidir. Ancak burada bunun yalnızca sözde kalmayıp eyleme dönüşebilmesi için iki kritik etken vardır: kadınların alternatiflere sahip olması ve bu alternatiflerin kadınlara görünür olması. Kabeer bu kavramsallaşmayı evlilik üzerinden şu şekilde örneklendirmiştir: kadınların evliliğine zorunluluktan değil de tercihen devam ettiğini söyleyebilmek için ilk olarak boşanma alternatifinin olması gerekmektedir. İkinci olarak ise bu seçeneğin kadınlara gerçekten görünür olması gerekir, yani boşanmanın hukuken mümkün olması yeterli değildir; kadınların boşandıkları takdirde toplumdan dışlanacaklarından korktuğu ya da baskılarla mücadele edecek kaynaklara sahip olmadığı durumlarda bu alternatifler yalnızca teoride vardır, pratiğe uygulanamamaktadır.

Kabeer, (1999; 2005) güçlenmenin nasıl ölçüleceğine ve hatta nasıl tanımlanacağına dair üstünde uzlaşılmış fikirler olmadığını söylemiş ve kendi kavramsallaştırmasını yine Doğu Asya’da yaşanan süreçler doğrultusunda üç boyutta ele almıştır. Kararların alınma ve uygulama sürecini anlatan, kavramsallaştırmanın da temelini oluşturan aktörlük (agency), aktörlüğün aracı olarak görev yapan kaynaklar (resources) ve aktörlüğün çıktılarını ifade eden edinimler (achievements).

Kavramın temelini oluşturan aktörlük, kadınların davranış biçimlerini ve gündelik yaşamda gerçekleştirdiği eylemleri kapsamaktadır. Gündelik yaşam içinde hayatın doğal akışı içinde gerçekleştirilen eylemlerin örtük anlamlarının kadınların güçlenmesinde

kritik önemi vardır. Bu eylemler toplumsal normlarla doğrudan ilişkilidir, toplumsal normlar tarafından şekillenir ve bir yandan bu normları da biçimlendirir. Kabeer (1999, 2005) kültürel ve/veya ideolojik olarak inşa edilmiş olan normların çoğu zaman ikincil konumdaki grupların kendi durumlarını sorgulamamasına ve hatta bu durumun devamlılığını sağlayacak şekilde davranmalarını sağladığını belirtmektedir. Bu normlara aykırı kararlar, beraberinde ağır sonuçlar doğurma riski taşıdığı için ikincil gruptakiler çoklukla bu aykırı kararları almakta zorlanmaktadır. Bu bağlamda Kabeer, güçlenmenin bir parçası olabilmesi için aktörlüğün karar verme ve uygulamanın ötesinde, aynı zamanda güç ilişkilerini dönüştürücü bir yapıya sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Kabeer'in aktörlük tanımı bu anlamda Kandiyoti'nin ataerkil pazarlık kavramından farklılaşmaktadır. Kandiyoti ataerkil pazarlığı sistemin içinde var olma mücadelesi olarak tanımlamaktadır, değişen şartlara göre dönüşebilen dinamik bir yapıdır. Kabeer'in aktörlük tanımı da dinamik olmakla beraber öne çıkan özelliği normları dönüştürme gücüne sahip olmasıdır. Fakat her iki kavramdaki eylemler için ortak olan özellik her zaman görünür aksiyonlar olmak zorunda olmamalarıdır: kadınlar bu eylemleri pazarlık, müzakere, manipülasyon, kandırmaca ve direniş gibi farklı formlarda da hayata geçirebilirler (Kabeer, 2005: Kandiyoti, 2005).

Kabeer'in kavramsallaştırmasının ikinci ayağı olan kaynaklar, aktörlük eylemlerinin icra edilmesini sağlayan araçlardır. Bir diğer deyişle güçlenme eylemlerinin nasıl bir temel üstünde, nelere sahip olarak ya da yoksunluğunu çekerek şekillendiğini tanımlar. Kaynaklar, kişilere toplumu oluşturan kurumlar ve ilişkiler tarafından dağıtılır. Zira toplumu oluşturan aile, pazar, topluluk gibi kurumlarda üstünlüğü olan kişiler, normların ve kuralların belirlenmesinde aktif rol oynamaktadır. Bu norm ve kurallar sözlü kurallar ve gelenekler olabildiği gibi yazılı hukuk kuralları da olabilmektedir. Kadınların kaynaklara ne ölçüde ulaşabildiği ve kaynakların dağıtımında ne kadar rol aldığı aktörlüklerinin sınırlarını belirlemede önemlidir. Kabeer, bunu Hindistan'daki kadınların miras hakkı üzerinden örneklemiştir. Hindu kadınların babalarından miras alma hakkı hiç bulunmazken, Müslüman kadınların erkek kardeşlerinin yarısı kadar hakkı vardır. Kaynaklara ulaşmadaki bu farklılık kadınların eylemlerini de farklılaştırmaktadır. Bu bağlamda kadın güçlenmesi ile ilgili bir araştırma yapılırken ya da bir politika üretmek istendiğinde kadınların var olan yazılı ve sözlü kurallar içinde hangi kaynaklara ne kadar ulaşabildiğinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Kabeer, güçlenme süreçlerinin üçüncü boyutunu oluşturan edinimleri ise aktörlüğün icra edilmesi ve sonuçları olarak tanımlamaktadır. Kaynaklar ve aktörlük insanların potansiyellerini inşa eder, edinimler ise bu potansiyellerin ne kadarının gerçekleştirildiği ile ilgilidir. Kabeer burada kazanımları yalnızca yoksulluk oranlarıyla incelemenin eksik bir bakış olduğuna da dikkat çekmektedir. Barınma, beslenme, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişme gibi temel haklara erişmedeki artış elbette önemlidir. Cinsiyet eşitsizliklerinin yoksul kesimlerde daha da derinleştiği bilgisi de eklendiğinde global refah istatistiklerini oluşturan kriterlerin önemli olduğu görülmektedir. Ancak cinsiyet adaletsizlikleri toplumu oluşturan çok farklı katmanlarda kendini göstermektedir ve yalnızca global ekonomik kriterlerle yaklaşmak hem bu katmanları hem de yerel bağlamı kaçırmaya sebep olmaktadır. Kabeer son olarak bu üç boyutun birbiriyle iç içe olduğunu, birbirini ve toplumu dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu belirtmektedir. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse kadınların elde ettiği edinimler, kendileri ve diğer kadınlar için kaynakları artırmakta; direnişle kazanılan edinimler bir sonraki nesiller için normalleşebilmektedir.

Kabeer'in ve Kandiyoti'nin bu kavramsallaştırmasıyla beraber ele alındığında, gelişmekte olan ülkelere kayan sanayi yatırımlarını kadınların ataerkiyle olan pazarlıklarında ellerini güçlendiren bir koz olarak yorumlamak mümkündür. Nitekim Kabeer (1997) Bangladeşli tekstil işçisi kadınlar için maaş sahibi olmanın aile ve toplum kurallarını esnetmede önemli bir etkisi olduğunu çalışmasında ortaya koymuştur. Miras, nafaka, tazminat, vesayet gibi haklar ya çok kısıtlı ya da hiç olmayan Bangladeşli kadınlar yaşamlarını sürdürmek için bir erkeğin korumasına muhtaçtır. Üstelik bu korumaya sahip olabilmek için çeşitli fedakarlıklar yapmaları gerekmektedir. Örneğin eşleri ölen kadınlar yeniden evlendiklerinde ilk evliliklerinden olan çocuklar babalarının ailelerine teslim edilmekte anneler çocuklarını tamamen kaybetmektedir. Tekstil fabrikaları bu bağlamda kadınlara başka bir seçenek sunmuştur. Eşleri ölen kadınlar çocuklarını yalnız yetiştirmeyi seçebilmekte, şiddet gördükleri evliliklerini bitirebilmekte, kısacası bir erkeğin korumasına girmeyi reddedebilmektedir. Elbette ki fabrika işinden kazanılan para tüm cinsiyet adaletsizliklerini ortadan kaldıracığını iddia edilemez, ancak kadınların hem ev içinde eşlerine hem kök ailelerine hem de topluma karşı ellerinde yeni bir pazarlık kozu oluşturmaktadır. Kabeer, güçlenmede "yapmama özgürlüğü"ne (choosing not to do) vurgu yapmaktadır. Kadınların neleri yapabildiği kadar yapmak istemediği şeylere mecbur kalmaması da özgürlük ve güçlenmenin önemli bir parçasıdır. Bu anlamda

istenmeyen evliliklerden ya da baba evinden uzaklaşabilmek, çocuklarından vazgeçmemek önemli kazanımlardır.

Feminist coğrafyacı Madhimuta Dutta (2021) da Kabeer'e benzer şekilde feminist çalışmaların küresel kapitalizmin işleyişini açığa çıkarmada önemli bir iş yaptığını ancak iki konuda sessiz kaldığını belirtmektedir. Bunlardan ilki bu politikaların etkisini doğrudan yaşayan kadınların özne olduğu çalışmalara yeterince yer verilmemesi, bir diğer deyişle işçi kadınların sesinin yeterince duyulmamasıdır. İkincisi ise kadınların süreç içinde kendilerini nasıl dönüştürdüğüne yönelik çalışmaların az olmasıdır. Dutta, dünya çapında kadınların düşük ücret, kötü çalışma şartları, fazla mesai ve işyerinde cinsel tacize karşı seslerini yükselttiğine, sağlık ve sosyal güvence istediklerine dikkat çekmektedir. Sınırlı sayıda olsa da kadınların örgütlendiği, politik bir bilinç geliştirdiği, kendi toplumsal, politik ve ekonomik konumlarını sorguladıkları bu örneklerin öznelere olan kadınların sesinin duyulması önemlidir. Bu bağlamda Dutta (2019) Hindistan'ın Tamil Nadu eyaletinde yer alan ekonomik zonda çalışan işçi kadınların gündelik hayatları üstünden işçileşme süreçlerini, bu süreç içinde bağımsızlaşma ve hayatlarını değiştirme arzularını, aile içi pazarlıklar konusunda kendilerini güçlendirme stratejilerini, karşılaştıkları mikro ölçekli zorlukları araştırmıştır. Daha önce bir tarım bölgesi olan Tamil Nadu'nun endüstrileşmesi ve burada kadın ağırlıklı bir işgücü oluşmasının aileleri tarafından baskı altında tutulan ve geri plana atılan kadınların hayatını nasıl değiştirdiğini ortaya koymayı hedefleyen Dutta, işçileşmenin yalnızca yoksulluk, sınıf ve refah gibi ekonomik kriterlerle açıklanamayacak kadar kompleks bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Dutta'nın çalışmasında yer alan kadınlar işçileşme süreçlerinde emeklerinin bedava sunulmasının doğanın bir kanunu ya da kader olmadığı yönünde bir bilinç geliştirmiş; kendi bedenleri ve emekleri üstünde kontrol sahibi olmayı talep etmiştir. Bu taleple aile içindeki ilişkileri sorgulama, kendi özgürlük alanlarını genişletecek pazarlıklar yapmaya başlamışlardır. Dutta (2021) bir diğer çalışmasında ise Hindistan'ın farklı bölgelerindeki işçi kadın örgütlenmelerini kadın liderlerin hayat hikayeleri üstünden araştırmıştır. Kadın işçileşmesinin toplum üzerindeki etkilerinin çok katmanlı olduğuna bir kez daha dikkat çeken araştırmacı, burada da çalışmanın kadınlara örgütlenme alanında sağladığı kazanımlara odaklanmıştır. Birlikte çalışmak, farklı kadınlarla aynı ortak amaç etrafında buluşmak fabrika işçisi kadınlar için yeni bir deneyimi, örgütlenmeyi mümkün kılmıştır. Dutta, kadınların örgütlenme hikayelerinde kamusallaşmanın önemini vurgulamaktadır. Kadınların bu örgütlenmesi aynı mekanda çalışırken gerçekleşen yüz

yüze karşılaşmalar sayesinde mümkün olmuştur. Zira Hindistan'da da tıpkı Bangladeş'te olduğu gibi ataerkil ilişkilerle örülmüş kuvvetli bir gelenek hakimdir ve bu gelenek kadınları özel alana ait görmektedir. Evden çıkıp kamusal hayatın bir parçası olan kadınlar, aynı amaç etrafında buluştukları çok sayıda kadınla bir araya gelme fırsatı elde etmiş ve örgütlenerek haklarını talep etmiştir.

Üretimin gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere, kuzey yarımküreden güneye, kayması Kabeer ve Dutta'nın odaklandığı Asya ülkelerinin yanı sıra Güney Amerika ülkelerini de derinden etkilemiştir. Ancak Güney Amerika'da yapılan çalışmalar Kandiyoti'nin savını destekler şekilde kadınların güçlenme süreçlerinin ve pazarlık kabiliyetlerinin kültürel, sınıfsal ve tarihsel özelliklerle ne kadar derinden ilişkili olduğunu gösterir niteliktedir. Güney Amerikalı feminist çalışmalar ihracat odaklı sanayinin bu ülkeleri Asya'dakinden oldukça farklı şekilde etkilediğini göstermektedir.

Özellikle Kuzey Amerika'ya en yakın konumda yer alan Meksika'nın sanayi yapısındaki değişme çarpıcı olmuştur. Global sanayinin desantralizasyonundan yaklaşık yirmi yıl önce, 1964 yılında Meksikalı tarım işçilerinin ABD'de mevsimlik olarak çalışmasına izin veren Bracero programının sona ermesiyle ülkede yüksek oranlarda işsizlik ortaya çıkmış, Meksika hükümeti bu işsizlik sorununu çözmek için *maquiladora* programını oluşturmuştur (Prieto, 2010). Programın amacı hem bölgedeki artan işsizliğin önüne geçmek hem de bu vesileyle Amerika'ya olan göçleri azaltmaktır. Meksika hükümetinin kurduğu bu programın temel prensibi, üretimi Meksika'da yönetim tesisi ise Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan tesislere uygun bir gümrük vergisiyle/ gümrük vergisinden tamamen muaf olarak çalışma imkanı sunmak, böylece Birleşik Devletler'de ülkeye yatırım çekmektir. Teoride maquiladoralar hem sermaye sahiplerine avantajlar sağlayacak hem de yüksek miktarda istihdam sağlayarak Meksika sınırındaki kentler için işsizlik sorununu çözecektir. Ancak bu programdan daha çok faydalanan muazzam bir ucuz işgücü kaynağına ulaşan ABD'li şirketler olmuştur.

Domínguez vd. (2010) sanayinin gelişmekte olan ülkelere kaymaya başladığı ilk dönemlerde Kabeer'in çalışmasını yaptığı Bangladeş'ten farklı olarak Meksika'nın kendine has bir sanayi yapısı olduğunu ve bu yapının maquiladoralarla yarışmadığı için zaman içinde gerileyip sonlandığını belirtmektedir. Maquiladoralar, ülkedeki mevcut sanayinin gerilemesine yol açmış, üstelik yeni açılan üretim tesisleri global trende uygun olarak kadın emeği talep edince ülkedeki erkek işsizlik sorununa çare olamadığı gibi

sorunu derinleştirmiştir. Yeni açılan firmalar, erkeklerin yerine daha disiplinli, daha sağlıklı ve daha uyumlu olmalarını gerekçe göstererek bekar genç kadınları istihdam etmiştir. 1970lerde maquiladoralardaki işçilerin yüzde 80-90 kadarını kadınlar ve bunların çoğunu da yaşları 16 ila 24 arasında değişen, düşük eğitilmiş kadınlar oluşturmaktadır (Prieto, 2010). Domínguez vd. (2010) bu durumun 80 sonrası yapılan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) sonrası değiştiğini, fabrikaların yaşı daha büyük, evli ya da bekar fark etmeksizin evinin temel geçiminden sorumlu olan kadınları istihdam etmeye başladığını belirtmiştir. Sermaye sahipleri bu işgücü değişikliğini Meksikan ailelere destek olmak amacıyla yaptıklarını belirtirler de birçok çalışma, bu değişikliğin genç kadınların örgütlenme, hak talep etme, gerektiğinde iş değiştirme konularında daha cesur olmasından kaynaklandığını iddia etmektedir. Evinin ve çocuklarının geçiminden sorumlu kadınlar daha ürkek, işlerini elinde tutmak için kötü şartlara razı olmaya daha yatkındır (Quintero ve Dragustinovis, 2006 akt. Domínguez vd., 2010; Petros, 2007 akt. Domínguez vd., 2010).

Sınır boyunca uzanan maquiladoralar, aynı zamanda yapılı çevreyi de biçimlendirmiş, şehirler bu fabrikaların etrafında gelişmiştir. Maquiladoralar bu anlamda da Asya ve Uzakdoğu'daki fabrikalardan farklıdır. Asya ve Uzakdoğu'daki tesisler genellikle organize sanayi bölgeleri, teknoloji hub'ları gibi yerlerde kurulmuştur ve çalışanları çevredeki kırsal ve kentsel yerleşimlerden servisle getirilmektedir. Meksika'da ise sınır boyunca düzensiz ve plansız kentler kurulmuştur. Ülkenin iç kısımlarından özellikle kadınların büyük oranlarda göçüp geldiği bu sınır şehirleri çoğunlukla kötü ve güvensiz yaşam şartlarına sahip alanlardır. Öyle ki bu sınır şehirleri zamanla kadın cinayetlerinin ülkede en yoğun olduğu yerler olmuş ve maquiladora ve kadın cinayetleri arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma yapılmıştır (Albuquerque ve Vemala, 2015; Panteleo, 2010; Panther, 2007). Özellikle 2001 yılındaki kriz ülkedeki şartları daha da zorlaştırmış ve kadınlar maquiladora işi, domestik işler ve enformel sektör arasına gittikçe daha fazla sıkışmıştır. Domínguez vd., (2010) tüm bu olumsuzluklara dikkat çekerek Kabeer'in ihracat yapan firmaların formel bir iş olanağı ve bununla beraber daha iyi maaş, sağlık ve sigorta hizmeti sunduğu iddialarına kısmen karşı çıkmaktadır. Her ne kadar sanayi Güney Amerika, Asya ve Uzakdoğu'da benzer işgücü taleplerinde bulunmuş olsa da yerel bağlam kadınların güçlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Burada da tarım işçiliği, ev işçiliği ya da enformel sektöre katılmak yerine ihracat odaklı fabrikalardaki işçiliği tercih eden kadınlar vardır. Ancak bu fabrikalarda çalışmak, Doğu Asya'dakinin aksine yoksulluktan

kurtulmak anlamına gelmemekte, kadınlar çoğu zaman ülkedeki asgari ücretten daha düşük ücretlerle çalışmaktadır. Latin Amerika’da yapılan feminist çalışmalar da ağırlıklı olarak bu uluslararası üretimlerin kadın emeğini nasıl sömürdüğünü ve kadınların ihracata dayalı bu üretim biçiminden erkeklere oranla daha az yararlandığını gösteren çalışmalardır (de la O ve Pacheco, 2019; Domínguez Reyes ve Quintero Ramírez, 2019).

1990 sonrasında Türkiye’de de gelişmekte olan ülkelere kayan üretim ve kadın emeğini temele alan çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların hemen hepsi ataerkil kapitalizm içinde kadın emeğini sömüren mekanizmaları ortaya koymalarına rağmen kadınların sınırlı da olsa kazanımlar elde ettiğini ifade etmektedir. Bu çalışmalardan bahsetmeden önce önemli bir ayrıntıya dikkat çekmekte fayda vardır. Her ikisi de gelir getirirse de evden çalışma ile ev dışında çalışmanın kadınlara sağladığı güçlenmenin sınırları farklıdır. Özellikle tekstil sektörünün ihracata dayalı üretim yapısında ev içi emek sıklıkla kullanılmaktadır. Evden çalışmaya odaklanan çalışmalar, bu çalışma şeklinin ataerkil sistemi ve onun getirdiği toplumsal cinsiyet rollerini nasıl yeniden ürettiğini ve kadın emeğini değersizleştirdiğini vurgulamaktadır. Evden çalışan kadınlar bir yandan ev içi işlerini devam ettirmekte, dolayısı ile kendilerini üretim süreçlerine yaptıkları katkı ile değil toplumsal cinsiyet rolleri ile tanımlamaktadır (Çınar, 1994; Dedeoğlu, 2010; Sarioğlu, 2013; White, 1999). Ekonomik anlamda bir güce kavuşmak ev içi pazarlıkların dengesini değiştirmektedir ancak toplumsal statülerini değiştirmede, kamusal varlıklarını kabul ettirmede etkisi daha sınırlı kalmaktadır.

Ev dışında çalışmak ise kadınların kendilerini üretim süreçlerinin ve evin dışındaki kamusal hayatın bir parçası olarak görmelerini sağlamaktadır. Nitekim Eraydın ve Erendil (1999), İstanbul tekstil sektöründe kullanılan kadın emeğine yönelik yaptıkları araştırmada kadınların zorlu şartlara rağmen ev dışında çalışmayı ev içinde çalışmaya tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Özellikle bekar kadınlar evlerinden uzak iş yerlerinde çalışmayı istemekte, iş yerlerini ev ve mahalle baskısından uzaklaştıkları mekânlar olarak görmekte ve kendilerini özgür hissettikleri mekanlar olarak tanımlamaktadır. Ev ve işyeri arasındaki yolculuklar ev içi işi daha fazla olan evli kadınlar için ekstra bir zorluk olurken bekar kadınlar için kamusal hayata karışmanın bir yolu olmaktadır.

Suzuki Him ve Gündüz Hoşgör (2019) ise Karadeniz bölgesinde yer alan kırsal bir bölgede yaptıkları çalışmada, işçileşmenin genç kadınların gündelik yaşamı üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Karadeniz kırsalı ataerkil değerlerin çok köklü olduğu ve kadınların hem ev

içi hem de tarımsal üretim konusunda ağır yüklerinin olduğu bir bölgedir. Suziki Him ve Gündüz Hoşgör, böylesi bir ortamda genç kadınların emeklerini sürekli karşılıksız kalan tarımsal üretimde harcamak yerine fabrikada çalışmayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Elbette ki aile üyesi olan erkeklerin bu tercihi desteklemelerinde tarımsal verimliliğin düşmüş olmasının ve tarım dışı istihdam olanağı sunan üretim tesislerinin kadın emeği talep etmesinin de etkisi vardır. Genç kadınlar, fabrikadan kazandıkları paranın bir kısmını babalarına veya kocalarına vermelerine rağmen durumdan şikâyetçi değildir. Kabeer'in (1997) Bangladeş örneği gibi önceki dönemde kişisel harcama yapma imkânı hiç olmayan genç kadınlar için ellerinde bir miktar para kalması hiç olmamasından iyidir. Ayrıca ailenin geçimine katkıda bulunmak genç kadınlar için önemli bir pazarlık aracı olmaktadır. Genç kadınlar, ailenin geçimine yaptıkları katkıyı kendilerine daha geniş özgürlük alanları yaratmak için kullanmaktadır. Kent merkezine ya da yakın köylere yapılacak ziyaretler için izin almak, geceyi kız arkadaşlarının ailesiyle beraber yaşadığı evinde geçirmek, yeni kıyafetler almak genç kadınların kazanımlarındandır. Suziki Him ve Gündüz Hoşgör, genç kadınların fabrikayı yaşlılarıyla sosyalleşme amaçlı olarak da kullandığını belirtmiştir. Kırsal alanda son derece kısıtlı sosyal çevre ve hareketliliğe sahip olan genç kadınlar, fabrikadaki çalışma ortamı sayesinde çevre köydeki kadınlarla tanışıp arkadaş olmuş, birbirilerini ziyaret etme vasıtasıyla hareketliliklerini artırmıştır.

Kadınların sınırlı güçlenmelerini ortaya koyan bu çalışmalar, kadınların göreceli artan konumlarına karşılık kapitalist sistemin çok daha fazlasını kazandığının altını çizmekte, bu sistemin adil ya da ideal olmadığını belirtmektedir. Mevcut durumda kadınların emeğini düşük ücretler karşılığında satın almak kapitalist üretimin işine gelmekte, kadınlar için ise baş etmek zorunda kaldığı yoksulluk şartlarıyla kıyaslandığında düşük ücret sunsalar bile iş olanakları önemli olmaktadır. Ancak kadınların istihdama katılımı yalnızca sermaye için avantajlı olması sebebiyle gerçekleştiğinde bu avantaj ortadan kalktığı anda kadınların bu sınırlı güçlenme olanaklarını yitireceği unutulmamalıdır. Nitekim kriz dönemlerinde işten çıkarılanlar öncelikle kadınlar olmakta, yoksul kadın sayısındaki artış daha ucuz bir işgücünü sermaye için her zaman hazır tutmaktadır.

3.2 Güçlenmeyi Sağlayacak Ortam

Yukarıda da tartışıldığı üzere sınırlı güçlenme ve ataerkil pazarlıkların başarısı konusunda kültürel, tarihsel ve ekonomik bağlamlar son derece önemlidir. Kadınların

ataerki ve baskı altında tutulmayla olan mücadeleleri her daim devam etmekte, ancak kendilerine sunulan ortamın uygunluğu bu mücadelelerin sınırlarını genişletmektedir.

İşgücünün cinsiyetçi yapısı ve ataerkil yapının tanımladığı toplumsal cinsiyet rolleri göz önüne alındığında dahi kadınların ücretli işgücüne katılmasının güçlenmenin en temel gereksinimlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Kadınlar ekonomik bağımsızlıklarını kazanamasa bile gelir elde ettiklerinde ev içindeki pazarlık güçlerini artırmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), iş niteliğinin cinsiyetler arası adaletsizlikleri ortadan kaldırmada önemli olduğunu bir dizi istatistiki bilgiyle ortaya koymakta ve bu adaletsizliği azaltmak için alınması gereken önlemlerle ilgili bir kavramsallaştırma ortaya koymaktadır. ILO, 2009 yılında hazırladığı bir raporda kadınların, son on yıllarda hiç olmadığı kadar büyük oranda işgücü pazarına dâhil olduğunu ve bu oranın her geçen gün büyüdüğünü belirtmektedir. 2009 verilerine göre işgücünün %40'ı kadınlardan oluşmakta ancak bu oran gelir dağılımı ve yoksulluk verilerine aynı oranda yansımamaktadır. Zira kadınlar işgücüne yoğun olarak katılmaya başladıkları ilk zamanlardan beri erkeklere oranla daha az kalifiye işlerde, daha düşük ücretlerle ve daha güvencesiz koşullarda çalışmaktadır. Kadınların bu koşulları kabul etmelerinde toplumsal cinsiyet rollerinin kadın emeğini ve kazancını değersizleştiren bakış açısı ile yeni üretim biçimlerinin bu rolleri destekleyen yapısının etkisi büyüktür. ILO, Marksist feministlerin ataerkil kapitalizm kavramıyla açıkladığı bu sürecin kadın emeğinin sömürülmesini engellemek için bir dizi düzenleme önermektedir. Bunların en önemlilerinden biri 1996 yılında kabul edilen 177 Sayılı Evde Çalışma Sözleşmesi'dir. Bu sözleşmeyle evde çalışan bireylerin dışarıda ücretli olarak çalışan bireylerle aynı haklara sahip olmasını ve işverenler tarafından aynı muameleyi görmesini sağlamak hedeflenmiştir. [1]

ILO evde çalışmayı: İşverenin işyeri dışında kalan, kişinin kendi evi veya kendi seçtiği diğer tesislerde; ücret karşılığında; donanım, malzeme veya kullanılan diğer girdileri kimin sağladığına bakılmaksızın işveren tarafından belirlenen bir ürün veya hizmet ile sonuçlanan çalışma şeklinde tanımlamaktadır. Covid 19 sonrası evden çalışan kişi sayısı ve evden çalışılan sektörlerin çeşitliliğinde de büyük bir artış gerçekleşmiştir. Ancak bu sözleşmenin imzalandığı tarihte kastedilen evde çalışanlar ağırlıklı olarak üretimde çalışan kadınlardır. ILO sözleşmeye taraf devletlerde evde çalışanların işçi statüsünde tanımlanması koşulu getirmektedir. Bu statü değişikliği kapsamında işverenler evde çalıştırdıkları işçileri yetkili organlara bildirmek, cinsiyet ve yaşa göre kaydını tutmak,

ayırdıkları zaman karşılığında aldıkları ücret ve çalışanın yaptığı masrafların iadesi gibi konularda standartlara uymak, iş güvenliğini sağlamak ve yasal güvenliğini sağlamak durumundadır. ILO'nun bu sözleşmesini 187 üye ülkeden yalnız 10 tanesinin imzalamış olması ve imzalayan ülkelerden içinde Türkiye'nin de olduğu çoğu ülkenin gerekli şartları yerine getirmediği yine ILO raporlarında yer almaktadır (ILO 2020; 2021). ILO, ücretli çalışmaya katılmanın gerek kadın gerekse erkek yoksulluğunu çözmede yetersiz kaldığını tespit ettiğinde emek sömürsünün önüne geçmek amacıyla 1999 yılında “insana yakışır iş” kavramını geliştirmiştir. Orijinal ismi “decent work” olan kavram, çeşitli kaynaklarda “düzgün iş”, “uygun iş”, “saygın iş”, “insan onuruna yakışır” iş gibi farklı şekillerde tercüme edilmiştir. Bu çalışmada ILO Ankara ofisinin kullandığı “insana yakışır iş” tercümesi kullanılacaktır.

2009'da bu kavram kadınlar için özelleştirmiş ve kadınları yoksulluktan kurtarmanın temel şartlarından biri olarak “kadınlar için insana yakışır iş” yaratmak olduğunun altını çizmiştir. ILO insana yakışır iş için sağlanması gereken şartları şu şekilde sıralamaktadır: İstihdam olanakları, çalışma yaşamına ilişkin temel haklar, sosyal koruma ve sosyal diyalog (ILO, 2009).

İstihdam olanakları, bireylerin verimli, geçinmesine yetecek ücreti kazanabildiği bir işte istihdam edilme hakkına referans vermekte ve insana yakışır işin en temel unsurunu oluşturmaktadır. Geçinmeye yetecek ücretin ise yiyecek masrafı, barınma masrafı, diğer temel yaşamsal masraflar ve bunlara ek olarak beklenmedik olaylar karşısında gerekecek masrafları karşılayabilmesi gerekmektedir. Taraf ülkeler hem vatandaşlar için bu istihdam olanaklarını hem de bireylerin bu işlere ulaşabilmek için gerekli bilgi ve becerileri kazanmasını sağlamalıdır. ILO, istihdamın niceliksel boyutunun niteliksel boyutundan ayıramayacağını belirtir ve insana yakışır işin yalnız ücretiyle ölçülemeyeceğini çalışma saatleri, fazla mesai, ücretli ve ücretsiz izin, hafta tatili, iş sağlığı ve güvenliği gibi niteliksel özelliklerinin de önemli olduğunu belirtir.

Çalışma yaşamına ilişkin temel haklar, zorla çalıştırma, çocuk işçiliğine son verilmesi ve işyeri ortamındaki ayrımcılığa son verilmesi, örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkını içermektedir. Özellikle ayrımcılık konusu kadınları doğrudan ilgilendirmektedir. Kadınlar hem kalifiye işlere erişmede erkeklere oranla daha fazla zorluk çekmekte hem de ücretlendirme, terfi, işten çıkarma gibi konularda ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Kadınlar örgütlenme konusunda da erkeklere oranla daha fazla sıkıntı çekmektedir. Ev

eksenli çalışma, tarım işçiliği, enformel sektör gibi örgütlenmenin neredeyse sıfır olduğu sektörlerde kadınlar erkeklere oranla çok daha fazla çalışmaktadır.

Sosyal koruma, bireylerin hastalık, yaşlılık, sakatlık, çocuk sahibi olma gibi çalışmasına engel olan geçici ya da kalıcı durumlarda güvenliğini sağlama ve aynı zamanda iş kazaları ve meslek hastalıklarından korunmayı içermektedir. Hem çalışanların hem de ailelerin beklenmedik risklere karşı korunması insana yakışır işin önemli bir parçasıdır.

Sosyal diyalog unsuru ise bireylere endişelerini dile getirme ve hayatlarını etkileyen kararlara katılma özgürlüğü olarak tanımlanabilir. İnsana yakışır iş kapsamında bireyler kendilerini doğrudan etkileyen kararlara katılma hakkına sahip olmalı, istek ve şikâyetlerini korkmadan işverene iletebilmelidir.

Kısaca özetlemek gerekirse ILO, insana yakışır bir işin insanın geçinmesini sağlayacak kadar ücret kazandığı, tekrar işe dönecek gücü bulabilecek kadar dinlenebildiği, beklenmedik durumlara karşı koruma sağlayan ve bireylerin kendini özgürce ifade edebildiği bir iş olarak tanımlamaktadır. Özellikle cinsiyetler arası adaletsizliğin giderilmesi için kadınların insana yakışır iş olanaklarına kavuşması elzemdir. Burada şunu tekrar hatırlatmakta fayda var. ILO'nun ortaya koyduğu bu koşullar asgari koşulları tanımlamaktadır. Bu asgari koşulların sağlanması cinsiyetler arası adaletsizliğin ortadan kalkacağı anlamına gelmemekte, ancak kadınlara mücadele edebilecekleri bir alan yaratmaktadır.

3.3 Bölüm Sonucu

Sınırlı güçlenme bölümünde bahsedilen örneklerle bakıldığında ILO'nun bahsettiği asgari şartların sağlanmasının işçileşme süreçlerinde ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Elbette ki ülkelerin mevcut ekonomik durumları, hukuksal düzenlemeleri, tarihsel süreçleri kadınların işçileşmeye bağlı güçlenmesinin seyrinde önemli yer tutmaktadır. Ancak sunulan işin niteliği ve insana yakışır iş kriterlerinin ne kadarını karşıladığı da önemlidir. Üretimin üçüncü dünya ülkelerine kayması benzer zamanlarda gerçekleştirmiş, fakat ihracata dayalı üretime katılmanın kadınlar üzerinde etkisi farklı olmuştur. Asya örneklerinde kadınların aldığı ücret ülkedeki asgari ücrete denk ya da fazladır. Ulus aşırı firmalar çalışma saatleri ve şartları konusunda uluslararası koşulları sağlamakta, kadınlara diğer iş olanaklarıyla kıyaslandığında ciddi bir sosyal güvence vermektedir. Bu durumda bile denetimler işin verildiği ilk halkada gerçekleşmekte, ülke içindeki farklı

firmalarla kurulan ilişkiler sonucunda zincirin bu ikinci halkasında yer alan firmalardaki asgari koşullar konusunda denetimler ve yaptırımlar sağlanamamaktadır. Ancak Meksika başta olmak üzere Güney Amerika örneklerinde sözü edilen asgari koşullar sağlanmamakta, dolayısıyla feminist yazında güçlenme örneklerinden çok sömürölme örneklerine rastlanmaktadır.

Burada bir önceki bölümden kamusal görünürlük kavramını ve sosyalist feministlerin ataerkil kapitalizmin kadınların emeğini sömürürken bir yandan da onları kamusal alan ve mekanlardan uzaklaştırdığına dair yaptığı vurguyu bir kez daha hatırlamakta fayda vardır. Kamusal görünürlük bireylerin görünürlükleri ve bir anlamda toplumdaki statülerini ilan etmeleri açısından önemli bir bileşendir ve bu sebeple insana yakışır işin kriterlerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Marksist ve sosyalist feministler evden çalışmanın kadınlar için hem emekleri karşısında yetersiz ücretler almak hem de karşılığı olmayan işlere emek harcamaya devam etmek anlamına geldiğinin altını çizmektedir. Kazandıkları ücret kimi zaman evi geçindiren nitelikte olsa bile evi geçindiren kişi olarak kabul edilmemeleri aile ve toplum içindeki ikincil statülerini pekiştirmektedir. Bu statünün pekişmesinde kadınların emeğinin kamusal alandan dışlanması etkisi büyüktür. Kadınlar bir araya gelerek çalıştıklarında üretime yaptıkları katkı ve emekleri konusundaki farkındalıkları artmakta, hem sermayeye hem de topluma karşı hak talep etme konusunda daha güçlü hale gelmektedir.

Görece iyi örneklerle bakıldığında da kamusallaşmanın kadınların sınırlı güçlenmesinde önemli rol oynadığı ve kadınların bu kamusalığa sahip çıktığı görülmektedir. Dutta'nın (2021) çalışmasında kadınların fabrikaları kamusal alan olarak kullanarak nasıl örgütlendiği vurgulanmaktadır. Eraydın ve Türkün'ün (1999) çalışmasındaki genç kadınlar işe gitmenin kamusal alanlarda var olmak için bir bahane yaratmasından memnundur. Suziki Him ve Gündüz Hoşgör'ün (2019) çalışmasında da genç kadınların ataerkil pazarlıkta daha fazla kamusallaşma ve hareketlilik talep ettiği görülmektedir. Tüm bu teorik kavramsallaştırmalar ve örnekler bir arada ele alındığında kamusal bir kimlik kazandırmanın insana yakışır iş kapsamında bir kriter olarak düşünülmesi faydalı olabilir.

SAKARYA’NIN VE GEYVE PAMUKOVA BÖLGESİNİN SANAYİLEŞME TARİHİ VE KADINLARIN İŞÇİLEŞMESİ

4.1 Sakarya’nın Sanayileşme Tarihi

Çalışma alanının çevresi ile kurduğu ilişkiyi daha iyi anlamak için bu bölümde Sakarya’nın sanayileşme tarihi ve bunun mekânsal etkileri ile ilgili bilgi verilecektir. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2010) Sakarya’nın içinde yer aldığı TR42 bölgesini İstanbul’dan boşaltılan sanayinin etki alanında kalan eski tarım illeri olarak tanımlamaktadır. 1990 öncesi tarımın hâkim sektör olduğu ve nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal alanda yaşadığı bu iller, 1990 sonrası geniş alana ihtiyaç duyan sanayilerin İstanbul’da yer bulamaması sebebiyle çevre illerde yer seçmiş ve hızlı bir sanayileşme sürecine girmiştir. Plan (2010) illerin bu hızlı değişime adapte olamayarak kendi özelliklerini kaybetme riski altında olduğunu belirtmekte, tarım ve sanayi arasında tarımsal sanayiye önem verilerek bir denge kurulmasını önermektedir.

TR42 bölgesi sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasında birinci düzeyde, Sakarya ise iller içinde yapılan sıralamada 11.sırada yer almaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2017). Bölge Planı’nın bahsettiği 1990 sonrası hızlı sanayileşme Sakarya’nın üst sıralarda yer almasının en önemli sebeplerindendir. Sakarya’nın sanayileşme tarihine bakıldığında ülke tarihiyle benzer bir örüntüye sahip olduğu görülmektedir. 1950 öncesi il merkezi dahil ağırlıklı sektör tarımdır ve bu tarih öncesinde ildeki sanayi kuruluşları küçük ölçekli kuruluşlardır. Osmanlı’nın son dönemlerinde Adapazarı merkezinde kurulan Demir Tahta Fabrikası (DETA), 1942 yılında bir kamu iktisadi teşebbüsü olarak Türkiye Zirai Donatım Kurumu’na dönüştürülmüş, 1950 sonrası ilde başlayan sanayi faaliyetleri için de öncü olmuştur. 1950 sonrası ise hem ülkedeki sanayileşme hamleleri hem de Sakarya’da gerçekleşen bir dizi gelişme sanayileşme faaliyetlerini artırmıştır. Bu gelişmelerin en önemlileri 1953 yılında Adapazarı Şeker Fabrikası’nın açılması ve 1954 yılında Sakarya’nın Kocaeli’nden ayrılarak il olması sayılabilir. 1951 yılında yine Adapazarı

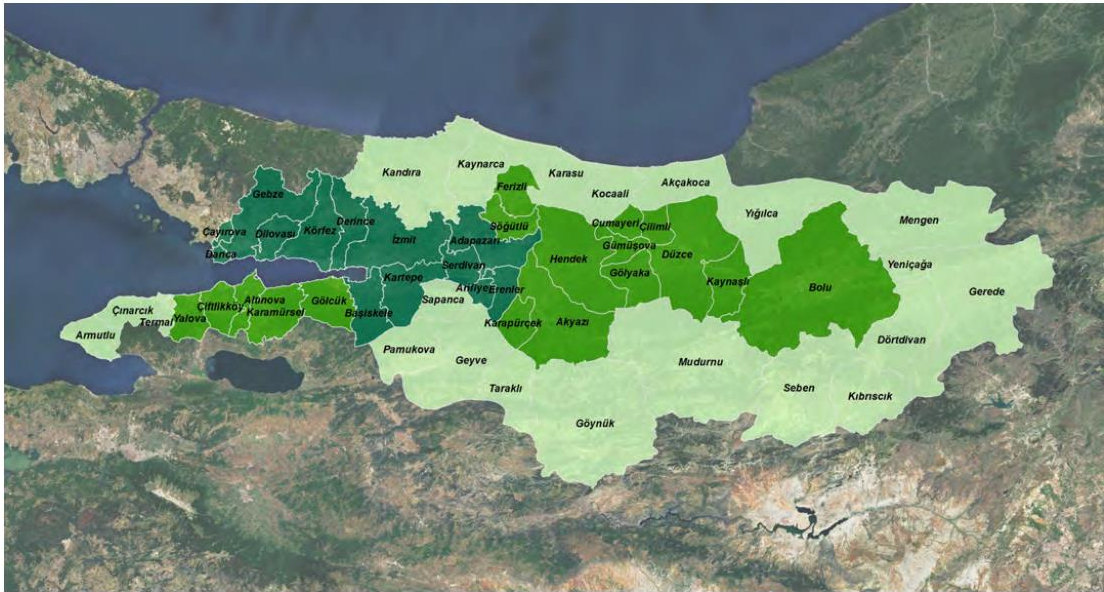
merkezinde açılmış olan Vagon Tamir Atölyesi'nin 1961 yılında Adapazarı Demiryolu Fabrikası'na dönüştürülmesi de önemli gelişmelerdendir. 1950 sonrası ilk sanayi kuruluşlarının tamamı devlet yatırımlarıdır. İldeki büyük ölçekli ilk özel sektör yatırımı 1964 yılında Vehbi Koç ortaklığıyla Arifiye'de kurulmuş olan Uniroyal fabrikasıdır. Daha sonra Good Year adını alan fabrika halen ilin en önemli sanayi kuruluşlarından biridir. Bu tarihten itibaren sanayi yatırımları kamu değil özel sektör ağırlıklı olmaya başlamıştır. 1973 yılında kurulan Tank Palet 1010 Ordu Donatım Ana Tamir Fabrikası bu dönemde yapılan nadir kamu yatırımlarındandır. Uniroyal fabrikasının kurulduğu Arifiye ilçesi Sakarya'nın merkez ilçesi olan Adapazarı'na en yakın ilçe olup, ulaşım açısından önemli avantajlara sahiptir. Eski Ankara-İstanbul karayolu ve 1987 yılında inşa edilen TEM otoyolu, İstanbul'dan Anadolu'ya giden demiryolu hatları ilçe içinden geçmektedir. İstanbul ve Adapazarı merkezine yakın olan konumu, önemli ulaşım yolları üzerinde olması ve ağırlıklı olarak engebesiz bir coğrafyaya sahip olması sebebiyle sanayi için elverişli bir ortam sunmuş, özellikle katma değeri yüksek, büyük alanlara ihtiyaç duyan ve yüksek teknoloji gerektiren sanayiler ilçede yer seçmiştir. Arifiye ilçesi 1990 sonrası da sanayi yatırımlarının merkezi olmuştur, 1990 yılında açılan Toyota fabrikası bu yatırımların en büyüğüdür.

Tablo 4.1 Sakarya'daki OSB'lerin dağılımı

OSB	Konumu	İnşaat Durumu	Büyükölük	Ağırlıklı Sektör
1.OSB	Arifiye/Hanlı	Bitmiş	276 ha	Otomotiv
2.OSB	Hendek	Bitmiş	352 ha	Otomotiv
3.OSB	Söğütölü	Devam Ediyor	254 ha	-
Ferizli OSB	Ferizli	Devam Ediyor	-	Makine imalat
Karasu OSB	Karasu	Devam Ediyor	44 ha	İmalat
KAMOSB	Kaynarca	Devam Ediyor	90 ha	Mobilya
DOMİOSB	Kaynarca	Devam Ediyor	197,2 ha	Makine imalat

1997 yılında ilin ilk Organize Sanayi Bölgesi (OSB) de yine Arifiye ilçesinde kurulmuştur. Otomotiv sektörüne ait destekleyici firmalar OSB'nin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. 1999 depremi sonrası Adapazarı kentinin yatayda büyümesi sonucunda Arifiye'yle Adapazarı arasındaki alan büyük ölçüde dolmuş ve ilçe mekânsal olarak merkeze dâhil olmuştur. Arifiye'de yer alan Sakarya 1. OSB ve çevresi otomotiv, sağlık ve elektronik gibi katma değeri yüksek sanayilerin merkezi olmuştur.

İlin sanayisinin daha da gelişmesi beklendiğinden toplamda yedi tane OSB planlanmıştır. Mevcut durumda yalnızca Arifiye'deki Birinci OSB ve Hendek'teki İkinci OSB tam kapasitede/tam kapasiteye yakın olarak faaliyet göstermektedir. Farklı ilçelerde OSB'lerin yapımına devam edilmekte, öte yandan alt yapısında bir miktar ilerleme kaydedilen her OSB'de en az birkaç firma yer almaktadır. OSB'ler, Tablo 4.1'de de görüldüğü üzere toplam 5 farklı ilçeye dağılmış olarak bulunmaktadır.

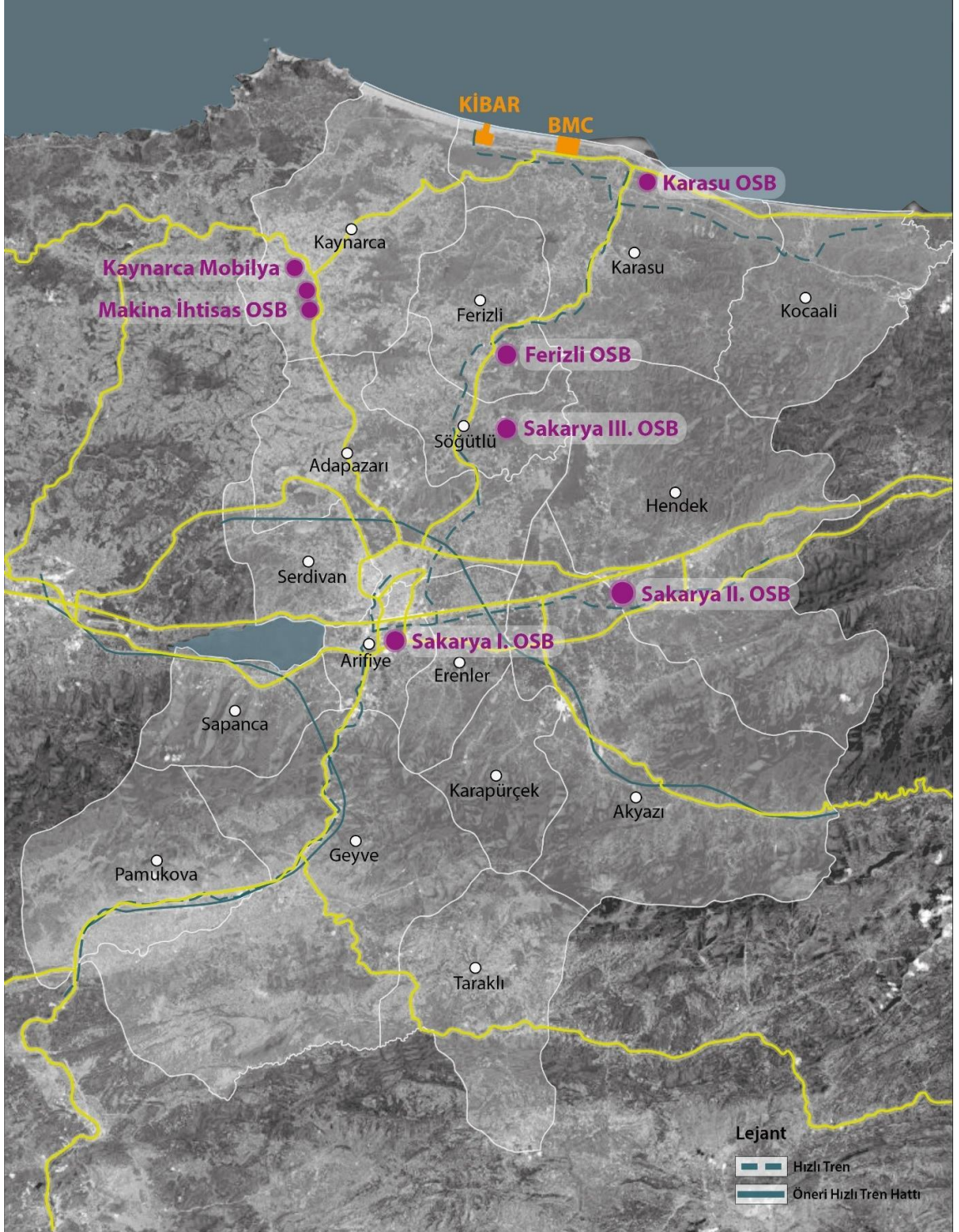

Harita 4.1 Bölge Planı'nda ilçelerin gelişmişlik düzeyini gösteren bölgeleme haritası.

Kaynak: Doğu Marmara 2014-2023 Kalkınma Planı

Planlanan ve inşaatla başlanmış OSB'lerin hepsinin merkez ilçe olan Adapazarı'nın kuzeyinde, çoğunlukla da Bölge Planı'nda Dinamik Bölge olarak adlandırılan ve orta koyulukta yeşille gösterilen gelişme potansiyeli yüksek olan bölgede yer aldığı

görülmektedir. Harita 4.1’de görüldüğü üzere nüfus kaybeden ve gelişmişlik düzeyinin en düşük olduğu Çevre Bölge’de yer alan OSB’ler ise deniz kenarında ve limana yakın ilçelerde yer seçmiştir.

Harita 4.2 OSB’lerin ilçelere göre dağılımı

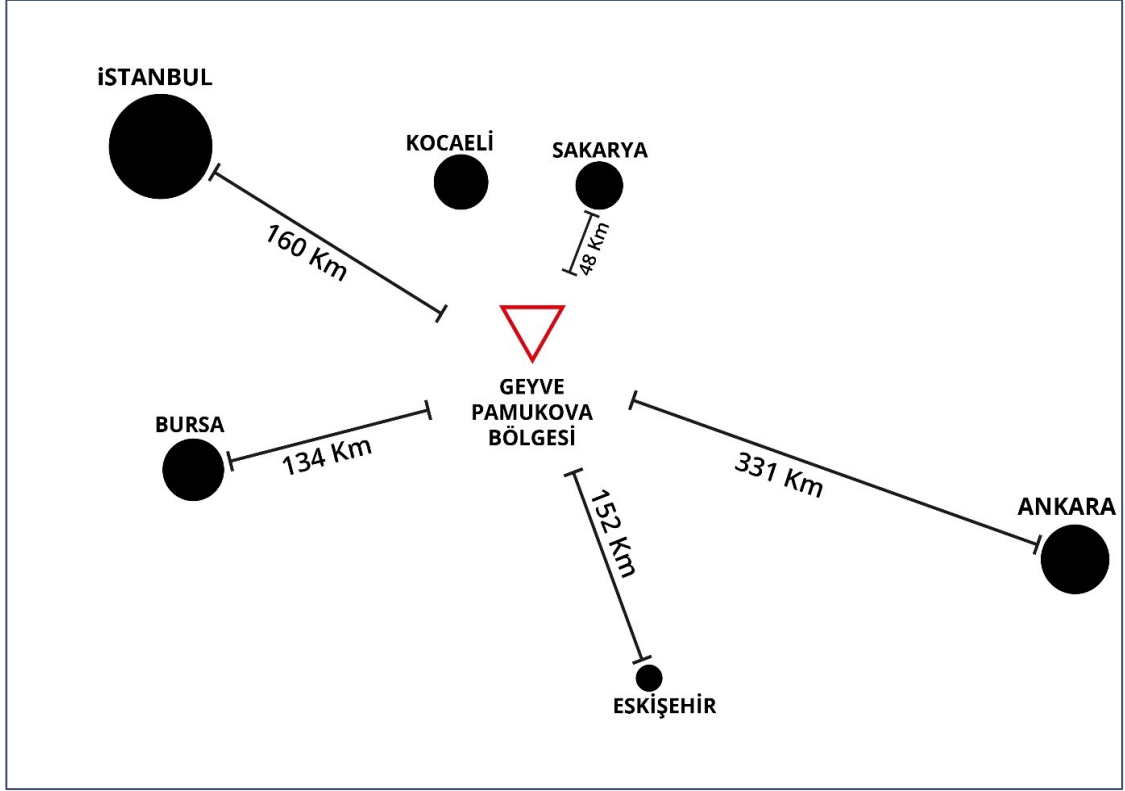
Harita 4.2’de mekânsal dağılımı Tablo 4.1’de ise ağırlıklı sektörlerin görüldüğü OSBler ağırlıklı olarak gelişime açık ilçelerde yer almakta ve erkeklerin domine ettiği, kadın istihdamının az olduğu imalat, OSB, makine, mobilya gibi sektörlerle yoğunlaşmaktadır.

Çalışma alanının içinde olduğu güney bölgede ise tarım sektörünün devam ettiği bir sanayileşme ön görülmüştür. Sakarya’nın güney bölgesindeki tarım halen baskın sektördür. Tarımın bu hızlı sanayileşmeye rağmen devam etmesinde Sakarya’nın Kocaeli ve Bursa gibi illere oranla daha geç sanayileşmesi ve bu sayede verimli topraklarını muhafaza etmesi, ikliminin tarıma elverişli olması ve modern tarımsal tekniklerin kullanılması etkili olmuştur (Sakarya Ticaret Borsası, 2018). Doğu Marmara Kalkınma Ajansı’nın hazırladığı bölge planı da bu bölgede tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesine önem vermekte, bölgenin kırsalında oluşan yoksulluğu çözmek için tarıma dayalı sanayilerin bölgeye yönlendirilmesini önermektedir. Sakarya Ticaret Borsası, 2021 yılında hazırladığı raporda tarıma dayalı sanayi sektörünün gelişmesinde ilin hem kendi tarımsal kaynaklarını hem de çevre illerin tarımsal kaynaklarını kullanmasının önemli rol oynadığını belirtmektedir. Yine rapora göre 2008 yılında ilin genelinde 86,790 kişi tarımda istihdam edilirken tarımsal sanayide istihdam edilenlerin sayısı 9,495, bu istihdamın genel istihdam içindeki oranı ise %10.9’dur. 2020 yılına gelindiğinde ise tarımda istihdam edenlerin sayısı 97,980 iken tarımsal sanayide istihdam edilenlerin sayısı 12,835’e, oran ise % 13,1’e çıkmıştır. Rapor tarımsal faaliyetlerle tarımsal sanayinin birbirini olumlu etkilediğini özellikle tavukçuluğun kırdaki yeni bir faaliyet olarak benimsendiğini belirtmektedir. Özellikle tavukçuluğun gelişmesi kırsal kadınlar için farklı aşamalarda önemli olmaktadır. Kadınlar kırdaki tavuk firmalarına hizmet veren tavuk çiftliklerinde veya kümeslerde yevmiyeli olarak, yem üreten aile işletmelerinde ücretsiz aile işçisi olarak, tavuk firmalarına ait fabrikalarda ücretli olarak çalışmaktadır.

4.2 Çalışma Alanının Genel Özellikleri ve İlin Sanayileşme Tarihindeki Yeri

Çalışma alanı olarak seçilen Geyve Pamukova bölgesi, Sakarya’nın Bölge Planı’nda tarım ve tarımsal sanayi ile gelişmesi ön görülen güney kesiminde, merkez ilçe olan Adapazarı’na yaklaşık 45 km’lik bir mesafede yer almaktadır. İstanbul’un güney

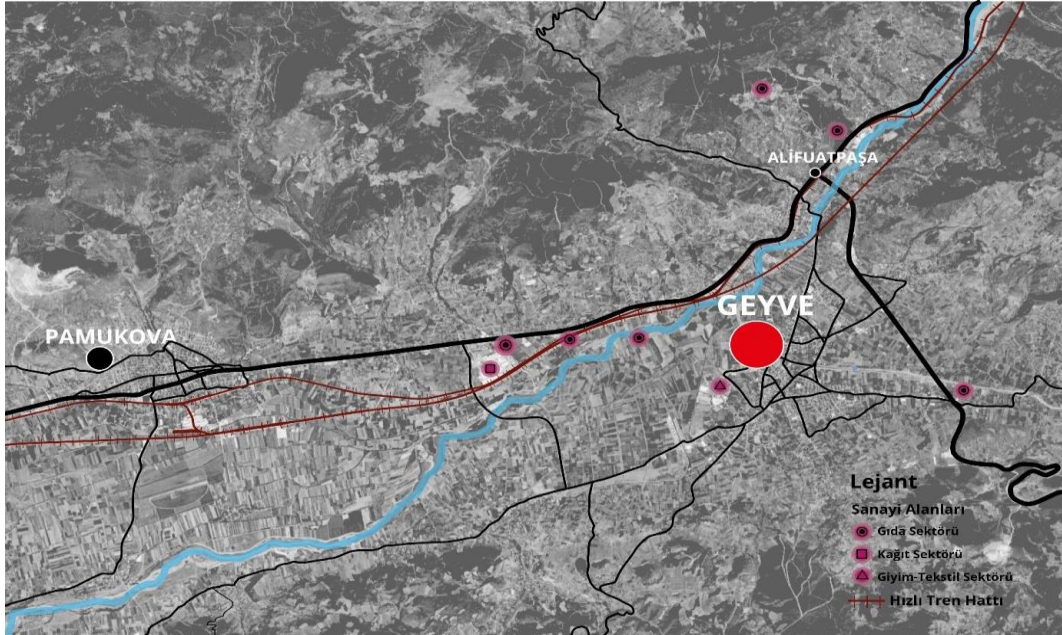
doğusunda yaklaşık 160 km mesafede yer alan bölgeden Ankara-İstanbul hızlı tren hattı ve TEM otoyolu faaliyete geçmeden önce Ankara İstanbul arası tek güzergah olan D650 karayolu geçmektedir. Şekil 1’de görüldüğü üzere bölge, İstanbul, Ankara, Kocaeli ve Bursa gibi kentsel nüfusun yoğun olduğu şehirlere yakın konumdadır. Bu sebeple bölgede üretilen tarım ve tarımsal sanayi ürünlerine bu illerden yoğun talep bulunmaktadır.

Şekil 4.1 Geyve Pamukova bölgesinin önemli merkezlere olan uzaklığı

Bölgede yerleşimlerin büyük çoğunluğu Kuzeyden Samanlı Dağları güneyden Taraklı Karagöl Platosu, batıdan Göl Tepe ve doğudan Karaçay deresi ile çevrilen ovada yer almaktadır (Karakuzulu, 2010: 126). Bölgenin içinden geçen Sakarya nehri bölgeyi ikiye ayırmakta kuzeyde Pamukova, güneyde ise Geyve ilçesi yer almaktadır. İdari olarak Geyve'ye bağlı bir mahalle olmakla beraber, fonksiyonel olarak üçüncü bir merkez özelliği taşıyan Alifuatpaşa'da ise nehrin iki yanında birden yerleşim bulunmaktadır. Alifuatpaşa, Büyükşehir Yasası çıkana kadar kendine ait belediyesi olan bir belde yerleşimidir ve bir merkez olarak gelişmiştir.

The new university incorporated the departments of Science-Literature and Engineering, the Vocational School in Kocaeli, a Science Institute, a Social Sciences Institute and the Foreign Languages, Atatürk Principles and the History of Revolution, Turkish Language, Physical Education and Fine Arts departments affiliated with the Rectorate.

Harita 4.3 Geyve Pamukova ve Alifuapaşa Yerleşmeleri

The new university incorporated the departments of Science-Literature and Engineering, the Vocational School in Kocaeli, a Science Institute, a Social Sciences Doğu Marmara Kalkınma Ajansı'nın 2014-2023 zaman aralığı için hazırladığı Kalkınma Planı'nda Geyve ve Pamukova ilçeleri çevrelerindeki kırsal alana hizmet verecek kırsal merkezler olarak belirlenmiştir. Kırsal özelliği hala kuvvetli olan bu bölgede tarım üretiminin devam etmesi ve tarımsal kalkınmanın sağlanarak nüfusun daha yüksek bir refah seviyesinde yaşaması planın bu bölge için öncelikli amaçlarındandır. Bölge planı Geyve'yi Sapanca ve Taraklı ilçeleriyle beraber ele

almakta ve bu bölgenin ilin en düşük gelişmişlik düzeyine sahip bölgesi olduğunu belirtmektedir. Kırsal nüfusun en yoğun olduğu, ulaşılabilirlik ve erişilebilirlik konusunda problemlerin yaşandığı, endüstrileşmemiş olması sebebiyle daha çok hammadde sağlayıcı olarak görev yapan bir bölge olarak tanımlanan bu bölgede nüfus artış hızı %3 civarındadır ve bölgenin ileride göç vermesinden endişelenilmektedir. Bölgede kendi içinde de nüfus hareketliliği fazladır. Taraklı ilçesi nüfus kaybederken, Geyve ve Pamukova ilçelerinin nüfusu artmaktadır. Tarımsal sanayi yatırımlarının bu ilçeler çevresinde olması ve ilçe merkezlerinin fonksiyon çeşitliliği açısından daha fazla olanak sunması bu nüfus hareketliliğinde etkili olmaktadır. Ayrıca ilçelerin kendi içindeki nüfus hareketliliklerine bakıldığında ilçe nüfuslarının sürekli arttığı ancak kır nüfuslarının azaldığı görülmektedir.

Tablo 4.2 Geyve ve Pamukova Kır Kent Nüfus Dağılımı

	1985			1990			2000		
İlçe	Kır	Kent	Toplam	Kır	Kent	Toplam	Kır	Kent	Toplam
Geyve	27109	10968	38077	27926	13405	41331	27589	17318	44907
Pamukova	10565	8371	18916	10935	1088	21023	10872	13200	24072

Kır ve kent nüfusunun ayrı olarak hesaplandığı son yıl olan 2010 yılında da bu trend devam etmiştir. 2010 yılında toplam nüfusu 48846 olan Geyve’de kırsal nüfus 25905, kent nüfusu ise 20941’dir. Aynı tarihte Pamukova için toplam nüfus 26640, kır nüfusu 10603, kent nüfusu ise 16037’dir.

Bölgenin sanayileşmeye başlaması Adapazarı ve Arifiye’nin hızlı sanayileşme süreçlerinden yaklaşık on yıl sonra başlamıştır. 1992 yılında açılan tavuk kesimhanesi ve 1996 yılında açılan süt ürünleri fabrikası bölgeye biçilen role uygun olarak tarımla ilişkili sanayilerdir ve ilk on yıl içinde kırsal nüfusta önemli bir etki yaratmamış gibi gözükmemektedir. Kır nüfusu seneler içinde azalsa da bu azalma henüz dramatik boyutlara ulaşmamıştır. Bölge topraklarının verimli olması

sebebiyle tarımsal ürünlerden yüksek gelir elde edilmesi nüfusu kırdan tutmada bir dereceye kadar etkili olmuştur.

Tablo 4.3 2021 yılı Geyve ve Pamukova nüfus dağılımları

	2021		
	Eski Köy Yerleşmesi Olan Mahalleler	Merkez Mahalleler	Toplam
Geyve	20589	29369	49958
Pamukova	9875	19865	29740

Tablo 4.3'te² görüldüğü üzere özellikle Geyve'de kırsal nüfustaki azalışın hızlanmaktadır Arıcı (2016) göçe katılanların çoğunlukla genç ve aktif nüfus olduğunu belirterek geride yalnız yaşlı nüfusun kalmasının tarımsal üretim için ileriye dönük bir risk yarattığını belirtmektedir. Alanda yapılan görüşmelerde de bu konu dile getirilmiştir. Görüşme yapılan emlakçı gençlerin köyde kalmak istemediğini, tarlada çalışmak yerine fabrikada çalışmayı yeğlediğini söylemiştir.

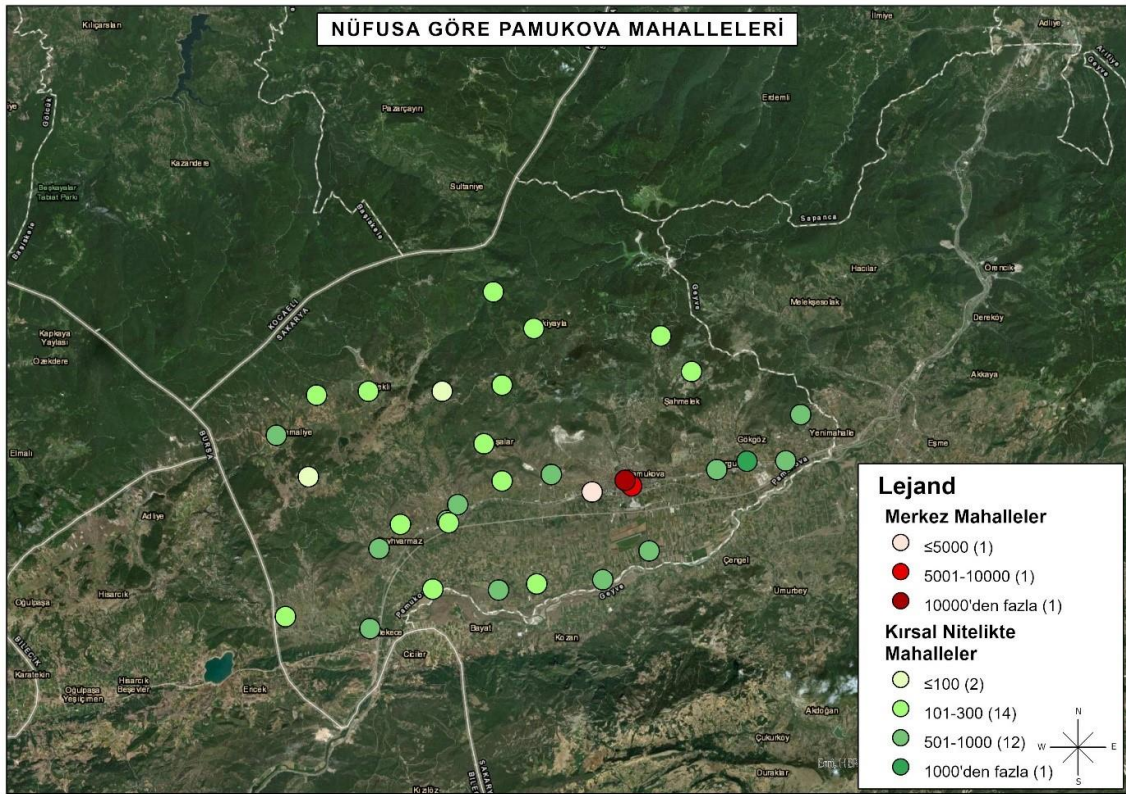
Gençlere tarlada toprakta çalışmak zor geliyor. Senin o dediğin yani toprak çok bölünmüş de ondan artık tarım yapmak istemiyormuş, yani anca yüzde biri ikisidir. Çoğu anası babası hayattayken geliyor zaten. İnanır mısın kızlar evlenirken anlaşma yapıyor, köyde oturmayacağım diye. Yani sanki şehir olup burası ne ama işte ona heves ediyorlar. (Emlakçı, 36 yaşında, erkek, Geyve merkezde yaşıyor.)

Merkeze yakın olmanın ve hizmetlere erişmenin nüfusun kırdan kalmasında önemli bir etkisi olduğu Harita 4.4 ve Harita 4.5'ten kolayca görülebilmektedir. Pamukova'da D650 yolu boyunca gelişen köyler, mahalle statüsüne geçtikten sonra da çok nüfus kaybetmemiştir. Merkez yerleşmelere ve buradaki donatılara, sanayi

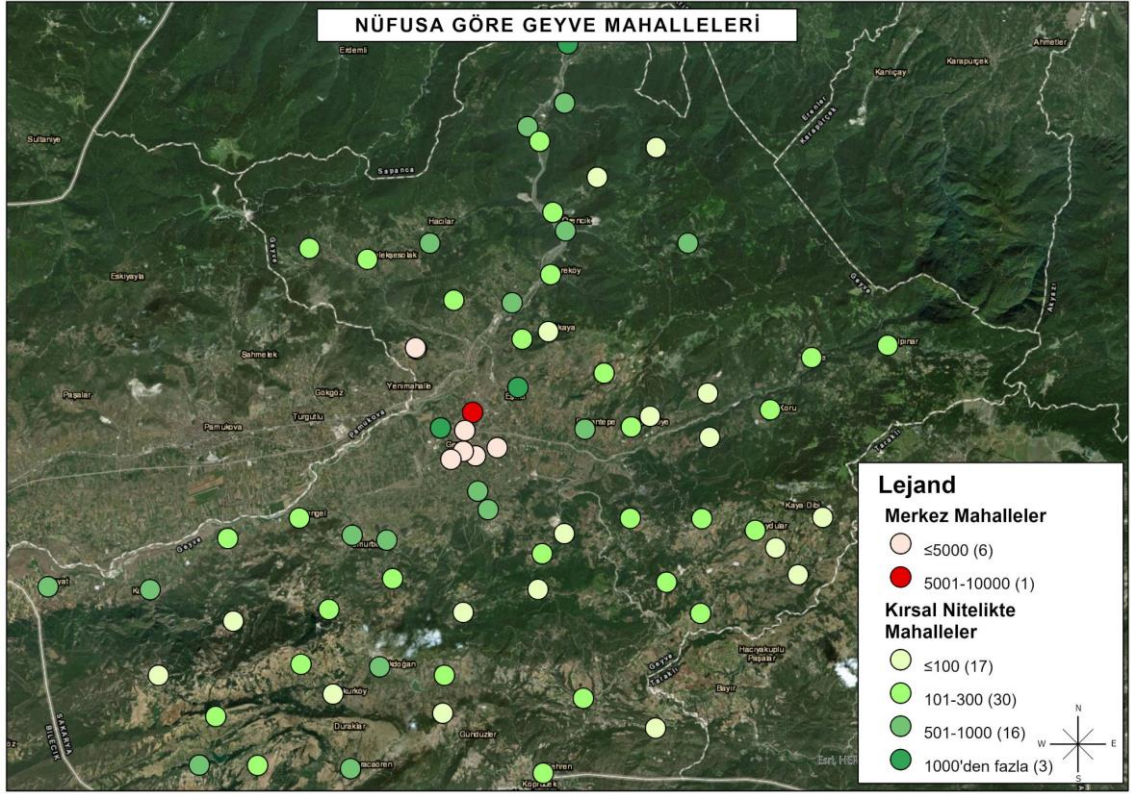
² 2012 yılında çıkarılan *On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* kapsamında köyler mahalle statüsü almıştır.

ve hizmetler sektöründeki istihdam olanaklarına erişmede avantajlı bir konuma sahip oldukları için kırdaki hızlı nüfus azalışından görece daha az etkilenmişlerdir.

Geyve'deki en yüksek nüfuslu eski köy yerleşmeleri ise merkeze yakın olan yerleşmelerdir. Donatılara ve istihdam olanaklarında çeşitliliğe ulaşma yine etkili olmuştur. Ancak merkeze yakın olan Geyve köyleri, son yıllarda kırsal nüfusun azalması ile ilgili başka bir tehditle karşı karşıyadır. Hafta sonu kentin gürültüsünden uzaklaşıp çocuklarının doğayla yakın vakit geçirebilecekleri bir yer arayışına giren İstanbullu kentiler İstanbul'a yakın konumu sebebiyle Geyve köylerinden arsa almaktadır. Özellikle merkeze yakın köylerde arsa fiyatları yükselmiş, kırsal nüfus için arsa satmak tarım yapmaktan daha karlı hale gelmiştir.

Harita 4.4 Pamukova mahalleleri nüfus dağılımı

Harita 4.5 Geyve mahalleleri nüfus dağılımı

Görüşme yapılan emlakçı genç nüfusun köyü tarımla uğraşmak istememesinin de bu arsa satışlarında etkisi olduğunu düşünmektedir.

Gençler köyde durmak istemiyor dedim ya e şimdi öyle olunca ne oluyor? Anne baba zaten yaşlı, bahçeyle meyveyle uğraşacak hali kalmamış. Çocuklar da gidince. Ne yapıyor bu sefer? Satıyor tarlayı, koyuyor cebine parayı, buraya (Geyve merkez) geliyor. İki tane daire alıyor birine çocuğunu oturtuyor, diğerinde kendi oturuyor...

...Eşme'de mesela parasıyla artık arsa bulamazsın. Çok yani, o kadar aldılar ki. (Emlakçı)

Çalışma alanına bölge planında biçilen rol tarımı destekleyen bir tarımsal sanayi olmakla beraber son on yılda Geyve Pamukova bölgesinde tarımsal alanların ve tarımla uğraşan nüfusun gittikçe azaldığı görülmektedir. Buna karşılık tekstil sektörüne ait irili ufaklı üretim alanları hem Sakarya ilinin genelinde hem de bu bölgede yaygınlaşmaya başlamıştır. Bölgenin tekstil sektörü ile kurduğu ilişki

ağırlıklı olarak kadınları istihdam etmesi sebebiyle Çalışma Alanındaki Mevcut Sanayi ve Kadın İstihdamı başlığı altında tartışılmıştır.

4.3 Geyve’de Kadın İşçileşmesinin Başlangıcı

Yukarıda da belirtildiği gibi Geyve Pamukova bölgesi, Sakarya’nın bu hızlı sanayileşme sürecinden görece daha az etkilenmiş, bölgeye yapılan büyük yatırımlar teknoloji kullanan ve yüksek değerli ürün üreten otomotiv sektörü değil gıda sektörü olmuştur. 1990’lı yıllarda açılan gıda sektörleri bölgenin ilk sanayi kuruluşlarıdır. Ancak bu kuruluşlara gelmeden önce bölgede eğitim seviyesi düşük kadınlara ilk ücretli istihdam olanağını sunan TEKEL Tütün Deposu Ambarı’ndan kısaca bahsetmek gerekmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanaklarında ve Tekel Bütçe Raporlarında işletmeyle ilgili çok kısıtlı bilgiye ulaşılabilmiş bu sebeple bilgiler ağırlıklı olarak görüşme yapılan iki emekli Tekel işçisi kadından alınmıştır.

Tütün üretimi ve işlenmesi cumhuriyetin ilk yıllarında önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ağırlıklı olarak Makedonya, Yunanistan, Bulgaristan gibi eyaletlerde üretilen tütün yerlileşme kapsamına alınmış ve ticari değeri yüksek bir tarım ürünü olarak kalkınma politikalarında önemli bir rol verilmiştir. Cumhuriyet öncesi yalnız Güney Marmara (Çanakkale, Balıkesir, Bursa çevreleri) ve Kıyı Ege (İzmir, Aydın, Manisa) bölgelerinde olan tütün üretimi ülkenin hem doğusunda hem batısında artırılmış ve hemen her bölgede üretilen tütünü işleyecek fabrikalar açılmıştır.

Tütün üretimi Sakarya’da 1940lı yıllarda devlet denetimi ve teşvikiyle başlamış ve tütün bölgenin önemli ürünlerden biri olmuştur. 1969 yılında çıkarılan Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu kapsamında ise Sakarya ilinde Merkez, Akyazı, Geyve ve Kaynarca ilçeleri tütün ekim alanları olarak belirlenmiş ve bu ilçelerde Tütün Emanet Ambarları açılmıştır. Tekel Tütün Fabrikaları, bu yıllarda kadın işçileşmesinde önemli rol oynamış, hem işçileşme süreçleri hem de fabrikaların kapanma sürecindeki grevlerde kadınların oynadığı roller akademik literatürde yer edinmiştir. Geyve’de 1969 yılında açılan TEKEL Tütün Emanet Ambarı bu fabrikalara oranla çok daha küçük ölçeklidir. Ancak ilçe kadınlarının hayatında yarattığı etki olarak bakıldığında il merkezlerindeki benzer bir etki yarattığı görülmektedir. Zira ambarın açılmasıyla Geyve’de kadınlar için ilk kez tarım dışında

toplu olarak çalışabilecekleri bir istihdam alanı yaratılmış, kadınlar ücretli çalışma ve emeklilik hakkına erişmiştir.

Kadınlar tütün işlenmesi sürecinin hemen her aşamasında, tarımsal üretimin her aşamasında olduğu gibi aktif görev almıştır. Tütünün ekilmesi, toplanması ve iplere dizilip kurutulması kadın emeği ile gerçekleşmektedir. Ancak Tütün Emanet Ambarı'nın kadınlara sunduğu bu istihdam olanağı ilk defa kadınların doğrudan bu emeklerinin ücret olarak karşılığını almaları anlamına gelmiştir. Bölgede yetiştirilen tütünü depolama ve ayıklama işleminin yapıldığı bu ambarlarda kadınların işi gelen tütünün destelerini çözmek, tütünü kalitelerine göre ayırmak ve tekrar dizip destelemektir. El mahareti gerektiren bu iş, kadın işi olarak tanımlanmış ve işletmeye bu esas işi yapmak üzere ağırlıklı olarak kadın işçi alınmıştır. Alınan az sayıdaki erkek işçi depolanan ürünü taşımada ya da şoför olarak çalışmaktadır. Bu işin kadın işi olarak tanımlanmasının doğal ve biyolojik sebeplerden kaynaklanmadığını, Elson ve Pearson'ın (1981) vurguladığı gibi kadın işi kavramının toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında inşa edildiğini bir kere daha hatırlamakta fayda vardır. Kırsal kadınlar tarımsal ürünleri dizip kurutmaktan, dikiş işlerinden sorumlu oldukları için bu konulara erkeklere oranla daha yatkındır.

Tütün Ambarı'nın açıldığı yıllar Geyve'de hakim sektörün tarım olduğu ve kadınların ağırlıklı olarak tarım işçisi olarak çalıştığı yıllardır. Kadınların ücretli işte çalışması alışılmadık bir durumdur. Ancak buna rağmen Tütün Ambarının kadın işçi talebi toplumda karşılık bulmuştur. Katılımcılar bunu bir dizi sebeple açıklamaktadır. Her şeyden önce işletmenin devlete ait olması toplumda bir güven yaratmıştır. Ayrıca çalışma saatlerinin sabah 8 akşam 5 olması bu sebeple kadınların aile içi görevlerini yerine getirmesine engel olmamıştır. Son olarak kadınlar, ambarın Geyve'nin merkezinde olmasının da önemli bir avantaj olduğunu belirtmiştir. Geyve'nin merkezinde, kamu kurumlarına ve çarşıya yakın bir konumda olması kadınlar için kolay erişilebilir bir yer olmasını sağlamıştır.

Katılımcılardan alınan bilgiye göre ambarda yalnızca Geyve merkezinde yaşayan kadınlar çalışmıştır. Yakın ilçelerden ya da köylerden çalışmak için gelen yoktur. Bu anlamda bölge halkının tamamını kapsayan bir istihdam olanağı sağladığı söylemek mümkün değildir. Ancak ambarda çalışıp emekli olan kadınların hayatında yarattığı etki önemli olmuştur. Her iki katılımcı da emekli olma imkanı sağladığı için ambarda

çalışmış olmaktan memnundur. Biri 21, diğeri ise 22 sene çalışıp emekli olan katılımcıların aileleri tarımla uğraşmaktadır ve her ikisi de ambardaki işin tarımla kıyaslayınca çok daha kolay olduğunu düşünmektedir.

TEKEL Tütün Ambarı'nda açıldığı 1969 yılından 1980li yılların sonuna kadar yaklaşık yüz kadın çalışmıştır. 1970 yılında Geyve kent nüfusunun 7.235 kişi olduğu düşünüldüğünde bu sayının istihdam için önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. 1990ların başından itibaren ise çalışan sayısı gittikçe azaltılmıştır. 2000 yılında işçi sayısı otuz kişiye kadar düşmüş, 2001 yılında ise işletme son işçilerin emekli edilmesiyle kapatılmıştır. Tütün Ambarı'na ait 2500 metrekarelik alan belediyeye satılmış, bina bir süre bir tekstil firması tarafından kiralanmış, uzunca bir süre boş kalmıştır. En nihayetinde 2021 yılında Geyve Belediyesi tarafından yerine Gençlik Merkezi yapılacağı gerekçesiyle yıkılmıştır. Mevcutta boş arazi otopark olarak kullanılmaktadır.

4.4 Çalışma Alanındaki Mevcut Sanayi ve Kadın İstihdamı

Tekel Tütün Ambarı otuz yıl boyunca kadınlar için önemli bir istihdam olanağı sunmuş olmakla beraber daha önce de bahsedildiği gibi istihdam kapsamı Geyve merkezi ile sınırlı kalmıştır. Ancak 1990 sonrası bölgeye dışarıdan gelen yatırımlar hem Geyve kırsalına hem de Pamukova ilçesinde yaşayan kadınlara istihdam olanağı sunmuştur.

1992 yılında açılan tavuk kesimhanesi ve 1996 yılında açılan süt ürünleri fabrikası halen bölgenin en büyük ölçekli ve en çok kişiyi istihdam eden iki yatırımdır. Sanayi yatırımlarının sınırlı olması sebebi ile bölgedeki başat sektör tarım olarak kalmıştır. DPT tarafından 2004 yılında hazırlanan İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması raporuna göre 2004 yılında Geyve'de tarımda istihdam edilenlerin oranı yüzde 69, Pamukova'da ise yüzde 60,33'tür. Sanayide istihdam edilenlerin oranı ise Geyve'de 10,94'ken, Pamukova'da 10,5'tir.³

Son dönemde ilçe bazında veri üretilmediği için mevcut sektörel dağılımlar bilinmemektedir. Ancak bir fikir vermesi açısından bölgede son on yıldaki

³ Pamukova ilçesi D650 boyunca gelişmiş bir ilçe olduğu için ilçe içerisinde şehirlerarası yolculara hizmet veren işletmeler bulunmaktadır. Bunların ikisi dinlenme tesisi olup büyük ölçekli işletmelerdir. İlçede hizmetler sektörünün daha yüksek oranda çıkmasına bu işletmelerin varlığı sebep olabilir. Ancak bu konuyla ilgili bir çalışmaya rastlanmadığı için bu bilgi kesin değildir.

gelişmelere değinilebilir. Bölge, verimli topraklar üzerinde olduğu için tarımsal üretim yüksektir ve bu sebeple bölgede tarıma yönelik küçük ölçekli işletmeler bulunmaktadır. Bu işletmeler ağırlıklı olarak aile işletmeleridir ve kadınlara ücretli istihdam olanağı yarattığını söylemek güçtür.

Son yıllarda bölgede kadınlar için istihdam olanağı yaratan yeni bir sektör ortaya çıkmıştır. Özellikle Geyve ilçe merkezinde yer seçen tekstil işletmelerinde çok sayıda kadın çalışmaktadır. 2021 yılı Haziran ayı itibariyle Geyve’de Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası’na kayıtlı 5 adet tekstil, 3 adet giyim üretim hanesi, Pamukova’da ise 1 adet giyim üretim hanesi bulunmaktadır. Tekstil işletmeleri ağırlıklı olarak 10 ila 20 kişi arasında çalışanı olan küçük ölçekli firmalardır. Çoğunlukla yerel sermayeyle kurulmuş, büyük firmalara fason iş yapan bu firmalarda işçi sirkülasyonunun çok olduğu katılımcılardan öğrenilmiştir. Geyve ilçe merkezinde yer alan ve 600 kişiyi istihdam eden giyim firması ölçeği ve sermaye kaynağı bakımından diğer firmalardan ayrılmaktadır. Ana merkezi İstanbul’da olan firma, Geyve’de 35 bin m²lik alanda 15 bin m² kapalı alana sahip bir üretim hane açmış, bu merkez 2015’te faaliyete geçmiştir. 2018 yılı itibariyle firmada 650 kişi çalışmaktadır ve firma yetkilileri tarafından çalışanların %70’inin kadın olduğu açıklanmıştır. 2017 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı firmaya “2016 yılında çalışan kadın sayısını 2017 yılında en çok arttıran ve kadın istihdamına katkı sağlayan işletme” ödülü vermiştir. Yerel ve merkezi yönetimlerin temsilcilerinin firmaya yaptığı ziyaretler yerel medyada sıklıkla haber olmaktadır. Bu haberlerde firma, ilçe merkezinde yeni alanlar satın alıp üretim kapasitesini artırmak ve kadınlara daha fazla istihdam alanı yaratmak istediğine yönelik yerel basına demeçler vermiştir.⁴

Kırdaki çözülme, tekstil sektörünün Geyve merkezinde yer seçmesi ve adliye hastane gibi yatırımlar Geyve merkezinin fiziksel yapısını etkilemektedir. Camikebir Mahallesi etrafında gelişen ilçe merkezi, Tepecikler ve İnciksuyu Mahalleleri’ne doğru yayılmaktadır. Pamukova ve Alifuatpaşa merkezlerinde ise belirgin bir mekânsal yayılma görülmemektedir. Bu noktada kırsal alan ve ilçe merkezleri arasındaki ilişkiyi de biraz daha açmak yerinde olacaktır. Daha önce de belirtildiği

⁴ İlgili haber linkleri:

<https://geyvemedya.com/etiket/ugur-balkuv/>

<https://geyvemedya.com/vali-cetin-oktay-kaldirimdan-ugur-balkuva-tesekkur-plaketi/>

gibi nüfusun büyük çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır ve tarımsal istihdam ilçe merkezinde yaşayanları da kapsamaktadır. Bölgede başka bir meslekle uğraşsa dahi merkezin çeperlerinde ya da eski köy yerleşmelerinde tarımsal toprağı olan ve dönemsel olarak tarımla uğraşanların oranı yüksektir. İlçe merkezleri nüfusları ve sektörel çeşitlilikleri dikkate alındığında geleneksel kent tanımına uymaktadır. Ancak bu sektörel çeşitlilik ve donatılar toplumsal ilişkilere aynı oranda yansımamıştır. Toplumsal yapı hala yüz yüze ilişkilerin devam ettiği, toplumsal cinsiyet rollerinin ücretli istihdama katılımdan mekânsal kullanımlara kadar kendini hissettirdiğı bir ilişkiler ağından oluşmaktadır. Kır ile kent arasındaki çizginin bulanıklaştığına yönelik son dönem tartışmalar da düşünüldüğünde ilçe merkezlerinin kent ile kır arası bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.

5 ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Doktora çalışmamda, geleneksel ilişkilerle devam eden kırsal bir toplumda yaşayan kadınların işçileşme süreçlerini, emek, güçlenme ve ataerkil pazarlık kavramları üzerinden okumayı hedefledim. Kadınların işçileşme süreçlerini incelemeye değer bulmamın sebeplerini ise iki farklı ölçekte açıklamam mümkün. Birinci sebep bu sürecin bölgede, yerel ölçekte toplumsal ve mekânsal dönüşümler yaratması, ikinci sebep ise bölgesel, ülkesel ve hatta global ölçekte kırsal alanlarda tarım dışı istihdam yaratma politikalarına kırsal kadın yoksulluğunu ve yoksunluğunu azaltmada önemli bir rol verilmesi. Bu politikaların kadınların gündelik hayatına nasıl etki ettiğini kadınların bakış açısından değerlendirmek ve böylece bu makro

politikaların gözden kaçırdıklarını aşağıdan yukarıya bir okuma ile (veya gündelik yaşam pratiklerinden) ortaya çıkarmak çalışmamın temel amaçlarından.

Doktora çalışmasını işçileşme sürecindeki kadınları sorun edinmesi açısından kadın çalışmaları içinde ele almak mümkün. Ancak burada çalışmanın yönteminde bir adım daha ileri geçmeyi ve çalışmayı feminist bir yöntemle sürdürmeyi amaçladım. Zira Kümbetoğlu'nun (2011: 472) da belirttiği gibi feminist yöntemi toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkileri ile biçimlenen sosyal gerçekliği daha iyi resmetmenin, genellikle göz ardı edilen aktörlerin ortaya çıkarılmasının iyi bir aracı olarak görüyorum. Kümbetoğlu (2011: 467) feminist yöntemin, olayları ve olguları eleştirel okul ve yorumsamacılığa yakın bir noktadan ele aldığını belirtir. Olgular ve olaylara ilişkin insan deneyimlerinin özünü ve görünenin altındaki hakikati anlamak, bu hakikati yaratan eşitsiz ve çatışmacı dinamikleri ortaya çıkarmak bu yöntemlerin epistemolojisinin temelini oluşturur.

Kırda tarım dışı istihdam yaratmanın kadın yoksulluk ve yoksunluğuna etkisini kadınların bakış açısını odağa koyarak anlamak amacıyla deneyimlerini aktaran işçi kadınları bilen, bilgiyi üreten özneler olarak birincil veri kaynağı kabul eden bir yöntem benimsedim. Bu bağlamda çalışmamın en temel verisini işçi kadınların gündelik yaşam deneyimleri oluşturuyor. Kadınları, kadınların durduğu yerden bakarak anlamaya, onlar için üretilen politikaların etkisini doğrudan onlardan dinleyerek bu politikaları değerlendirmeyi amaçlıyorum. Ancak burada yine Kümbetoğlu'nun uyarısını gözden kaçırmamak gerek. Kümbetoğlu (2011: 466) bu eşitsiz ve çatışmacı dinamikleri gözden kaçırmamak için feminist yöntemle yürütülen bir çalışmanın teori ile iç içe olması gerektiğini, bilgi üretimindeki güç ilişkilerini ve toplumsal cinsiyeti bir değişkenden ziyade analitik bir öge olarak tanımlaması gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda işçi kadınların deneyimlerini, emek, güçlenme ve ataerkil pazarlık kavramları üzerinden okumayı hedefledim. Deneyimleri teoriyle birleştirmek, söylenenler kadar dile getirilmeyen/dile getirilmek istenmeyen konuların örtük anlamlarını çözmek için bilhassa önemli.

Yukarıda da bahsettiğim gibi çalışmam, kırsal kadının ücretli istihdama katılma sürecini iki farklı ölçeği bir araya getirerek anlamayı hedefliyor. Bu sürecin kadın yoksulluğu ve yoksunluğunu, kadın erkek eşitsizliğinin kadınlar yönünde yarattığı dezavantajları azaltmada ne derecede etkili olduğunu aşağıdan yukarıya bir

okumayla ortaya koymak istiyorum. Bir diğ er deyişle bölge planlarının kadın yoksulluğunu ve bağımlılığını azaltmada kritik bir önem atfettiğı tarımsal sanayiye geliştirmeye yönelik makro politikasının çalışma alanındaki kadınların g  enme ve özgürleşmeye yönelik mikro deneyimlerine nasıl yansıdığı anlamaya çalışıyorum. Bu iki farklı  l eğı bir araya getirmek için ise Dorothy Smith (2005)'in bireysel gerçekliklerin politik süreçler ve toplumsal yapı ile biçimlendiğini göz önünde bulunduran ve bu ilişkiyi ortaya koymaya çalışan 'kurumsal etnografya' yönteminden faydalandım.

Dorothy Smith (2005) kurumsal etnografyayı, bir sorgulama metodu olarak tanımlamakta ve hayatın içinde görünür olmayan ancak gündelik deneyimleri doğrudan etkileyen ilişki ve kurumları ortaya çıkarmayı hedefleyen bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Smith (2005: 13-14) "kadının bakış açısı"nı oluşturduğı yöntemin odağına koymakta ancak "kadınlar için bir sosyoloji" değıl kadınların dâhil edildiğı "insanlar için bir sosyoloji" yöntemi geliştirmeyi hedeflediğini vurgulamaktadır. Toplumu anlamaya çalışan sosyal bilimcilerin topladığı veriler, açığa çıkarmaya çalıştığı güç ilişkileri erkeklerin dünyasına odaklanmıştır. Hâlbuki kurulan bu güç ilişkileri, politik süreçler, sınıfsal mücadeleler kadınların gündelik yaşamlarına doğrudan etki etmektedir. Kadını sosyal bir varlık olarak toplumun içine yerleştirmek gerçek toplumsal yapıyı anlamak için elzemdir.

Smith'in (2005: 22) metodu günlük yaşam deneyimlerini toplumu düzenleyen iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak ele almaktadır. Politik süreçler, toplumsal cinsiyet rolleri, makro ve ekonomik politikalar insanların gündelik yaşamına doğrudan etki eder ve tersinden bakıldığında bu makro olgular gündelik deneyimler üzerinden okunabilir. Araştırmacı gündelik deneyimleri bilgiye dönüştürürken iki noktayı göz önünde bulundurmalıdır. Birincisi gündelik deneyimleri ele alırken kendi odağını kaybetmemek ve çalışması ile alakalı kısımları süzerek bilgiye çevirmek, ikincisi bireylerin deneyimlerini kendi bakış açılarından aktardıklarını akılda tutmak. Bireylerin bakış açılarını anlamak kurumsal etnografya yönteminin en temel gereksinimlerinden biridir. Zira bireyler, gündelik yaşam içinde belirli noktalarda konumlanmıştır ve deneyimlerini bu konumlardan ifade ederler. Bireylerin bu konumlanmış durumlarından ötürü oluşan bakış açıları olayları ve olguları nasıl algıladıklarını şekillendirir.

Harding (1987: 2008) duruş noktası epistemolojisinin, doğa temelli epistemolojiye karşı bir ihtiyaçtan ortaya çıktığını söyler. Tarafsız olma iddiasıyla kabul gören “iyi sosyal bilim” cinsiyetçi ve erkek merkezli bilgiler üretmektedir. Hâlbuki bilgi doğası gereği tarafsız değil bağlamsaldır. Harding (2008) erkek merkezli bilginin kadınların kendi bedenlerini, çevrelerini, kurumların işleyişini algılamada eksik kalmalarına sebep olduğunu belirterek neden kadınlar için bilgi üretilmeye ihtiyaç duyulduğunu açıklar. Bu bilgi de ancak duruş noktası epistemolojisi kullanılarak, kadınların hayatından yola çıkarak aşağıdan yukarıya doğru bilgi üreterek elde edilebilir.

Bu çerçevede işçi kadın deneyimlerini Geyve Pamukova bölgesindeki kadınların ücretli istihdama katılmasının toplumsal ve mekânsal etkilerini anlamak için birincil kaynak olarak ele alıyorum. Kadınların kendilerini toplum içinde koydukları konumu anlayabilmek için de bu deneyimleri emeğin üretime tüm katılma biçimlerini göz önüne alarak, güçlenme ve ataerkil pazarlık kavramları üzerinden okumaya çalışıyorum. Emeğin ücretlendirilmesi ve güçlenme arasındaki ilişkiyi her yönüyle keşfetmek için ataerkil pazarlık kavramı önemli bir boşluğu dolduruyor. Zira Marksist feministlerin ortaya koyduğu görünmeyen emek, ev içi emek, ataerkil kapitalist gibi kavramlar kadınların emeğinin hem ataerkil düzen hem de kapitalizm tarafından nasıl sömürüldüğünü açık bir şekilde ortaya koysa da kadınların bu düzenin içinde kalmaya neden devam ettiğini tam olarak açıklayamıyor. Kadınların bu düzeni sürdürmesinde ataerkil baskı ve sindirme politikalarının etkisi olduğu muhakkak, ancak kadınların bu sisteme razı gelmesinde bir takım kazanımlar elde etmelerinin de büyük payı var (Kandiyoti, 1988). Evet, kadınların emeği ataerki ve kapitalizm ortaklığında baskı ve sindirme ile sömürülüyor ancak kadınlar sadece bu sebeple değil bu düzenin içinde kendilerine bazı özgürlük alanları yaratabildiği için bu duruma razı geliyorlar. Bu özgürlük alanlarını yaratmak sürekli bir mücadeleyi, aktif bir aktör olarak ekonomik ve toplumsal yapıdaki değişimlere uyum sağlamayı gerektiriyor. Ataerkil kapitalizm hem kadınların aktörlüklerini teslim etmesi, hem de ataerkinin dinamik ve değişken yapısını kavramak için önemli bir araç.

Çalışma kapsamında işçi kadınların yanı sıra kadın işçilerin yöneticileri ve aynı iş yerinde çalışan beyaz yakalı kadınlarla da görüşmeler yaptım. Daha önce de belirttiğim gibi kadın işçilerin deneyimlerini çalışmanın birincil veri kaynağı olarak

kullanıyorum. Yöneticilerin ve beyaz yakalı kadınların söylemlerini ise kadınların bilgiyi ürettiği ortamı tariflemek amacıyla kullandım. İşçi kadınların davranış biçimlerinin yöneticileri tarafından nasıl algılandığı ve işverenlerin toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili görüşleri Kümbetoğlu'nun (2011) bahsettiği "göze görünmeyen ancak davranış biçimlerini şekillendiren dinamikler" olarak kadınların ürettiği bilgiyi yorumlamada önemli bir rol sahibi oldu. Zira yöneticilerin benimsediği politikalar kadınların davranışlarını biçimlendirmelerinde önemli rol sahibi. Zira bu politikaların pratiğe nasıl yansıdığı ve toplumsal gerçekliklere ne derece uyduğu ya da nasıl adapte edildiği kadınların hem davranış biçimlerine hem de söylemlerine yansıyor.

Bu noktada yöneticilerin söylemlerini analiz ederken katılımcıların cinsiyetini belirtme ihtiyacı duyduğumu eklemek isterim. Zira kadın yöneticiler, işçi kadınlar hakkında zaman zaman sert eleştiriler yaparken, erkek yöneticiler kadınların olumlu özelliklerini ön plana çıkarmaya çalışıp bireysel örnekler vermekten kaçındı. İşçi kadınlardan bahsederken kullandıkları kelimeler ve sorunlardan bahsederken seçtikleri ifadelerin işçi kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili önemli ipuçları verdiğini düşünüyorum. Yapılan diğer görüşmelerde de benzer bir çerçeveyi sürekli korumayı hedefledim. Katılımcıların kendilerine özgü soruların yanı sıra işçi kadınlar için yaratılan evreni her görüşmede ortaya çıkarmayı hedefledim.

5.1 Araştırmacının Konumu

Feminist metodoloji, bilginin edinilmesinde araştırmacının duruşuna büyük önem verir. Araştırmacının konuyla ve araştırma özneleri ile kurduğu ilişki, dünya görüşü, bilgi birikimi araştırmanın içinde yapıldığı koşullar kadar bağlamı belirleyicidir.

Feminist alan araştırmalarının en önemli verisi kadın deneyimleri, en önemli ilkelerinden biri de bu deneyimlerdir ve bu deneyimlerin açık bir şekilde aktarılması için doğru bir araştırmacı araştırılan ilişkisi kurulması gerekir. Zira feminist araştırma, pozitivist bilimin nesnel ve tarafsız olma iddiasından farklı olarak araştırılan bireylerle araştıran arasına mesafe koymaz. Araştırmacı ile araştırılan arasında hiyerarşik olmayan bir ilişki kurar; kendi teorik bilgi altyapısının, dünya görüşünün ve kullandığı dilin araştırmayı yönlendirdiğini kabul eder bunun yanı sıra söylenenler kadar söylemeyenleri de açığa çıkarmaya çalışır (Kümbetoğlu, 2011; Mies, 2000).

Smith (2005) feminist çalışmaların genellikle, araştırmacıyı incelediği konuya ya da alana iten kişisel bir deneyimden yola çıktığını belirtir. Benim çalışma alanını seçmemde de böyle bir deneyim bulunuyor. Çalışma alanı olan Geyve Pamukova bölgesi, büyük ebeveynlerimin yaşadığı, doğduğum andan itibaren senede birkaç kez ziyaret ettiğim ve bu ziyaretlerde genellikle bir ya da birkaç hafta kaldığım bir yer. Ziyaretlerim genellikle büyük ebeveynlerimin evleriyle kısıtlı, ancak komşuluk ilişkilerinin ve yüz yüze iletişimin yoğun olduğu bu bölgede tanımadığım kişiler hakkında bile “havadis” alıyorum. Bu sebeple benim için geçerli olmasa da toplumsal kurallara, rollere ve davranış biçimlerine aşinayım. Doktora eğitimimle beraber başladığım kadın çalışmaları okumaları ise bu davranış biçimlerini daha farklı bir gözle incelememe, bu davranış biçimlerini şekillendiren daha üst yapıları fark etmeme olanak sağladı. Smith’in belirttiği gibi kendimi kadın çalışmaları ile ilgili teorik bilgiyle donattıkça içinde bulunduğum ortamla ilgili görünürde belli olmayan çatışmaları, ayrımcılığa sebep olan dinamikleri “hissetmeye” başladım ve bunları formüle ederek ortaya koyma ihtiyacı duydum.

Çalışma alanı olarak bu bölgeyi seçmemin asıl sebebi ise bölgede yavaş fakat istikrarlı bir şekilde artan kadınların ücretli istihdama katılması oldu. Geleneksel olarak kadınların ücretsiz tarım/aile işçisi olarak çalıştığı bu bölgede kadınların işçileşmesinin hem kendi yaşamlarında hem toplumda hem de mekânda değişiklikler yarattığını gözlemledim. Geniş ailelerin çekirdek aileye dönüşmesi, kadınların dışarıda daha fazla vakit geçirmesi, kadınların da gidebileceği işletmelerin açılması, geleneksel konutun dışında yeni bir konut tipi oluşması ilk etapta gözlemlediğim değişikliklerdi.

Burada bir parantez açıp feminist yöntemde araştırmacının dünya görüşünün araştırmayı yönlendirdiği düşüncesine (Kümbetoğlu, 2011; Smith, 2005) referansla kendi görüşümü de belirtmem gerektiğini düşünüyorum. Cinsiyetler arası adaletsizliğin azaltılması ve kadınların güçlenmesindeki en temel stratejinin kadınları istihdama dâhil etmek olduğunu savunan görüşe katılıyorum. Ekonomik olarak bağımsız olmak, bireysel güçlenmenin ve buna bağlı olarak toplumdaki statüyü yükseltmenin en temel adımı. Ancak bu dönemin en önemli sorusu sosyalist feministlerin dile getirdiği gibi istihdama katılım biçiminin nasıl olduğu. İşgücünün cinsiyetçi yapısını, toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil ilişkilerin kadınların

işgücüne katılımını doğrudan etkilediğini gözden kaçırmamak gerektiğinin de farkındayım.

Son yıllarda bölgede kadınların ücretli çalışmaya gittikçe daha çok dâhil olduğunu ve bu dâhil oluşun hem kendi yaşamlarında, hem de toplumda değişiklikler yarattığını gözlemledim. Kadınların özgürleşmesi ve güçlenmesinde ücretli istihdama katılımı en temel gereksinimlerden biri olarak gören görüşü benimsiyorum. Bu sebeple tanıdığım, daha eşitlikçi ve adil olmasından bireysel olarak da mutlu olacağım bir topluluk içinde kadınların ücretli istihdama katılmasını olumlu buluyorum. Ancak ücretli istihdama katılma sürecinin işe gidip gelmenin ve ay sonu bir miktar ücretin ödenmesinin ötesinde bir anlamı olduğunu, toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil ilişkilerin bu süreçleri biçimlendirdiğini sürekli akılda tutmak gerektiğini biliyorum. Tüm bu ilişkileri, çatışmaları, çekişmeleri ve direniş mekanizmalarını ortaya koyacak bir alan çalışması için ön bilgimin de olduğu bu alan araştırma için elverişli bir ortam sundu.

Araştırmayı tanıdığım bir bölgede yapmanın şüphesiz önemli avantajları oldu. Her şeyden önce araştırma öznelerine erişmede büyük bir kolaylık sağladı. Katılımcılardan yalnızca biriyle doğrudan tanışıklığım vardı, buna rağmen diğer katılımcılara erişmede zorluk çekmedim. Zira tanıdığım herkesin bir yakını, komşusu, akrabasının gelini bu fabrikalarda çalışıyordu. Görüşmeleri bu tanıdıklar aracılığıyla gerçekleştirmek kadınlarla daha yakın bir ilişki kurmamda önemli rol oynadı. Görüşmelerin çoğunu kadınların evinde, kendilerini rahat hissettikleri bir ortamda yapma imkânım oldu. Görüşmelerin, tanıdığı birinin torununu/akrabasını/komşusunu misafir eder bir havada gerçekleşmesi araştırmacı katılımcı gerilimini azalttı ve karşılıklı diyaloga izin veren bir süreci mümkün kıldı. Araştırmacı katılımcı geriliminin tamamen ortadan kalktığını söylemek güç, eğitim düzeyi ilk ya da ortaokul mezuniyeti seviyesinde olan kadınlar için üniversitede çalışmak önemli bir statü göstergesi. Bu sorunu aşmada “buralı olmak” bana önemli bir fayda sağladı. Kadınlar, buralı bir kadının okuyup onlara göre önemli bir yere gelmesinden duydukları gururla beni sahiplendi ve “bizim kız”ın dersine yardımcı olmak olarak gördükleri için görüşmeleri istekle ve samimiyetle sürdürdüler. Bizim kız tabiriyle birlikte şunu da belirtmem gerekir, bu araştırmayı benim yerime bir erkek yürütmeye kalksaydı katılımcılar çok yüksek bir

ihtimalle aynı içtenlikle davranmayacaktı. Her ne kadar okumuş da olsam, büyük şehirde de yetişmiş olsam en nihayetinde kadın olarak onlardan biri olmaya daha yakınım. Bu araştırmayı bir erkek yapıyor olsa buralı olması da, ahbaplık ilişkileri de kadınların evlerini ve düşüncelerini açmalarında bu denli etkili olmayacaktı. Öyle ki kadınların aile bireyleri olan erkeklerle bile konuşmadıkları konular görüşmelerde rahatlıkla dile getirildi. Kadın kimliği üstünden kurulan ilişkinin, diyalog kurmada zaman zaman tanışıklık, komşuluk, aile ve akrabalık ilişkilerinin de önünde olması benim için ufuk açıcı oldu. Ancak yaş olarak benden genç olan katılımcılarla olan diyaloglarda bu hiyerarşiyi kırmakta zorluk çektiğimi belirtmem gerek, öyle ki birkaç görüşmede katılımcının yanı sıra aile başka aile bireylerini de sohbete dâhil ederek katılımcıyı sorguya çekiliyormuş hissinden kurtarmaya çalıştım.

Kadın araştırmacı kimliği, idarecilerden bilgi alma aşamasında ise farklı etkiler yarattı. Kadınların işveren olarak muhatap olduğu dört farklı idareciyle yaptığım görüşmede her birinin kadın araştırmacıya farklı anlamlar yüklediğini fark ettim. . Kadınların işveren olarak muhatap olduğu dört farklı idareciden tek kadın olanla İstanbul'daki merkez ofiste, diğerleriyle ise çalışma alanında görüştüm. Tek kadın idareci, görüşmeye, çalışan başka bir kadına yardımcı olmaktan duyduğu zevki dile getirerek başladı. Katılımcının, araştırmacı araştırılan gerginliğine girmeden kadınlar arası yardımlaşma ve dayanışma eylemi olarak görmesi ile görüşme, akıcı ve bol diyaloglu oldu. Firmasını kadın dostu olarak tanımlayan bu katılımcı, kadın çalışan sayısını her pozisyonda artırmayı hedeflediklerini belirtti. Genel olarak kadın işi erkek işi diye bir ayrıma inanmadığını belirten katılımcı, mavi yakalı kadınlarla ilgili olumlu düşüncelerinin yanı sıra olumsuz düşüncelerini de açıkça dile getirdi. Düzeni bozan davranışlar ya da kadınlar arasında çıkan kavgalar gibi olumsuz örnekleri de anlatmaktan çekinmedi, ancak erkeklerle kıyaslandığında daha problemlili olmadıklarını bu sebeple bu sorunların kadınları istihdam etmelerine engel olmadığını dile getirdi.

Erkek idareciler ise kadınlar ile ilgili olumsuzlukları dile getirirken çok daha sakınlı bir üslup takındılar. Kadınları suçlayan bir dil kullanmaktan hususi olarak kaçınmaları, kadın işçilerle ilgili sorunlar sorulduğunda hiçbir şikayetleri olmadıklarını ısrarla belirtmeleri dikkat çekiciydi. Ben burada da araştırmacının bir

kadın olmasının etkili olduğunu düşünüyorum. Kadın çalışanlar hakkında olumsuz konuştuklarında onları kadın düşmanı olarak yaftalayacağımdan mı endişelendiler, yoksa kadın olarak üstüme alınacağı mı düşündüler bunu bilmek güç. Ancak kadın yöneticiye oranla çok daha temkinli olduklarını belirtmekte fayda görüyorum.

5.2 Fabrika Seçimindeki Etkenler

Tez çalışmasının sanayi işçisi olan kadınları konu edineceğine karar verdikten sonra hangi fabrikaları çalışmaya dâhil edeceğimi düşünmeye başladım. Daha önce de belirttiğim gibi bölgede son yılda kadınların istihdama katılımı artıyordu. Bu artışın ise iki temel sebebi vardı: birincisi kadınların mevcut işlere daha çok başvurması, ikincisi ise kadın istihdamını kullanan tekstil imalathanelerinin bölgeye gelmesi. Özellikle Geyve merkezinde son on yılda irili ufaklı pek çok tekstil imalathanesi açılmıştı. Bunların bir kısmı kısa sürede kapanırken bir kısmı üretime beş senenin üstünde bir süredir üretime devam ediyor.

Çalışma kapsamına tekstil imalathanelerine değil, bölgedeki ilk sanayi yatırımları olan iki gıda fabrikasını aldım. Doksanlı yıllarda kurulmuş olan bu iki gıda fabrikasını seçmemdeki sebepleri şu şekilde özetleyebilirim. Fabrikaların çalıştırdığı eleman sayısı ve çeşitliliği, fabrikaların yerleşim yerlerine göre konumu, organizasyon yapısı, kurumsal bir kimliğe sahip olması. Her bir etkenin bağlamı oluşturmada etkisi olduğunu düşündüğüm için bu sebepleri teker teker açıklamak istiyorum. Çalışmaya dahil edilen fabrikalar, halen bölgedeki en yüksek sayıda istihdam sağlayan kuruluşlardır. . Bunun yanı sıra gıda fabrikalarında, yapılan işin doğası gereği her iki cinsiyetten de çalışana ihtiyaç duyulmakta ve istihdam edilmektedir. Kadınlar sayıca erkeklerden az olsalar da bir arada çalışmaktadır. Çalışmanın dışında bırakılan tekstil firmaları ise ağırlıklı olarak küçük ölçekli ve yereldir. Çalışan sayısı 10 ila 20 kişi arasında değişmektedir. Geyve ilçe merkezinde yer alan 600 kişiyi istihdam eden tekstil fabrikasını ise daha farklı bir istihdam yapısı olduğu için çalışma kapsamı dışında bıraktım. 2010 sonrası kurulan bu fabrikada fabrika yetkililerinin söylemlerine %95 oranında kadın işçi çalışıyor.⁵ Bölgedeki kadın istihdamını artırmada önemli bir yeri olduğu şüphesiz, ancak kadınların ağırlıklı olduğu bir çalışma ortamının erkeklerin ağırlıklı olduğu bir

⁵ Firmanın yerel gazeteye yaptığı beyanlardan alınmıştır. İlgili link: <https://geyvemedya.com/ugur-balkuv-un-iskur-ziyareti/>

Çalışma ortamından farklı bir bağlam yarattığını ve farklı davranış şekilleri biçimlendirdiğini dşnyorum. Bunun yanı sıra tekstil sektörü gıdaya oranla daha dalgalı bir talep yapısına sahip, bu da bağlamı değiştiren başka bir etken. Bölgedeki çeşitli ölçekteki tekstil firmalarını karşılaştırmalı olarak ele almak belki başka bir çalışmanın konusu olabilir.

Çalışmanın dışında bırakılan bir diğer sanayi tipi ise Geyve’de yer alan küçük sanayi bölgesi ve bu bölgede çalışan firmalar. Bu küçük sanayi sitelerinde ağrıklık olarak Adapazarı çevresinde yer alan otomotiv sektörüne yönelik destekleyici firmalar bulunuyor. lke genelinde olduğu gibi bu bölgede de erkekler tarafından domine edilen ve kadın çalışana çok rastlanmayan otomotiv sektörüne ait firmaları da bu sebeple çalışma kapsamı dışında bıraktım.

Çalışma kapsamında gıda fabrikalarının seçilmesinin bir sebebi de fabrikaların konumu. Gıda fabrikaları yerleşim yerinin hemen dışında, Adapazarı-Bilecik Karayolu üstünde yer alıyor. Mesafe olarak Alifuatpaşa ve Pamukova merkezlerinden yürüyerek varmak fabrikalara varmak mümkün, ancak fabrikalar karayolu üstünde yer alıyor ve vardiyalı çalışma şartlarının da etkisi ile çalışanlar işe servisle gelmeyi tercih ediyor. İşyerine nasıl ulaşıldığı ve çalışma saatleri bağlamı biçimlendiren önemli bir etken.

Zira toplumsal cinsiyet rolleri kamusal mekan kullanımı, kent içi ulaşım, ev dışında ve ev içinde geçirilen zaman gibi konularla doğrudan bir ilişki içinde.

Çalışma kapsamında bu iki fabrikayı seçmemin bir diğer sebebi ise fabrikaların organizasyon yapısı oldu. Daha önce de belirttiğim gibi talep, tekstil firmalarına göre daha dengeli ve işgücünde esnekliğe ihtiyaı daha az. Üretim fabrikalarda 24 saat devam ediyor ve vardiyalı çalışma sistemi var. Sekiz saatlik vardiyalarla çalışan kadınların evde geçirdikleri süre günün farklı zamanlarına denk geliyor. Bu konuda da tekstil firmalarından ayrılıyorlar. Bu organizasyon yapısında yapılan iş net bir şekilde tanımlı ve yapan kişinin cinsiyetinden bağımsız olarak cretlendiriliyor. Bu da fabrika içinde kadın ve erkekler için eşit işe eşit ücret anlamına geliyor.

Gıda fabrikalarını seçmemin son sebebi ise bu iki firmanın yerel ilişkilerden ziyade kurumsal organizasyonla yönetilen firmalar olmaları. Fabrikalar, alışma gün ve saatleri, fazla mesai durumunda verilecek ücret, çalışma esnasında uyulacak kurallar, vardiyaların dağıtılması gibi konularda belirlenmiş kurallara sahip. Bu

kuralların ne derecede korunduğu, ne derecede yerel toplumsal kabullere göre esnetildiği görüşmeler esnasında tartışılrsa da küçük ölçekli yerel yatırımla kurulmuş tekstil firmalarından farklı bir yapıya sahip.

5.3 Katılımcıların Genel Özellikleri

Katılımcıları seçmeden önce fabrika yetkililerinden kadın işçilerin yaş ve medeni durumları ile ilgili bir bilgi edinip katılımcıları her grubu temsil edecek şekilde seçmeye özen gösterdim. Bu noktada fabrikaların bilgi paylaşma konusundaki tutumlarına da kısaca değinmem gerek. Kadın yöneticinin olduğu fabrika herhangi net sayıları yazılı bir şekilde iletirken, diğer fabrikadaki yönetici sözlü bir şekilde ortalama sayılar vermeyi tercih etti. Benzer bir şekilde bilgileri veren fabrika isminin kullanılmasında bir sakınca olmadığını belirtirken diğer fabrika çalışmada isim kullanılmamasını rica etti. Fakat bölgede iki gıda fabrikası olduğu için isim belirtilmesinde sakınca olmadığını belirten firmaya da temsili bir harf vereceğim ve bundan sonra firmaları bu isimlerle anacağım. Çalışmanın geri kalanında firma isminin belirtilmesinde sakınca görmeyen, kadın yöneticinin olduğu firma A firması olarak, diğer firma ise B firması olarak anılacaktır.

A firması temsilcisinden alınan bilgiye göre fabrikada çalışan 625 kişiden 220'si kadındır ve bu 220 kişinin 203'ü üretim elemanı olarak çalışmaktadır. Kadınların yaş ortalaması 36,8 olup 167'si evlidir. Kadınların yaş aralığı ve kıdem süresi ile ilgili bilgi Tablo 5.1'de yer almaktadır.

Tablo 4.1 A firmasında çalışan mavi yakalı kadınlar

Yaş aralığı	Kişi sayısı	Kıdem ortalaması
18-25	30	1,46 yıl
25-35	61	2,90 yıl
35 üstü	129	4,02 yıl

Tabloda da görüleceği üzere çalışanların ağırlığını evli ve 35 yaş üstü kadınlar oluşturmaktadır. 35 yaş üstü kadınların kurumda geçirdikleri süre de diğerlerine oranla yüksektir. A firması yetkilisi düşük kıdem ortalamalarının çok kısa sürede

işten çıkanlar sebebiyle oluştuğunu ve yanıltıcı olabileceğini belirtmiştir. Kurumda ilk açıldığı 1994 yılında işe giren ve emekli olmak üzere olan kadın işçiler de vardır.

B firmasının yetkilisi de kesin sayılar vermemekle beraber benzer oranlardan bahsetmektedir. İdarecinin beyanına göre üretimde yaklaşık 900 kişi çalışmaktadır ve bunların yaklaşık 150'si kadındır. Bu kadınların yaklaşık dörtte üçü evli olup yaşları 30'un üzerindedir. En uzun çalışma süresi 15 yılın üzerindedir.

Görüşme yapılacak kişileri belirlerken geneli temsil etmesi için bu yaş ve medeni durum dağılımlarını dikkate aldım. Ancak bekarları söylemlerindeki farklılıkları daha rahat açığa çıkarmak için bekar, nişanlı, boşanmış ve eşi ölmüş olarak detaylandırımdım ve her örnekten katılımcıyı çalışmaya dahil ettim. İki firmanın temsilcisi de kadınların ağırlıklı olarak merkezlerde ya da merkeze yakın köylerde oturduklarını söylemişti. Merkezlere uzak köylerde servis olmadığı için bu köylerden gelen işçilerin genellikle erkek olduğunu ve az sayıdaki kadın işçinin de bir süre sonra ya daha yakın köylere ya da merkezlere taşındığını belirtmişti. Bu sebeple görüşme yapılan kadınları merkezlerde yaşayan kadınlardan seçtim.

Geyve ilçesinin merkez mahalleleri, Pamukova ilçesinin merkez mahalleleri ve eskiden belde olan Alifuatpaşa Mahallesi Tablo 5.2'de görüldüğü üzere görüşme yapılan kadınların yaşadıkları mahalleler.

Tablo 5.2 Katılımcıların mahallelere göre dağılımı

Görüşme Yapılan Mahalle	Bağlı Olduğu İlçe	Katılımcı Sayısı
Camikebir Mahallesi	Geyve	3
Orhaniye Mahallesi	Geyve	2
İnciksuyu Mahallesi	Geyve	1
Tepecikler Mahallesi	Geyve	2
Alifuatpaşa Mahallesi	Geyve	7
Cumhuriyet Mahallesi	Pamukova	1
Elperek Mahallesi	Pamukova	2

Yenice Mahallesi	Pamukova	2
------------------	----------	---

Tablo 5.2 incelendiğinde Alifuatpaşa Mahallesi’nde yaşayan katılımcı sayısının diğerlerinden hayli yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun sebebi Alifuatpaşa’nın esasen diğer mahallelerden farklı bir yapıya sahip olması. Büyükşehir Yasası öncesinde belde statüsünde olan Alifuatpaşa’nın kendine ait bir belediyesi, kaymakamlığı ve üç adet mahallesi vardı. Ancak belde statülerinin iptal edilmesiyle Alifuatpaşa Geyve’ye bağlı tek bir mahalle ilan edildi. Halbuki hem yüzölçümü, hem nüfus büyüklüğü, hem de fonksiyon açısından bir merkez özelliği taşıyor. Yasal olarak tek bir mahalle olarak tanımlansa da yaşayanlar gündelik hayatta üç mahallenin adını da kullanıyor. Zira coğrafyanın da etkisiyle bu mahalleler arasındaki sınırlar hala hissediliyor. Bu sebeple Alifuatpaşa Mahallesi adı altında aslında üç farklı mahalleden katılımcılar yer alıyor.

Katılımcıların nasıl bir dağılımı olması gerektiğine karar verdikten sonra görüşmelerin içeriğini oluşturmaya başladım. Çalışma kadınların gündelik deneyimlerinden yola çıkacaktı, fakat bu deneyimler aktarılırken odaklanılan konudan sapılmaması gerekiyordu. Bu sebeple görüşmeleri yarı biçimlendirilmiş olarak tasarladım ve kadınlara üç temel başlık altında sorular yönlendirdim. Aşağıda detaylı olarak anlatacağım bu başlıkları firma temsilcileri ve tamamlayıcı kişilerle yaptığım görüşmelerden sonra oluşturdum. Tablo 5.3’te özetlenen bu katılımcıların kimlikleri ve çalışmaya yaptıkları katkıyı kısaca anlatmak istiyorum.

İlk olarak firma temsilcilerinin kadınlar hakkındaki düşünceleri daha önce de bahsettiğim gibi kadınların bilgiyi ürettiği evreni anlamak için elzemdi. Zira görüşmeler esnasında, firmanın kurumsal politikasının da, temsilcilerin toplumsal cinsiyet ile ilgili kendi algılarının da işçi kadınların davranış biçimlerini yorumlamalarında etkili olduğunu fark ettim. İlgili başlıklarda firma temsilcilerinin ve bir diğer işveren olan, (B firması ile iş yapan) catering firmasının sahibinin söylemlerini detaylandıracağım.

Tablo 6.3 İşçi kadınlar dışındaki katılımcıların dağılımı

No	Katılımcının Mesleği	Cinsiyet	İlgili Firma
1	Firma Temsilcisi	Kadın	A
2	Firma Temsilcisi	Erkek	B
3	Catering firmasının sahibi	Erkek	B
4	Laborant	Kadın	A
5	Laborant	Kadın	B
6	Personel görevlisi	Erkek	A
7	Emlakçı	Erkek	-
8	Emekli işçi 1	Kadın	TEKEL
9	Emekli işçi 2	Kadın	TEKEL

Firma yetkililerinin yanı sıra fabrikada çalışan beyaz yakalı kadınlarla da görüştim. Bu görüşmelerin temel odağı beyaz yakalı çalışanların işçi kadınları nasıl algıladığına yönelik oldu. Bu görüşmelere ilave olarak kadınların iş hayatına katılmasının konut arzı ile nasıl bir ilişki kurduğunu görmek için bir emlakçı görüşmesi gerçekleştirdim. Son olarak ise bölgede kadınlara istihdam olanağı sunan ilk kuruluş olan Tekel Tütün Ambarı'ndan emekli olan iki kadın işçi ile görüşme gerçekleştirdim. Bu görüşme esasen işçi kadınlarla yapılacak görüşmeleri biçimlendirmekten ziyade bölgedeki ilk kadın işçileşmesi deneyimlerini anlamaya yönelik oldu.

Bu görüşmeler ışığında üç temel başlıktan oluşan yarı yapılandırılmış görüşmelerimi üç kişilik bir pilot çalışma üzerinde test ettim. Pilot çalışmanın sonuçlarına göre soruları düzenleyip detaylandırımdım. Bu pilot görüşmeleri çalışmaya dahil etmedim.

Tüm bu etkenleri dikkate alarak toplamda 21 kadınla görüşme gerçekleştirdim. Bu 21 kadının 11 tanesi A firmasında, 10 tanesi ise B firmasında çalışan kadınlar olup, hepsi bir seneden fazla süredir aynı kurumda çalışıyor. Katılımcıları Katılımcı 1, Katılımcı 2 olarak kodlamak yerine kod isimler vermeyi tercih ettim. Tablo 5.4'te yer alan isimler görüşme yapılan kadınların kendi isimleri değil, bölgede yaşayan tanıdığım diğer kadınların isimleri. Tabloya yaş ve medeni halin yanı sıra ailede kimlerle beraber yaşadığını da ekleme ihtiyacı duydum. Zira kadınların davranış biçimlerinde bakıma muhtaç çocuklarının ya da aile büyüklerinin olması önemli bir değişken olarak ortaya çıktı.

Burada görüşmeler esnasında ortaya çıkan önemli bir bilgiyi de paylaşmam gerekir. Firma temsilcileriyle yapılan görüşmede, her iki firmanın temsilcisi de taşeron işçi çalıştırmadıklarını söyledi. Ancak görüşmelere başladıktan sonra B firmasında yaklaşık elli kadının taşeron olarak, sözleşmeli işçilerden farklı şartlarda çalıştığını öğrendim. A firması için ise tüm katılımcılar firmada taşeron çalışan olmadığını doğruladılar. Tablo 5.4'te kadınların isimlerinin yanında yer alan (T) harfi bu kadınların taşeron çalıştığını gösteriyor

Tablo 7.4 Katılımcıların genel özellikleri

Nr	Katılımcı	Medeni Hali	Yaşı	Çalıştığı Firma	Aile İçindeki Kişiler
1	Feriha	Bekar	21	B	Anne babasıyla yaşıyor.
2	Zuhal	Bekar	21	A	Anne babasıyla yaşıyor.
3	Melike	Nişanlı	22	A	Anne babasıyla yaşıyor.
4	Sena	Nişanlı	21	B	Anne babasıyla yaşıyor.
5	Songül	Nişanlı	23	B	Anne babasıyla yaşıyor.
6	Ayşe	Evli	37	B	Okul çağındaki bir çocuğu, eş ve kayınpederiyle yaşıyor
7	Neslihan	Evli	44	A	Boşanmış kızı, okul çağındaki oğlu ve eşiyle yaşıyor
8	Gül	Evli	42	A	Eşiyle yaşıyor, çocukları memlekette.
9	Esmâ	Evli	33	A	Okul çağındaki iki çocuğu ve eşi ile yaşıyor.
10	Zarife	Evli	41	A	Okul çağındaki üç çocuğu ve eşi ile yaşıyor.
11	Selma	Evli	37	A	Okul çağındaki iki çocuğu ve eşi ile yaşıyor.

12	Mesude	Evli	36	B	Okul çağındaki iki çocuğu ve eşi ile yaşıyor.
13	Narin	Evli	38	A	Okul çağındaki iki çocuğu ve eşi ile yaşıyor.
14	Hale (T)	Evli	38	B	Okul çağındaki iki çocuğu ve eşi ile yaşıyor.
15	Nesrin	Evli	48	B	Eşi ile yaşıyor çocukları evli, yakınında.
16	Seda	Evli	60	A	Eşi ile yaşıyor çocukları evli, yakınında.
17	Meryem	Evli	41	A	Okul çağındaki iki çocuğu ve eşi ile yaşıyor.
18	Zeynep	Evli	45	B	Üç çocuğu ve eşi ile yaşıyor.
19	Leyla (T)	Boşanmış	41	B	Yüksekokula giden bir çocuğu ile yaşıyor.
20	Sinem	Eşi Ölmüş	48	B	Çocukları evlenmiş. Yakınında yaşıyorlar.
21	Meral	Boşanmış	43	B	Annesiyle aynı evde ayrı katta yaşıyor.

Taşeron çalışan bu kadınları görüşmeye ikna etmek kolay olmadı. Kendilerini güvensiz hisseden ve diğer katılımcılara oranla çok daha ürkek olan bu kadınlar, ilk etapta görüşme yapmak istemediler. Sekiz kadın fabrikanın kulağına gitme ihtimalinden çok korktuklarını belirterek görüşmeyi reddetti. Nihayet görüşmeye ikna edebildiğim üç katılımcıdan biri öylesine kısa ve derinlikten uzak cevaplar verdi ki o görüşmeyi çalışmaya dahil edemedim. Diğer iki katılımcıdan biri de konuşmasına rağmen görüşme boyunca görüşme yaptığının kimsenin kulağına gitmesini istemediğini defalarca belirtti. Son katılımcı ise diğerlerine oranla kendine güveni daha yüksek olan bir kadındı ve görüşme boyunca oldukça öfkeliydi. Taşeron çalışmaktan duyduğu memnuniyetsizliği, haksızlığa uğramış olma hissini ve firmaya duyduğu öfkeyi açık bir şekilde dile getirmekten çekinmedi.

Yukarıda da belirttiğim gibi yarı yapılandırılmış görüşmeleri dört başlık altında şekillendirdim. İlk başlık kadınların kendilerini nasıl tanımladıklarına yönelik kimlik başlığı, ikincisi işçileşmenin kadınların toplumsal ve aile içindeki statülerinin iyileşmesine yönelik güçlenme başlığı, çalışma hayatına girmenin kadınların kamusal hayatına etkilerini araştıran mobilite başlığı ve ücretli çalışmanın önündeki engeller ve bu engelleri aşmada kullandıkları çözümlere yönelik zorluklar ve direniş mekanizmaları başlığı.

Kimlik başlığı altında kadınların kendilerini ve çalışma hayatını nasıl tanımladıklarını sorguladım. Kadınlar çalışmayı ne kadar içselleştirmiş, bunu geçici bir süreç olarak mı görüyor, kendilerini para kazanan ve üreten bir kişilik olarak görüyor mu yoksa tüm bu zorlu çalışma şartlarına rağmen kendilerini ev içi rolleri ile tanımlayıp çalışmayı ek olarak mı görüyorlar soruları bu başlığı şekillendirdi. Bir diğer başlık olan **güçlenme**de ücret kazanmanın kadınlara hangi konularda güç kazandırdığını sorguladım. Zira nüfusun hala yarısından çoğunun tarımla uğraştığı bölgede ilçe merkezindeki kadınlar için dahi ücretli çalışma olanağı az ve en yaygın çalışma şekli aile içi ücretsiz işçilik. Para kazanmak eşinin ve toplumun saygısını kazanmada ne kadar etkili oluyor, aile içindeki karar mekanizmalarına katılımı ne ölçüde etkiliyor, mülk edinebiliyor mu ve kazandığı paranın harcanmasında ne kadar söz sahibi olabiliyor soruları bu başlığı şekillendirdi. **Hareketlilik ve kamusal alan kullanımı** başlığı altında çalışma hayatına katılmanın kadınları evden çıkarıp kamusal alanı kullanmada ne ölçüde desteklediğini sorguladım. Kadınların ihtiyaçları görmede veya boş zaman kullanımında hangi merkezleri ne sıklıkla kullandığı, bu kullanımlarda kimlerle beraber olduğu, çalışma hayatının aile bireyleri haricinde bir sosyal çevre oluşturmada ne derecede etkili olduğu bu başlığın temel soruları oldu. Son başlık olan **zorluklar ve direniş mekanizmaları** başlığında ise kadınların çalışma hayatına katılmasının önündeki zorluklar ve bu zorlukları aşmada kadınların kullandığı çözüm yöntemlerini tartıştım. Ailede bakım ihtiyacı duyan kişilere kimin baktığı, çalışan kadına yönelik olumsuz algılarla nasıl mücadele ettikleri bu başlığı şekillendiren sorular oldu.

Soruları, görüşmelerin odağını kaybetmeden yönlendirmek amacıyla başlıklar altında topladım ancak tüm başlıkların birbiri ile yakın ilişki içinde olduğunu ve bazı cevapların birden fazla başlık altına dahil edilebileceğinin farkındayım. Zira bütün bu davranış biçimlerinin hepsi ataerkil pazarlıklarla biçimleniyor. Güçlenme elde etmek için zorluklara karşı direniş mekanizmaları geliştirmek gerekiyor; kamusal mekanlarda var olmak için aile içindeki görevlerin yeniden dağıtılmasına, toplumsal statünün değişmesine ihtiyaç duyuluyor. Bu toplumsal statünün değişmesinde de kadınların benimsediği kimlikler önemli rol oynuyor. Bu bağlamda bu dört başlığı birbiriyle iç içe geçen süreçleri katman katman incelemenin bir aracı olarak okumayı hedefliyorum.

Saha çalışmasının bulgularını aktardığım bu bölümde kullandığım kavramsal çerçeveyi bir kez daha açıklamak istiyorum. İşçileşme sürecinin gündelik yaşam üzerindeki etkisini dört başlık altında incelediğimi söylemiştim. Bu başlıkları oluştururken ilk olarak Kabeer'in (1999) güçlenme kavramsallaştırmasından faydalandım. Zira tarım işçisinden sanayi işçisine dönüşüm sürecinin kadınların gündelik hayatı üstüne olumlu etkileri olduğu ve sınırlı da olsa bir güçlenme sağladığı görüşme öncesi gözlem aşamasında bile farkında olduğum bir olguydu. Öte yandan bunun doğrusal bir süreç olmadığı, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil ilişkilerin yarattığı engellerle farklı düzlemlerde mücadele ettiğini de gözden kaçırmamak gerekiyordu. Kabeer'in kavramsallaştırması bu mücadeleleri de göz önünde bulundurması açısından elverişliydi. Kandiyoti'nin (1988) ataerkil pazarlık kavramıyla da desteklendiğinde bu süreçleri daha detaylı analiz etmek mümkün oldu. Alan çalışması kapsamında bu iki kavramsallaştırmayı bir adım öteye taşıyarak süreçlerin mekânsal etkilerini de ortaya koymak istedim. Kamusal mekan, kamusal görünürlük kavramlarının öne çıktığı başlıkları da bu sebeple oluşturdum.

Şüphesiz bu başlıklar birbirine değmeyen, ayrı ayrı var olan süreçleri ifade etmiyor, tersine birbirleri ile yakın ilişki içindeler ve sıklıkla iç içe geçiyorlar. Örnek vermek gerekirse kamusal alanda görünür olmanın güçlenmenin bir parçası olduğu ve bu güçlenmenin önüne getirilen zorlukları kadınların oluşturdukları direniş mekanizmalarıyla aştığı yadsınamaz bir gerçeklik. Ancak kamusal alanda görünürlük başlığı altında mekânsal etkileri öne çıkarırken güçlenme başlığı altında hane içi ilişkileri öne çıkarmaya, böylece takibi kolay sistematik bir anlatım oluşturmaya çalıştım.

6.1 Kimlik

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların kitlesel olarak ücretli istihdama katıldığı ilk yıllardan itibaren kadın emeğini ucuza satın almanın en önemli aracı olmuştur. Örneğin Massey (1990) İngiltere’de aile ücreti uygulamasına geçilmesinin evi geçindirmenin kadınların görevi olmadığına dair düşüncenin desteklenmesiyle mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu uygulama, aileye giren toplum gelirin aileyi geçindirmeye yetecek miktarda olmasının kâfi olduğunu belirterek evin reisi olan erkeklerin yüksek, kadınların ise düşük ücretlerle çalışmasını normalleştirmiştir. Bu düşüncenin devam ettirilmesi 1980 sonrası kullanılan yeni üretim biçimlerinin emek maliyetlerini düşürmesine yardımcı olmuş; asıl işi olan ev işini yaparken bir yandan üretime katılan kadınlar, uzun süreli emek yoğun maliyetlerinin sonucu olarak “cep harçlığı”na razı gelmiştir.

Kadınların, ev ortamında çalışması düşük ücretlere razı olmalarının yanı sıra kendilerini aile ve toplum içinde konumladıkları yeri de olumsuz etkilemektedir. Yoğun bir emek harcamasına ve gelir elde etmesine rağmen kendini çalışan kadın olarak tanımlamayan kadınlar, para kazansalar dahi o parayı kontrol etmekte, aile içindeki kararlara katılmakta ve aktif olarak toplumsal yaşama katılmada zorluk çekmektedir.

Bu bağlamda kimlik başlığı altında katılımcıların çalışan kadın kimliğini nasıl algıladıkları ve kendi kimliklerini oluştururken çalışma hayatını ne kadar dâhil ettikleri sorgulanmıştır.

6.1.1 Çalışma Sebebi ve Çalışan Kadın Kimliğinin Benimsenmesi

Katılımcılara ilk olarak neden çalıştıkları, çalışmayı sevip sevmedikleri ve çalışma hayatında geçici mi yoksa kalıcı mı oldukları sorulmuştur. Bu sorularla kadınların kendilerini çalışan kadın olarak benimseyip benimsemediği araştırılmıştır. Zira özellikle Marksist literatürde, kadınların çalışmasını asıl görevlerinin yanında üstlendikleri yan bir uğraş olarak göstermenin ataerkil kapitalizmin kadın emeğini sömürmede kullandığı aktif bir yöntem olduğu sıklıkla dile getirilmektedir.

Kadınların neden çalışıyorsunuz sorusunda verdiği cevaplar kadınların çalışma sebeplerinin genel olarak iki başlık altında toplanabileceğini göstermektedir: maddi sebepler ve manevi sebepler. Maddi sebepler ailenin borçlarını ödemek, aileyi maddi olarak desteklemek, birikim yapmak, mülk edinmek gibi doğrudan para

harcamakla alakalı olan sebeplerdir. Manevi sebepler ise para kazanmanın özgürleştirici etkisi, çalışmanın insana verdiği tatmin ve faydalı olma hissi gibi doğrudan para harcamakla alakalı olmayan ancak para kazanan bir birey olmakla ilişkili sebeplerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu ya her ikisine birden ya da yalnızca manevi sebeplere referans vermiştir. Manevi sebeplerden hiç bahsetmeyen çalışma sebebini sadece maddi olarak açıklayan dört katılımcı vardır.

Manevi sebepler olarak gruplanan sebepler ayrıca kadınların kendilerini nasıl tanımladıkları ve kimliklerini oluştururken kullandığı ifadelerle doğrudan ilişkili olan sebeplerdir. Bu katılımcılar çalışan kadın kimliğini benimsemekte, kendilerini para kazanan, üreten, topluma ve ailesine faydalı bireyler olarak görmekte ve bu sayede güçlü hissetmektedir. Özellikle genç yaştaki bekâr kadınlar para kazanmanın özgürleştirici ve güçlendirici etkisini vurgulamıştır.

Çalışınca insan güçleniyor, kendine güveni geliyor. İşte diyorsun param var, ne istersem yaparım. Ben mesela istediğimi yiyorum, istediğim yere gidiyorum, istediğimi alıyorum. Canım ne isterse, her şeyi yapıyorum. Çalışmasan nerde yapacaksın? Hem bir de bütün gün evde otur otur. (Cemile, 22, makine operatörü, nişanlı, Geyve merkezde oturuyor.)

Katılımcının dile getirdiği “istediği her şeyi yapma” esasen sınırları son derece belli ve toplumsal normlara uygun eylemlerdir. Kafede oturup çay kahve içmek, arkadaşlarıyla vakit geçirmek, kendi zevkine göre giyinmek, kozmetik alışverişi yapmak olarak saydığı bu eylemler toplumsal normları çok zorlamasa da para gerektirmektedir ve katılımcı “canının istediğini” kendi parasını kazandığı için yapabildiğinin farkındadır. Genç kadın kendisini çalışan, para kazanan ve parasını neye harcayacağı konusunda kimseye hesap vermek zorunda olmayan özgür bir birey olarak görmektedir.

Çalışma sebebini çalışmanın insana verdiği tatmin ve faydalı olma hissi ile açıklayan kadınlar ise çalışmak ve üretmekten aldıkları keyfe vurgu yapmışlardır. Katılımcılara göre çalışmak insanın ruhuna iyi gelmekte, çalışan kadın daha mutlu ve huzurlu olduğu için ailedeki diğer bireylerle daha iyi anlaşmaktadır. Burada görüşmelerin tamamında dikkat çeken bir unsur belirtmek gerekir. Katılımcıların neredeyse tamamı kendilerini ev kadını olan hemcinsleri ile kıyaslamakta ve çalışan kadınlarla ev kadınları arasında keskin bir farklılık tanımlamaktadır. Katılımcıların

kıyaslayıcı ifadeleri toplumda çalışan kadınlar ve ev kadınları arasında, çatışma değilse de, bir çekişme olduğu düşündürmektedir. Bu çekişme yüz yüze ilişkileri bitirecek kadar açık değildir. Zira çalışan ve çalışmayan kadınlar aile, akrabalık, komşuluk ilişkileri içinde bir araya gelmekte; zorunlu ya da gönüllü olarak birlikte vakit geçirmektedir. Ancak katılımcıların karşılaştırmalarında ve son derece keskin olan defansif ifadelerinde bu çekişmenin ve karşılaştırmının ipuçlarını bulmak mümkündür.

Katılımcılar, çalışmaktan keyif aldıklarını ifade ederken bu karşılaştırmalı ifadeleri çokça kullanmıştır. Katılımcılara göre ev kadını olan hemcinsleriyle kendileri arasında çok temel farklılıklar bulunmaktadır. Çalışan kadın / ev kadını arasındaki farklılıkları çalışkan / tembel, vaktini verimli kullanan / boş işlerle uğraşan, ailesine ve topluma faydalı / yararsız gibi ikiliklerle tanımlayan ifadelere görüşmelerde sıklıkla rastlanmıştır.

Valla ben çalışmadan duramam. İnan olsun içim sıkılır. Bugün beni buradan çıkartsalar yarın gene iş bakarım. Hiç olmadı bağlara bahçelere yevmiyeye giderim. Yapım böyle. Seviyorum. Hareket olsun, iş olsun, aha bunu da ben yaptım diyeyim. İyi değil mi insanın yaptığı işe bakması? (Gül, 42, evli, Pamukova'da oturuyor.)

İnsanın vücudu yorulmazsa kafası yorulur. Kafasının içi, yani ruhu. Otur otur, e kafana bir sürü düşünce. Kurar insan yani, görüyoruz. Aman mezara girince boyuna yatacağız, değil mi? (Gülüyor) Ne bileyim ben. Ben gelip de burada çalışmayı seviyorum yani. Kafamda işim olur sadece. O bana şunu dediydi, ben ona bunu dediydim yapmam yani. (Narin, 38, evli, Pamukova'da oturuyor.)

İnan olsun hiç özenmiyorum evde oturanlara. Bir gün biri birinde, öteki gün o onda. Akşama kadar çene, bir de ha bire yemek. Ye ye nereye kadar. Ama işte sıkıntıdan biliyor musun? Ya kocalarına sarıyorlar, oraya gittin bunu yaptın, onu dağıttın döktün. Ya da işte böyle birbirlerinin arkasından. Benim hiç zamanım yok öyle boş işlere, boş konuşmalara. (Hale, 38, evli, Pamukova'da oturuyor.)

Bana diyor ki ay yazık çok da yoruluyorsun. Asıl sana yazık, sabahtan akşama kırlent gibi evin içinde bir o koltukta bir bu koltukta. (Zuhal, 21, Alifuatpaşa'da oturuyor.)

Çalışmaya eşinin işsiz kalması sebebiyle mecburiyetten başlayan fakat zaman içerisinde seven ve maddi zorunluluklar ortadan kalktığına da çalışmaya devam eden Narin, ev kadını olan hemcinslerinin çalışma hayatı ile ilgili olumsuz düşüncelerinin bilgisizlikten kaynaklandığını düşünmektedir. Narin'e göre ev kadınları, fabrika şartlarını bilmedikleri için içeriye bir çeşit hapishane gibi düşünmekte ve kimsenin gönül rızasıyla çalışmak istemeyeceğine inanmaktadır. Hâlbuki Narin, tam tersine çalışma hayatı sayesinde kendini özgürleşmiş hissetmekte, aksi yönde bir zorunluluk oluşmadıkça çalışmaya devam etmek istemektedir. Katılımcı bu kınamanın bilgisizlikten kaynaklandığını kendi deneyimleri üzerinden anlatmaktadır.

. Ben ilk işe başlayacağım günün gecesi hep ağladım biliyor musun? Cahillik işte. Sanki zorla götürmüşler gibi. Yani öyle oldu tabi biraz, eşim işten çıkarılınca. Yani biri bakacak eve. Benim bir ağrıma gitti bir ağrıma gitti. Ama işte bak sonra al sekiz sene oldu. Şimdi işten çıkarsalar eve giderim ağlaya ağlaya (Gülüyor)...

...İşte bak bilmiyor millet, ne sanıyorlar? Diyeyim sana ne sanıyorlar. Kocası bunlara para vermiyor bunlar da yazık çalışıyor. Bizim herifler hep hayırsız, onlarınki çok iyi. Karısının elini sıcak sudan soğuk suya sokturmuyor. Anam yok, ben artık duramam evde. O şeyleri, muhabbetleri duyacak dinleyecek halim de kalmadı. Diyorum keşke daha önce başlasaymışım yazık etmişim boş geçen senelerime. (Narin, 38)

Çalışma sebebini sadece maddi sebeplerle açıklayan kadınlar ise çalışan kadın kimliğini aynı ölçüde benimsemiş değildir. Dört katılımcı çalışmayı geçici bir süreç olarak gördüklerini, sevmediklerini ve maddi zorunluluklar ortadan kalktığına çalışmayı bırakacaklarını belirtmiştir. Her ne kadar Narin örneği bu düşüncelerin zamanla değişebileceğini gösterse de çalışmanın yapıldığı zaman kesitinde bu katılımcıların çalışmaya karşı bakışları olumsuzdur. Çalışan kadın kimliğinin eş ve anne kimliklerine engel olduğunu düşünenler olduğu gibi fiziksel olarak yoruculuğuna vurgu yapan katılımcılara da rastlanmıştır.

Çalışan kadın kimliğini benimsemeyen ve çalışmayı sevmeyen katılımcıların çalışmayı geçici bir süreç olarak görüp bırakacaklarını söylemeleri beklenen bir durumdur, ancak görüşmelerde beklenmeyen bir söylemle de karşılaşmıştır. Çalışmanın kendisini özgür ve güçlü kıldığını düşünen Cemile evlenince çalışmayacağını belirtmiştir. Cemile, çalışmayı çok sevmesine rağmen nişanlısı istemediği için evlenince çalışmayı bırakacaktır. Zira görücü usulü tanıştığı nişanlısı tıpkı Cemile gibi çalışan kadının güçlendiğini ve özgürleştiğini düşünmekte, ancak bunu olumsuz bir değişim olarak gördüğü için kendi aile düzeninde istememektedir.

(Evlenince) *Bırakacağım, evet. İşte nişanım öyle istiyor.* (Neden sorusuna cevaben) *Çalışırsan çok dilin uzar diyor. Çalışan kadınları görüyoruz, benim param deyip duruyorlar, asilik ediyorlar diyor.* (Neden evleniyorsun o zaman sorusuna cevaben) *Ne yapayım?* (Evlenmesen olmaz mı sorusuna cevaben) *Herkes deli misin der. Veteriner kısmet bulmuşsun, çalıştırmayacak hem seni, deli misin der. Baştan dememişti. Şimdi çalıştırmam dedi diye nişan mı atılır?* (Neden atılmasın sorusuna cevaben) *Laf eder herkes. Evlenemem bir daha.* (Evlenmesen ne olur sorusuna cevaben) *Hiç mi? Hiç evlenmeden olur mu? Olmaz ki.* (Cemile, 22)

Cemile'nin ifadelerine göre nişanlısı kadınların erkeklerle eşit olduğu bir dünyaya inanmamakta ve eşitlik talep etmesini engellemek için maddi gücünü elinden almak istemektedir. Evliliğin sorunsuz devam etmesini sağlamak içinse eşiyle iyi geçinmek yerine karısını kendisine muhtaç haline getirmeyi tercih etmektedir. Bir anlamda evlilik yoluyla Cemile'nin kimliğini yeniden inşa edecek; çalışan üreten ve para kazanan kadın yerine ev kadını, eş ve anne kimlikleri ile tanımlayacaktır.

İşçi kadınlardan önce görüşme yapılan işverenlerden biri olan B firmasına hizmet veren catering firmasının sahibi de kadınların çalışması ile ilgili olarak Cemile'nin nişanlısına benzeyen fikirlere sahiptir. Lokal bir firma olan catering firmasının sahibi erkektir ve Geyve'deki iş yerlerine hizmet vermektedir. İş yerine personel alırken eşi ölmüş veya eşinden boşanmak zorunda kalmış kadınları tercih ettiğini söylemiş, zorunda olmadığı halde çalışan kadınları açgözlü, asi, kendini beğenmiş gibi sıfatlarla tanımlamıştır.

Şimdi bize bazen çalışanlar diyor yani, bizim bir tanıdık var, kocası şey çıktı, hayırsız çıktı eve bakmadı bilmem ne. E kadın ne yapacak boşayacak tabi. Kadının kocası eve bakmıyorsa ne yapacak kadın? İşte o zaman tabi vazifemiz yani, ona ya kendi şeyimizde, ya bir tanıdıkta bir iş ayarlıyoruz. Yemek olur, temizlik olur, aç bırakacak çoluk çocuğunu ortada bırakacak halimiz yok. Kimseye muhtaç olmayacak eli ekmek tutunca. Ama bazen de kadınlar şey oluyor yani. Kocası çalışıyor eve getiriyor kazandığını, ama kadın gene de tutturuyor ben de çalışacağım ben de para kazanacağım. Niye? Daha çok gezmek için daha çok harcamak için. Bu defa ne oluyor asilik yapıyor ben de kazandım diyor ben istediğim gibi harcarım diyor. Yuvalar yıkılıyor çocuklar perişan sersefil. Halbuki kadın kadınlığını bilecek erkek erkekliğini. Koca kazandığını saklamadan getirecek, kadın da evine çocuğuna kocasına bakacak gül gibi geçinecekler. (Catering firması sahibi, 48, erkek)

Cemile'ye catering firması sahibinin bu sözleri aktarıldığında nişanlısının da aynen bu şekilde düşündüğünü söylemiş, fakat kendisinin fabrikada hem çalışıp hem de çocuklarına iyi annelik eden bir sürü kadın tanıdığını söyleyerek bu fikirlere katılmadığını eklemiştir. Ancak genç kadın nişanlısının fikirlerine katılmamasına rağmen ne nişanı atmayı, ne de bu fikirlere karşı gelerek çalışmaya devam etmeyi düşünmektedir. Burada bir parantez açıp görüşmenin atmosferi ve katılımcının tavrı hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Diğer her konuda son derece neşeli ve konuşkan bir tavır içinde olan katılımcı, nişanlısından ve işi bırakacak olması ile ilgili konuşurken daha durgun, daha pasif bir ruh hali içine girmiştir. Sorulara kısa cevaplar vermiş, nişanlısının katılmadığı fikirlerini öfkelenmeden, fakat kabullenmiş bir tavır ile anlatmıştır. Nişanlısına büyük bir aşk ve sevgiyle bağlı olmadığı, birçok konuda farklı fikirlere sahip olduğu halde evlenmesi beklendiği için evlenecektir. Ailesi ve çevresi nişanlısının iyi bir kısmet olduğunu düşünmekte, genç kadın da korkudan ziyade ideal bir evlat olma dürtüsüyle ailesine itaat etmektedir. Zira daha önce ailesinin bir isteğine karşı çıkmış ve babasının arzusuna rağmen hafız olmak istememiştir. Genç kadın ailesinin isteğine bir kez daha itiraz edip ailesini müşkül durumda bırakmayı istememektedir.

Babam çok heves etti ben hafız olayım diye. Beni Adapazarı'nda bir Kuran kursuna verdiler. Ama orası bana ağır geldi, biliyor musun? Ne bileyim böyle

çarşaf değil de ama çarşaf gibi siyah feraceler. Nefsime ağır geldi herhalde ya, Allah affetsin. Giyemedim, duramadım. Geri geldim. Babam üzüldü tabii. Ama bir şey demedi yani. Tamam kızım dedi. Sen bilirsin dedi. Sağ olsun bir kere de demedi niye beni dinlemedin. Ben de işte ondan sonra yük bari olmayayım diye fabrikaya girdim...

...Annemler babamlar el aleme karşı şey olur ya mahcup olur. Bizim kız çalıştırmayacak diye nişanı attı diyemezler. Bir kere diyecek oldum anneme, ben çalışmak istiyorum ama diye. Kızdı çok. Almadın mı hevesini dedi. İki senedir çalıştın gezdin yeter işte kocan gezdirir artık dedi. İyi kazanıyor kazanmasa neyse dedi. (Cemile)

Cemile'nin çok sevdiği çalışan kadın kimliği ailesine göre de eş ve annelik rollerine engel olacaktır. Genç kadın bu sebeple çatışan bu kimlikler içinden iyi evlat olma kimliğini seçmiş, işi bırakmayı kabul etmiştir.

Nişanlı olan diğer iki katılımcıdan Sena da evlenince Cemile gibi işi bırakacağını, Songül ise çalışmaya devam edeceğini belirtmiştir. İş bırakma ve devam etme kararları genç kadınların iş tatmini ve çalışan kadın kimliğini benimsemesiyle doğrudan ilişkilidir. İş bırakacağını söyleyen Sena, fabrikayı ve yaptığı işi sevmemektedir. Erkeklerin sürekli güç gösterisi yaptığını, kadınların ise dedikoducu ve kavgacı olduğunu söyleyen Sena'nın, nişanlısı katılımcının ifadesine göre nişanlısının böyle bir ortamda çalışıp kendisini hırpalamasını istememektedir. Genç adam evini geçindirmeyi bir erkeklik meselesi olarak görmekte, müstakbel eşini üzüntüden ve fiziksel yorgunluktan korumayı vazife edinmiş olmasının katılımcı için belirgin bir gurur kaynağı olduğu söylemlerinden ve ifadesinden anlaşılmaktadır.

Nişanlı katılımcıların nişanlıları hakkında verdikleri bilgilere bakıldığında maddi durumu iyi olan, kadınların maaşına göre yüksek bir maaşa sahip olan erkeklerin eşlerinin ev kadını olmasını tercih ettiği görülmektedir. Bu tercih Sena'nın nişanlısında evini geçindirecek kadar erkek olmakla, Cemile'nin nişanlısında ise kadına yerini göstermekle ilişkilendirilmiştir. Her iki tercihte de evin reisi görevini üstlenen erkekler, müstakbel eşlerinin çalışan kadın kimliğinin eş ve anne kimliğine engel olacağını düşünmektedir.

Erkeğin maaşının kadınıninkine denk olduğu durumlarda ise nişanlılar kadınların çalışması hakkında daha esnek düşünmektedir. Fabrikada çalışırken tanıştığı bir işçiyle nişanlı olan 23 yaşındaki Songül, evlendikten sonra da çalışmaya devam edeceğini söylemiştir. Songül, tek maaşla geçinmenin zor olduğunu söylemiş, fakat çalışmasının tek sebebinin maddi olmadığını da belirtmiştir. İşini ve çalışan kadın kimliğini benimseyen genç kadın ev kadını olmayı kazandığı bir haktan vazgeçmek olarak görmektedir.

Ya tek maaşla zaten geçinilmez bu devirde. Ama yani bana şimdi deseler ki evlendikten sonra senin maaşı kocana verelim sen gelme işe, hayatta da kabul etmem. Ne edecekmişim ya? Ben alışmışım kendim para kazanmaya, evlenip de harçlık mı isteyeyim? Elimde olması gibi. Olmaz yani. Hem seviyorum ben zaten çalışmayı. Yorulmasını da seviyorum, parayı harcamasını da. Hem bir de evden hazırlanıp çıkmasını da seviyorum. Bazen gece çıkmak zor geliyor yalan değil. Ama gene de şunu mu giysem bunu mu diye düşünmek, bir hazırlanmak, sabah arkadaşlarla kahvaltıya gideriz diye plan yapmak. Anladın mı yani? İş bırakmak bunların hepsini bırakmak...

...(Nişanlısının çalışmasıyla ilgili fikri sorulduğunda) Ne diyecek canım, çalışacağım tabii. Buradaki erkeklere benzemez o. Öyle maço lukları da sevmez. Ben evlenince çalışacağım deyince şey dediydi hatta. Herhalde yani, ben eşek gibi çalışayım da sen evde yatacak mısın yok öyle yağma. Şakasına tabi. Çalışmayacağım desem illa çalış demez ama çalışmamı ister. Beraber çalışırken tanıştık zaten ya. (Songül, 23, nişanlı, Alifuatpaşa'da oturuyor).

21 yaşındaki bekar Zuhal de çalışan kadın kimliğini benimsemiştir ve bu kimliği eş veya anne olmak için bırakmayı düşünmemektedir. Henüz evlilik planı olmayan genç kadın, çalışmayı bırakmasını isteyecek biriyle evlenmeyeceğini, kendisini seven bir insanın ise zaten çalışmayı bırakmasını istemeyeceğini belirtmiştir. Zuhal, erkeklerin evlenince kadınların işi bırakmalarını istemesini yalancılık ve düzenbazlık olarak görmekte, erkeklerin evlenince kadınların kimliğini ve kişiliğini değiştirmesini istemelerinin haksızlık olduğunu düşünmektedir.

E sen o kızı beğenip alırken kız çalışıyordu? Sana çeyiz çimen masraf çıkarmasın diye bekârken çalışsın, evlenince sesini çıkarmasın diye çalışmasın. Böyle bir şey yalancılık değil mi şimdi abla? Düzenbazlık yani. Beğenmişsin sevmişsin çalışırken görüp. Bekârken akıllı olsun yırtık olsun iyi, evlenince olmasın. Başka biri olsun yani. E çalışmayan kızla evlen o zaman, anan bulsun sana öyle kız. Hiç mi yok köylerde kızlar, dolu. Ama sen hem sevdim aşık oldum, sonra hem de değiş sen başka biri ol... (Zuhal, 21, bekâr, Geyve’de oturuyor)

Evli katılımcılarda çalışan kadın kimliğini benimseyen katılımcıların çoğunlukta olduğu ve geçici olarak başlayanların bile zaman içinde kalıcı olmaya karar verdiği görülmüştür. Yukarıda bahsedilen Narin gibi geçici olarak çalışmaya başlayan kadınların bir kısmı çalışmaya alışmış, borçları bitince de kendileri için çalışmaya devam etmiştir. Ancak çalışmayı hala geçici bir süreç olarak gören ve bu sürecin sonunda evine kavuşmayı bekleyen iki katılımcı da vardır. 45 yaşındaki Zeynep, çalışma hayatına kırk yaşından sonra girdiği için kendini çalışma hayatına tam olarak ait hissedememektedir. Esasen katılımcı hayatı boyunca hem tarımda hem de ev içinde aktif olarak çalışarak üretime katılmıştır. Ancak burada harcadığı emeği çalışmak olarak görmemektedir. Katılımcının neyi çalışmak olarak gördüğü üzerinde durulmuş; çalışmayı emek harcamakla değil ücret almak ve çalışma zamanı ile tanımladığı görülmüştür. Tarımda kendi ailesi içinde çalışırken yaptığı işi ve ev işlerini bu sebeple çalışma olarak görmemektedir.

Ben bu yaşıma kadar çalışmak mı bilmişim? (Tarımda çalışıp çalışmadığı sorulduğunda cevaben) E o başka, o kendi toprağımızda çalışmak yani. Yani kendimiz yiyeceğiz, ürünü de parasını da. Kendi hesabımıza yani. (Tarımda çalışırken ücret alıp almadığı sorulduğunda) Kimden alacağız canım ücreti kendi toprağımız olunca? Yani hep beraber çalışılır, parası da hep bir yenir işte. Ama işte orada çalışırken zaten burası gibi şey olmaz yani, hani. Yani yorulunca soluklanırsın. Şey yaparsın bir dinlenirsin. Öyle yaptın böyle yaptın kimse tepende dikilip de. (Zeynep, 45, evli, Alifuatpaşa’da oturuyor)

Zeynep, kendisini çalışan kadın olarak tanımlamasa da çalışmaya karşı kötü bir bakışı yoktur. Fabrikada çalışan kadınları takdir etmekte, fakat kendisini çalışan

kadın olarak görememektedir. Çalışan kadın ve ev kadını arasında birini diğerinden üstün tutan bir görüşü yoktur. Sadece kendisine uymadığını düşünmektedir.

6.1.2 Çalışan Kadın Eş/Anne, İkilik mi Kesişim mi?

Çalışmayı geçici bir süreç olarak gören bir diğer katılımcı olan Mesude ise çalışma hayatına ve kadınların ev dışında çalışmasına dair son derece şiddetli olumsuz duygular beslemektedir. 36 yaşındaki iki çocuk annesi Mesude, ev almak için çektikleri kredi borcu için altı sene önce çalışmaya başlamış, ancak altı sene içinde duygularında olumlu yönde herhangi bir değişim olmamıştır. Bu kuvvetli olumsuz duyguların temelinde katılımcının yetiştirilme şekli, kök ailesinin inançları ve katılımcının çalışmasına yönelik tutumları etkilidir.

Katılımcının kök ailesi, bölgenin geneline göre İslam dininin kurallarına uygun yaşamayı daha fazla önemseyen bir ailedir. Bu kuralların yorumlanmasında ailenin kadınlarına verilen rol tamamen ev içindedir. Öyle ki ailenin kadınları aile içinde tarım işçisi olarak bile çalışmamaktadır. Kadınlar ev içi yeniden üretim işlerinden sorumlu tutulmakta, öte yandan ailenin erkekleri tarafından korunması gereken “kutsal bir emanet” olarak görülmektedir. Bu anlayış aynı zamanda ataerkil değerlerle de beslenmektedir. Babaya ait mülkler doğrudan erkek kardeşe ait kabul edilmekte, Mesude ve kız kardeşinin geçimi kocalarına ait bir mesele olarak görülmektedir. Tüm bu düşünce sisteminin sonucu olarak katılımcının erkek kardeşi evlendiğinde kök ailesi, oğullarına bir ev satın almış, aynı zamanda sahip oldukları tarım arazilerini de oğullarının işletmesine bırakmıştır. Mesude ve kız kardeşi ise bu desteklerden mahrum kalmıştır. Mesude’nin eşinin ailesinde ise kadınların aile içindeki görevleri daha farklıdır. Kadınların eşleriyle birlikte tarım işçisi olarak çalışması doğal karşılanmakta, kadınlar tarımsal üretimde aktif görev almaktadır. Aile içindeki kadınların tarımda veya fabrikalarda işçi olması normal karşılanmaktadır. Mesude’nin kök ailesinin görüşleriyle biçimlendirdiği kimliği anne, eş ve iyi bir Müslüman rolleriyle biçimlenmekte, ev dışında çalışmak bu kimliğe ters düşmektedir. Katılımcı kök ailesinin çalışmak zorunda kaldığı için kendisine üzüldüğünü ve karısını çalıştırdığı için eşini kınadığını belirtmiştir. Eşinin ailesi ise çizdiği acıklı tabloyu abartılı bularak katılımcının yaşadığı içsel sıkıntıları küçümsemektedir.

Katılımcı iyi bir eş olarak kocasına destek olmayı vazife olarak görmekte ve eşini çalışmasına sebep olmakla suçlamamaktadır. Öfkesi kendi ailesi gibi oğullarına ev almadıkları için kayın ailesine ve eşine evi geçindirmesine yetecek maaş vermeyen işverenlere yöneliktir.

Dört sene daha kredinin borcu var. Ondan sonra inşallah evimdeyim. Kurtuluyorum yani. Gün sayıyorum biliyor musun? Allah'ım diyorum bana güç ver de bitireyim diyorum. Eşimin hatırına, hadi evimiz bizim olacak, kendimizin olacak diye...

...Yoksa o ister mi yani karısı gelsin buralarda çalışsın böyle. Baktık hesapladık, neyi kısırsız nerden keseriz. Öyle oldu böyle oldu yok tutmadı yani hesap. Sana kıyamam dedi. Ama yani işte. Annesinde babasında vicdan olsa. Yok ki. Bir kişinin çalışmasıyla alınmıyor ev artık. Her şey olmuş pahalı...

...Olmuyor yani, insan evini, çocuğunu, kocasını ihmal ediyor. İnsan istemez mi çocuğu okuldan gelince evinde olsun, sıcak yemeğini yedirsin...

...Bir de akşam gelmesini sevmiyorum hiç. Akşam vakti kadın olup sokağa çıkmak. Hiç yakışıyor mu sen söyle? Peygamberimizin var hep hadisleri. Kadının evi, yani yeri. Ekmek peşinde kadın gecenin vakti, Allah'ım affetsin. Çocukları bırakıp babasıyla gelmek, insanı nasıl üzüyor. (Mesude, 36, Geyve'de oturuyor)

Mesude'nin söylemleri ve dini referansları diğer görüşmelerde dile getirildiğinde kadınların kimisi öfkelenmiş kimisi ise alaya almıştır Zira katılımcıların hepsi kendilerini dindar olarak tanımlayan kadınlardır. Kimliklerini oluşturmada Müslüman olmak da önemli bir bileşendir ve çalıştıkları için yeterince iyi bir Müslüman olmadıklarının iddia edilmesine kızmışlardır. Katılımcıların kimisi Müslümanlığın çalışmayı ve çalışkanlığı övdüğünü söyleyerek bu görüşe karşı çıkmıştır.

Peygamberimiz efendimiz ne demiş, kadınlar yan gelip yatsın mı demiş? Tövbe ya, olur mu öyle şey. Akşam evinden çıkıp çocukları için kocası için çalışan kadına peygamberimiz şefaet eder şefaet. (Gül)

Kimisi ise daha alaycı bir dil kullanarak Mesude'nin kendi tembelliğini dinle meşrulaştırmak istediğini söylemiştir.

Aman onu diyen tembeldir be, yerinden kalkmaya şey yapıyordur da ondan. (Gülüyor.) Gece vakti babasına bırakmış vah vah. Sanki sokakta çocuklar. Sanki kendi de halt yemeye gidiyor. Tövbe tövbe. Konuşturuyor insanı kötü kötü Tembelim demiyor da Müslümanım diyor, biz değiliz sanki. (Narin)

Kadının çalışmasının dine aykırı olduğu iddiasına en şiddetli tepkiyi ise 21 yaşındaki Zuhal vermiştir. Bu söylemlerin çalışmak isteyen diğer kadınlar için de tehdit yarattığını düşünen genç kadın, ne için olursa olsun böyle düşünen kadınların çalışmaması gerektiğini düşünmektedir. Hem para kazanıp hem de şikâyet etmesi, üstelik bu düşüncelerini dine dayandırması genç kadını çok öfkelenmiştir.

Bunlar böyle konuşuyor işte boş boş, sonra çalışmak isteyen kadınlara da engel oluyorlar abla. Akşam evden çıkıyormuşuz da neymiş, sanki nereye gidiyoruz işimizin başına gidiyoruz. Sonra millet karısı çalışmak isteyince bunların sözüne kanıp yollamak istemiyor. Bir de bak bizi koyduğu duruma bak. Biz akşam güle oynaya çıkıyoruz evden ya, kötü kadın oluyoruz. Ağlıyım mı sürekli senin gibi? Mız mız mı edeyim? Hayır bir de sanki evde kalanlar hep çok ahlaklı. Geç Allah aşkına abla, insan aklını bozdu mu yani niyetini, evde de yer haltı...

...O kadar günahsa almayiver ev, kirada otur. Peygamberin kirada oturma diye de mi hadisi var? Az ye, az giyin, ne bileyim çilekeş ol yiyorsa. Ekmek parası değil ki çalıştığı? Kendi rahatı için çalışıyor. İkiyüzlü abla bunlar. Hem ikiyüzlü hem tembel. (Zuhal, 21)

Tüm bu görüşmeler işçi kadınların kimliklerini farklı rolleri üst üste koyarak inşa ettiğini göstermektedir. İnançlı bir mümin, eş/anne, çalışan kadın, üreten birey, hayırlı evlat rolleri üst üste binerek kadınların kimliğini inşa etmektedir. Bu rollerin birbirine engel olmadığını düşünen kadınlar çalışma hayatında daha huzurluyken Mesude örneğinde olduğu gibi rollerin çatıştığını düşünen kadınlar için çalışma hayatı bir mutsuzluk kaynağı olmaktadır. Bu kimlikler, yalnız bireysel deneyimlerle oluşmamakta aynı zamanda ailede ve toplumsal olarak inşa edilmekte ve kimi zaman bu yerleşik inançlar değişirken kimi zamansa sarsılmadan kalmaktadır.

6.1.3 Çalışan Kadın İmajının Katılımcılardaki ve Toplumdaki Karşılığı

Çalışma alanıyla ilgili genel bilgilerin verildiği bölümde kadınların ücretli çalışma ya katılımının bölgede görece yeni olduğu ve fabrikaların ilk açıldığı yıllarda

kadınların işe girme talebinin daha az olduğundan bahsedilmiştir. Kadınların çalışan kadını nasıl algıladıkları ve toplumdaki çalışan kadın algısına nasıl tepkiler verdiği sorgulanmıştır.

Görüşmeler esnasında katılımcıların hayatı boyunca çalışmasına ve üretimin aktif bir parçası olmasına rağmen fabrikaya girene kadar kendilerini çalışan kadın olarak görmediği keşfedilmiştir. Fabrikada çalışmak kadınların bu bağlamda bakış açısını geliştirmiş ve tarımda harcanan emeğin karşılıksız yapısı hakkında bir bilinç gelişmesini sağlamıştır.

Yani şimdi çalışmak deyince, nasıl derim benim annem, yengem, ablam filan çalışmıyor. Eşek gibi çalışıyorlar af edersin. E biz de öyleydik işte, buraya girmeden önce. Kendimizin şeyiydi tamam ama sabahtan akşama çalış, kirazda zeytinde, eline de geçen beş kuruş yok. Yani sırf benim için değil yani. Hani benim adam kötüydü eline geçeni de vermezdi yerd. Ama herkes için öyle. Yani kadınlar için. Çalış çalış eline geçen beş kuruş yok. (Leyla, 41, boşanmış, Pamukova’da oturuyor.)

Çalışmak kadına haram diyorlar. Çalışmayan kadın mı var? Tarlada bağda da çalışılıyor ki. Bizim orada herkes bahçesine şeyine gidiyor. Ben de burada çalışıyorum, en azından sigortam yatıyor. Onlar akşama kadar çalışıyor, hiç. (Cemile, 22)

Katılımcıların gözünde çalışmak emeği karşısında ücretlendirildiği ve evin dışında olduğu sürece özgürleştiricidir; diğer türlü harcanan emeği ise “boşa çalışmak”, “bedavaya çalışmak”, “kendini boşa tüketmek” gibi ifadelerle tanımlamışlardır.

Katılımcıların gözünde üç tür çalışan kadın vardır. Birincisi kendileri, ikincisi kendilerinden daha iyi şartlarda çalışan beyaz yakalı kadınlar, üçüncüsü ise kendilerinden daha kötü şartlarda olduğunu düşündükleri tarım işçisi kadınlar. Katılımcıların tarım işçisi kadınların kendilerinden daha kötü şartlarda olduğunu düşünmelerinin en temel sebebi, tarımda çalışırken sigorta yatmamasıdır. Sigortanın yatması şu an ellerine geçen paradan bile kıymetlidir, zira sigorta yatması demek emekli olmak demektir. Bölgedeki kadınlar için emeklilik ulaşılabilecek en iyi statülerden biridir. Tarım ve hizmetler sektöründe kendi hesabına çalışan erkekler, primlerini ödeyerek emeklilik hakkı elde etmektedir.

Ancak tarım işçisi kadınlar, erkeklerle beraber senelerce çalışmalarına rağmen sigorta primleri ödenmediği için emekli olamamaktadır. Tarımda çalışmak hem bedenen daha yorucu, hem maddi olarak karşılıksız, hem de geleceğe yatırım yapmayan bir iş olduğu için katılımcılara göre çalışılabilecek en kötü ortamdır.

O günler daha zordu be yavrum. Çocuklar var bir yandan küçük, onları hep ben oralarda, (tarla, bağ) büyüttüm. Bir yandan evin işi. Ben fabrikaya girince oh dedim çocuk oyuncağı, ne kolay iş. İşte keşke baştan fabrikaya girseymişim. Şimdiye emekli olmuştum. (Seda, 60, Alifuatpaşa'da oturuyor)

Tarım işçisi olmanın daha zor ve karşılıksız olduğunun ayrımına işe girdikten sonra varan katılımcılar, fabrikaya girmeden önce çalışan kadın imajı ile kendilerinin de ön yargı sahibi olduğunu itiraf etmişlerdir.

Kızken çok dedim beni çalıştıracak adamla evlenmem diye. Sanki babamın evinde serilip yatardım sultan gibi. Bağlarda çalışmak çalışmak değil sanki. Aman cahillik işte. (Hale, 38, Pamukova'da oturuyor)

Görüşmelerde ailesinde çalışan kadın olan katılımcıların ise çalışan kadın imajını daha kolay kabul ettiği görülmektedir. Örneğin Neslihan, köken ailesinde evinin en küçük kızıdır ve ailesindeki kadınlar işçi olarak dönem dönem çalışmıştır. Evlenmeden önce babasının hastalandığında annesi ile beraber havai fişek fabrikasında birkaç sene çalışmış, evlenip çocuk sahibi olunca çalışmayı bırakmıştır. Üç çocuk sahibi olan katılımcı, kocasının ve kendisinin ailesinde kadınların çalışmasının normal karşılandığını söylemiştir. Evlenince işi bırakması kocasının baskısı yüzünden değil, çocukların bakıma ihtiyaç duyması sebebiyle olmuştur. Çocuklar büyüyüp kendi bakımlarını yapabilecek yaşa gelince tekrar çalışmaya dönmüştür. İki yetişkin kızı olan Neslihan'ın ailesindeki kadınlar iki nesildir bölgedeki fabrikalarda çalışmaktadır ve katılımcının aklına da çalışmak denildiğinde ilk olarak fabrikalar gelmektedir. Nitekim kızlarından biri çalıştığı fabrikanın başka bir ilçedeki şubesinde çalışmaktadır. Diğer kızı ise yakın bir zamanda boşanmış ve ailesinin yanına geri dönmüştür. Neslihan kendisi çalışırken evinin işini görmesine rağmen kızının bir an önce işe girmesini arzulamaktadır.

Fabrikada olsun, bir yerde olsun, çalışsın istiyorum yani. Bana faydası olduğundan değil çalışmasının, bak bana çalışmasa daha iyi. Benim ihtiyacım mı var onun getireceği paraya? Şimdi evde, evin işini görüyor, yemeği yapıyor.

Ben yemek hazır, temiz eve gidiyorum. Bana iyi. Ama genç kadın, heves eder almaya, giymeye, yemeye. Benim verdiğim harçlıkla olmaz ki. Hem evde otur otur, genç kadın. Sıkılır bunalır hem. Eli ayağı tutarken insanın evde oturması iyi değil hem. Rabbin sana sağlık sıhhat vermiş, boşuna mı vermiş. (Neslihan, 44, Geyve’de oturuyor)

Neslihan kızının çalışmasını hem maddi hem de manevi sebepler için istemektedir. Kızının kendisine yük olmasa da para harcarken özgür olmadığını bildiği için üzülmekte, hem de sıkıntılı bir evlilikten yakın zamanda kurtulmuş olan kızının çalışıp zihnini meşgul tutmasını ve böylece üzücü hatıralardan uzak kalmasını istemektedir.

Ailesi ve yakın çevresindeki ilk çalışan kadın olan katılımcılar ise çalışmaya ilk başladıklarında açıktan ya da gizliden kınandıklarını söylemiştir. Bu kınamaya karşı en temel stratejileri çevreden gelen tepkilere kulak tıkamak olmuştur. Çalışan kadın sayısı arttıkça tepkiler de azalmış, fabrikada çalışan kadınları kınayan ailelerde bile kadınlar birer ikişer işe girmeye başlamıştır.

Ay aman ne dedikodu yaptı bunlar benim arkamdan. Evin borcu bitmiş daha niye çalışıyormuşum. Aç değilmişiz ya, açıkta değilmişiz ya. Kayınpederin de evine gelip yerleşmişim ne güzel. Ne edecektik o kadar parayı. Dedim paraları dizip dizip yastıkları dolduruyorum. Acık daha dolsun da öyle bırakacağım işi. Yani kavga etmeye kalksam başa çıkamam. Sesimi çıkarmasam azıtacaklar dalgaya vurdum ben de ne edeyim. Aman alışık değiller işte, cahiller ne yapsınlar. Bir de o zaman bir tek bendim, bak şimdi her kişinin evinde var çalışan. Kızları çalışıyor gelinleri çalışıyor. Kimininki markette, kimininki tavukta, kimininki işte Geyve’de tekstilde. Alistılar sorma, mahallemiz modern oldu. (Ayşe, 37 yaşında evli, Alifuatpaşa’da oturuyor)

Tarımda kıyaslayınca kendi şartlarının daha iyi, işlerinin ise daha az yorucu olduğunu katılımcıların çoğu dile getirmiş, taşeron çalışanlar dahi şikayetlerinin fiziksel yorgunluktan değil haklarını alamamaktan kaynaklandığını söylemiştir. Çok az dile getirdikleri şikâyetlerinin sonuna ise mutlaka yine de şükrettiklerini, bu şikâyetlerin çalışmaktan vazgeçmelerine sebep olacak kadar çok olmadığını ısrarla belirtmişlerdir. Bekar kadınların arasındaki en açık ve doğrudan konuşan katılımcı

olan Songül, kadınların şikâyetten kaçınmalarının şartların iyiliğinden değil kadınların stratejik düşüncelerinden kaynaklandığını düşünmektedir.

Abla herhalde şikâyet edemez. Sen yabancısın aslında senin yanında daha rahat konuşurlar ama alışmışlar bir kere. Kadınlar eve gidip de ay oram ağrıdı buram ağrıdı dese kocaları hemen laf çakar çok şikâyet ediyorsan çalışma diye. Kadınlar şey yapmış artık, bıkmış yani. Kimseden o kadar kötüyse çalışma diye laf duymak istemiyor yani. Yoksa yorucu olmaz olur mu? Yoruluyoruz tabi. Ama tarlada yorulup yorulup eline beş kuruş geçmeyeceğine, burada yoruluyorsun ama ay sonunda tıkr tıkr paran geçiyor eline. Tarladakiler şikâyet edemiyor ya. (Songül, 23)

Songül çalışma şartlarından şikâyet etmemenin çalışma hayatında kalabilmek için önemli bir strateji olduğunu dile getirmiştir. Çalışma hayatını seven çalışan kadın kimliğini benimseyen kadınlar işlerinin hoş olmayan taraflarını saklama eğilimindedir. Öte yandan eğitim ve iş deneyimi olarak kendi kapasitelerini değerlendirdiklerinde fabrikada sunulan işi yine de iyi bulmaktadırlar. Zira eğitim düzeyi düşük olan kadınlar için bölgedeki çalışma olanakları tarım, tekstil ve gıda firmaları ile kısıtlıdır ve kendilerinin çalıştığı gıda firmaları diğer iki sektörden de daha iyi çalışma şartları ve ücret sunmaktadır.

Katılımcıların tanımladığı üçüncü tip çalışan kadın ise beyaz yakalı çalışan kadınlardır. Fabrikada karşılaştıkları teknikerler, laborantlar, idareciler kadınlar için en iyi şartlara sahip olan kadınlardır. Okul çağında kız çocuğu olan katılımcıların hepsi kendi çocukları için bu tip çalışan kadın kimliğini hayal etmektedir. Bu katılımcılar kendi durumlarından şikâyet etmeseler de çocuklarının kendilerinden daha iyi şartlarda çalışmasını ve yaşamasını arzulamaktadır. Fabrikada işçi olmanın kadınlara uygun olmadığı ve kadınların fiziksel gücünün bu işe yetmediği söylendiğinde hepsi karşı çıkmakta, işlerini övmekte ve o kadar da yorucu olmadığını belirtmektedir. Kadınlar zorlu şartlarına rağmen işlerine, daha doğrusu çalışmaya sahip çıkmaktadır. Ancak kadınların çoğu fabrika işçiliğini kendi şartlarında elde edebildikleri en iyi iş olarak görmelerine rağmen söz konusu kız çocukları olduğunda daha fazlasını hayal etmektedir. Kadınlar kızlarını fabrikadaki laborant, teknisyen, veteriner gibi “daha iyi” işlere özendirmeye ve bu işleri elde etmek için eğitimlerini devam ettirmeye yönlendirmektedirler.

E görüyor işte annesi ne kadar çok çalışıyor. Akşamı sabahı birbirinde. Geliyor yorgun argın hiçbir şey yapamadan yatıyor. Kızım diyorum, bak diyorum. Laborantlara, teknisyenlere bak diyorum. Onlar gibi olmak var, benim gibi olmak var. Şikayetim olduğundan değil bak. Benim annem, köyde bizi okutacak şeyi yoktu. Bizim bu kadar oldu işte. E biz sana destek oluyoruz, daha rahat olsun iyi yaşasın istiyoruz yani. Bizim şartımız biraz daha iyi. O da bizden daha iyi olsun değil mi ama? (Ayşe)

Ailesindeki diğer kadınlar tarım işçisi olarak çalışan Leyla da tıpkı Ayşe gibi kendi kızları için kendinden daha iyi şartlar hayal etmektedir. Altı sene önce şiddet gördüğü kocasından boşanınca işe giren katılımcı, taşeronu bağı olarak ve diğer katılımcılardan daha zorlu şartlarda çalışmaktadır. Buna rağmen çalışmanın kendisine ve çocuklarına çok olumlu etkileri olduğunu düşünmektedir. İlkokul terk olan katılımcı, evlenmeden önce babasının, evliyken ise kocasının ailesine ait olan tarım topraklarında ücretsiz aile işçisi olarak çalışmıştır. Leyla tarım işçiliğini küçümsemediğini belirtmiştir; ancak tarım işçiliği bedensel olarak zor ve güvencesiz olmasının yanı sıra insanın gelişimine ket vuran ilerlemesini mümkün kılmayan bir yapısı vardır. Fabrikada çalışmak bu bağlamda katılımcının kızları için kurduğu hayalleri genişletmiştir.

Ya şimdi tarlada şeyde çalışırken hep aynı şeyler hep aynı kimseler, bir adım öten düşünemezsin biliyor musun? Hayal edemezsin yani. Çocuğun için, kendin için. Yani hep bir beraber yaşadığın insanlar onların da şeysi belli, yani yaşantısı. Yani kötülüğünden değil ama. Öyle görmüşler, öyle gitmişler. Annem kendi gördüğü gibi bizi yetiştirmiş, ablam kendi kızını yetiştirir öyle işte. E aynı çevre aynı insanlar. Herkes aynı ediyor. Burada olunca öyle değil ama. Bir sürü insan görüyorsun başka başka. Farklı kişiler, farklı kadınlar. Şimdi kendim üretimde çalışıyorum ama görüyorum bak bir sürü genç kızları. Okumuşlar, geliyorlar, şıkır şıkır giyinmiş. Güzel güzel giyiniyorlar beyaz önlüklerini, tertemiz çalışıyorlar. Akşam olunca gülüşe söyleşe gidiyorlar. E istemez mi insan kendi kızı da olsun? Yani işte gördük de düşündük, kızımı ben okutmaya, şeye, yüksekokula buraya girince heves ettim. E hiç görmesem ne bilecektim o da olacaktı benim gibi, teyzesi gibi hep evde tarlada bahçede. Eline beş kuruş geçmeden. Şimdi işte inşallah ablası, işte o da böyle teknisyen çıkacak, böyle

güzel yerde çalışacak. E işte ben onu daha iyi yere, o kendi çocuklarını daha iyi yere. Anlatabiliyor muyum yani? Böyle işte adım adım olacak. Hep aynı yerde takılıp kalsak nereden olacak, bileceğiz işte. (Leyla)

Leyla'nın söyleminden verilen örnekte de görüleceği üzere katılımcılar üçüncü tür olarak gruplanan beyaz yakalı kadınları bakımlı, mutlu, iyi para kazanan, güçlü kadınlar olarak tanımlamaktadır. Bu gruba girmenin ön şartı olan eğitime kendileri sahip değildir ancak kızlarının sahip olması için gerekli alt yapıyı oluşturmaya çalışmaktadırlar. Geyve merkezde oturan Meral de öğretmen olan kızının mesleğini kızının “kanatları” olarak tanımlamış beyaz yakalı bir iş sahibi olmasını sağlamanın bir annenin kızına verebileceği en iyi hediye olduğunu düşünmektedir.

Benim kızıma verdiğim en büyük hediye onu okutmaktır. İnan bak hayatta en büyük başarıım bu. Ben onu meslek sahibi yaparken iki kanat taktım gibi düşündüm hep. Uzağa mı uçacak, uçsun. Nereye canı isterse. Bencillik etmek istemedim. Çocuktan daha çeyizini hazırlayıp dizimin dibinde kalsın istemeyi bilmez miydim? E benim annem öyle yaptı işte bize. Biri burada kızlarının öteki az ötede. Kendince iyisini etmiş diyeceğim yok. Ama ben kızıma az ötesini istedim. Uzakta (Manisa) çalışıyor. Özlemez miyim, çok özlüyorum tabi. Ama artık telefonlar var internet var. Gurbet değil eskisi gibi. Benim kızım benden iyi çalışıyor, benden iyi geziyor. Bunu bilmek bana yetiyor. (Meral, 43, boşanmış, Geyve’de oturuyor)

Kadınların kızları için kurdukları hayallerin kendi durumlarını aşması, Kabeer’in (1997) bahsettiği güçlenmenin bir sonraki nesillere aktarılması gerekliliğini karşılamaktadır.

6.2 Kamusal Görünürlük

Çalışmanın bu bölümünde ücretli çalışmaya katılmanın kadınların kamusal görünürlüğüne etkisi tartışılmıştır. Bulgulara geçmeden önce çalışma kapsamında kamusal görünürlüğün nasıl ele alındığını kısaca bir kez daha hatırlatmak faydalı olacaktır. Çalışmada kamusal görünürlükle daha politik bir söyleme işaret eden ve özel alanla kurduğu ikilik ve kesişimsellik kavramsallaşan kamusal alan kavramı değil; daha gündelik ve sıradan kullanımlara işaret eden ve ölçeği gündelik yaşama çekmeyi hedefleyen kamusal mekan kavramı kullanılmıştır. Bu bağlamda evin dışı

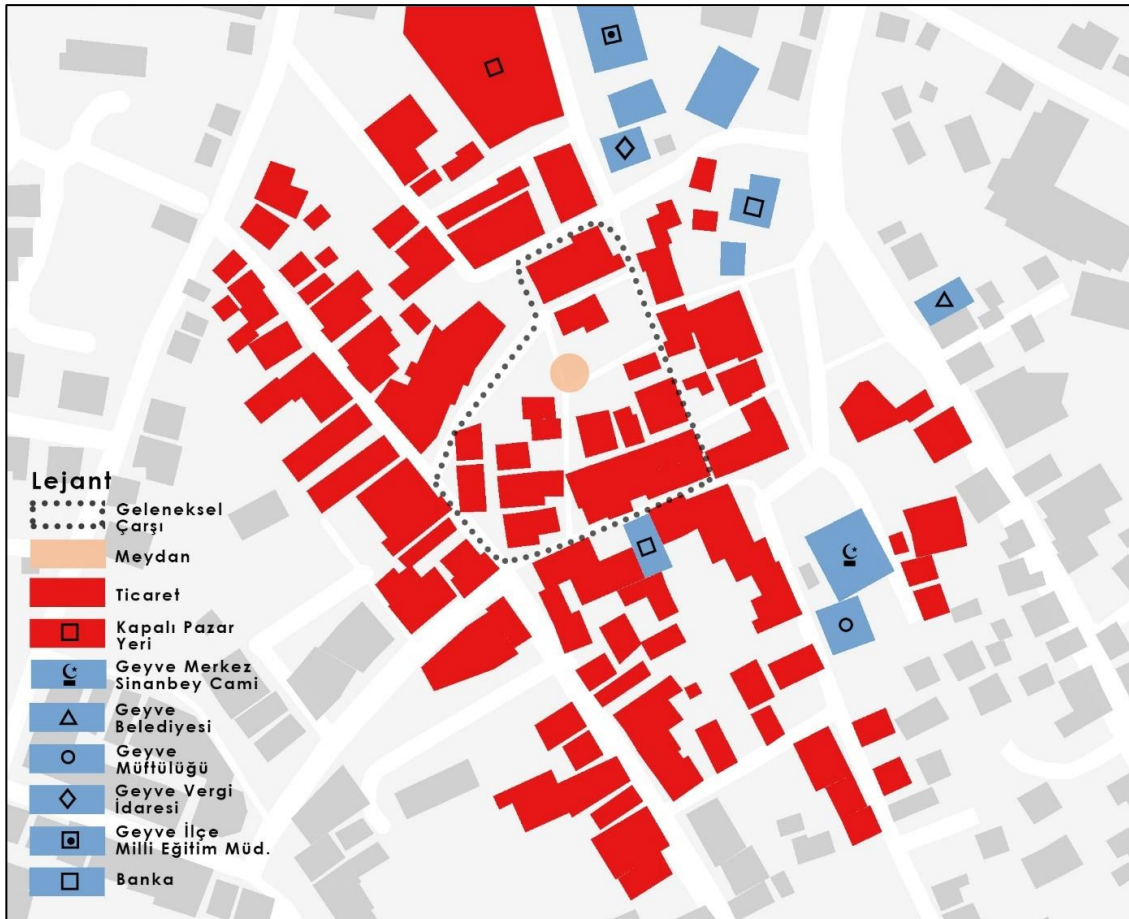
olan her yer kamusal mekan olarak kabul edilmiştir: sokaklar, duraklar, pazar yerleri, çarşı, iş yerleri, parklar, kafe ve restoranlar vs. Kamusal mekanın kamusal alana oranla politik söylemi zayıf olsa da bireyleri görünür kılan ve toplumun aktif bir parçası olmalarını sağlayan bir yapısı vardır ve çalışmada da kamusal mekanın bu değeri öne plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda kamusal mekanlarda var olmak kadınların güçlenmesinin önemli bir parçasıdır. Zira geleneksel ve tarihsel olarak kamusal alandan/mekandan uzak tutulan kadınlar, hem mekânın hem de toplumun biçimlenmesinde söz sahibi olamamıştır. Ev dışında ücretli olarak çalışmak kadınlar için alışkın olunan hareketliliğin dışında yeni bir hareketlilik yaratmakta ve bu hareketlilik zamanla ev iş arasındaki mesafeden öteye uzanmaktadır. Bu bölümde kadınların hareketliliğinde ve kamusal görünürlüğünde ücretli çalışmanın nasıl etkiler yarattığı ve kadınların kamusal mekan kullanımlarını ne şekilde değiştirdiği sorgulanmıştır.

6.2.1 Kamusal Mekanların Cinsiyeti

Geyve Pamukova bölgesi kırsal ve kentsel özellikleri bir arada bulunduran, gündelik yaşamın ataerkil ilişkiler ve İslami değerlerle biçimlendiği bir bölgedir. Bu ilişkiler kamusal mekanların kullanılma biçimine de yoğun olarak yansımıştır. Meydanlar, kahveler, cami bahçeleri, dükkân önleri gibi kamusal mekanlar, dış dünyaya ait olan erkeklere aittir. İffetini koruması gereken ve ev içindeki yeniden üretim işlerinden sorumlu olan kadınlar ve dış dünyadan korunması gereken çocuklar ise özel alana aittir. Bu kabulle bölgedeki erkekler dış dünyanın aktif bir parçası olarak sokakların, dükkân önlerinin, kahvehanelerin ve meydanların aktif kullanıcılarıdır. Üstelik dış dünyanın parçası olmak yalnızca ev dışında çalışan erkekleri değil emekli, işsiz, çiftçi, esnaf tüm erkekleri kapsamaktadır. Erkekler çalışıp çalışmamalarından bağımsız olarak kamusal mekanlarda sosyalleşmekte ve Sennett'in (2013) ifadesiyle bireyselliklerini inşa etmekte, hem de kadınların davranışlarını denetleme olanağı bulmaktadır.

Kentin en merkezi yerlerinde yer alan kamusal alanlar tartışmasız olarak erkeklerin kullanımına aittir. Bölgenin en eski merkezi olan Geyve ilçe merkezinde yer alan Sinanbey Camisi kamusal mekanların bu cinsiyetçi yapısını ortaya koyması açısından önemli bir örnektir. Harita 6.1'de de görüleceği üzere Sinanbey Camisi geleneksel Türk kasabası mimarisine uygun olarak tarihi merkezin ortasında yer

almaktadır. Geleneksel ticaret alanı Sinanbey Camisi etrafında biçimlenmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilen kasaba meydanı ve meydanı çevreleyen kamu binaları da yine Sinanbey Camisi yakınında yer almaktadır.

Harita 6.1 Sinanbey Camisinin Konumu

Sinanpaşa Camisi'nin kendisini çevreleyen üç sokağa da cephesi vardır ve bu konumu sayesinde hem meydana hem de çarşıya giden yollara hakimdir. Yaya yoğunluğunun yüksek olduğu bu yollardan gelip geçenleri izlemek için ideal olan cami bahçesi tartışmasız bir şekilde günün her saatinde erkekler tarafından kullanılmaktadır. Elbette ki bu keskin cinsiyet ayrımında dini öğelerin de etkisi büyüktür. İslam dininin erkekleri namaz ibadetini cemaatle birlikte yapmaya teşvik eden kuralları camiye yüz yıllardır doğal olarak bir erkek mekânı yapmaktadır. Namaz saatini beklerken ya da namaz çıkışında erkekler cami bahçesinde bir araya gelmekte, hatta emekli olanlar kimi zaman iki namaz arasını bahçede sosyalleşerek

geçirmektedir. Yüzeysel olarak bakıldığında erkeklerin bu mekanı kullanması pratik sebeplere dayanıyor gibi gözükse de buradaki sosyalleşme aynı zamanda kadınlar üzerinde bir denetim sağlamak için kullanılmaktadır. Zira yüz yüze ilişkilerin yoğun olduğu bu bölgede hangi kadının, hangi saatte, kiminle beraber buradan geçtiği takip edilmekte; kadınların ailesindeki erkekler bizzat camide bulunmasalar bile kadınlar ile ilgili haber alabilmektedir. Bu bağlamda erkekler, yalnızca kamusal alanda varlıklarını göstererek kadınlar üstünde bir denetim mekanizması kurmaktadır.

Şekil 6.1 Sinanpaşa Camisi'nden görünüş
Kaynak: Google Maps, 2014

Mahalle ve çarşı içindeki kahvehaneler de benzer şekilde erkek mekânlarıdır. Bahçesi olmayan küçük kahvehaneler bile havanın iyi olduğu mevsimlerde sokağa sandalye atmakta ve erkeklerin bu şekilde sokağı seyretmesi normal karşılanmaktadır. Çarşı içindeki küçük meydanlar ve dükkân önleri de benzer şekilde erkekler tarafından kullanılmaktadır. Müşteri yoğunluğu olmadığı zamanlarda erkek esnaf bu alanlarda oturup sohbet etmekte, onların bu kamusal varlığı kadınlar üstünde bir denetim mekanizması olarak işlemektedir. Üstelik bu denetim mekanizması yalnız kullanıcılar için değil aynı zamanda kadın esnaf için de geçerlidir. Az sayıdaki kadın esnaf müşteri olmadığı zamanlarda bile dükkânlarının içinde kalmaya devam etmekte, erkekler gibi dükkân önlerinde sosyalleşmekten kaçınmaktadır. Alifuatpaşa ve Pamukova merkezlerinin kentleşme tarihi Geyve'ye oranla daha yenidir ve Geyve'deki belirgin Türk kasabası izleri görülmemektedir.

Ancak kamusal mekanlardaki cinsiyetçilik bu yerleşimlerde de belirgin olarak kendini göstermektedir. Cami bahçeleri, dükkan önleri, kahvehaneler erkeklerin kamusal varlıklarını göstererek kadınlar üstünde denetim kurduğu yerlerdir.

Geleneksel olarak kadınların en çok kullandıkları kamusal mekanlar ise evlerinin önündeki sokaklardır. Evin hemen dışında olan ve adeta özel alanın bir uzantısı gibi kullanılan sokakta, kadınlar ev içindeki işlerini aksatmadan komşularıyla sosyalleşebilmektedir. Görüşmelerde, kadınlara bu cinsiyetçi kamusal mekânlarla ilgili doğrudan soru sorulmamıştır. Sorular kadınların kendi kamusal mekan kullanımlarına, günlük ilçe içi hareketlerine yöneliktir. Ancak konuşmanın içinde bu mekânların kadınlarda yarattığı rahatsızlık sıklıkla dile getirilmiştir. Örneğin gündelik alışverişini nereden yaptığı sorusuna cevap verirken bir katılımcı, çarşı içindeki erkek esnafa ve cami önündeki erkek “seyircilere” kızdığı için perşembe günü kurulan pazara gitmeyi bıraktığını, pazar alışverişini annesinin yaptığını şu sözlerle ifade etmiştir.

Bana pazara gitmekten nefret geldi, valla kendim gitmiyorum artık, annemi yolluyorum. Niye biliyor musun? O çarşıdaki öküzler yüzünden. Af edersin ama öküz yani. Sabahtan akşama kadar dükkânın önündeki taburede, hele perşembe günleri, kadınlar pazara gidiyor ya. Milletin karısını kızını seyretmeye doymadı bunlar. Genci de aynı, yaşlısı da. Valla bak sırf bu sebepten ne ben gidiyorum, ne (kız) kardeşim. Hadi onun kocası var yapıyor alışverişini. Ben? Ben ne yapacağım? Ben de anneme yaptırıyorum valla işte, ne yapayım Veriyorum parayı, ikimizin ihtiyacını da görüver diyorum. (Meral)

Meral’in annesi 60lı yaşlarının başında bir kadın olarak bu ataerkil toplum yapısında görece daha itibarlı bir konum elde etmiştir. Kadınların yaşına gösterilen hürmet sayesinde erkeklerin tacizlerinden ve/ya kınamasından korunmaktadır.

Esmâ ise çalışan kadın olarak bir önceki nesille aralarındaki farklılıkları anlatırken kahvehanelerin cinsiyetçi yapısından bahsetmiştir. Alifuatpaşa’da yaşayan katılımcıye göre cami bahçesinde, kahvede, dükkân önünde oturan erkekler bu hareketlerini namus bekçisi rolüyle meşrulaştırmaktadır. Ancak katılımcıye göre bu erkeklerin ne kadınların namusunu korumak ne de dini vecibeleri yerine getirmek gibi bir niyeti vardır. Bu hareketlerin tek sebebi sürekli göz önünde bulunarak kadınları tedirgin etmenin erkeklerin hoşuna gitmesidir. Özellikle işi gücü olmayan,

ya da yaşlandığı için birçok alanda gücünü kaybeden erkeklerin tek zevki kadınları rahatsız etmek ve böylece kendini bir parça güçlü hissetmektir.

Önceden kadınların üstündeki baskı daha fazlaydı tabi. Annemler kayınvalidemler filan çarşıya gidince mesela kahvelerin önünden geçmezdi. Bize de tembih ederlerdi kızken hep, oradan geçme şuradan dolan. Bir çarşıya gidecek olsak, elli kere düşünürdük nereden geçelim de adamların önünden geçmeyelim diye. Şu istasyonun orada vardı ya önceden, biliyor musun, tam yola bakan. Hah oradan mesela. Geçmeye korkardık. Annemler sımsıkı tembihlerdi. Gündüz vakti ha, akşam filan değil. Yani laf çıkar diye filan da değil, enikonu sanki üstümüze atlayacaklarmış gibi korkardık. Öyle pis bakardı çünkü herifler. Öyle aç gibi gözlerini dike dike. Kınadıklarından filan değil yani, ayıptan günahattan değil. Ne günah olacak zaten Allah'ın sokağından geçmek? Hem zaten günahattan korkan adam, seni öyle, namahrem diye gören yani, öyle mi bakar? Laf laf... Geçsin bunları. Bal gibi korkutmak hoşlarına gittiğinden bakıyorlar. E başka işi gücü yok, bir iş tutup da kendini saydıramamış, ya da ihtiyarlamış artık evdeki kadına dayakla eziyet edecek gücü kalmamış. Ne yapacak, burada ne geçen kadını rahatsız edecek de kendini büyük büyük görecektir. Çünkü bak ben sana bir şey diyeyim mi? Gerçekten Müslüman adam zaten ar edinir, bakmaz öyle insana. Çıplak geçsen gene bakmaz, kafasını çevirir öte yana. Bunları öyle değil.
(Esmâ, 33, evli, Alifuatpaşa'da oturuyor)

Esmâ şimdiki halini hem gençliğiyle hem de kendinden önceki nesille karşılaştırmakta ve güçlü, akıllı bir kadın olarak artık erkeklerin kendisini korkutamadığını belirtmiştir. Kamusal mekanların erkeklere ait olduğuna dair süregelen düşünceyi sorgulamakta ve karşı çıkmaktadır. Ancak bu karşı çıkışta kendini haklı göstermek için kendisinin bir takım kurallara gösterdiği saygı ve özeni de dile getirmektedir.

...Ama şimdi ben değiştim işte. Baksa da umurumda değil. Ben de ona bakarım dik dik. Nerede kaldı öyle onlardan kuş gibi korkup çekinecek Esmâ? Onların fesat yüreğinin günahını bana yazmaz Rabbim. Ben kendimden eminim. Giyinmişim, örtünmüşüm, edebimle yürüyorum. Kadın görmekten ar edinen otursun evinde, kimse sokakların çarşıların sultanı değil, efesi değil.

Esmâ'nın kıyafetinin kapalı, davranışlarının edepli olmasına yaptığı vurgu, kadınların kamusal mekanlarda var olmak için ataerkil sistemle bir şekilde uzlaşmaya çalıştığını ve bir takım kuralları kabul ettiğini gösterir niteliktedir. Halbuki erkeklerin bu kamusal mekanları kullanırken böyle bir zorunluluğu yoktur. Bu konu direniş mekanizmaları başlığı altında daha derinlikli olarak tartışılacaktır.

Geyve merkezde yaşayan Feriha da, iş dışı zamanlarda yaptığı aktivitelerden bahsederken kamusal mekanların cinsiyetçi yapısından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Para harcanan yerlerde bulunmak herhangi bir kural dayatması olmadan erkeklere bir hak olarak verilmiştir. Ancak kadınlar paralarını kendileri kazanmasına rağmen dışarıda yiyip içmeleri eleştirilmektedir ve genç kadın bu çifte standarttan şikayetçidir. Feriha'ya göre, çalışıp para kazanan bir kadın, ev dışında yiyip içmeyi birçok erkekten çok daha fazla hak etmektedir. Toplumun kimseye rahatsızlık vermeyen ve yük olmayan çalışan kadınlarla uğraşmak yerine erkeklerin hareketleri hakkında konuşması gerekmektedir. Ancak özellikle kadınlar, erkeklere güçlerini yetiremediği için çalışan ve parasını özgürce harcayan kadınları diline dolamıştır.

Bir paket kahve parasına bir tane kahve içiyormuşuz da, çayı dışarda içmek neymiş de. Abla buradaki herifler senelerdir gider kahveye, üstelik işsiz güçsüzü de gider, veresiye içer, millet ısmarlasın diye bakar. Bir de af edersin öküz gibi de diker gözlerini insana, oradan geçen kadına kıza rahat vermez. Ha bir de bu iyisi yani. Bunu kahvede değil pavyonda yapanı da var. Evde karısı çoluğu çocuğu beklerken ürünü satıp af edersin pavyonda herifleri yediren içiren var. Ben kendim çalışıyorum kendim harcıyorum kime ne Allah aşkına? Bir de hepimiz çalışıyoruz giden arkadaşlar, kimse kimseye yük olmuyor ki...

...Millet bizim kafede içtiğimiz kahveyi çayı konuşacağına heriflere baksın. Kadının kendi kocası işsiz güçsüz, buldu mu çalışır, üç kuruş kazandı mı yer, kahvelerde ayı gibi oturur, onun bunun ağzına bakar çay ısmarlasın diye. Ama derdi zoru benle, öteki kızla. Kıskaç çünkü. Neymiş bir paket kahve parasına. İşine bak ya. Kocana bak sen, onun yularını çek. Bana mı gücün yetiyor anca? (Feriha, 21, bekar, Geyve'de oturuyor)

Katılımcıların hepsi bir şekilde kamusal mekanların cinsiyetçi yapısının farkındadır. Ancak çalışan kadın kimliğini benimseyen katılımcılar kamusal mekanlarda daha

fazla yer olmayı talep ederken, bu kimliği benimsemeyen kadınların böyle bir talebi yoktur. Özellikle kimliğini oluştururken Müslümanlığı en ön plana koyan iki katılımcıdan biri olan Selma, bu yapıyı kabullenmiş ve işe gitmek dışında evden çıkmadığını belirtmiştir. Evin alışverişi gibi ev dışındaki tüm işleri kocasına devrettiğini belirtmiş; mümkün olduğunca ev dışında kocasından ayrı hiç zaman geçirmedğini söylemiştir.

Mesude ise ev dışındaki işlere daha fazla dâhildir. Erkeklerin tavırlarından çok rahatsız olmakta ve bunun haksızlık olduğunu kabul etmektedir. Diğer kadınlar gibi daha fazla hak talep etmemekte ancak kurallara riayet ettiği için erkekler tarafından sınırlı olan hareketliliğinde rahatsız edilmesini haksızlık olarak görmektedir. Fakat bu haksızlığı gidermek için herhangi bir şey de yapmamakta, erkeklerin tacizine karşı Esma gibi umursamaz davranmak yerine tacize uğrayacağı tüm şartları ortadan kaldırmaya odaklanmaktadır. Öyle ki bu odaklanma katılımcının tüm gündelik hareketlerinin temel belirleyicisi haline gelmiştir. Örneğin gündelik alışverişini nereden yaptığı sorusuna cevap verirken evine en yakın marketin karşısında kahvehane olduğunu ve sırf bu sebepten daha uzaktaki bir markete gitmeyi tercih ettiğini söylemiştir.

Evin şu caddeye çıkan köşesinde var aslında bir market, ama ona gitmem, oğlanı yollarım bazen anca. Kahve var karşısında çünkü. Sabahtan akşama adamlar oturuyor sokakta. Aman boyları devrilsin. İşleri güçleri yok akşama kadar millete bakıyorlar pis pis. Bir de marketin karşısında. İnan sayısını ezbere bilirler o gün kaç tane kadın girdi çıktı o markete. Ondan işte, hayatta gitmem o markete kahvenin önünden geçip. Valla bir saat fazladan yürürüm gene geçmem, onlara o keyfi vermem. Ahlaksız şeyler. (Mesude)

Katılımcılar meydanlar, çarşılar gibi sık sık kullanmak zorunda oldukları mekânlardaki erkek egemenliğinden ne kadar rahatsız olsalar da bu durumu değiştirilemez bir olgu olarak kabul etmişlerdir. Örneğin Alifuatpaşa veya Pamukova'da oturanlar da dahil olmak üzere hemen her katılımcı, erkeklerin Geyve merkezindeki Sinanbey Camisi'nin bahçesinde kurduğu tahakkümün farkındadır ancak bunun önüne geçmek için bir şey yapılabileceğini düşünmemektedir. Zira görüşmelerde kadınlara bu bahçeye neden girmedikleri sorulduğunda hepsi bir takım sebepler saymıştır. Kadınların kimisi yasağa ihtiyaç olmadığını toplumsal

kuralların kendilerini engellediğini söylemiş, kimisi bahçeye geçip oturan bir kadına yönelecek bakışların kadınları kaçırmaya yeteceğini söylemiş, kimisi ise bu mekânları zaten beğenmediğini ve gitmek istemediğini söylemiştir. Çalışan ve para kazanan kadınlar olarak kamusal mekanlarda daha fazla var olmayı talep etmektedirler ancak net olarak erkek mekânı olan yerleri değiştirmek gibi bir amaçları yoktur. Bunun yerine daha yeni, daha çok beğendikleri yerlerde kendilerine alan açmayı, bu alanlar için mücadele etmeyi tercih etmektedirler.

Yukarıda da söylendiği gibi ataerkil iktidar sahipleri kadını ve aileyi kontrol altında tutuşlarını “koruma” iddiasıyla meşrulaştırmakta, kamusal mekânlarda kadını ve erkeği ayırmayı kadınlar için yaptığını iddia etmektedir. Kadınları ve aileyi kamusal mekânlarda erkeklerden ayırmak esasen küçük kentlerde ve kasabalarda oldukça yaygındır. Çay bahçelerinde, belediye parklarında, düğün salonlarında yer alan aile salonları kadınları ve çocukları mekânsal olarak erkeklerden ayırarak “korumaktadır”. Erkek erkeğe gelen kullanıcılar ailelerden ayrı bir bölümde oturmaktadır.

Kadınların kamusal mekanlarda çoğunlukla kocaları ve çocuklarıyla bulunduğu dönemde bu mekânsal ayrım daha kolayken, kadınların kamusal mekan kullanım talebinin artması ile mekan sahipleri de farklı çözümler aramaya başlamıştır. Şekil 6.2’de Geyve’de merkezde yer alan bir düğün salonunun kafe bölümünden fotoğraflar yer almaktadır. Dikdörtgen şeklindeki yapının bir cephesi kadınlara diğer bir cephesi ise erkeklere ayrılmıştır. Burada dikkat çeken kadınların kullandığı bölümün adının aile salonu değil, BAYANLARA ÖZEL ÇAY İÇME BÖLÜMÜ olmasıdır. Her ne kadar erkeğin karşısına kadın yerine bayan sözcüğünün koyulması sorunlu olsa da, kadınların kamusal mekanda ailenin bir parçası olarak değil de birey olarak varlığının teslim edildiğini söylemek mümkündür.

Şekil 6.2 Geyve’de Bir Kafeden Görüntü

Katılımcılara kamusal mekanlarda kadınlar için ayrı salon/bölüm ayrılması ile ilgili ne düşündükleri sorulmuştur. Kırklı yaşlarında ve daha yaşlı olan katılımcılar bu uygulamanın mantıklı olduğunu, erkeklerin içinde rahat edemeyeceklerini belirtmiştir. Daha genç katılımcılar ise mekanın bu şekilde bölündüğü yerleri tercih etmediklerini, kamusal mekanların kadın erkek medeniyet içinde oturulabilen yerler olması gerektiğini söylemiştir.

Yani diyor ki abla, bizim buraya gelen erkekler ayı. Kadını kızı bu ayılardan korumak lazım. Yani bir yandan oraya giden adama da hakaret. E gelen adam madem ayı, üç adım ötede otursam ne yani. Buraya gelen adam düzgün olsun da herkes otursun işte di mi? (Zuhal)

Kamusal mekanların kadınların girebileceği şekilde düzenlenmesi, bir nevi ehlileştirilmesi esasen kadınlar için bir yandan da yeni sınırlar anlamına gelmektedir. Kadınların kamusal mekan kullanma talepleri erkekler tarafından uygun alanların belirlenip ve sınırlarının çizilmesi ile sınırlı bir alanda karşılanmaya çalışılmakta kamusal alanın tamamına erişimleri engellenmektedir. Zuhal’in ifadeleri bu sınırları belirli kamusal mekan kullanımlarının kadınların isteklerini karşılamada yetersiz kaldığını / kalacağını göstermektedir.

6.2.2 Kadınların Görünür Olmasını Sağlayan Bir Mekan Olarak İşyerinin Kamusalılığı

Çalışma kapsamındaki fabrikalar bölgedeki kamusal mekanların bu cinsiyetçi yapısına aykırı bir durum yaratmaktadır. Kadınlar erkeklerle beraber aynı ortamda

sekiz saat çalışmakta, aynı yemekhaneyi ve aynı bahçeyi paylaşmaktadır. Bunun yanı sıra aynı servisle yolculuk etmektedir. Kadın ve erkeklerin aynı mekanda çalışması kadınların kamusal varlığını erkekler için göz ardı edemeyecekleri bir yere koymuş; erkekler önce fabrika içinde kadınların varlığına alışmıştır. Zamanla kadınların kamusal görünürlüğü fabrika dışında da daha rahat kabul görmüştür.

Çalışma kapsamında görüşülen fabrika temsilcilerinden biri, fabrikanın bölge kadınlarının hayatına yaptığı en önemli katkılardan birinin kadın erkek ilişkilerini normalleştirme olduğunu düşünmektedir. Kendisi de bir kadın olan fabrika temsilcisi, on beş yılı aşkın bir süredir bu kurumda çalışmaktadır ve zaman içindeki değişimi de gözlemleme şansı elde etmiştir. Fabrika temsilcisine göre, fabrikada çalışan kadın sayısı arttıkça erkeklerin kadınlara karşı tutumu da değişmiştir. Fabrikanın ilk açıldığı yıllarda ancak eşi olmayan yani çalışmaya mecbur kalmış kadınlar çalışmayı talep etmiştir. Böyle bir mecburiyeti olmayan kadınların çalışması ise garip karşılanmıştır. Bu garip karşılamanın temelinde yukarıda bahsedilen cinsiyetçi dinamikler yatmaktadır. Evden çıkıp dışarıda ücretli çalışan kadın norm dışıdır. Kadınlar bu normun dışına ancak hayatın olağan akışı bozulduğunda çıkmaktadır. Temsilci, bu durumun zaman içinde değiştiğini ve kadınların artık muhtaç oldukları için değil kendi istekleriyle fabrikada çalışmaya başladıklarını gözlemlemiştir. İlk etapta fabrikada garip karşılanan, hatta kınanan, kadın varlığının bir süre sonra normalleştiğini memnuniyetle gözlemiştir. Temsilci bu normalleşmede kendi firmasının politikalarının da etkili olduğunu düşünmektedir.

Biz burada firma olarak eşitlikçi, hatta şey, pozitif ayrımcı bir politika belirledik. İnanın bu hiç kolay bir şey değil. Hele Alifuatpaşa gibi bir yerde. Nasıl yaptık bunu dersiniz, biraz da despotlukla yaptık desem abartmış olmam. Yani korkutarak biraz, gerekince tehdit ederek. Şöyle ki bizim burada çok net bir duruşumuz oldu. Kadınları rahatsız edemezsiniz, taciz edemezsiniz, kadın sizinle konuşmak istemiyorsa selam bile veremezsiniz. Ben sadece merhaba dedim, hayır böyle bir şey yok. Kadın merhaba demeni istemiyorsa demeyeceksin dedik. Yani bunlar sizin için bizim için çok normal şeyler değil mi? İnanın burada ihtiyaç vardı buna. Burada önceleri, yani bu 20 sene öncesi filan burada çalışan kadınlara ne saçma hareketler yapıldı. Yani hiçbir şey yapamasa dik dik bakardı

kadınlara bazı adamlar. Adama da hak veriyorsun aslında adam görmemiş ki kadın evindekinden başka. Çarşıda pazarda gördüğü kadınla iki kelime konuşmamış ki ilk defa burada görüyor. Ne yapacağını bilemiyor...

...Bakın buranın insanı biraz şey, ne diyeyim agresif mi diyeyim, kavgacı mı diyeyim. Biz işçilerin kendi arasındaki sorunlara fiziksel kavga olmayınca dâhil olmamaya çalıştık, ama mevzu kadınların şikâyeti olunca tavrımız netti. Yapamazsın. Asla yapamazsın. Bu cezalandırma ve korkutma politikanın tabi bir ayağı sadece. Bunun yanı sıra biz çok kadın eleman aldık. Ama her pozisyona aldık, göstermelik değil. Kadınları cicili bicili giyinsin de etrafa karşı hoş görünelim diye almadık. İşçi olarak, aşçı olarak, yönetici olarak, satışçı olarak, veteriner olarak, her pozisyonda aldık. Bir şoför olarak alamadık, bu da bizim özeleştirimiz olsun. Ama yine de, bizim verdiğimiz mesaj netti. Sizin yaptığınız her işi kadınlar da yapabilir, o yüzden alışın. O yüzden bir şekilde öğrenin saygılı olmayı. Ve biliyor musunuz öğrendiler. Çok bayılarak değil belki ama öğrendiler. (A firması temsilcisi)

Fabrika yönetimlerinin koyduğu bu kuralların yanı sıra kadınların kamusal varlığını meşrulaştıran bir diğer olgu da fabrikanın tüm işçilere eşit muamele yapmasıdır. Kadın ve erkekler aynı işi yapıp aynı maaşı almakta, aynı özlük haklarına ve izin günlerine sahip olmaktadır. Buradaki mekânsal organizasyon kişileri cinsiyetine göre değil yaptıkları işe göre ayırmaktadır. Kadınların erkeksiz bir ortamda çalışmaları, ayrı servislerle yolculuk etmeleri, ayrı bir yemekhaneleri olmaları mümkün değildir. Erkek işçiler kadınların varlığını kabul etmek ve saygı göstermek zorundadır. Öte yandan bu zorunlu beraberlik zaman içinde hem erkekler hem de kadınlar tarafından normalleştirilmiştir. Elbette ki bu normalleşmenin toplumun her kesiminde, hatta fabrikada çalışan her erkekte aynı ölçüde gerçekleştiğini iddia etmek doğru olmayacaktır. Yine de hem katılımcılar hem de fabrika yetkilileri erkeklerin zaman içinde kadınların varlığına önce fabrikada, daha sonra da dışarıda alıştıklarını belirtmiştir.

Fabrika temsilcisinin ifadelerine göre kadın ve erkeklerin aynı mekanda ve aynı şartlarda çalışması, bir diğer deyişle aynı kamusal mekanı aynı haklarla paylaşması, kadınların kamusal görünürlüğü ve toplumsal statüsü açısından toplumu

dönüştürücü bir rol oynamıştır. Erkekler hem kadınlarla aynı mekanda bulunmayı hem de aynı işi yaparak aynı ücretleri almayı zaman içinde normalleştirmiştir.

Kadınların bu görüşe ne derece katıldıklarını anlamak için ilk olarak katılımcılara erkeklerle aynı ortamda çalışmak hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu soru hemen hemen tüm katılımcılarda defansif bir tepkiye sebep olmuş, istisnasız tüm katılımcılar fabrikanın bir işyeri olduğunu, buraya zevk için değil çalışmak için geldiklerini ve erkeklerle aynı ortamda olmayı umursamadıklarını belirtmiştir. Bu defansif ve keskin tavır daha önce Songül'ün dikkat çektiği yorgunlukla ilgili söylemlere benzemektedir. Erkeklerin varlığını rahatsız olacak kadar bile umursamadıklarını belirtmek kadınlar için bilinçli bir stratejidir. Katılımcılar sadece işine odaklanan, erkeklerin varlığını yok sayan makbul kadın imajını sıkı sıkıya sahiplenmiştir, böylece çalışmalarının önüne çıkacak engelleri henüz oluşmadan bertaraf etmek mümkündür.

Valla ben buraya çalışmaya geliyorum. Kadın mı varmış erkek mi varmış, at eşek mi varmış hiç umurumda değil. Adamlarla bir sohbetim muhabbetim de yok. Bana ne ki. Burada çalışsınlar isterlerse, isterlerse başka yerde. Benimle bir işleri olmadıktan geri. (Gül)

Bölge insanının İslami değerleri benimsediğini ve davranışlarını şekillendirmede İslami değerlerin önem taşıdığından yukarıda da bahsedilmişti. Kadınların erkeklerle muhatap olmama konusundaki keskin söylemlerinde bu değerlerin etkisi de oldukça fazladır. Ancak kadınlar her ne kadar erkeklerle muhatap olmamaya dikkat etseler de sırf erkeklerle aynı mekanı paylaştıkları için fabrikada çalışmaktan vazgeçmeyi düşünmemektedir. Örneğin katılımcıların içindeki en muhafazakâr giyim tarzına sahip olan Neslihan birkaç ay önce işe dönmeye karar verdiğinde ilk olarak sadece kadınların çalıştığı bir tekstil atölyesine girmiştir. Ancak bu atölyedeki çalışma şartları çok daha zor ve güvencesiz, ücretler ise düşüktür. Sırf kadın kadına çalışmak uğruna bu zorluğa katlanmanın anlamsız olduğuna karar veren katılımcı ve şartların çok daha iyi olduğu şu an çalıştığı fabrikaya başvurmuştur. Neslihan, şirketin politikalarına ve kadınları gerektiği zaman erkeklerden koruyacağına güvenmektedir.

Yani şimdi zaten burada bir sohbet ortamı yok. Herkes kendi işinde, öyle yüksek sesle konuşma da yok. Biri gelse laf etse, biliyor ki bir şikâyetle kendini kapının

önünde bulur. Kolay değil öyle kadınları rahatsız etmek. Buna güveniyorum yani. (Neslihan)

Neslihan aynı zamanda fabrikanın bireyleri anonimleştiren ve bir makinanın parçası gibi davranmasını gerektiren yapısından da hoşlanmaktadır. İşyerini diğer bireylerle bir araya geldiği bir kamusal mekandan ziyade anonimleşebildiği bir yer olarak görmekte ve bu anonimlik içinde kendini güvende hissetmektedir.

Fabrika ortamı olması çok rahat geldi bana. Bir örnek şeyler, tulumlar. Ben şimdi dışarıda feraceliyim ya. Başka yerde çalışırken bana bakıyorlar. Ne bileyim böyle garip garip. Burada öyle yok. Tulumu giyip boneyi çekince herkes aynı. Kimse bana bakmıyor. Dışarıda görse tanımaz.

Neslihan fabrikayı, kocasının çalıştığı fırınla kıyasladığında çok daha rahat bulmaktadır. Kocasının çalıştığı yer küçük bir iş yeridir ve yüz yüze ilişkiler fazladır. Fabrikada ise aynı işi sürekli tekrarlarken yüz yüze ilişki kurma zorunluluğu yoktur. Bant sistemi, çalışırken kadınlığını bir kenara bırakmasına ve yalnızca işçi olarak devam etmesine olanak sağlamaktadır. Neslihan'ın bu düşünceleri Marx'ın üretim içinde yabancılaşma kavramıyla birlikte düşünüldüğünde ortaya oldukça ilginç bir durum çıkmaktadır. Marx işçinin kendi emeğine, yaptığı işe ve çalışma arkadaşlarına yabancılaşmasını kapitalist üretim biçiminin en önemli sorunlarından biri olarak tanımlarken, Neslihan tam tersine bu süreci olumlu bulmaktadır. Çalıştığı süre içinde başka biri olmak ve anonimleşmek kendi değerlerinden uzaklaşmadan çalışmasına imkân vermektedir. Neslihan'ın bu bakış açısını, feminist çalışmalarda altı ısrarla çizilen kesişimsellik kavramıyla yorumlamak mümkündür. Neslihan kendini işçinin yanı sıra, anne, eş ve imanlı bir Müslüman olarak tanımlamakta, ancak bu kimliklerin birbiriyle çatışmadığı ortamlarda huzurlu olmaktadır.

Fabrikalarda her ne kadar çalışma ortamı ortak olsa da yine de fabrikanın işleyişi gereği bir mekânsal ayrışma vardır. Fabrikalar bant sistemiyle işlemektedir ve genelde her bantta tek cinsiyetten çalışan bulunmaktadır. A firmasının yerel yetkilisi bunun cinsiyetler arası yatkınlık ve kabiliyetteki farklılıklardan kaynaklandığını belirtmiştir. Örneğin kadınlar bıçak kullanmaya erkeklere oranla daha yatkındır bu sebeple bıçak kullanılacak bantlarda kadınlar çalışmaktadır. Erkekler ise daha fiziksel güç gerektiren bantlarda kullanılmaktadır. Aynı firmanın

merkezinde çalışan kadın yetkili ise farklı cinsiyetlerin farklı yatkınlıkları olduğu görüşüne katılmadığını belirtmiştir. Fabrikada iş güvenliği sebebiyle taşınacak maksimum ağırlık belirlidir ve bu ağırlık kadınların taşıyamayacağı miktarda değildir. Benzer bir şekilde kadınlar bıçak kullanmaya doğuştan gelen özellikleri sebebiyle değil, mutfaktaki işlerden sorumlu tutulmaları sebebiyle daha yatkındır. Bu sebeplerle bantlardaki tek cinsiyetli yapıyı rasyonelleştirmeye çalışmanın yanlış bilgi vermek olduğunu düşünmektedir. Bantlardaki cinsiyet dağılımı tamamen kültürel ve toplumsal sebeplere dayanmaktadır.

Katılımcılar erkeklerle aynı mekanda çalışmayı önemsemelerde aynı bantta çalışmayı istemediklerini söylemişlerdir. Aynı bantta çalıştıkları zaman erkekleri görmezden gelmek çok daha zordur ve hiçbir katılımcı bunu tercih etmemektedir. Neslihan işe yeni başladığında bir süre erkeklerin olduğu bantta çalışmış ve kendini huzursuz hissetmiştir. Fabrikanın insanı makineleştiren rutini bile onu bir yere kadar koruyabilmektedir. Erkeklerle arasında fiziksel olarak bir mesafe olmasını, konuşmasını gerektirecek durumlar oluşmamasını istemektedir.

Bir ara beni arkaya verdiler, poşet bağlama işine. Güya önümdeki bağlayıp benim önüme atacak da ben etiket yapıştıracağım ama yani herkes ikisini bir yapıyor. Ben öyle erkeklerin içinde boş duruyorum. Duramam desem, çıksam ama bir yandan borçlar var. Aman dedim neyse boş duruyorum diye nasılsa alırlar. Beş on dakika durdum zaten sonradan aldılar. E orada durdum. Kafanı kaldırsan her yerde erkek. Aralarından geçip yolunu bulamazsın. Çalışırken ne bileyim ben bayanla muhatap olmak var, erkekle olmak var. (Neslihan)

Katılımcıların içinde en kendine güvenen ve cinsiyet eşitsizliklerine yönelik en derin sorgulamaları yapan Esma bile erkeklerle aynı bantta çalışma meselesinde duraksamaktadır. Eğer üstlerinden böyle bir talep gelirse elbette uyacak ve erkeklerin ne dediğini umursamadan işine bakacaktır. Fakat aynı üretim alanını paylaşmakla, aynı bantta çalışmanın birbirinden farklı olduğunu düşünmektedir; aynı bantta fiziksel ve zihinsel mesafeyi korumak zordur. İşin devam etmesi için iletişimde olmak gerekmektedir ve Esma bu zorunlu iletişimin bile erkekler tarafından kötüye kullanılacağını düşünmektedir.

Yani biz hepimiz, kendim için demiyorum bak, bütün banttaki hatta yani vardiyadaki arkadaşlarım için diyorum. Biz hepimiz işimize gücümüze

bakmaya geliyoruz buraya. O yüzden bizim için fark etmez erkek mi var bantta kadın mı var. Ama işte onlara (erkeklerle) fark ediyor. Yani şimdi başka bantta olunca sana hiç rahatsızlık veremez. Aynısında olsa da veremez. Tabi açıktan veremez. Korkar çünkü, biliyor yani. Bak bir şey diyeyim. İşin zorluğu şusu busu her şey bir yana. Burada amirler kolluyor bizi, kadınları yani. Öyle açıktan laf atacak, el kol yapacak, bir dakika tutmazlar. Yallah. Ama işte herifler de biliyor bunu. Ne yapar o zaman? İş beceremez sen yapamadın der. Yetişemez bant giderken sana bağıırır yavaş ol diye. Bir şeye uzanır gibi yapar koluna dokunur, tuvalete giderken bacağına sürünür. Laf etsen çirkeflik yapar senin bacağına dokunmaya mı kaldım der. İcini bulandırır yani anladın mı? (Esmâ)

Katılımcı, bu tavırların erkeklerin kadını küçümsemesinden kaynaklandığını düşünmektedir. Bu şekilde ifade edemese de, erkeklerin ataerkil düzenin kendilerine sağladığı ayrıcalıkları fabrika içinde yaşayamadıkları için öfkeli olduklarını ve bu öfkeyi kadınlara yansıttıklarını düşünmektedir. Ancak Esmâ'ya göre bu öfkeleri boşunadır. Zira ne kadınların elde ettikleri bu gücü kolayca bırakacaktır ne de iş yeri sahipleri erkeklerin bu beklentilerine uymaktadır.

Ya bunların çoğu kadını ilk kez burada fabrikada görmüş. Seneler de geçmiş ama sindirememişler. Alışmışlar onlar evde babaları eşek gibi yatsın da anaları tarlaya yemeğe çoluk çocuğa koşsun. Onların arkasını toplansın. Burada şimdi bizim amirlerin bize denk muamele yapmasını da sindiremezler. Bir hata mı olmuş istiyorlar ki kadınlardan bilsinler çünkü aklı az ya o yapmıştır. Çoğu kuduruyordur kadın kadar maaş aldığı için. Kadın kadar iş yaptığı için. Ama gidelim de istemezler ha biz olmasak kime bakıp da nefislerini doyuracaklar. Öyle de açlar. Valla ister kudursunlar ister köpürsünler. Ahanda buradayız, aynı yerde çalışıyoruz, aynı paraları alıyoruz, ne ellerini sürebilirler ne laf edebilirler. Bugün ben gitsem yerime başka kadın gelir. Hiç de adamları kayırmaya niyeti yok fabrikanın. Niye kayırsın zaten erkek kadar hatta daha da iyi iş yapan kadın varken herifleri? Geçti o iş artık bunlar senin geri kafalı anan baban değil sırf erkeksin diye seni pohpohlasın.

Bantlardaki bu cinsiyetli dağılımın yanı sıra kadınlar fabrika içindeki diğer mekanlarda da mümkün olduğunca bir arada bulunmaya dikkat etmektedir. Serviste, yemekhanede ve molalarda hemcinsleriyle beraber vakit geçirdiklerini

söylemişlerdir. Ancak her ne kadar bir arada bulunsalar ve erkeklerle iletişimlerini minimumda tutsalar da kadınların kamusal varlığı, fabrikada yalnızca var olarak bile toplumda kendini kabul ettirmektedir. Evet bu var oluş ataerkil yapıları sarsmadan, erkek otoritesini çok tehdit etmemeye çalışarak gerçekleşmektedir. Ancak yavaş ve derinden ilerlemektedir.

Kadınlar her ne kadar fabrikayı sosyalleşme alanı olarak görmediklerini sadece çalışmaya geldiklerini söyleseler de görüşmeler derinleştikçe fabrikanın kadınların kamusalılığına iki farklı işlev ile katkı yaptığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki fabrikanın bir karşılaşma alanı olması ile ilgilidir. Kalabalık bir topluluğu bir araya getiren fabrika ortamı genç işçiler için bir tanışma ve eş seçme ortamı olarak kullanılmaktadır. Diğer işlevi ise kadınların görünürliğini artırmasıdır. Yukarıda kadınların çalışan bireyler olarak görünürliğini artırdığına değinilmiştir. Görüşmeler sırasında buna ek olarak kadınların fabrikada saklanmadan sigara içerek ideal ve makbul kadın davranışlarıyla ilgili önemli bir toplumsal tabuyu kırdığı keşfedilmiştir.

6.2.2.1 Flört Alanı Olarak İşyeri

Kamusal mekanın en temel işlevlerinden biri bireyi, diğer bireylerle bir araya getirerek ilişkiler kurmasına imkan sağlamasıdır. Bu bağlamda fabrika ortamı yeni arkadaşlıkların ve romantik ilişkilerin kurulmasına imkân veren önemli bir kamusal mekan olmuştur. Bölgede evlilikler genellikle görücü usulü ya da yakın çevrede oturan gençlerin birbirleriyle uzaktan kurdukları ilişkiler yoluyla kurulmaktadır. Kadın ve erkeklerin sohbet etmesi, arkadaşlık kurması ve hatta aynı ortamda bulunması bile hoş karşılanmadığı için gençler, eş adaylarını tanımak için çok az fırsat bulabilmektedir. Fabrika, bu açıdan gençlere eş adaylarıyla tanışabilecekleri bir ortam sunmaktadır. Her ne kadar kadın ve erkek arasındaki arkadaşlık ilişkisi tam olarak normalleşmemiş olsa da ikisi de bekâr olan işçilerin arasındaki konuşmalar işçiler tarafından genellikle hoş görülmemekte, gençlerin kendi eşlerini seçme özgürlüğü açıktan olmasa da görmezden gelinerek onaylanmaktadır.

Firmaların da kurum içi evliliklere karşı işçiler için benzer bir görmezden gelme politikası vardır. Prensip olarak kurum içi evliliklere izin verilmemekte, bir evlilik gerçekleştiği zaman taraflardan biri kurumun başka bir şubesine yollanmaktadır. Ancak mavi yakalılar söz konusu olduğu zaman bu kurallar esnetildiği her iki

firmanın temsilcileri tarafından da belirtilmiştir. Yeni iş başvurularında birinci dereceden aile yakınlarının aynı iş yerinde çalışmamasına dikkat edilmekte, ancak mavi yakalılar fabrikada tanışıp evlendiğinde herhangi bir işlem yapılmamaktadır.

Katılımcılara eşlerinin nerede çalıştığı sorulduğunda, dört katılımcı eşinin, bir katılımcı ise nişanlısının aynı fabrikada çalıştığını söylemiştir. Bu evli katılımcılardan ikisi eşiyile fabrikada tanışmıştır. Diğer ikisi ise evlendikten sonra işe girmişlerdir ve eşleri kurumun başka bir biriminde çalışmaktadır. Eşleriyle fabrikada tanışan kadınlar çalışmaya evlenmeden önce başlamış, evlendikten sonra da çalışmaya devam etmiştir. Bu katılımcılar, eşleriyle tanışma hikayelerini anlatırken ilk olarak fabrikaya koca bulmak için değil, çalışmak için girdiklerini ısrarla vurgulamışlardır. Uygunsuz davranışlardan kaçınma baskısı kadınların üstünde hemen her an devam etmekte, otokontrol mekanizmaları bazen kendileri farkında olmadan bile işlemektedir.

Koca bulmaya girmedik tabi fabrikaya, öyle bir ihtiyacımız yoktu çok şükür. Evlenmeye gönlüm var desem, bekleyen isteyen çoktu. Ama ben evlenmek istemiyorum dedim. Köyde kalmaya niyetim yoktu çünkü, evlenmeyeceğim, fabrikaya girip de çalışacağım dedim...

...Sonra işte öyle orada Hakan'la tanışınca, öyle oldu işte, zaten öyle bizde uzun uzun sevgililik yok nerede. Ama gene bir görmüş oluyorsun yani. İşte çalışırken insanlara nasıl davranıyor, kibar mı, iyi mi yoksa ayının teki mi. Yani insan kendini çok da saklayamıyor çalıştığı yerde. E bak iyi değerlendirmişim demek ki, on altı sene oldu evleneli. (Ayşe)

Katılımcılar, fabrikaya koca bulmak gibi bir niyetle girmemiş olmalarına rağmen kısa süre içinde eşleriyle tanışıp evlenmiş olmalarını ise eşlerini tanıma fırsatı bulmaları ile açıklamaktadır. Evlenmek niyeti ile biriyle tanışmakla tanıştığı biriyle evlenme kararı almanın farklı şeyler olduğuna dikkat çeken Esmâ, kendi seçtiği biriyle evlenerek özgürlüğünü koruyabildiğini düşünmektedir.

Bana dediler ki Esmâ seni isteyen var. Anne dedim benim evlenmeye hiç niyetim yok. İsteyenler varlıkhymış, iki tane daireleri varmış, çarşı içinde bir dükkanları varmış. Dedim yok, inan istemem. Yaşım daha yirmi yok. Adamın dünya parası olsa ne yazar bana koklatmadıktan sonra? Rahat edersin kızım, kiralarda

oturmazsın kızım. Yok dedim lazım değil öyle rahatlık. Ben çalışmak istiyorum dedim. Şimdi rahat değil miyim? Rahatım valla...

...E hani evlenmeyecektin sen dediler, ben tutup da Yusuf'u getirince. Dedim evlenmeyeceğim dedikse sonsuza kadar değil ya. Bana çalışma demez, evde otur demez. Neye harcadın, ne yana gittin, onu mu yedin, bunu mu pişirdin demez. Ötekinin eline bakmakla, beraber çalışıp kazanmak bir olur mu hiç? Valla aslan gibi kocam var. Bugün bu işten çıkarsalar, yevmiyeye gider inşaatlara gider gene bizi aç açıkta bırakmaz. Ben de öyle hiç gocunmam işten, çalışmaktan. Bir gün de pişman olmadım, neden o kismetleri teptim de bu adamla evlendim demedim. (Esmâ)

Fabrikanın romantik ilişkiler için bir karşılaşma mekânı işlevi sağlaması eşleri fabrikada çalışmayan katılımcılar için ise olumsuz bir anlam taşımaktadır. Bekar genç erkeklerin evlenme niyetiyle genç kadınlarla flört etmesi hoş görülmekte, fakat diğer erkeklerin kadınlarla iletişim kurmaya çalışması sert bir şekilde kınanmaktadır. Kendisi de bekar olan 21 yaşındaki Feriha, fabrikadaki erkeklerin hiçbirine güvenmediğini, burada çalışan biriyle asla evlenmek istemeyeceğini keskin bir şekilde dile getirmiştir.

Bizim abla var işte, o burada tanışmış evlenmiş. Ya kocası hala burada çalışıyor bir gün kimseyle boş konuştuğunu görmedim Allah için. Ama yani yok öyle adam şimdi. İş gücü o kadınla şakalaşsın bununla gülüşsün. Bahane arıyor yani bir şey konuşsun da ne konuşursa konuşsun, başı göğze degecek sanki kadınla konuşunca, yani öyle bir bahane aramak. Çatlayacak konuşmazsa. Hani evli barklı adamlar da böyle. Evde karısının yüzüne bakmaz burada bir muhabbet bir muhabbet. Güller açıyor yüzünde kadınlarla konuşurken. Azıcık biri yüz vermeyegörsün Yani bekar da olsa, yani bekarken böyle her gördüğüyle konuşan sanki evlenince başka mı yapacak? İstemem valla hiçbirini. (Feriha)

Katılımcılar erkeklerle aynı mekânda çalışmaktan rahatsız değildir zira işyerine sohbet etmeye değil, çalışmaya geldikleri için erkeklerin varlığı kendileri için bir sorun yaratmamaktadır. Ancak söz konusu eşler olduğunda fabrikanın bu kadın erkek beraber çalışılan ortamı bir tehdit unsuru olarak görülmektedir.

Bu tespit ilk olarak A firmasının genel merkezdeki temsilcisi ile yapılan görüşmede ortaya çıkmıştır. Temsilci kadınlarla çalışmanın en büyük zorluklarından birini

olarak kadın işçiler arasında çıkan kavgalar olarak açıklamış ve bu kavgaların çoğunlukla kıskançlık sebepli olduğunu dile getirmiştir. İşçi kadınlar eşleri söz konusu olduğunda son derece sahiplenici ve hatta zaman zaman paranoyak davranışlar sergilemekte ve diğer kadınlarla tartışmaktadır. Bu bilgiyle görüşmelerde kadınlara eşlerinin fabrikada çalışmasını isteyip istemedikleri sorulmuştur. Kadınların bu konuda verdiği cevaplar oldukça şaşırtıcıdır. Katılımcıların çoğu, kendileri için fabrikanın kadın erkek beraber olan ortamını güvenilir bulmakla beraber eşleri için uygun bulmamaktadır. Kocasını aynı kurumda şoför olarak çalışan Selma kocasının üretim kısmında çalışmasını istemediğini, çoğunlukla yolda olmasından memnun olduğunu söylemiştir. Fabrikadaki kadınları ahlaksız bulduğu için kocasının üretim kısmında çalışmasını istememekte, yolda olmasından memnundur. Selma genel olarak fabrikada çalışan kadınlardan şikayetçidir ve birkaç istisna hariç hepsinin ahlaksız, saygısız ve dedikoducu olduğunu düşünmekte, hiçbiriyle arkadaşlık etmemektedir. Bu sebeple kocasını bu ortamdan uzak tutmak istemesi görece beklenir bir durumdur. Ancak bant sorumlusu olarak çalışan ve birçok kadınla ahabaplık eden Gül'ün de benzer şekilde düşünmesi dikkat çekicidir. Gül Selma kadar keskin konuşmamış ve kimseyi açıkça suçlamamıştır ancak fabrikadaki diğer kadınların kocasını ayartacağından çekinmektedir.

Yani istemem tabii, yolda olsun daha iyi. Bir iş karıştıracağından değil, kocam Allah'tan korkar benden değilse de. Ama yalan değil burada kadınların içinde olsun istemem. Ne bileyim. Yani şimdi benim gibi değil. Ben kendimi kollarım hep alışmışım kadın olarak. Erkek öyle değil ki. Saf da biraz. Kötü niyetleri sezemez, demez yani bu kadın niye her şeyi bana soruyor. Boşuna tadımız kaçır, hiç istemem. (Gül)

Kocasını esnaf olan Nesrin ise kocasını hem “diğer kadınlar”dan hem de fabrikadaki erkeklerden korumak istemektedir. Kocasının esnaf olarak erkek erkeğe ahabaplık etmeye alışkın olduğunu belirten Nesrin, buradaki erkeklerin davranışlarını beğenmediğini söylemiş ve kocasının bu ortamda bulunsa onlara uyacağından endişelendiğini esprili bir şekilde dile getirmiştir.

Benimki nalbur olduğundan pek müşterisi de yok kadın. Namaz saati beraber çıkarlar işte, giderler, sonra dönüşte biraz camide bahçede dolaşır, gelir

dükkanına geri. Sabahtan akşama adam adama yani. Ama buraya gelse ne yapar bilmiyorum, eli gözü oynar mı, sonra ben o gözü oymak zorunda kalır mıyım bilemem. Neme lazım otursun oturduğu yerde. (Nesrin, 48 yaşında, evli, Geyve’de yaşıyor.)

Kadınların büyük çoğunluğunda kendi eşleri dahil olmak üzere tüm erkeklerin kadınlarla bir arada olunca kadınlarla sohbet etmekten veya arkadaşlık kurmaktan kendilerini alamayacağına dair yerleşmiş bir inanç vardır. Kadınlar kendilerini erkeklere karşı koruyabilmektedir, ancak her nedense eşleri kendilerini diğer kadınlardan koruyacak iradeye sahip değildir. Kadınların kendileri söz konusu olduğunda korkulacak kişi erkek korunması gereken kadınsa, eşleri söz konusu olduğunda durum tersine dönmektedir.

Katılımcılar diğer her konuda iş arkadaşları olan kadınlarla dayanışma içinde olduklarına dair bir görüntü çizerken eşleri söz konusu olduğunda tam tersi bir tavır içine girmiştir. Kimse eşinin iyi niyetinden şüphe etmemekte, olası bir sıkıntıda kadınları suçlayacaklarına dair işaretler vermektedir. Burada şunu da belirtmekte fayda var, görüşmelerde eşlerinin kadınlarla sohbet etmesinin neden yanlış olduğu sorulduğunda kadınların çoğu kaçamak cevaplar vermiştir. Kadınlar tam olarak neden rahatsız olduklarını tanımlayamamaktadır. Örneğin Neslihan’ın kocası hâlihazırda bir fırında kadınlarla beraber çalışmakta, fırın fabrika gibi bir ortam olmadığı için Neslihan kocasının işyerinde kadınlarla sohbet ettiğini bilmektedir. Mantıken bunda bir sorun görmese de yine de iş için bile olsa kocasının gözünün önünde diğer kadınlarla sohbet etmesi fikrinden rahatsız olmaktadır. Kendisi erkeklerle asla sohbet etmediğini ve ilişki kurmadığını söylerken kocası için beklentisinin sadece gözünün önünde yapmamasıyla sınırlı olması ise dikkat çekicidir.

Kocamın çalıştığı yerde, fırında bayanlar hep. Tezgâhta var, temizlik yapan bayanlar var. Ben mesela orada durmak istemem hiç. Ona da rahat vermem zaten hiç. Duramaz orada ben olsam. Küçük yerde hep yüz yüze. Burada da gene istemem. Gözüm hep üstünde olur kiminle konuştu ne yaptı. İşime bakamam...

...beni rahatsız etmez kocamın kadınlarla birlikte çalışması, sonuçta herkesin kendi kişiliği. Ama işte yani gözümün önünde olsun gene de istemem. Konuştuğunu görürüm ne konuştuğunu bilemem. İstemem yani. (Neslihan)

Kadınların eşlerinin diğer kadınlarla sohbetine verdikleri aşırı tepkilerin bir diğer sebebi de erkeklerin nerede duracaklarını bilemeyeceğine dair yerleşik düşüncedir. “Erkektir yapar” anlayışının bir tezahürü olarak kadınların erkeği kendi hareketlerinden mesul olamayacak kadar zayıf bir canlı olarak görmesi erkeklere diledikleri gibi davranmalarını sağlayacak bir özgürlük alanı vermekte, aynı zamanda tüm mesuliyeti kadına yükleyerek kadınlara kocalarını ellerinde tutma yönünde de bir baskı yaratmaktadır. Öyle ki kocasıyla fabrikada çalışırken tanışmış olan ve eşine çok güvendiğini, kadınlarla beraber çalışmasından hiç rahatsız olmadığını söyleyen Esmâ bile kocasını kadın arkadaşları aracılığıyla denetim altında tuttuğunu ifade etmektedir.

Aman ne rahatsız olacağım kadınlarla çalışmasından? Yapacak adam her yerde her şeyi yapar. Benim itimadım tam kocama. Yani zaten öyle manyak gibi de adamın ensesine yapışmam. Çok bunaltırsan adamın yapmayacağı varsa da inadından yapası gelir, değil mi ama? İnan bak abartmıyorum, sen ondan yemekhanede neden tuzluk istedin diye çingar çıkaran kadınlar var. Valla bak. Ya zaten biri bir ters hareketini görse hemen gelir bana söyler. Vardiyada, onun vardiyasında yani, bir sürü kızlar var tanıdığım güvendiğim. Öyle aramızı bozmak için yalandan bire bin katarak anlatacak tipler değil, güvendiğim insanlar. Ayağını denk alacak yani, kolay değil kaç tane kadın var arkamda (Gülüyor).

Esmâ’nın ifadelerinden anlaşılabileceği üzere fabrikadaki diğer kadınları hem tehdit hem de güvenilecek, gerektiğinde arkasını kollayacak kişiler olarak gördüğü görülmektedir. Katılımcıların hemen hepsinde fabrikadaki diğer kadınlara yönelik böyle ikili bir ayırım yapıldığı tespit edilmiştir. Güvenilecek dost kadınlar ve kim olduğu tam olarak söylenmeyen diğer kadınlar. Bu diğer kadınların kim olduğu net olarak dile getirilmemekte ancak “koca avcısı” bir takım kadınların varlığı bir mit gibi ağızdan ağıza dolaşmaktadır.

6.2.2.2 Kamusal Mekanda Görünür Olma Biçimi Olarak Sigara İçme

“Özgürlüğü”

Fabrika temsilcileriyle yapılan ön görüşmelerde işyerinin kamusal mekan olarak işlevinde nerede sigara içildiğinin önemli bir yeri olduğu görülmüştür. İki firma bu konuda farklı politika uygulamakta ve bu politikalar kadınlarda farklı tepkiler

yaratmaktadır. Sigara içmenin kamusal anlamını daha iyi kavramak için bölgenin özelliklerini ve geleneksel davranış biçimini bir kez daha hatırlamakta fayda var. Bölge, daha önce de bahsedildiği gibi toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin yoğun olarak kendini gösterdiği bir yapıya sahiptir. Dinsel değerlerin de etkisiyle şekillenen davranış biçimleri erkekler için normal olan bazı davranışları kadınlar için ayıp olarak kabul etmekte; hatta bir adım öteye gidildiğinde erkekler için sadece hoş bulunmayan davranışlar, kadınlar için asla kabul edilemez olmaktadır. Örneğin alkol almak erkekler için tasvip edilmeyen, ancak tolerans gösterilen bir davranışken; kadınların alkol alması toplumun büyük çoğunluğu için ise asla kabul edilemez bir davranıştır.

Sigara kullanımı da benzer toplumsal kabullerle biçimlenmiştir. Kadınların toplum içinde sigara içmesi ayıp yahut uygunsuz olarak kabul edilmekte, kadınlar erkek çocukları ve eşleri dâhil olmak üzere, erkeklerin yanında sigara içmemeye özen göstermektedir. Üstelik çoğunlukla babaların ve eşlerin kadınların sigara içtiğinden haberi vardır. Buna rağmen iki taraf da kadın sigara içmiyormuş gibi davranmakta, kadınların gizlenerek sigara içmelerini doğal olan buymuşçasına beklemektedir. Bu davranış biçimi öylesine içselleştirilmiştir ki sigara içen kadınlar dahi durak, park gibi kamuya açık yerlerde veya aile büyüklerinin yanında sigara içen kadınları kınamaktadır.

Sigara içme konusu ilk kez B firmasının temsilcisiyle yapılan görüşmede dile getirilmiştir. Firmasını kadın dostu bir firma olarak tanımlayan erkek temsilci, kadın işçilerin sorunlarına ve taleplerine ne kadar duyarlı olduklarını anlatırken kadınların kendilerinden ayrı bir sigara içme alanı talep ettiğini, firmanın da bu isteği yerine getirdiğini söylemiştir. Yüz yüze ilişkilerin yoğun olduğu bölgede kadın çalışanlar erkek çalışanların çoğuyla tanışıktır ve bu sebeple onların yanında sigara içmekten çekinmektedir. Firma, bu gerekçeyi mantıklı bulmuş ve kadınların daha rahat etmesi için ayrı bir sigara içme alanı oluşturmuştur.

Bu bilgi A fabrikasının temsilcisiyle yapılan görüşmede dile getirildiğinde ise A firmasının temsilcisi bu görüşe katılmadığını net bir şekilde ifade etmiştir. Temsilcinin ifadesine göre fabrikaya kurulduğu ilk yıllarda ağırlıklı olarak erkek işçiler başvurmuş, kadın sayısı zaman içinde artmıştır. Fakat kadın sayısı erkek sayısına oranla hala düşüktür. Kadınlara ayrı bir dinlenme alanı yaratırken bu

sayılar göz önüne alındığında kadınlara çok daha küçük bir mekan verilecektir. Bu sebeple firma kadınlara ayrı bir alan yaratmak yerine tüm alanları onlar için güvenli hale getirmeyi önemsemektedir. Kadınların erkeklerden saklanması yerine, erkeklerin kadınları rahatsız etmemeyi öğrenmeleri gerektiğini ifade eden temsilci, bu sebeple fiziksel ya da sözlü fark etmeksizin tacize asla müsamaha göstermediklerini bir kez daha belirtmiştir. Firma temsilcisi ayrıca kadınların sigara içmek gibi son derece basit olan zevklerini erkeklerle aynı ortamda yapabilmelerini cinsiyet eşitliğinin normalleşmesi için önemli bulmaktadır. Nitekim birkaç kadın ortak alanda sigara içmeye başlayınca diğer kadınlar da cesaret bulmuş ve bir süre sonra erkekler için de bu durum normalleşmeye başlamıştır.

Edinilen bu bilgiler bağlamında görüşmelere sigara konusu dahil edilmiş; katılımcılara sigara içip içmediği, eğer içiyorlarsa aile bireylerinden saklayıp saklamadıkları sorulmuştur. Sigara içsin içmesin tüm katılımcıların işyerinde sigara içmekle ilgili düşünceleri de yine bu kapsamda sorgulanmıştır.

Farklı yaşlardaki yedi katılımcı sigara içmektedir. Yaşı görece daha büyük olanlar sigara konusunda mevcut toplumsal kabulleri daha fazla benimsemişken, gençler görece daha özgür davranmaktadır. Örneğin genç kadınlar park, durak, işyeri gibi kamusal mekanlarda sigara içerken; yaşı daha büyük olanlar sigarayı çoğunlukla evlerinde içtiklerini söylemiştir. Sokakta sigara içen kadınları kınamasalar da, kendileri alışkanlıklarından ötürü sokakta sigara içmediklerini belirtmiştir.

Ne bileyim ya sokakta içemem ben sigara. Görüyorum kızları bazen dolmuş beklerken yakıveriyor bir sigara. E yaksın ne olacak di mi? Benim cebimden çıkmadı ya parası bana ne yani. Ama gene de bir tuhafıma gidiyor. Yani bak yanlış anlama sakın, kınamıyorum ama kendim içemem gene de. Alışkanlık diyeyim ne bileyim. Önceden oturduğumuz yerlerde bile içemiyordum. Kızlar ısrar etti abla şuraya türk kahvesi içmeye gelmişiz yak be deli misin dediler de öyle içtim. Gene de bir sakınasım geliyor. (Meral)

Gençler kamusal mekanlarda içme konusunda daha özgür olsalar da söz konusu aile bireyleri olduğunda onlar da ataerkil değerlere uygun davranmaktadır. Öyle ki hiçbir katılımcı babasının veya abisinin yanında sigara içmemekte, bunu bir saygı meselesi olarak görmektedir. Kadınlar eşleri ya da nişanlıların yanında sigara

içmekten ise çekinmemektedir. Her ne kadar ataerkil düzen kuvvetli de olsa kadınların kendilerini en azından eşlerine daha yakın bir şekilde konumlandırması ataerkil baskının azalması için ufak da olsa umut verici bir gelişme olarak kabul edilebilir. Eşinin yanında sigara içip içmediği sorusuna çocuklarını Mardin’de kayınvalidesine emanet edip gelen Gül, diğerlerinden farklılaşan bir cevap vermiştir.

Mardin’deyken sigara içmezdim ben. Bizim orada zaten pek sigara içen kadın yok. Yani yasak ayıp olduğundan da değil yokluktan. Yani zenginleri içer belki bilmem ama adamın içtiği tütün bile ağır gelir bir sürü aileye de diyemez. Hele ki bir de kadın içsin. Neyse işte, buraya geldik beraber benim adamla. E çocukları koyup gelmişiz kolay değil. İçimiz eziliyor. Bir de ilk geldik evde televizyon bile yok akşamları oturuyoruz bakışıyoruz öyle birbirimize. Bir akşam dedi ki “kadınım yak bir tane de sen be”. Valla benim de canım istermiş, yakıverdim. Yakış o yakış. Öyle tiryaki değilim ben. Öksürürüm zaten çok içemem. Ama beraber, akşamları, bazen sabah kahvaltıdan sonra, içiyoruz öyle beraber. Kendim de içiyorum ama daha az. Birbirimizden başka kimsemiz yok burada, gurbete gelmişiz ne gizli saklı içeceğiz be. Ama izin filan memlekete gittiğimizde gene içmem, oradakiler bilmez bile içtiğimi. Orada başka çünkü.
(Gül)

Katılımcı ve eşi için ataerkil kuralların bir kısmı doğup büyüdükları yerde kalmış, baş başa kaldıkları bu şehirde aralarında daha eşitlikçi ve dengeli bir ilişki kurulmuştur. Birlikte sigara içmek bu eşitlikçi ilişkiyi açığa çıkaran eylemlerden biridir. Gül, görüşme esnasında para harcama, iş dışı zaman aktiviteleri, ev içi işi paylaşımı gibi birçok konuda kocasıyla eşitlikçi bir ilişki kurduğunu dile getirmiştir. Ancak bu dengeli ilişki yaşadıkları şehirde kalmakta, memleketlerine gittiklerinde karı koca arasındaki ilişki ailelerin alıştığı şekilde devam etmektedir.

Sigara içen tüm kadınlar kendilerini eşlerinin yanında rahat hissetmekte ve sigara içmekten çekinmemektedir. Fabrika ortamında sigara içmek ile ilgili ise farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşlerin katılımcıların yaşları ile ilgili olduğu kadar çalıştıkları fabrikalarla da ilgili olduğu dikkat çekicidir. A firmasındaki sigara içmeyen kadınlar, hemcinslerinin erkeklerle aynı ortamda sigara içmesini normalleştirmiştir. B firmasındaki sigara içmeyen kadınlar ise sigara alanlarının

ayrı olması gerektiğini düşünmektedir. Elbette ki bu sınırlı sayıdaki örneklerle fabrikaların politikalarının davranışları biçimlendirmedeki etkisini saptamak güçtür. Ancak sigara içen kadınların ifadeleri de A firması temsilcisinin iddiasını destekler niteliktedir.

Bizi tıktılar küçücük alana. Güya açık hava, on kişi aynı anda sigara içse duman altı olursun. Üstün başın leş gibi kokar. Bir de duvarlara bakıyoruz. On beş dakika molan var bol bol duvar seyret. Bir de şimdi desen ki gidiyim erkeklerin olduğu alana, söyle ferah ferah. Derler ki aranıyor mu bu. Kadınların yeri var oraya gitse ya. (Feriha, B firmasında çalışıyor)

Baştan saklana saklana içiyordum ben sigarayı. Ay o görmesin, aman şu bizim komşu mudur, bu benim adamın tanıdığı biri galiba. Yani öyle alışmışız biliyor musun? Fabrikaya girmeden önce evde de açıktan içmiyordum. Hani saklanır gibi de değil de ne bileyim adamla karşılıklı oturup sigara içmek, ne bileyim ayıp gibi. Sonra burada baktım kızlar pofur pofur içiyor, aman dedim ben de arada kaynarım. Bunca genç kız varken kim bana bakacak. (Gülüyor) Şimdi düşününce ne kadar sinmişiz baksana, yani bir sigara yani altı üstü. Ayıp değil günah değil. Pahalı tabi, pahalı çok. Ama kimler nelere para harcıyor ben yele üfürdüm paramı diye. Yani demem o ki alıştım işte sonra. Kızlardan cesaret aldım. Şimdi evde adama diyorum gel bir sigara yakalım kahveyle beraber, bir keyif yapalım. Adam da gülüyor. Bu fabrika senin edebini bozdu rezil seni diye şaka ediyor. (Narin, A firmasında çalışıyor)

Narin'in fabrikada edindiği sigara içme özgürlüğünü evine taşıdığı, kocasıyla olan ilişkisinde daha eşitlikçi bir denge kurulması için kullandığı ifadelerinden görülmektedir. Sigara içme konusuyla ilgili en dikkat çekici bulgu ise genç yaşlı fark etmeksizin tüm kadınların çalışıp para kazandıkları için sigara içmeyi kazanılmış bir hak olarak görmeleridir.

Affedersin de eşek gibi çalışıyorum ben bu parayı kazanmak için. Bir tane zevkim var. Kimseler de kusura bakmasın istediğim yerde içerim sigaramı. Ne saklanacağım ya? Beğenmeyen beğenmesin. Kınayan kınasın. Burada da içerim, gidip kafede parkta da içerim. Sen mi veriyorsun benim içtiğim sigaranın parasını? Öncedenmiş o, kadınların mutfak parasından kısıp da kendine sigara

alınca kocasından sakına sakına sigara içmesi. Ne sakınacakmışım? (Cemile, A firmasında çalışıyor.)

Cemile'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, kadınlar sigara içme hakkının ön koşulunu sigara parasını kazanmak olarak görmektedir. Pahalı sayılabilecek bir zevk olan sigara ancak çalışıp para kazanan kişilerin hak ettiği bir lüktür. Kadınların sigara içmesinin kınanmasının çalışmadıkları durumda normal olduğuna yönelik söylemleri yalnız Cemile değil başka katılımcılar da dile getirmiştir. Bu durum bir yandan ev kadınlarının emeğinin hemcinslerinin gözünde dahi görünmez olduğunu göstermektedir. Yedi gün yirmi dört saat çalışsa dahi ev kadınlarının ürettiği ürün ve hizmetler göz ardı edilmekte, sigara gibi basit bir zevki bile hak etmedikleri düşüncesi hemcinslerinin arasında bile yaygın olarak devam etmektedir.

6.2.3 İşyeri Dışındaki Kamusal Mekan Kullanımları

Fabrikada erkeklerle bir arada çalışan ve çalışan bir birey olarak kamusal varlıklarını benimseyen kadınlar, gün geçtikçe işyeri dışındaki kamusal mekanları da daha fazla kullanmayı talep etmektedir. Feminist beşeri coğrafyacılara, ilk çalışmalarında kadınların mekanı erkeklerden farklı kullandığını, kent içinde farklı örüntüleri takip ettiğini ve kent içindeki hareketliliklerinin çoğunun toplumsal cinsiyet rolleri ile biçimlendiğini dile getirmiş ve mekanı planlayanların bu farklılıkları göz ardı etmesini eleştirmiştir. Bu bilgiyle görüşmelerde kadınların gündelik hareketliliklerini ve kamusal mekan kullanımlarını saptamak için bir dizi soru sorulmuştur. Bu sorular kadınların ev ve işyeri arasında hangi araçla yolculuk ettiği, nereden alışveriş yaptığı, çocukları okuldan kimin aldığı, izin günlerinde neler yaptıkları, iş çıkışında gerçekleştirdikleri aktiviteler gibi sorulardır.

6.2.3.1 İşyeri Çevresinin Kamusalılığı

Kadınların işyeri dışındaki kamusal mekan kullanımlarından bahsetmeden önce işyeri çevresinin kamusalılığından kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Kabeer, 1999'da gerçekleştirdiği Bangladeş'te tekstil işçisi olan kadınları odağa alan çalışmasında fabrika işçisi olmanın kadınların kamusalılığı üzerindeki etkisine de değinmiştir. Fabrikaların giriş çıkış saatlerinde kadınların kitlesel olarak sokaklarda yalnızca görünmesi bile mevcut toplumsal kabuller için sarsıcıdır.

Toplumdaki ikincil konumları yasalarda bile belirtilen Bangladeşli kadınların yeri apaçık bir şekilde evdir. Sokakta eşleriyle beraber yürürken bile kocalarının birkaç adım arkasından gelmesi beklenen, yalnız başına sokakta gezmesi hoş karşılanmayan Bangladeşli kadınlar tek başlarına sokakları doldurmakta, kamusal varlıklarını ilan etmektedir. Kabeer, her ne kadar kadınların kamusal mekanlarda özgürce var olması için henüz çok erken olduğunu kabul etse de uzun vadede kadınların lehine toplumsal değişimler olmasını kaçınılmaz bulmaktadır.

Bu bağlam göz önünde bulundurularak kadınların iş dışındaki kamusalılıklarını anlamak için ilk önce fabrikaların vardiya değişimlerindeki hareketlilik ve davranışlar gözlemlenmiştir. Bölgedeki kadınların kamusalılıkları ve toplumsal/hukuksal statüleri Bangladeş'teki hemcinsleriyle kıyaslanamayacak kadar iyi durumdadır. Ancak yine de kadınların bu toplu hareketi çalışma alanında da bir reaksiyon yaratmaktadır. Çalışmaya konu olan fabrikalar kent merkezinden uzaktadır ve kadınlar işyerine çok büyük çoğunlukla servisle ulaşmaktadır. Ancak yine de onlarca kadının aynı anda fabrikaya girmesi/çıkması kadınların kamusal görünürlükleri için önemli bir fark yaratmaktadır.

Kadınların fabrika giriş çıkışlarında yarattığı hareketliliğin ilk mekânsal yansıması fabrika bahçesinde ve çevresinde gerçekleşmektedir. Gündüz biten vardiyaların çıkış saatlerinde fabrikanın çevresine çeşitli seyyar satıcılar gelmekte, çok kısa süreliğine bir pazar alanı oluşmaktadır. Bu pazar yerinde hem vardiyası başlayacak işçilere yönelik ev yapımı atıştırmalıklar veya tatlılar gibi enerji verici ürünler satılmakta, hem de evine dönen işçilere yönelik sebze meyve satışı yapılmaktadır. Kadın çalışanların sayısının artması ile ürün çeşitliliği de artmış, ilçe merkezlerinde kurulan pazarlarda tezgahı olan kıyafet satıcıları, haftanın belli günlerinde fabrika çıkışlarına arabalarıyla kıyafet getirmeye başlamıştır. Bu seyyar tezgahların en önemli müşterileri okul öncesi veya okul çağında çocuğu olan kadınlardır. Zira hem katılımcılar, hem de satıcılar en çok talebin çocuk kıyafetlerine olduğunu belirtmiştir. Pazardan aldıkları ürünü evde çocuklarına deneten kadınlar bedeni uymadığı takdirde hızlıca değiştirebilmekte, bir sonraki haftayı beklemek zorunda kalmamaktadır.

Kıyafetin yanı sıra sebze meyve ürünlerinin de öncelikli müşterisi kadınlardır. Satıcılar kadınların evin ihtiyaçlarını daha iyi bildiğini, bu sebeple kısa zamanda

daha efektif alışveriş yaptıklarını belirtmiştir. Bekar kadınlar burada evlilerden ayrılmaktadır. Evin “esas” kadını anneleri olduğu için bu konuda bir sorumluluk hissetmeyen bekar kadınlar nadiren bir jest olarak alışveriş yapmaktadır. Erkekler ise daha çok atıştırmalık ya da kavun karpuz gibi taşınması zor olan ürünler satan satıcıların müşterisi olmaktadır. Bu alışveriş davranışlarının biçimlenmesinde toplumsal cinsiyet rollerinin etkili olduğu, evli kadınların çocukların ve evin ihtiyaçlarına odaklanırken, erkeklerin daha çok anlık ihtiyaçlar için alışveriş yapmasından anlaşılmaktadır. Ancak yine de kadınlar, çalışan ve para sahibi olan bireyler olarak kamusal varlıklarını kabul ettirmede bu anlık pazar yerinden faydalanmaktadır. Aynı zamanda evin zorunlu ihtiyaçlarının bir kısmını bu şekilde halletmek kadınların kendilerine ayıracağı zamanı artırmaktadır.

6.2.3.2 İşyeri Ev Arası Yolculuklar

Katılımcılara işe nasıl gidip geldikleri sorulmuştur. Vardiyalı çalışma saatleri ve fabrikaların otoban kenarında olan konumları sebebiyle kadınların hepsi işe servisle gelmektedir. Özellikle eski köy yerleşmelerinde yaşayan kadınlar için özel araç ve servis dışında fabrikaya gelmek için başka bir alternatif bulunmamaktadır. İşe servisle gelmek kadınlar için bir anlamda konfor sağlasa da öte yandan mahallelerinde yaşayan tanıdık erkeklerle beraber yolculuk etmeleri ve davranışlarını kontrol etmeleri gerektiği anlamına gelmektedir. Ancak katılımcılar işe servisle gelmenin yalnızca konforlu yanlarından bahsetmiş, olumsuz herhangi bir unsur dile getirmemiştir. Özellikle gece vardiyalarında servisin kendilerini evin önünden alması kadınlar için önemlidir. Böylece kadınlar kendilerini güvende hissetmekte gece yolda başlarına gelebilecek tehlikelerden korunduklarını hissetmektedir.

Servis olmasa nasıl geleceksin? Olmaz, nasıl olsun? Gece vakti. Böyle serviste bir arada olunca insana bir güven geliyor, hep beraber gidiyorsun hep beraber geliyorsun iyi oluyor yani. (Neslihan)

Katılımcıların tamamının ailesinde özel araç bulunmaktadır, ancak düzenli olarak bu özel araçla işe gelen katılımcı bulunmamaktadır. İleride mülk sahipliliği başlığı altında bu konu detaylandırılacaktır ancak yine de burada kısaca arabaların mülkiyetinin ailenin erkeklerine ait olduğunu ve kadınların çoğunluğunun ehliyeti olsa dahi araba kullanma pratiği olmadığını belirtmekte fayda vardır. Yirmi iki

katılımcının on biri ehliyet sahibiyken yalnızca beşi araç kullanma pratiğine sahiptir ve yalnızca bir tanesi aktif olarak araba kullanmaktadır. Araba kullanma pratiği olan katılımcılar da genellikle tercihen değil zorunluluktan öğrenmiştir. Örneğin 21 yaşındaki Zuhal'in aktif araba kullanması tamamen aile içinde üstlendiği görevlerden kaynaklanmaktadır. Genç kadın babasının hastalığı süresince evin tek bekar çocuğu olarak babasını hastaneye götürmek durumunda kalmış, böylece araba kullanma pratiği artmıştır. Babasının nekahet dönemi devam ettiği için evin ihtiyaçlarını görmek hala genç kadına aittir. Bu sebeple esasen babasına ait olan arabayı daha çok genç kadın kullanmaktadır.

Arabayı ben kullanıyorum daha çok. Annem zaten bilmiyor araba kullanmayı, babamın da daha hala çok kullanacak hali yok. Ama gene de işe gelirken pek kullanmıyorum. Servis rahat çünkü. Kapıdan alıyor nerdeyse, kapıya kadar da bırakıyor ne diye araba kullanayım her gün her gün? Böyle bazen sabah bir yere gitmeye plan yaptıysak alıyorum arabayı kızları dolduruyorum götürüyorum kahvaltıya kahveye bir şeye. Sonra da evlerine bırakıyorum işte. Yani evde durup duruyor araba öteki türlü. (Zuhal)

Esmâ da tıpkı Zuhal gibi mesai bitiminde iş arkadaşlarıyla program yaptığında işe arabayla geldiğini söylemiştir. Bekar olan Zuhal'e göre çok daha nadir program yapmaktadır ama yaptığı zaman o da tıpkı Zuhal gibi diğer arkadaşlarını eve bırakmakta arabanın kendilerine böyle bir imkan sunması hoşuna gitmektedir.

6.2.3.3 İşyeri Dışında Kamusal Mekan Kullanımları

Görüşmelerde kadınların ev dışında geçirdikleri zaman ve yaptıkları aktivitenin medeni durumları ve çocuklarının yaşıyla doğrudan ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Okul çağında çocuğu olan kadınların kamusal mekanlarda geçirdiği zamanın büyük bir kısmı alışveriş, çocukları okula bırakıp alma gibi pratik sebeplere dayanmaktadır. Öte yandan bekar ve çocukları yetişkin olan kadınlar ise kamusal mekanlarda daha keyfi sebeplerle bulunma imkanına sahiptir. Ancak her ne kadar çocukları okul çağında ya da daha küçük olan kadınların ev içi sorumlulukları daha fazla olsa da, ev dışında keyfi olarak zaman geçirme talepleri yetişkin çocukları yetişkin olan kadınlardan fazladır. Çocukları yetişkin olan kadınlar, sorumlulukları daha az olmasına rağmen iş dışı zamanlarını daha çok evde ya da akraba/komşu/aile ziyaretinde geçirdikleri için kamusal mekan kullanımı en az

olan gruptur. Küçük çocuğun olan kadınlar ise sorumluluklarını en az zaman harcayarak halledecek şekilde günlük işlerini organize etmekte ve mümkün olduğunca eşlerine ya da diğer aile bireylerine havale etmektedir. Böylece dışarıda keyif için geçirecekleri zamanı artırmaya çalışmaktadırlar.

Alifuatpaşa'nın tarım alanlarına yakın, tepede yer alan ve merkeze görece uzak bir mahallesinde oturan Ayşe, günlük ve haftalık alışveriş işini tamamen kocasına bırakmıştır. Zaman zaman vardiya saatleri tuttuğunda kocasıyla beraber pazara gitmekte, bunun haricinde zorunlu alışverişe zaman harcamak istememektedir.

Hakan'ı yolluyorum valla. Bizim mahalleyi biliyorsun, zaten öyle düz ayak bir koşu gidip alabileceğin yer yok. Ya araba geçerken denk geleceksin, ya da aşağıdan alacaksın. E ben servisle gidiyorum, servisten ta aşağıda inip yukarı eşya taşıyamam ki. Hakan işte alışveriş varsa arabayla gider, halleder gelir. Ya da babam (birlikte yaşadığı kayınpederi) sağ olsun sorar hep kızım bir eksik var mı, bir şey alınacak mı diye. Dışarıya çıkacaksam alışveriş için çıkmak istemem yani. Elif'i (kızı) almaya çıkmak isterim, ne bileyim parka bahçeye gitmeye çıkmak isterim...

... Pazara işte arada bir benim gitmem gerekiyor, yani adama al demeye dile getiremezsin ama bir eksik vardır evde ya hani. Görünce aklına gelir. Öyle şeyler. Hem dolaşmak oluyor özlüyorum bazen pazara da gitmeyi. Ama her hafta git deyince eziyet gibi geliyor. Yani hava iyi olacak da, o çarşamba vardiyam sabah bitmiş olacak da anca öyle.

Merkeze daha yakın oturan katılımcılar da gündelik alışverişlerini genellikle en yakın marketlerden yaptıklarını belirtmiştir. Katılımcılar, hem fiyat avantajından dolayı hem de kimseyle muhatap olmadan işlerini görüp çıkabildikleri için zincir marketleri küçük bakkallara tercih ettiklerini dile getirmiştir. Gündelik alışverişi en kısa yoldan halletmek ve mümkünse diğer aile bireylerine havale etmek tüm yaştan kadınların ortak stratejisidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi kadınların ev dışında geçirdikleri zaman ve yaptıkları aktivite medeni durumları ve çocuklarının yaşıyla doğrudan ilişkilidir. Çocuklarla birlikte yapılan aktiviteler, okul öncesi ve okul çağında çocuğu olan kadınların sosyal hayatının büyük kısmını oluşturmaktadır. Çocukların keyifli vakit geçirmesi, sosyalleşmesi, ihtiyaçlarının giderilmesi annelerin üstüne aldığı ve

gerçekleştirebildiği için gururlandığı aktivitelerdir. Bu aktiviteler çekirdek aileyle yapılabilirdi gibi kimi zaman yaşıt çocukları olan iş arkadaşlarıyla da yapılmaktadır. Özellikle iş arkadaşlarıyla beraber yapılan aktiviteler kadınlar için arkadaşlarıyla vakit geçirmenin önemli bir aracıdır. Zira kadınlar, çocuklarıyla beraber dışarı çıktıkları zaman kadın kadına olduklarından daha rahat ettiklerini, çevredekilerin kendilerini hiç rahatsız etmediğini dile getirmiştir. Çocuklar bu anlamda annelerinin kamusal mekanlardaki varlığını meşrulaştırmaktadır.

Ya şimdi çocuklar yokken de kimse bir şey diyemez tabi. Hele kalabalıkken. Kolay değil kaç tane kadınız, bir laf edeni pişman ederiz ama işte böyle bir ters bakını sanki burada ne işi var gibi şey yapanı oluyor. Çocuklar olunca sanki böyle daha rahat. Kadın kendi gezince şuna bak sokaklarda geziyor ama çocuk olunca ne iyi anne çocuklarını gezdirmeye gelmiş. Yani sen bir kadın olarak hak etmiyorsun gezmeyi ama çocuk hak ediyor. (Esma)

Çok belli bir farklılık var, ama sadece dışarıdaki insandan kaynaklanmıyor yani. Annenden kocandan bile kaynaklanıyor. Sen çocuğu arkadaşlarıyla beraber götüreceğim dediğinde kimse sana ne işin var evde otur oturduğun yerde demiyor. Ama arkadaşlarımlayım desen içtiğin bir bardak çayın bir fincan kahvenin lafını yapıyorlar. Dışarıdaki zaten bakar, zaten ayı o, onun baktığı gücüne de gitmez de. İnsan evdekinin ailedekinin de gözüne batınca kızıyor. İşte o yüzden beraber gidiyoruz çocukları da alıp. Hem onlar oynuyor geziyor hem biz konuşuyoruz hallesiyoruz. (Narin)

Çocuklar kamusal mekanlardaki varlıklarını meşrulaştırmanın yanı sıra annelerinin hareket sınırlarını da artırmaktadır. Katılımcı kadınlar il merkezi olan Adapazarı'nı ziyaret etmek için çocukların ihtiyaç ve aktivitelerini sık sık bir gerekçe olarak kullandıklarını dile getirmişlerdir.

Adapazarı dediğin yarım saatlik yok di mi? Sana mesela, şaka gibi gelir. Şu kadar yolu gitmek için bu kadar düşünmek. Ama işte burada öyle değil. Ben buradan kendi başıma binip gitmeye kalksam muhakkak bir tanıdık çıkar oturur yanıma elli tane soru sorar. Nereye gidiyorsun ha, kime gidiyorsun ha, kocan nerede ha. Ama kız olsa yanımda sormaz. Çocuğa lazım işte okula şeye bir şeye desem daha da soru sormaz. (Ayşe)

Benzer bir şekilde kadınlar dışarıya eşleriyle beraber çıktılarında da varlıklarının daha hoş karşılandığını hissetmektedir. Esmâ'nın vurguladığı gibi kadınlar kamusal mekanlarda eş ya da anne kimlikleri ön plana çıktığında hoşgörüle karşılanmaktadır. Ancak yalnızca bir kadın olarak bu mekanlara gittiklerinde bazen sözle bazen tavırlarla varlıklarının kabul görmediğini hissetmektedirler. Katılımcıların büyük bir kısmı, toplumun bu beklentilerini haksız bulmakta ve eşlerinden, çocuklarından ayrı, bir birey olarak dışarıda vakit geçirmeyi kendilerine hak olarak görmektedir. Kendi parasını kazanan kadınlar olarak bu hakkı elde ettiklerini düşünen katılımcılar herkesin bu durumu kabullenmesi gerektiğini düşünmektedir.

Adamlar istiyor ki kadınlar yalnız çıkmasın dışarı, kocasıyla çocuğuyla çıksın sadece. E benim kocam yok, ha varken pek mi gezdirirdi beni o da ayrı. Her hafta sonu alemlerde, pavyonlarda, millete içki ısmarlamalardı. Ay adam nerde akşam orda sabah gezerdi gezerdi de onda sorun yoktu şimdi ben iş çıkışı kızlarla bir kahvaltı ettim de ben mi kötü oldum? Bırak be, aman ne konuşurlarsa konuşsunlar. Alışacaklar valla. Bizi de öyle görmeye alışacaklar. Kahvaltıda kahvede orada burada. (Meral)

Bak çocuklarım başım gözüm üstüne. Canımı isteseler çıkarır veririm de inan gözüm kalmaz. Ama insan bir gün de bazen çocuğunu görmeyivermek istiyor. Bir gün de böyle, çoluksuz çocuksuz oturmak istiyor. Ne bileyim soğumadan çayını içivermek ora mı gitti bura mı koştı takip etmemek anladın mı? Yani bir insana bunu çok görmemek lazım. Adamlar bilmiyor bunu. Çoluğu çocuğu bırakmış da fıldır fıldır geziyor diye bakıyor. E anacım siz hep bırakıp da geziyorsunuz ya? Ayda bir gün de ben gezdim diye kıyamet mi koptu? (Hale)

Çocuğu olmayan bekar kadınlar annelik ve eşlik kimliğinin verdiği korunmadan yoksundur. Bekar kadınların dışarıda vakit geçirmesi çok daha fazla kınamaya yol açmakta ancak genç bekar kadınlar bu konuyu daha az önemsediklerini dile getirmektedir. Ancak her ne kadar umursamadıklarını söyleseler de kamusal mekan kullanımlarında kendilerini koruyacak stratejiler geliştirdikleri görüşmeler esnasında tespit edilmiştir. Bu stratejilerin en önemlisi kalabalık olmaktır. Bekar, evli, çocuklu fark etmeksizin tüm katılımcılar ne kadar kalabalık bir grup olurlarsa kendilerini o kadar güvende hissetmektedir. Özellikle gece vardiyası bitiminde

kahvaltıya ya da işten öğlen çıktıklarında çay kahve içmeye giderken diğer iş arkadaşlarıyla beraber olmak kadınların kendilerini güvende hissetmek için kullandığı temel stratejilerden biridir.

İki kişi filan çıkınca geriliyoruz ya. Yani kimse açık açık bir şey demiyor ama bakıyorlar tip tip. Doğrudan bir şey demeyince sen de diyemiyorsun yani. Ama mesela kahvaltıya bir gidiyoruz on beş kişi birden. O zaman yemiyor işte. O zaman mekanın sahibi biziz. Bir keresinde öyle işte gittik kahvaltıya, konuşuyoruz gülüşüyoruz yani. Adamın teki de bakıyor tip tip. Öyle dikmiş gözünü. Selda abla dedi ne bakıyorsun ayı mı oynatıyoruz diye. Tabi biz kahkaha kıyamet kırılıyoruz arkada. Valla adam neye uğradığını şaşırды, nasıl kaçacağını bilemedi. Öyle kalabalık olunca adamlar senden çekiniyor, sen onlardan değil. İşte kalabalık olmanın verdiği bir güç var çünkü. (Zuhal)

Kadınların bir diğer stratejisi de kamusal mekan seçimleridir. Kadınlar, erkeklerin geleneksel olarak hakimi oldukları kahvehaneler, çarşı içindeki meydanlar, dükkan önleri gibi kamusal alanlarda hak talep etmemekte ve bu alanları kazanmaya çalışmamakta; bilakis kendileri için yeni alanlar yaratmaya çalışmaktadır. Çocuklu kadınlar için bu alanlar kent merkezinden görece uzak, geniş oyun alanlarına sahip yerlerdir. Eski Ankara yolu üzerinde yer alan dinlenme tesisleri bölge halkına da hizmet verecek şekilde düzenlendiğinden beri kadınlar hem kahvaltı için hem de çocuklarıyla gelmek için bu mekanları tercih etmektedir. Bunun yanı sıra Geyve'de merkeze yakın köylerden birinde yer alan Seyir Terası, Alifuatpaşa Geyve yolu üzerinde bulunan ve Sakarya nehri boyunca uzanan kafeler kadınlar tarafından tercih edilmektedir.

Ev dışında en fazla vakit geçiren grubu oluşturan bekar kadınlar ise hem evli iş arkadaşlarının yaptıkları kalabalık organizasyonlara katılmakta hem de onlardan ayrı olarak kamusal mekanlarda vakit geçirmektedir. Kalabalığın verdiği korunmadan yoksun oldukları zamanlarda kamusal mekan seçimleri daha da kritik olmaktadır. Genç kadınlar Alifuatpaşa ve Pamukova merkezlerinde vakit geçirecek yer bulmanın daha zor olduğunu, bu sebeple daha çok Geyve merkezinde spesifik olarak ise yüksek okul çevresinde veya yüksek okula giden öğrencilerin kullandıkları mekanları tercih ettiklerini söylemiştir.

İşte Cafe 517'ye gidiyoruz. Yüksekokulun oradaki kafelere gidiyoruz. Sinem'in Bahçesi'ne filan gidiyoruz. Yani oralara gelen insanlar gençler oluyor. Ablalarla da gidiyoruz bazen ama onlar tabii çoluk çocuk daha az vakit buluyor. Bir de oralara araba lazım. Buralar hep yakın, yürüyerek gitmesi kolay. Biz çok geziyoruz tabi onlar gibi değil. İşte kalabalık olmayınca da böyle daha öğrencilerin olduğu yerlere geliyoruz. Onların umurunda değil, çünkü kendileri de geliyor kızlar beraber. (Cemile)

Yüksekokul Geyve'nin Tepecikler Mahallesi'nde, kent merkezine bir kilometreden az bir mesafede, Geyve Alifuatpaşa yolunu dik kesen Yüksekokul Sokağı üzerinde yer almaktadır. Bu Yüksekokul Sokağı ve paralelindeki Selçuk Sokağı üzerinde yurtlar, öğrenci evleri ve kafeler yer almaktadır. Yüksekokul Sokağı boyunca yer alan Geyve Çayı çevresi belediye tarafından ıslah edilmiş, yürüyüş yolu ve spor alanı yapılmıştır. Ana caddeden içeri giden bu sokak, gelip geçenin bakışlarından uzak ama sokağın kendi kullanıcıları ile ilişkilidir. Cafe 517 ise merkezde, çarşı girişinde bir binanın üst katında yer almaktadır. Kullanıcılarının yüksekokul öğrencileri olmasının yanı sıra dışarıya kapalı olması genç kadınların kendilerini daha rahat hissetmesini sağlamaktadır. Genç kadınlar erkeklerin aksine kullandıkları kamusal mekanların caddeyle/mezdanla doğrudan ilişki içinde olmasını tercih etmemektedir. Daha sınırlı bir kamusalılık içinde kendilerini daha güvende hissetmektedirler. Burada yüksekokul öğrencileriyle kadınların kurduğu ortaklık dikkat çekicidir. Ataerkinin ayrıcalıklı kıldığı kesim karşısında yüksekokul öğrencileri de cinsiyetlerinden bağımsız olarak tehdit altında hissetmekte, kendi güvenli alanlarında kalmayı tercih etmektedir.

Evli bekar fark etmeksizin katılımcı kadınların hepsinin bahsettiği ortak bir mekan Sine-i Bahçe isimli kafe olmuştur. Katılımcıların Sinem'in Bahçesi olarak bahsettikleri mekan, Geyveli bir kadın girişimci tarafından açılmıştır. Merkezi bir konumda olmasına rağmen sokak arasında yer alması sebebiyle gözlerden uzaktır. Üniversiteli gençler, bekar kadınlar, emekli öğretmenler, nişanlı ya da yeni evli çiftler kafenin müşterilerinin profilini oluşturmaktadır. Katılımcıların nezih, elit, kibar gibi sıfatlarla tanımladığı mekanın sahibinin bir kadın olması, katılımcılara göre bu özelliklere sahip olmasında önemli bir etkidir. Kafenin sahibinin kibar,

saygılı fakat aynı zamanda mesafeli tavrı, kullanıcıları açık açık dile getirilmeyen bazı kurallara uymak zorunda bırakmaktadır.

Sinem ablanın yeri mesela. Oraya gidiyorum desem hiç gözü arkada kalmaz nişanlımın. Çünkü biliyor yani orası nezih bir yer. Üniversite öğrencisinin de düzgünü geliyor oraya. Ders çalışmaya geliyor gözü fıldır fıldır olanı değil. Sinem abla zaten hiç izin vermez saygısızlığa, terbiyesizliğe. Yani laf edeceğinden de değil, kendi o kadar kibar ki oraya gidince insanın da kibar olası geliyor. (Sena)

Sinem'in Bahçesi var mesela. Biz oraya çok gidiyoruz. Orada çok rahat ediyoruz. Çünkü oraya böyle kahvede oturan adam gelmiyor. Karısıyla gelen, nişanlısıyla gelen adam geliyor. Üç tane adam geleceklerse de biliyorlar yani orda oturup kadınları izleyemez. İşine gücüne bakacaksa kendi kendilerine sohbet edeceklerse gelsinler, gelme diyen yok. Ama yani insan iyi hissediyor biliyor musun? Üç erkek gelince bir kötü kötü bakıyor herkes, bir ayağını denk al der gibi. Hani bizi görünce sokakta bir yerde dik dik bakıyorlar ya biz de bakıyoruz işte ne işin var senin burada der gibi. Burası öyle bir yer değil çünkü. E biz hep kurallara uyarken aman kahvenin önünden geçerken eşarbım sıyrılmasın, ceketim açılmasın, aman hızlı gideyim derken sorun yoktu. Onlar da burada uysun kurallara. Bir tedirgin olsun çok mu baktım sağa sola diye. Hem bunlar iyi şeyler yani, kendini sık demiyor kimse, kibar ol diyor, işine bak diyor yani. (Zuhal)

Katılımcılar, erkeklerin bu mekana girdikleri zaman hareketlerine dikkat etmek zorunda hissetmesinden çok hoşnuttur. Bir kereliğine de olsa onların çekinmesi ve hareketlerine dikkat etmesi özellikle genç kadınların çok hoşuna gitmektedir.

6.3 Güçlenme, Kazanımlar, Değişim

Güçlenme başlığı ile ilgili bulguları açıklamadan önce kavramın nasıl ele alındığını açıklamak yerinde olacaktır. Yukarıda da bahsedildiği gibi kadınların kendilerine tanımladığı kimlik, kamusal alanda görünür olma gibi başlıklar da güçlenmeyle doğrudan ilişkisi olan konulardır. Fakat burada doğrudan somut edinimlere odaklanılmıştır.

Bu başlıktaki bulguları da yine para ile doğrudan ilişkili olanlar ve para kazanmakla ilişkili olan ikincil güçlenmeler olarak iki başlık altında gruplamak mümkündür. Doğrudan para ile ilişkili olanlar kadınların yükselme olanakları, kazandıkları paranın denetiminin kimde olduğu, paralarını ne için harcadıkları ve mülk edinme durumlarına yöneliktir. Diğer sorular ise çalışan kadın olmalarının hane içindeki etkilerine yöneliktir. Ev içi işleri kimin yaptığı, eşlerin ev işi ve çocuk bakımına ne derece katıldığı, kadınların harcamalar ve diğer aile içi konularda karar mekanizmalarına ne kadar dâhil olduğu sorularına verilen cevaplar bu başlığın altında ele alınmıştır. Yapılan pilot görüşmelerde kadının çalışmasının eşler arasındaki sevgi ilişkisine de etkili olduğu bir katılımcı tarafından dile getirilmiş, bu sebeple bu soru da görüşmeye dâhil edilmiş ve cevapları ikinci başlık altında ele alınmıştır.

6.3.1 Mavi Yakalı Kadınlarda Yükselme

Pilot görüşmelerde kadınların özgüvenlerinin artmasında erkeklerle bir arada ve aynı şartlarla çalışıyor olmanın büyük rol oynadığı tespit edilmiştir. Literatürde özellikle erkeklerin kadınların amiri olarak çalıştığı ve bu cinsiyet hiyerarşisinin kadınların hem özgüven inşasında hem de toplumsal konumlarını iyileştirmelerinde engel olduğundan sıklıkla bahsedilmektedir. İşyerindeki cinsiyet hiyerarşisi çoğu zaman yazılı kurallarla belirtilmemekte, yapılan düzenlemeler kadar yapılmayan düzenlemelerle de bu hiyerarşi kurulabilmektedir. Erkeklerin kadınlardan daha kritik görevlere getirildiği, yükselme ve beceri kazanmada kadınlara destek olunmadığı durumlarda toplumda zaten var olan hiyerarşi işyeri aracılığıyla yeniden üretilmekte ve derinleştirilmektedir. Bu sebeple güçlenme ve kazanımlar başlığı altında ilk olarak mavi yakalı kadınların yükselmesinde firmaların nasıl bir politika benimsediği ve bu politikanın kadınlara nasıl yansıdığı sorgulanmıştır. Mavi yakalı kadınların yaptığı iş kalifiye olmayı gerektirmeyen, kısa süreli bir eğitimle öğrenilebilecek bir iştir. Yükselme için ancak iki pozisyonla mümkündür: makine operatörlüğü ve bant sorumlusu.

Güçlü bir cinsiyet eşitliği politikası sürdürmeye çalışan A firması, daha önce de belirtildiği gibi her pozisyonda kadın çalıştırmayı önemsemekte ve kadınlara daha fazla sorumluluk vermeye çalışmaktadır. Firma temsilcisi, bu anlayışla bant sorumlusu ve makine operatörü gibi daha fazla uzmanlık gerektiren işlerde

kadınları görevlendirmeye yönelik bir pozitif ayrımcılık politikası uyguladıklarını ve kadın işçileri de daha fazla sorumluluk talep etmeleri için cesaretlendirdiklerini dile getirmiştir. Temsilciye göre kadınlar bu görevlere geldiklerinde sorumluluklarını erkeklerden çok daha fazla sahiplenmekte ve çok daha iyi iş çıkarmaktadır. Özellikle genç kadınlar öğrenme konusunda isteklidir. Öğrenmeye istekli, algısı açık ve dikkati yüksek genç kadınlar firma tarafından makine operatörlüğüne yönlendirilmekte, bu konuda gerekli eğitimler verilerek kadınlar bu görevlere getirilmektedir. Bant sorumlusu görevine getirilmede ise daha çok kadınların kıdemi etkili olmaktadır. Fabrikada uzun zamandır çalışan ve yaşça banttaki genç kadınlara ablalık yapmaya müsait olan kadınlar arasından bant sorumlusu seçmenin yönetici işçi ilişkisine de olumlu bir etkisi olmuştur. İşçiler arasındaki ufak anlaşmazlıklar kadın bant sorumlusu tarafından çözülmekte her konunun yöneticilere gelmesi gerekmemektedir.

Firma temsilcisi bu pozitif ayrımcılığın kadınlar üstündeki olumlu etkileri olduğunu belirtmiş ancak yine de bu politikaların yerleşik toplumsal kabuller karşısında zaman zaman yetersiz kaldığını da itiraf etmiştir. Kadınlar bant sorumlusu, makine operatörü gibi uzmanlık gerektiren görevlere ancak tamamı kadın işçilerden oluşan bantlarda getirilmektedir. Temsilci bunun bir tercihten ziyade zorunluluktan kaynaklandığını ifade etmiştir.

Sanmayın ki bu durum erkeklerden korktuğumuz için, hiç değil. Yani emir almak istemezler kadınlardan tamam, ama kim umursuyor öyle saçma sapan istekleri? Bizim sorunumuz kadınlarla. Kadınlar istemiyor. Korkuyorlar, çekiniyorlar. Korkuyorlar dediğim adamlardan korkmak değil. Pislik yaparlar diye korkuyorlar. Buradaki adamların egosu, ay gerçi her yerdeki adamların egosu öyle ya, izin vermez kadınlardan emir almaya. Yani akli havsalası yetmez bir kere kadının ondan iyi iş yapacağına. O yüzden agresif olur. Doğrudan iş yapmam demez ama kadına eziyet eder. Açıktan da değil böyle nasıl desem pasif agresif hareketler işte. O yüzden kadınlar da istemiyor bantta bir tane de olsa erkek olsa bant sorumlusu olmak. Kadınlar istese alışırlı aslında, adamlar bir gün sorun çıkarır beş gün sorun çıkarır. Nereye kadar çıkaracak sorun? Ama kadınlar istemiyor. Yani istemiyor da demeyeyim henüz cesaretleri yok. (A firması temsilcisi)

Firma yetkilisi her ne kadar kadınları sorumluluk almadığı için eleştirse de bu durumun bir süreç olduğunu ve zamanla aşılacağını düşünmektedir. Kadınları bu konuda zorlamak yerine cesaretlendirmek yolunu seçtiklerini ve kadınların bir süre sonra tıpkı sigara içmeyi normalleştirdiği gibi erkeklere emir vermeyi de normalleştireceğini düşünmektedir.

B firmasında ise mavi yakalı kadınlara daha fazla sorumluluk verilmesi için herhangi özel bir politika yürütülmemektedir. Ne makine kullanımı, ne de bant sorumluluğu alma konularında kadınlara özel bir destek ya da yönlendirme yapılmamaktadır. Firma temsilcisi, kadınları bu sorumluluklardan bilerek uzak tutmadıklarını ancak kadınların bu sorumlulukları almayı tercih etmediğini iddia etmiştir. Hatta bu iddiasını köklenmiş cinsiyet kabulleri ile temellendirerek kadınların makine kullanımına ilgi göstermediğini, “herkesin bildiği üzere” erkeklerin teknolojik yetkinliklerinin daha yüksek olduğunu söylemiştir. Sadece kadınların olduğu bantlarda işçi kadınların talebiyle bant sorumluları kadınlardan seçilmektedir. Ancak bu da firma politikasıyla değil kadınların talebi sonucu olmuştur. Kadınlar mahremiyet gerekçesiyle kadın bant sorumlusu talep etmiş; firma da bu talebi kabul etmiştir.

Katılımcıların içinde iki makine operatörü, iki de bant sorumlusu bulunmaktadır. Makine operatörü olan iki katılımcı da A firmasında çalışan bekar kadınlardır. Genç kadınlar firma temsilcisinin söylemlerini destekleyen ifadelerde bulunmuştur. Her ikisi de makine operatörlüğü görevinin kendilerine verilmesinden gurur duyduklarını ve bu işi yapmanın daha fazla maaş anlamına gelmesinin yanı sıra manevi tatmin açısından da önemli olduğunu söylemiştir. Yeni bir iş öğrenmek, bir beceri kazanmak genç kadınların kendilerine olan güvenini pekiştirmektedir. Nişanlı olan ve evlenince işi bırakacağını söyleyen Cemile, en çok öğrendiği bu işin ziyan olacağını düşündüğü için üzülmemektedir. Aynı vardiyada yine makine operatörü olarak çalışan Zuhal, arkadaşının bu kararını sadece kendisini değil diğer kadınları da etkileyecek bir karar olarak görmekte ve bu sebeple sert bir şekilde eleştirmektedir.

Yani şimdi, senin eğer evlenip işi bırakmaya niyetin varsa hiç bu işe girmeyeceksin. İşe dediğim bu makine işine yani. Sonuçta sana bir emek veriliyor, biri seni yetiştiriyor zaman veriyor. E sen altı ay geçmeden ben

evleneceğim deyip çıkarsan ne oluyor? Bu sefer bir dahakine kadına vermek istemiyorlar bu işi. Diyorlar ki e bu kızlar yarın öbür gün işi bırakır biz açıkta kalırız. Ne yapıyorlar hep erkeklere veriyorlar. Sadece kendine değil zararı yani abla, hepimize zarar. (Zuhal)

Fabrikada yapılan iş deneyim gerektirmeyen bir iş olduğu ve kıdem zammı olmadığı için mavi yakalı kadınlar için enflasyon zammı hariç maaşlarını yükseltmenin tek yolu bant sorumlusu ya da makine operatörü olmaktır. Zuhal'in arkadaşına olan bu serzenişi bu bağlamdan bakıldığında doğru bir noktayı işaret etmektedir. Eşinin isteği doğrultusunda işi bırakan kadınların, güçlenmeleri zaten sınırlı olan kadınların elindeki kaynakları azaltması genç kadını kızdırmaktadır.

Bant sorumlularının ise biri A firmasında, diğeri B firmasında çalışmaktadır. Her ikisinin de yaşları katılımcıların yaş ortalamasının üstündedir. B firmasında çalışan bant sorumlusu bu göreve firma temsilcisinin de belirttiği üzere diğer işçilerin talebiyle getirilmiştir.

Ya şimdi bizim arkadaşlarımız var işte, A firmasında çalışan. Sonuçta burada iki tane fabrika vardı daha düne kadar. Orada çalışanın buradan haberi var, burada çalışanın orada. Dört beş seneden fazla oldu sanırım, yalan olmasın. Bir duyduk orada kadınların çalıştığı yerde, bantta yani, kadın bant sorumlusu varmış. E dedik bizde niye olmasın. İstedik işte. Sendikaya söyledik, dedik kadın sorumlu isteriz. İşte af edersin muayyen günü var, şeyi var insanın. Dedik uygun bir dille anlatın işte. Bizim de sorumlumuz kadın olsun. Yani kadın olması iyi tabii o açıdan da, ama bir açıdan şey de var. Neden olmasın yani? Madem de kadın olabiliyor neden olmasın? Değil mi ama? Yani meraklı mıyız sabahtan akşama kadar elin herifi tepemizde? İstedik işte, beni sonra iki arkadaşı daha, bizim bandın sorumlusu yaptılar. Ama öyle istedik hemen ertesi gün değil ha. Yani işte yok biri işten ayrıldı birinin vardiyası değişti. Bir olay, bir şey... Yani adamı da mağdur etmedi gene onu başka banda mı verdi makineye mi aldı bir şey yaptı.

Katılımcının ifadelerinden de anlaşılacağı üzere farklı firmalarda çalışan kadınlar arasında güçlü bir bilgi akışı vardır ve kadınlar bu bilgi akışını kendi taleplerini sağlam bir zemine oturtmak için kullanmaktadır. Bu bilgi akışı sayesinde B firmasındaki kadınlar kadın bant sorumlusu talep etmiş ve ancak bu taleplerini

mahremiyet isteği ile gerekçelendirmiştir. Benzer şekilde A firmasında kadınların makine kullandığından da haberdarlardır. Bu bilgiyle ne yapacaklarını henüz bilemeseler de firma temsilcisinin kadınların teknolojiye karşı ilgisiz olduğuna dair beyanını yalanlamış ve fırsat verildiğinde erkekler kadar başarılı olacaklarına inandıklarını belirtmişlerdir.

Yalan ayol. Ne yapamayacakmışız? Adamlar sanki hep mühendis, Allah bir onlara beyin vermiş. Sanki makine de uzaya gidiyor. Lafya, lafişte. Biz Hakan'la (eşi) aynı sene girdik fabrikaya. Ona öğretiler işte makine kullanmayı. Bana öğretselerdi ben de yapardım. Araba kullanmayı da mesela. Kimse anasının karnından araba kullanarak doğmuyor ama işte bize öğreten olmayınca öğrenemiyoruz. Bak adam öğretince öğrendim, evde babam öğretse çok önceden öğrenirdim. Makine de ondan zor değil ya. Nedir sanki? (Ayşe, B firmasında çalışıyor)

Katılımcıların hepsinin bu derece özgüvenli olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. Çalışma hayatını geçici bir süreç olarak gören kadınların yeni bir iş öğrenmek ya da daha fazla sorumluluk almak gibi bir hevesi yoktur. Yaşı görece daha büyük olan katılımcılar da yeni bir iş öğrenmeye karşı daha isteksizdir. Örneğin fabrika ilk açıldığından beri burada çalışan ve emekliliğini bekleyen Seda, çalıştığı otuz yıla yakın süre boyunca makine kullanmaya hiç heves etmemiş, daha fazla sorumluluk almayı hiç istememiştir. Ancak katılımcının işe başladığı yıllar, kadınların fabrikadaki varlığının hala marjinal olduğu, kadınların ancak varlıklarını kabul ettirme mücadelesi verdiği yıllardır. Genç kadınların sahip olduğu özgüvenden yoksun olması bu bağlamdan bakıldığında beklenirdir. Buna rağmen kendisi için talep etmediği sorumluluk ve terfi olanaklarını genç iş arkadaşlarında görmek katılımcıyı mutlu etmektedir. Kadınların makine kullanmasını ve daha fazla sorumluluk gerektiren işleri almasını desteklemektedir.

Katılımcıların hepsinin çalıştıkları bantta bant sorumluları kadındır ve kadınlar bu durumdan memnundur. Bu memnuniyette B firması temsilcisinin belirttiği mahremiyet isteği etkilidir. Ancak bunun yanı sıra kadınlar, kendi hemcinslerinin başarısından da gurur duymaktadır.

Biz çok severiz bant sorumlusu hanımı. O da ama bize karşı öyle. Hem insan gururlanıyor yani bir kadın olarak. Yani o kadın olduysa başka kadın da olur

yani, işini iyi yaptığı vakit. Erkekten emir almaktan iyi değil mi? Şimdi bir sıkıntın olsa gelir söylersin, aybaşın geldiyse, tuvalete gitmem gerekir desen. Erkeğe söylenir mi? Olmaz yani. (Neslihan)

Yani bu iş atla deve değil, becerilmeyecek iş değil, çok güç harcamayı gerektirecek iş de değil. Kadın da yapabilir yani gayet kolay. Neden erkekleri dikmişler tepemize bunca sene bilmem. Sanki olmaz gibi gelirdi de olunca da baktık gayet oluyormuş işte. (Hale)

Kadınlar kendi bantlarında kadın sorumlu görmekten her ne kadar mutlu olsalar da kadınların erkeklerin olduğu bantlarda sorumlu olması fikrini kabul etmekte zorlanmaktadır. Kimi katılımcılar bunu bir şakaymış gibi karşılayarak gülüp geçmiş ve konuyu kapatmış; kimisi ise bu fikrin dile getirilmesine bile hayret ettiklerini ifade etmiştir. Konuyu biraz daha rasyonel olarak ele alabilen kadınlar bile kadınların erkeklere emir veren bir konumda olmasının yakışıksız olacağını düşünmekte, ancak nedeni konusunda kendilerini bile tatmin edecek bir yanıt verememektedir.

Bana deseler ki erkeklerin olduğu banda git onlara yap şey. Yani derlerse giderim de olmaz yani. Adamlar hiç istemez. Açıktan diyemezler bir şey, yapmam diyemezler yap dediğimi mesela. Ama gene de istemem. Şimdi burada biri dikkatini vermezse, kızarım bağırırım işine bak diye, ama benim bağırdığım gücüne gitmez. Molaya gidince konuşuruz barışırsız yani. Zaten gururunu da kırmam kimsenin. Ama erkeğe bağırılmaz öyle. Bağırmak da değil ha yaptığım biraz ses yükseltmek. Ama gene de olmaz. Hele öyle kalabalık içinde. O zaman da kendini saydırmak zor. İstemem yani. (Gül)

Aman yok. Bize yetiyor kendi başımızda kadın olması, erkeklerin başında da kadın olmayıversin. (neden diye ısrar edilince) Aman ne gerek var kızım be, ne olacak yani erkeklerin başına geçip emir verince? Çalışmak istiyorsan çalış tamam, başında kadın isterdin haklısın tamam. Ama yani insan ne istediğine de bir dönüp bakacak. Bana ne faydası var adamların başına geçip onları

kızdırmanın? Kime ne faydası var? Yani elime geçen şeye bakarım, onu da kaybetmemeye bakarım. (Nesrin)

Kimi katılımcılar ise erkeklerden çekindiği için değil küçümsediği için bir arada olmak istemediğini belirtmiştir.

Ay hiç istemem adamlarla muhatap olmak. Yani bir kere bir kadın görünce hemen kendi aralarında salak salak konuşmalar, kendince bir şakalaşmalar, imalar. Ben işime bakarım desen bakamazsın. Sinir ederler seni. İnsan taş olsa çatlar öyle zevzekliklerden. Yani adamlar adam olsa ne var çalışılır bizimkiler adam değil. (Meral)

Yooook beni verseler adamların olduğu yere, bir gün durmam. Ne tazminat ne bir şey, inan gözüm görmez. Bunlarla beraber iş filan yapılmaz ya. Bantlarına böyle arada bir geçici olarak bir kadın gelsin köpek gibi kuduruyorlar. Bir görsen. Zaten evlenince biraz da bunlar yüzünden çalışmak istemiyorum. (Sena)

Bu ifadelerin sahipleri genel olarak kadınların erkeklerin üstü olması fikrine karşı değildir. Yalnızca bölge erkeklerinin bu durumu kaldırabilecek olgunlukta olmadığını düşündükleri için istemediklerini belirtmişlerdir.

6.3.2 Paranın Denetimi

Terfi ve uzmanlaşma sorularından sonra katılımcılara kazandıkları paranın denetiminin kimde olduğu sorulmuştur. Dört katılımcı hariç, kadınlar kendi kazandıkları para üstünde denetim sahibidir. Bu yüksek oranın yanı sıra soruya verilen tepkiler de dikkat çekicidir. Kimi katılımcılar bu soruyu abes bulmuş ve hatta hakaret gibi algılayarak agresif sayılabilecek tepkiler vermiştir. Normal ve doğal olan elbette kendi kazandıkları paranın denetiminin kendilerinde olmasıdır. Aksinin sorulması bile yanlıştır. Kadınların bu tepkisi geçmişte bu konuyla ilgili bir sıkıntı yaşadıklarını düşündürmektedir. Burada bekâr ve evli kadınların tepki gösterirken kullandıkları gerekçelerin birbirinden farklı olması dikkat çekicidir. Bekâr kadınlar “kendi kazandığı parayı kendi harcama” özgürlüğü üstünden açıklarken, evli kadınlar “parayı dikkatli harcayacak olgunluğa sahip olma” vurgusu yapmaktadır. Evli kadınlar da tıpkı bekar kadınlar gibi bu parayı kazanmak için zorlu şartlar

altında çalışsa da eş ve anne olarak sorumlulukları harcama kalemlerini etkilemektedir.

Kimde duracak abla? Tabi ki bende duruyor. Ben çalışıp kazanacağım da babama vereceğim kartı? He daha neler. (Zuhal)

Tabi ki bende. Kimseye de hesabını vermem. Ben çalışıyorum ben yiyeceğim. Başkasına yedirecek halim yok. (Songül)

Maaş kartını mı diyorsun? Bende ayol, kimde olacak? Ben akılsız biri miyim ki paramı neye harcayacağımı bilemeyecek? (Esmâ)

Bende durur tabi. Ama benim eşiminki de bende durur. Benim eşim hiç sevmez para işini, bilemez yani. Akıllı ermediğinden değil de hani uğraşmak istemez. Çalıştığını getirir kor önüme al hanım sen bilirsin faturayı, alışverişi der. Bana hiç sormaz bile, inan bilmez kaç ne kadar aylık alıyorum. (Neslihan)

Kadınların verdiği sert tepkileri yumuşatmak için maaş kartını eşine veren katılımcılarla karşılaşıldığı söylendiğinde katılımcıların öfkesi bu kadınlara yönelmiştir. Maaş kartını eşine vermek kadınların gözünde kabul edilemeyecek kadar irrasyonel bir harekettir ve katılımcı kadınlar maaşının denetimini elinde tutamamayı akılsızlık, beceriksizlik, iş bilmezlik gibi kelimelerle tanımlamaktadır. Öyle ki erkeklerin eşlerinin maaş kartına el koyduğu durumlardan bahsederken bile hemcinslerini suçlayan ifadeler kullanmaktan çekinmeyen katılımcılara rastlanmıştır.

E sen bilmezsen hesabını, öyle döke saça, çula çaputa harcarsan adam da alır tabii elinden. Paranın hesabını bileceksin. Kimse sana demiyor kendine bir bluz bile alma, her şeyini götür eve dök ama akıllı da olacaksın yani. (Gül)

Yani senin çalıştığını bir şey demeden elinden alacak kadar vicdansız adamı da tutma ayol evde. Sepetle gitsin. O belli ki seni ahırdaki hayvan yerine koyuyor. Ama sen öyle razı gelersen, ne demişler. Sen eşek olursan semer vuran çok olur yani. (Esmâ)

Bu suçlayıcı tavır, kadınların erkeklere dair beklentilerinin düşükken, hemcinslerinden beklentilerinin ise son derece yüksek olduğunu göstermektedir. Kadınlar akıllı, hesabını bilen, güçlü ve gerektiğinde kocasından vazgeçecek kadar kararlı olmalıdır. Yoksa bir erkek karısının üstünde kolayca denetim kurabilir,

parasını elinden alabilir. Erkeklerin bu hareketleri beklenen ve doğal hareketlerdir. Karşı çıkması ve durumu düzeltmesi gereken kadındır.

Maaş kartları kendinde durmayan dört katılımcı vardır. Bu katılımcıların dördü de evli olup üçünün maaş kartı eşlerinde, diğerinin ise yetişkin oğlundadır. Maaş kartını oğluna veren Seda evinin ihtiyaçlarını oğlunun gördüğünü, istediği bir şey olduğu zaman oğlundan istediğini, bu sebeple maaş kartının kendisinde durması gerekmediğini belirtmiştir. Satın aldıkları evin kredisini ödemek için çalışan Mesude, ve sadece eşi istediği için çalıştığını söyleyen Selma ise maaş kartlarını gönüllü olarak eşlerine vermiştir. Meryem ise eşinin borçlarını kapatmak için işe girmiştir ve bu durumdan şikâyetçidir. Katılımcı, bu soruya cevap verirken ağlamaya başlamış ve görüşmenin büyük kısmını olumsuz bir ruh halinde geçirmiştir. Çalışmanın kendisinin gücüne gitmediğini ancak eline hiç para geçmemesinin kendisini çok üzdüğünü söyleyen katılımcı, parasını kendine ve çocuklarına harcayan iş arkadaşlarına çok özenmektedir.

İnan kaç para maaş alıyorum haberim yok. Borcum var gir dedi girdim çalışmaya. Çalışmak bir şey değil, valla bak. Herkes çalışıyor, ben sanki ne olup da çalışmayı beğenmeyecek? İnan başımla gözümle. Valla. Ama böyle olmasına öyle üzülüyorum ki yani öyle üzülüyorum. Ben burada çalışıp da çocuklarıma bir şeycik alamayınca. İnsanları görüyorum, kadınları. İnan öyle üzülüyorum. Ben istemez miyim izin günü alayım da çocuklarımı gideyim. Ya da canım bir şey çekti dediğinde hemen alayım? Yok, bunlar yok. Bunlar olmayınca. İşte o zaman çalışmak değil bu, inan. Bak ağızımda üç tane diş eksik. Bende olsa o maaş kartı böyle mi gezerim? ...

...Güzel güzel giyiniyorlar işyerinde arkadaşlar. Gözüm olduğundan değil bak, yemin ederim, hiç değil. Helal olsun sefaları olsun. İnsan özeniyor ama. Bak ne güzel çekmiş gözüne bir kalem diyorsun. Yüzüne bir krem sürse insan mutlu oluyor. Dersin ki ben çalıştım da bunu aldım kendime. İnsan çalışıp da burada başına bir eşarp alamadıktan sonra. O çalışmak değil. (Meryem, 37, Geyve'de oturuyor.)

Parasının denetimini oğluna bırakan Seda ise bu fedakarlığı kendisine başka bir güçlenme alanı yaratacak şekilde kullanmaktadır. Zira katılımcı tüm maddi kararları ve para denetimini oğluna bırakmış olmakla beraber, kendisini

konumladığı fedakâr ve cefakar anne rolü üzerinden hem oğlu hem de gelini üstünde bir kontrol mekanizması oluşturmuştur. Katılımcının kazandığı para hiç eline geçmeden oğluna aldıkları evin kredisini ödemek için harcanmakta; bu fedakarlığı oğlu ve gelini tarafından tek hane gibi davranılarak ödüllendirilmektedir. Öyle ki katılımcının ev kadını olan gelini, kendi evinin yanı sıra kayınvalidesinin evinin de işini görüp yemeklerini yapmakta, çoğu zaman yemekler de beraber yenmektedir. Görüşmenin gerçekleştiği koşullar bile Seda'nın kurduğu bu kontrol mekanizmasını ortaya koyan ipuçları içermektedir. Görüşme, Seda'nın kendi evinde yapılmış, ancak misafir ağırlanacağı için katılımcı gelinini çağırıştır. Görüşme boyunca genç kadın, çay ikramlarını yapmış, görüşme devam ederken mutfakta biriken işleri halletmiş ve sohbete çok az dahil olmuştur. İki çekirdek aile gibi görünmelerine rağmen, gelinin ev işlerinin tamamını üstlendiği bir geniş aile yapısı içinde yaşadıkları, bir iki nesil öncesinde hem ilçe merkezinde hem de köyler son derece yaygın olan bu aile düzenini ilçe merkezinde sürdürmeye devam ettikleri görülmüştür. Burada dikkat çekici bir noktayı belirtmekte fayda var. Katılımcıların büyük çoğunluğu için fabrikada çalışmak geniş aileden, kayınvalide ve kayınpederle yaşanan aileden kurtulmak anlamına gelmektedir. Eve iki maaş girmesi sayesinde kira ödemek, ev almak mümkün olmuş; böylece eşlerin ailesiyle bir arada yaşamak gerekmemiştir. Seda için ise çalışmak tam tersine arzu ettiği gibi geniş aile yaşamını sürdürebilmesine imkan vermiştir. Yaşına rağmen kendisi bedensel olarak ağır bir işte çalışırken gelinin evde olmasından hiç şikayetçi değildir. Oğlunu ve torunlarını kendisinden koparmadığı, kendisine ve eşine hürmet ettiği için gelinin evde olması katılımcıyı mutlu etmekte; ev kadını olan gelinini başka bir fabrikada çalışan diğer geliniyle kıyasladığında onu üstün tuttuğunu açıkça ifade etmektedir.

Bizim öteki gelin çalışıyor, küçük oğlanınki. Öyle olunca yanaşmaz. Benim param benim işim. Minnet etmem diyor yani. Uzaklaştırdı oğlanı da. Öyle çok gelme gitme olsun istemez. Çalışıyorum der yorgunum der. Sizden gelecek para da lazım değil der yani, çalışıyor ya...

...(Diğer oğlunun abisine ev alınmasına nasıl tepki verdiği sorulunca) E öyle olacak tabii nasıl olacak, hem öyle gelmeyeyim gitmeyeyim, ayrı hane olayım hem üstüme ev yapsınlar. Ben oğlanın üstüne aldıysam evi o da kazandığını

getirdi önümüze koydu, ne varsa birlikte yedik içtik yani. O da evlat tabii. Evlatlığı ayrı. Ama biz ölünce anca mirasla. O zaman alır yani hakkını neyse.

...Gelin (ev kadını olan gelinden bahsediyor) ayrı hane gibi görmez bizim evi. Zaten yemekleri beraber yeriz, niye iki eve ayrı yemek yapsın. Benim buradan çıkınca ev işi yapacak gözüm olmuyor yavrum, nasıl yapayım? İşte gelin yapar eder, çocuğuna da kendi bakar. Otursun kendi evi. Benim zaten kalmış emekliliğime az. Sonra rahat ederiz ikimiz de...

...Çok memnunum gelinimden. Ondan Allah razı olsun. Hiç gözümde yok ev onların olmuş, olsun tabi. Millet diyor sen burada çalış gelin evde hanım. Olsun gelin evde hanım, öteki çalışıp da sanki. Yok, ben çok razıyım kızım. Hiç yani.

Kazandıkları paranın denetimin kendilerinde olduğunu söyleyen katılımcılara bir sonraki adım olarak paralarını neye harcadığı sorulmuştur. Bu sorunun cevabında da bekar ve evli kadınların açıkça ayrıldığı görülmektedir. Bekâr kadınlar paralarını kendi zevkleri ya da ileride kuracakları hayata hazırlık olarak çeyiz almak için kullanmakta, şu an içinde bulundukları aileye katkı sağlama ihtiyacı duymamaktadır.

Ben çok geziyorum. Arkadaşlarla filan çıkıyoruz. Ne bileyim fabrika çıkışı, Geyve'de oturanlarla bir kafede oturup çay içiyoruz... Gezmeye, alışverişe... Yani çeyiz de yapmam lazım tabi ama pek elimde para tutamıyorum. Giyim kuşam. Biraz makyaj işte. (Cemile)

Çeyize şeye alıyorum işte. İki sene oldu ben gireli. Tenceresi tavası. Aldım işte. Beyaz eşyanın da taksitine girdim bir iki. Nişanlımın ailesi ev alacak bize. O yüzden ben de diğer şeyleri yapmak istiyorum yavaş yavaş. (Sena)

Evli ve çocuklu kadınlar ise paralarını daha çok ailelerine bilhassa çocuklarına harcamaktadır. Maaş kartları kendilerindedir ve kocaları harcadıkları paraya karışmamaktadır. Ancak bu güvenin oluşmasının sebebi katılımcıların tutumlu bireyler olmaları, paralarını çarçur etmeyip büyük çoğunluğunu çocukları için harcamalarıdır. Buradaki vurgu dikkat çekicidir. Kadınlar kendi kazandıkları paranın denetiminin kendilerinde olmasını doğal bir hak olarak görmekle beraber gene de bu durumu meşrulaştırmaya, denetimi ellerinde tutmaya layık olduklarını ispat etmeye çalışmaktadır.

Benim kocam inan bilmez kaç para kalmış hesabımda. Şöyle bir şey alınacak para ver desem, e hani senin paran yok mu da demez. Bilir yani öyle çula çaputa çok şeyler harcamayacağımı. Bende para kalmadıysa ya çocuğun bir şeyine gitmiştir ya evin şeyidir. Hiç sormaz bile ne ettin parayı diye. E işte neyini soracak zaten? Ev alınacak dedi beraber çalıştık aldık, araba alınacak dedi beraber çalıştık aldık. Şimdi de kıza çalışıyoruz okuluna kursuna gezmesine (Ayşe)

Dedim ya evin idaresi şeyi hep zaten bende. Adam biliyor nasılsa para bendeyse çarçur olmaz o yüzden rahat. (Neslihan)

Evli ve çocuklu katılımcılar paralarını harcama konusunda çocuklarına öncelik vermekten şikayetçi değil aksine mutlu ve gururludur. Tek maaşla çocukların yeme, içme, barınma, giyinme gibi temel ihtiyaçları ancak karşılanabilmektedir. Annelerin de çalışma hayatına girmesi özellikle okul çağındaki çocukların hayatında önemli bir iyileşme sağlamaktadır. Çocukların yaşamsal olmayan ihtiyaçları anneleri tarafından karşılanmakta; çocuklar annelerinin kazancı sayesinde çeşitli spor etkinliklerine katılma, sinemaya gitme şansına erişmektedir. Bunun yanı sıra kadınlar kendileri de para kazandıkları için ailecek yapılacak tatil ve günübirlik geziler organize ederek çocuklarını ev dışı etkinliklere götürebilmektedir.

Para ne kadar olsa o kadar gidiyor. Şimdi yüzme kursuna gideceğim diyor, küçük oğlan. İnsan ne için yaşıyor, çocukları için yaşıyor (Neslihan)

Çocuklara harcıyorum en çok. Karate kursuna gitmek istedi benim oğlan yazın. Gitsin dedim belediyenin yerine ama kıyafeti var şeyi var. Onları aldım hiç şey etmeden. Valla adama aman şöyle böyle demekten kolay çalışmak. Öyle de seviyor ki, çocuk şeyi, yani öyle bir anlık şey değil heves değil. O mutlu olunca ben de oluyorum yani. (Esmâ)

Çocuklara yolluyorum paranın çoğunu. (Mardinli olan katılımcı kocasıyla beraber Pamukova'da oturmaktadır, çocukları ise memlekette büyük ebeveynleriyle yaşamaktadır) Anadan babadan ayrılar ama en azından muhtaç değiller, cepleri paralı. Kayınvalideme de hep diyorum anne bak diyorum çocukları arkadaşlarından geri koyma, yesinler içsinler giyinsinler. Verdiğimiz parayı tutmaya çalışma diyorum yani. Genciz sağlıklıyız elhamdülillah kazanırız. (Gül)

Valla hep beraber yemeye içmeye gezmeye harcıyorum. Evin borcu bitti, arabanın bitti. Ne edeceğiz bundan sonra? Hep beraber geziyoruz. Bu da nasıl oluyor ben çalıştım diye oluyor. (Ayşe)

Çocuklar yalnızca okul çağındayken değil her yaşta kadınların en temel harcama kalemini oluşturmaktadır. Yetişkin çocukları olan kadınlar, çocuklarının nişan, düğün ve çeyizleri için gerekirse borca girerek masraf yapmakta ve çalışarak yavaş yavaş bu borçları kapamaktadır. Nişan ve düğün merasimleri zorunlu ihtiyaçlar olmasa da kadınlar parasızlığı bahane ederek bu merasimlerden kaçınmayı akıllarına dahi getirmemektedir. Kızını evlendirenler nişan, oğlunu evlendirenler düğün merasiminin masraflarını üstlenmekte; kalabalık ve eğlenceli bir merasim düzenlemek yeni evli çiftin yanı sıra aileleri için de bir övünç kaynağı olmaktadır.

Katılımcılardan Neslihan erken yaşta bir evlilik yapan büyük kızı boşanınca küçük kızını hemen evlendirmek istemediğini, fakat kızı sevdiği erkeğe kaçınca büyük kızının hatasını küçük kızına ödetmeye kalkarak hata ettiklerini söylemiştir. Bu hatalarını telafi etmek için kızlarını hiçbir şeyden mahrum bırakmadan usulünce evlendirmek istemişler ve bunun için borç almaktan çekinmemişlerdir. Katılımcı çocukları olduktan sonra bıraktığı çalışma hayatına kızı için yaptığı borçları kapatmak için geri dönmüştür ve kızını takıdan çeyizliğe hiçbir şeyi eksik bırakmadan evlendirebildiği için çok mutlu olduğunu tekrar tekrar anlatmıştır.

Çocukları layıkıyla evlendirmek özellikle kocası olmayan kadınlar için büyük bir gurur kaynağıdır. Kırsal değerlerin hâkim, toplumsal cinsiyet rollerinin köklü olduğu toplumda evin reisi tartışmasız olarak erkektir. Bu bağlamda eşlerini kaybeden ya da boşanan kadınlardan beklenen, tekrar evlenmeleri ya da babalarının himayelerine geri dönmeleridir. Çalışan kadınlar bu beklentilere uymayıp aile reisi rolünü üstlenmiş ve toplumun tahminlerinin aksine bir erkeğe ihtiyaç duymadan ailelerini geçindirmiştir. Genç yaşta dul kalan ve fabrikaya girerek çocuklarını tek başına yetiştiren Sinem her iki kızını da “alınının akıyla” evlendirdiği için kendisiyle gurur duymaktadır. Ailesinin reisliğini ne babasına ne kayınpederine bırakmış, kendi denetlediği parayla çocuklarının hem meslek sahibi olmasını hem de iyi eşler seçmesini sağlamıştır.

Çok zor inan çok zor. Sizin oralarda değildir belki bilemem ama buralarda çok zor babasız kız çocuğu yetiştirmek. Yani para kazanmak mesela neden lazım

insana? O parayla çocuğun sadece karnını değil gönlünü de doyurmak neden lazım? Babasız deyip sahipsiz deyip kızı çulla çaputla kandırmalarınlar diye de lazım. Çok şımartıyorsun sen kızları dediler hep. Şımartmaktan değil ki. Şımarık da değiller zaten pırlanta gibi benim kızlarım. (Sinem, 48 yaşında, eşi ölmüş, Alifuatpaşa'da oturuyor)

Katılımcı kızlarına yaptığı çeyiz ve kına gecesi için kendi ailesinden yardım almadığını ve gerektiğinde borç alarak hiçbir masraftan kaçınmadığını üstüne basa basa belirtmiştir. Katılımcı böylece damatların ailelerine kızlarının kimseye muhtaç olmadıklarının mesajını verdiğini düşünmektedir. Kocasından boşanmış olan Meral de kızını evlendirme sürecini kendisi finanse ettiği için tıpkı Sinem ve Neslihan gibi gururludur.

Hiç demezsin ki, inan, dul kadın tek başına evlendiriyor kızını. Bir kına gecesi yaptık ki yenildi içildi, davul zurna. Mahallede burada. Damat buralı değil benim, Aydınli, işte kızın çalıştığı yerden, aman olmasın zaten buralı. Buralı olup da sanki. Neyse. İşte düğünü oğlan tarafında yapacağız diye ben de burada işte heves ettim. Çok güzel oldu ama...

...İnan bir şeyi de eksik kalmadı, hepsini aldım, hepsini yaptım. Kızım kendisi de çalışıyor o da aldı, kıyamaz anasına. Ama yani her şeyleri tamam oldu. (Meral)

Eşi olmayan kadınlar için çocuklarının evlenmeleri süreci topluma açık oldukları ve çocuklarını tek başlarına yetiştirmede ne kadar başarılı olduklarını gösteren bir süreçtir. Bu sebeple bu süreçte kendi kazandıkları parayı harcayabilmek kadınlar için önemli bir gurur kaynağıdır. Her ne kadar kazandıkları parayı çocukları için harcıyor olsalar da kendi bu harcamanın kadınların sosyal statüsüne etkisi büyüktür.

Mavi yakalı kadınların gündelik hayatlarına odaklanan diğer çalışmalarda olduğu gibi burada da anneler diğerkâmdır, çocukların istek ve ihtiyaçlarını kendininkilerden öne koymakta, önce onlar için çalışmaktadır. Kabeer (1997) çalışmasında bu diğerkamlığın Bangladeşli kadınlar için evlat sevgisinin ötesinde bir anlamı olduğunu belirtir. Özellikle evlilik koruması olmayan kadınların ileride evlatları tarafından korunmayı umut ettiğini, bu bağlamda bu fedakarlığın aslında bir gelecek stratejisi olarak kabul edilebileceğini söylemiştir.

Burada da çocuklara harcanan kadınlara dolaylı olarak faydası vardır. Okul çağında çocuğu olan kadınlar çocukları kursa veya spora götürürken bir yandan kendi evden çıkmalarını da meşrulaştırmaktadır. Çocukların doğum günleri, okul piknikleri, sinema ve tiyatro etkinlikleri çocuklar kadar annelerin de sosyalleşmesini sağlamaktadır.

Öte yandan yetişkin çocuklara harcanan paranın da stratejik bir önemi vardır. Seda oğluna ve gelinine harcadığı para sayesinde geniş aile yapısını korumakta, kendine bakamayacak duruma geldiğinde oğlu ve gelinin himayesi altına alınacağını garantilemektedir. Esasen bölgede yaşlanan ebeveyne bakmak bilhassa erkek evlatlardan beklenmektedir. Ancak Seda maddi olarak verdiği bu destekle bu anlaşmayı meşru temellere oturtmaktadır.

Sinem ve Meral ise yaşlandıklarında kendilerine bakacak erkek evlatlara değil, kızlarına yaptıkları harcamaları anlatmıştır. Bu kadınlar için ise kızlarına harcadıkları paranın topluma karşı başlarında bir erkek olmadan da ayaklarının üstünde durabildiklerinin ispatı olarak sembolik bir önemi vardır. Özellikle düğün ve nişan gibi seremoniler bu toplumsal mesajı vermenin önemli araçlarıdır.

Yaşları ne olursa olsun tüm çocuklu katılımcılar harcama kalemleri sorulduğunda ilk olarak paralarını çocuklarına ve evlerine harcadıklarını söylemiş; ancak büyük çoğunluğu görüşmenin ilerleyen kısımlarında kendileri için de para harcadıklarını itiraf etmişlerdir. Parasının denetimini tamamen eşine ya da oğluna bırakan katılımcılar hariç tüm kadınlar kendine ait geliri olan bireyler olarak ihtiyaç duydukları ya da arzuladıkları şeyleri kimseye hesap vermeden satın aldıklarını söylemiştir.

E harcıyorum canım kendime de. Yani bir şeye ihtiyacım olursa geri durmuyorum en azından. Ayakkabı mı lazım istediğim ayakkabıyı alıyorum parasına çok da bakmadan. Ne bileyim bir eşarba canım çektiyse alıveriyorum. Ama tabi abartmıyorum yani. Lazım olanın iyisini alıyorum ucuz olsun diye yapmıyorum. Canımın çektiği şeyi de bir tartıyorum bu beni aşar mı aşmaz mı, hesabımı biliyorum. (Esma)

Bizim adamla paramız bir. Yani kimse diğerinden para saklamaz. Aybaşı parayı alınca otururuz konuşuruz. Kiraya ne kadar lazım fatura ne kadar gelmiş, çocuklara ne kadar yollayacağız. E ondan sonra kalan para da kendimize cep

harçlığı işte. Yani o parayla ne yaptın demez. Bana ver demez. E işte ben de gider bir gözüme kalem alırım, bir üstüme gömlek. Abartmadan tabii, elimde para kaldı diye bitirene kadar harcamaya hacet yok. Bakarsın bir dahaki ay çocukların bir ihtiyacı fazla çıkar, daha çok para gerekir sıkışmayalım diye kenara korum. Adam da bilir yani. Bir üstüme hırka aldım diye lafını etmez. Hiç sormaz kaça aldın diye. (Gül)

E anam harcıyorum tabi kendime de, taş mıyız çatlayalım mı? Hem hizmetçi gibi de gezecek halimiz yok ya adamın yanında. Kuaföre de gidiyorum, üstüme başıma da alıyorum. Yani bakma şimdi borçlar bitti de ondan daha rahat alıyorum önceden daha sıkıyordum kendimi de şimdi alıyorum valla. (Ayşe)

Katılımcıların bu ifadeleri okunduğunda para harcama konusunda da kadınlar kendilerine bir otokontrol uyguladıkları görülmektedir. Kendi arzularını için harcama yaptıklarını söyler söylemez hemen bu harcamalarda son derece dikkatli olduklarını ve savurganlık yapmadıklarını belirtme ihtiyacı duymuşlardır. Kendi ifadeleriyle “parasının hesabını tutamadığı için kocasının maaşına el koyduğu kadınlardan” olmadıklarını üstüne basa basa vurgulamışlardır.

6.3.3 Mülk Sahipliliği

Ev sahibi olmak Türkiye’nin genelinde olduğu gibi bu bölgede de ekonomik değerinin yanı sıra sembolik bir anlam da taşımaktadır. Kendi evine sahip olmak bir toplumsal statü meselesi olup kirada oturmak zorunda kalanlardan acıyarak bahsedilmektedir.

Kiraya verilen paralar boşa gitmiş sayılmakta bu sebeple konut kredisi alıp bu döngüden çıkmak isteyenler takdir edilmektedir. Katılımcılar, akrabalarının, komşularının ve iş arkadaşlarının ev sahipliği ile de bilgi sahibidir. “Karı koca çalışıp ev aldılar” “kocasının borcu yüzünden o kadar çalışmaya bir ev bile alamadılar” “ev borcu bitene kadar” “bir evleri yok ama ağalar paşalar gibi yaşıyorlar” gibi ifadelere hemen hemen bütün görüşmelerde rastlanmıştır. Özellikle evli kadınların hepsi ev alınamadıysa kadının çalışmasını boşa gitmiş bir emek olarak görmektedir. Ev, alınması gereken en temel ihtiyaç olarak görülmekte ve ev sahibi olmayan kişilerin önceliğini ev almak üzerine kurmaması savurganlık ve cahillik olarak yorumlanmaktadır. Ev, bu anlamda harcanan emeklerin somut

karşılığıdır. Bankadan kredi çekerek ev alan aileler ve bu kredinin ödenmesi için çalışan kadınlar takdir edilmektedir.

Katılımcıların dokuz tanesi konut kredisi ödemiştir veya hala ödemektedir ve maaşlarının büyük kısmını bu kredinin ödenmesine harcamış/harcamaktadır. Konut kredisi çekmek zorunda kalmadan kendi evinde oturan katılımcılara ise oturdukları evi aileleri ya da eşlerinin aileleri sağlamıştır. Bekâr ve nişanlı katılımcılar ise ebeveynlerine ait olan evde aileleriyle beraber yaşamaktadır. Katılımcıların yalnız iki tanesi kirada oturmaktadır. Eşi ölen katılımcı Sinem'in kirasına ailesi ve eşinin ailesi destek olmakta, Mardin'den gelip Pamukova'ya yerleşen Gül ise burada ev sahibi olmak yerine memleketlerinde ev yaptırdıklarını söylemiştir.

Konut kredisi çekmiş olsun ya da olmasın katılımcıların hepsi ev sahibi olmayı hayattaki önemli ve gerekli başarılarından biri olarak görmektedirler. Katılımcılara yaşadıkları evlerin mülkiyetinin kime ait olduğu sorulmuştur. Ailelere ait olan evde mülkiyet genellikle ailelere aittir. Üç katılımcı eşinin ailesinden kalan ve mülkiyetin eşlere ait olduğu evlerde yaşamaktadır. Kredi çekerek alınan evlerde ise borcu ödemek için karı koca beraber çalışmış olsalar da ev tapuları her ailede erkeklerin üstünerdir. Katılımcılara eşleri kadar çok çalıştıkları ve çoğu zaman aynı maaşı aldıkları halde neden ortak tapu teklif etmedikleri sorulmuştur. Katılımcıların kimisi hiç aklına gelmediğini, kimisi ise bunun asla kabul edilmeyeceğini bildiği için teklif bile etmediğini söylemiştir. Evlerin tapusunun evin reisi olan erkeklerin üstüne olması doğal ve zaten olması gereken bir süreç gibi kabul edilmekte, katılımcıların büyük çoğunluğunun aksini aklına bile getirmediği görülmektedir. Yalnız bir katılımcı, ev alınırken mülkiyetin ortak olmasını talep etmiştir. Katılımcının eşi bu konunun gündeme gelmesinden rahatsız olmuş ve bu talebi kendisine güven duyulmaması olarak yorumlayarak öfkelenmiştir.

Erkekler bunu hemen bir erkeklik meselesi haline getiriyor. Bana diyor ki “niye sanki ben size bakmayacak mıyım, beni bırakmaya mı niyet ediyorsun, bana bir şey olursa bu mal kimin olacak?” bilmem ne. Sanki hiç olmayan şeyler bunlar. Hiç adamlar karılarını bırakmıyor, hiç parasız koymuyor. Neyse artık mallar eşit dağılıyor boşanınca nasılsa, ondan çok da şey demedim yani. Boşanmaya meraklı olduğumdan değil bak. Ama yani dünya hali işte. (Narin)

Görüşmelerde mülklerin erkekler üstüne olması konusu üzerinde ısrarla durulmuş ve kadınların bu durumu sorgulamasına yönelik sorular sorulmuştur. Kredi çekmeden önceki peşinatı kimin ödediği, nasıl biriktirildiği, eşlerin daha mı çok para kazandığı gibi sorular sorularak mülkiyetin erkeğe ait olmasının nasıl meşrulaştırıldığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Peşinatlar, çoğunlukla düğün altınları ve ailelerden alınan destekler ya da borçlarla ödenmiştir. Erkeklerin kadınlardan önemli miktarda daha çok kazanması söz konusu değildir. Kadınlar, kredi çekilip ödeme gücüyle yaşandığında değil kredi çekmeye karar verildiğinde işe girmiştir. Bu bağlamda krediyi kendi üstlerine çekip evin sahibi olmalarında bir engel yoktur. Bir diğer deyişle erkekler mülkiyeti üstüne alırken finansal kolaylıklardan değil toplumsal değerlerden faydalanmaktadır. Narin'in eşi gibi diğer eşler de mülkiyetin kadınlarda olmasını her şeyden önce "gereksiz" bulmaktadır. Kendilerine bir şey olursa malları zaten karılarına ve çocuklarına kalacak, yaşadıkları sürece de ailelerine bakacaklardır. Dolayısıyla kadınların endişelenmesini gerektiren bir durum söz konusu değildir. Boşanmak ise evine ve ailesine bakan bir erkeğin olduğu durumda zaten dile bile getirilmemektedir. Kadınlar, bu konuyla ilgili konuşmaya devam ettikçe malların erkeklerin üstünde olmasının anlamsızlığı hakkında daha rahat konuşur olmuştur. Çoğu bunun hakkaniyetli olmadığını düşünmekte ancak böyle gelmiş böyle giden bir düzeni kendilerinin değiştiremeyeceğine inanmaktadır. Dikkat çeken bir konu ise yaşları daha genç olan nişanlı kadınların da mülk edinme konusunda benzer fikirlere sahip olmasıdır. Nişanlısının ailesinin kendilerine ev alacağını söyleyen Sena evin mülkiyetinin kime ait olacağıyla hiç ilgilenmemektedir. Kirada oturmamak ve kredi borcu ödemek için çalışmak zorunda olmamak kendisi için yeterlidir. Cemile de nişanlısının ailesine ait evde oturacağı için mülkiyete kafa yormamaktadır. Fabrikanın başka bir biriminde çalışan bir işçiyle nişanlı olan Songül de nişanlısının ailesinin ev almak için kendilerine destek olacağını, üzeri için kredi çekeceklerini söylemiştir. Songül diğer nişanlı katılımcıların aksine kredi borcu olsun olmasın çalışmaya devam edeceğini belirtmiştir ancak o da mülkiyet konusuna pek kafa yormamıştır. Taşınmaz edinme konusunda umutsuz bir tablo çizmelerine rağmen kadınlar, kendilerine birikim yaratma konusunda bireysel mücadeleler yaratmaya çalışmaktadır. Narin, ev konusunda başaramadığını araba konusunda başarmış eşini arabayı kendisinin üstüne yapması konusunda ikna etmiştir. Esmâ ise evin

kocasının üstüne olması sebebiyle düğünde takılan bileziklerden ikisini kendine ayırmış ve peşinata katılmasına izin vermemiştir. Hale ise dört ay önce kredi borçlarının bittiğini fakat kocasının her ay taksit öder gibi kendisine para verdiğini ve o parayla bilezik yapacağını söylemiştir.

Ev kredisi biter bitmez araba almak için kredi çektiklerini ve arabanın da eşinin üstüne olduğunu söyleyen Ayşe malların kocasının üstüne olmasının haksızlık olduğunu düşünmektedir. Bu kanıksanmış duruma karşı çıkmamıştır ancak kendi kazandığı paranın yanı sıra kocasının maaşının nereye harcandığı konusunda da söz sahibidir. Kocasının kendisinden habersiz büyük harcamalar yapamayacağını belirten katılımcı çevresindeki insanların bu sebeple kendisini kınadığını bilmekte ancak umursamamaktadır.

Valla yok öyle yağma. Ben çalışacağım eşek gibi kredileri ödemeye de o öyle kendi keyfine para harcayacak. Herhalde hesap verecek nereye yaptı nereye gitti... ..Diyorlar arkamdan canım bilmiyor muyum ben? Şirretti cazgırdı. Anam şirretse şirret cazgırsa cazgır. Enayi olmaktan iyidir. Değil mi yani? Beraber kazanıyorsak beraber yiyeceğiz. Hiç. Hayır, ben de yani öyle kalkıp bir bardak çay içtin diye car car etmiyorum herhalde yani. O kadar değil. Herkesin var, benim de var kendime göre hususi harcamalarım. Hepsini tek tek hesap versin demiyorum ama yani sormadan etmeden büyük şey, alamaz, yiyemez. O kadar.
(Ayşe)

Mülk edinme konusunda ataerkil değerlerin çok köklü olduğu çalışma alanında kadınların taşınır veya taşınmaz malların sahibi olmak istemesi de eve giren paranın nasıl harcanacağına karışması da çok hoş karşılanmamaktadır. Öyle ki katılımcıların arasında da bu görüşü benimsemiş kadınlar vardır. Kredinin ödenmesi için kocalarıyla beraber çalışmış olmasına rağmen evin ve arabanın kocasının üstüne olmasından rahatsızlık duymayan Mesude ve Selma aksini talep etmeyi kendilerine yakıştıramamaktadır.

Ne yapacağım ben evi arabayı üstüme? Onun malı olup sanki benim değil, sanki kiminle oturacak? Hiç denir mi adama öyle şey? Sen öyle gidersin diye, gidersen diye hesabını yaparsan adam demez mi e ben gideyim madem. Herkes de bekliyor. Yok yok hiç demedim hiç demem. Bir güne bir gün bir isteğimi dedim

de olmaz mı dedi, demedi. Canımın çektiğini yedirdi, giydirdi. Ben ne diye üç kuruş için ya da işte mal da mal diye yok ne için eşime çeleneyim? (Mesude)

Ev de onun üstüne araba da. Uğraşamam, bilemem zaten. Ne yapacağım ben arabayı, evi? Ev işte. Oturduk içine. Alıp götürecek hali yok. Kimi oturtacak bizi oturtacak. (Selma)

Katılımcılar kocalarının yaşadığı müddetçe kendilerine ve çocuklarına bakacağına dair sarsılmaz bir güvene sahiptir, kendilerini malda mülkte gözü olmayan kocalarına saygılı kadınlar olarak tanımlamakta ve diğer kadınların taleplerini yakışsız bulmaktadır.

6.3.4 Yeniden Üretim Rollerinin Yeniden Dağıtılması

Güçlenmenin yalnızca gelir elde etmekle mümkün olmadığı hem Marksist hem de radikal feministler tarafından defalarca dile getirilmiş; ataerkil ilişkilerden kaynaklı adaletsiz toplumsal cinsiyet rolleri dağılımının kadınların güçlenmesinin önündeki en temel sebeplerden biri olduğunun altı defalarca çizilmiştir. Zira Marksist feministlerin (Mies, 1986; Massey, 1990) dikkat çektiği üzere kadınların daha güvensiz işlere razı olarak emeklerini değersizleştirmeleri de, ev dışında çalışmanın kendilerine çifte mesai yükü olarak dönmesi de (Dalla Costa, 1972; Hartmann, 1979; Acar Savran ve Tura Demiryontan, 2008) toplumsal cinsiyet rollerinin dağıttığı yeniden üretim işlerinden kaynaklanmaktadır. Bu işlerin ağırlığı arttıkça kadınların gelir getirecek işler için uzmanlaşma, kendilerini geliştirecek vakti bulması da zorlaşmaktadır. Vickery (1977)'nin literatüre soktuğu zaman yoksulluğu tam olarak bu durumu ifade etmektedir. Hele kırla kent arasında bir geçiş bölgesi olan bu bölgede kadınlar kırsal kadının sorumluluklarını da üstlenince yükleri artmaktadır. Bu sebeple güçlenmenin başlıklarından biri olarak yeniden üretim rollerinin yeniden dağıtılması seçilmiştir.

Bora (2005) *Kadınların Sınıfı* adlı kitabında, Kandiyoti ise 2020 yılında pandemi döneminde verdiği röportajda şehirli kadınların ev işlerini belirli bir ücret karşılığında başka kadınlara devredebildiğini ve böylelikle çalışma hayatında görece daha eşit şartlarda var olabildiğini belirtmektedir. Kırsal özelliklerin hala devam ettiği çalışma alanında ise çalışan kadınlar bu imkanlardan mahrumdur.

Katılımcıların ücretli istihdama katılmasının ev içinde yeniden üretim rollerinin yeniden dağıtılmasına nasıl bir etki yarattığını anlamak için ev işlerini kimin yaptığı, bakıma muhtaç yaştaki çocuklara kimin baktığı gibi sorular sorulmuştur. Alınan cevaplar oldukça çeşitlilik göstermektedir.

Bekar kadınlar kendilerini ev işinin ilk sorumlusu olarak görmemekte, ev işine zaman zaman annelerine destek olmak amacıyla dahil olmaktadır. Esasen beş bekar katılımcının yalnız birinin annesi ev kadınıdır. Diğer katılımcıların annesi ya mevsimlik olarak ya da kendilerine ait olan bahçelerde tarım işçisi olarak çalışmaktadır ancak genç kadınlar annelerini çalışmıyor olarak tanımlamakta ve evin işini annenin yapmasını normal karşılamaktadır. Ev işlerine yardım etmedeki motivasyonları ise birlikte yaşadıkları evin işlerini paylaşmaktan ziyade ev işlerini öğrenmektir. Böylece evlenip kendi evlerinin hanımı olduklarında zorluk çekmeyeceklerdir.

Genelde annem yapıyor. E o öyle bizim gibi (katılımcı ve kız kardeşi) sabahdan akşama, ya da işte böyle vardiyalı değil. İşte öyle canı isteyince gidiyor, geçici işler yapıyor. Öyle olunca onun vakti daha çok. Ama bizi zaten erkenden alıştırdı iş görmeye. Bizim çalışmadığımız zamanlar, daha küçükken yani. İşte ne deyim 11 12 yaşlarındayken O zamanlar annem daha çok çalışırdı. Sabahdan giderdi akşama kadar. O zaman işte biz öğrendik, süpürgeyi açmayı da, bulaşık yıkamayı da, ne bileyim işte. Toz almayı makineyi çalıştırmayı... .. Aman hep der ya anneler yaptığın banaysa öğrendiğin kendine, öyle diye diye az iş yaptırmadı bize (Gülüyor) (Sena)

Çocukları ergenlik çağına gelmiş ya da geçmiş olan katılımcılar eskiye oranla daha az ev işi yaptıklarını belirtmiştir. Çocukların bakım ihtiyacının azalmasıyla kadınların yükü azalmıştır. Evde lise çağında ya da daha büyük kız çocuğu olan kadınlar kızlarından, gelini ev kadını olan gelininden yardım almaktadır. Çocukları okul çağında ya da daha küçük olan ve ev içi sorumluluğu en fazla olan kadınlar ise ihtiyaç duydukları desteği aile içindeki diğer kadınlardan almaktadır. Anne, kayınvalide, çalışmayan görümce katılımcılara temizlik, yemek ve çocuk bakımı konusunda destek olan aktörlerdir. Katılımcılar yaşları ve ev içindeki işlerin miktarından bağımsız olarak yardımı diğer kadınlardan almaktadır. Çalışan kadının çocuklarının bakımı konusunda ihtiyaç duyduğu desteği anne ve

kayınvalidesinden alması esasen büyükannelerin özgürlüğünü kısıtlayan bir durumdur. Kendi çocuklarını büyütüp evindeki sorumlulukların azaldığı bir çağa giren büyük anneler kızları/gelinleri çalışma hayatında kalabilsin diye yeniden çocuk bakma sorumluluğu altına girmektedir. Ancak bölgede kadınlar tarafından emekli olmak ve bir önceki adımı olan “sigortanın yatması” çok kıymet verilen konular olduğu için büyükanneler çok şikayet etmeden torunlarına bakmaktadır. Kendileri bütün hayatları boyunca çalışmalarına rağmen emekli olma şansına sahip olmadıkları için kızlarının emekli olmasına önem vermekte ve bu konuda onları cesaretlendirmektedir.

Annem bakıyor benim çocuklara, yani bakıyor dediğim biri 10 yaşında biri 8. Artık çok öyle bakıma ihtiyaçları yok. Okuldan gelince kapı açılacak önüne bir tabak yemek konacak. Yoksa çamaşırını şeyini gene ben yıkıyorum. Annem bakıp da derslerine filan bakamaz zaten. Öyle sahipsiz kalmasın yani çocuklar diye. Bugün ben desem işten çıkacağım da evde oturup çocuklara bakacağım o kızlar herkesten önce. Oturup ne olacak neyine bakacaksın çocuğun diye. (Esmâ)

Benim annemler köyde biliyorsun. Ben evlenmeden önce de çalışıyordum ya. Evlenince de dedim rahmetli kayınvalideme. Dedim anne sen bakabilirsen dedim. İşten verdikleri izin üç ay, sonra gene az az da olsa dönüyorsun işte işe. E biz evin kredisini ödüyoruz bir yandan. Dedim yani, bakabileceksen yapıyım dedim. Çünkü işten çıkmak da işime gelmedi biliyor musun? Bak kaynanamlar annemler hep çalıştı ömürleri boyunca hiçbirinin emeklisi yok. Rahmet olsun baktı işte kaynanam dedi sen devam et sigortan yatıyor işin de iyi, paran güzel geliyor. Sadece para da değil yani, bu işten çıkarsan sigortalı işi, iyi işi bulmak zor. (Ayşe)

Katılımcılara eşlerinin ev işi ve çocuk bakımına dahil olup olmadığı ve ne kadar dahil olduğu sorulmuştur. Özellikle bir önceki bölümde kadınlar, çalışmanın eşleriyle olan ilişkilerine iyi geldiğini söylediği için bu sorunun cevabı önemlidir. Kadınlar çalıştıkları için eşlerinin kendilerine saygı duyduğunu ve kendilerini karılarından üstün görmediklerini söylemiştir. Ancak eşler arası ilişkideki bu iyileşmenin ev işlerinin bölüşümüne aynı ölçüde yansıdığını söylemek mümkün değildir. Teoride kadınların erkeklerle aynı şartlar altında, aynı işleri yaparak çalıştığı durumda erkeklerin de kadınlarla aynı oranda ev işi sorumluluğu

alabilmesi gerekmektedir. Görüşmelerde bilinçli bir şekilde kadınlara bu fikir sunulmuş, öncelikle bu fikre ne kadar katıldıkları sonra ise kendi hayatlarındaki durum sorgulanmıştır. Bu soruya verilen cevaplar çeşitli olup, farklı uçlarda cevaplar alınmıştır. Cevaplardaki farklılaşma yaşa veya medeni hale göre gruplanamamıştır. Zira her yaş ve medeni grup içinde toplumsal cinsiyet rollerinin dağılımını sıkı sıkıya benimseyen katılımcılar olduğu gibi daha özgürlükçü bir bakışı benimseyen katılımcılar da vardır.

37 yaşındaki Selma ve 36 yaşındaki Mesude, eşlerinin ev işi yapması ihtimalinden bile rahatsız olmuş ve çalışıyor olmalarının eş ve annelik vazifelerinin önüne geçmesine izin vermeyeceklerini sert bir şekilde belirtmişlerdir. Her iki katılımcı da çalışan kadın kimliğini benimsemeyen, çalışmayı geçici bir süreç olarak gören kadınlardır ve bu süreç bittiğinde asıl görevlerine dönmeyi ummaktadır.

Kendisini çalışan kadın olarak benimseyen kadınlar ise eşlerinden daha fazla destek talep etmekte ve sınırlı da olsa bu desteği almaktadır. Özellikle çocuklar öz bakımını yapacak yaşa geldikten sonra babaların aldığı sorumluluk artmaktadır. Vardiya sebebiyle annenin evde olmadığı saatlerde çocukların beslenme, uyku hazırlığı, okula götürülme gibi temel ihtiyaçlarını babalar karşılamaktadır. Eşlerin de ev işleri ve çocuk bakımına katılmasını normal karşıladıklarını belirtmiş ancak yine “abartmadıklarını” belirtmişlerdir.

(Kocasının ev işi yapıp yapmadığı sorusuna cevaben) *Yapıyor canım yapmaz mı? Yani dizlerinin üstüne çok de yerleri fırçala demiyorum tabi ben de ama yani şu çamaşırları asıver dediğimde yok asmam da demiyor hani.* (Hale)

E şimdi ben gece vardiyasına giderken anneme kalk uyan da bize gel diyecek halim yok. Ne gerek var zaten babaları yanında. Koca çocuk oldular zaten tuvalete tutmayacak, yemeğini yedirmeyecek. Sabah çocuklar kalkınca önüne bir yumurta kırıp koyuverir. İş değil yani. Ben zaten çamaşırını yıkamışım ütüsünü yapmışım. Kızım giyin diyecek, kızım zaten kardeşine de yardım eder. E o kadarını da yapar zaten. Ona çamaşır yıka, tuvalet fırçala da demiyoruz zaten. Ha yapsa ellerimi aşınır o ayrı da. İşte alışmamış, buna da alışmamış ya işte yavaş yavaş alıştırdık. (Gülüyor) *Çok abartmadan kavga dövüş etmeden.* (Esma)

41 yaşındaki Zarife ve eşi ise zorunluluktan kaynaklı olarak farklı bir görev dağılımı yapmışlardır. Eşi dokuz yıl önce işten çıkarıldığında Zarife, fabrikada çalışmaya başlamış, kocası ise evin ve çocukların sorumluluğunu üstlenmiştir. Yedi sene boyunca evliliklerini bu düzenle sürdürdüklerini söyleyen katılımcıya kocasının ev işlerini ne kadar üstlendiği detaylı olarak sorulmuştur. Katılımcı eşinin ev içindeki görevleri görünürde değil gerçekten üstlendiğini ve kocasının çalışmadığı dönemlerde kendisinin çok az iş yaptığını söylemiştir.

Evin işini o yaptı dediğim gerçekten o yaptı. Hani bir yemek yapıp arkasından mutfakta üç saatlik iş bırakarak değil. Yemeği yapınca bulaşığı da kaldırdı. Tuvaleti yıkayınca fırçayı ortada bırakıp gidip de beni yoraraktan değil yani. Gerçekten iş yaptı. Ben de izin günümde filan yardım ettim ama esas işi o yaptı. Ne yemeği düşündüm ne alışverişi. Zaten öyle olmasa bir çocuk daha yapamazdım ya. Ben öyle çalışırken o düzenin içinde yaptım bir çocuk daha çok istedi eşim diye. Ben evdeyim bakıyorum yapalım bir tane daha dedi. (Zarife, 41, Alifuatpaşa'da yaşıyor)

Katılımcı ve eşinin kurduğu bu düzen doğrudan yüzlerine karşı söylenmese de yakın çevrelerinde dedikodulara ve alaylara sebep olmuş, fakat katılımcı büyük bir gururla “el alemin lafına kulak tıkadıklarını, kendi önlerine baktıklarını ve böylece kimseye muhtaç kalmadan çocuklarını büyüttüklerini” söylemiştir. Zarife ayrıca kocasının bir sene önce istediği gibi bir iş bulup girdiğini, fakat halen ev işlerine ortak olduğunu söylemiştir. Bu esnada ilk iki çocuk da büyümüş ve hem kendi bakımlarında hem evin düzeninde sorumluluk almaya başlamıştır. Katılımcı ailesinin zor zamanları birbirlerine destek olarak atlattığını ve artık hayatlarının daha rahat olacaklarını düşünmektedir.

Zarife'nin örneği hem kocasının uzun süre işsiz kalması, hem de kocasının ailesinin mutluluğu için ataerkinin kendisine sağladığı sosyal korumadan vazgeçmesi açılarından marjinal bir örnek teşkil etmektedir. Eşlerinden böyle bir destek almayan kadınlar ise ev işleri ve çalışma hayatını bir arada yürütebilmek için ev işlerini yeniden anlamlandırmaya yönelik bir strateji geliştirmiştir. Her ne kadar aile içindeki diğer kadınlardan destek alsalar da evin düzenini sağlamaya yönelik zihinsel yükler ve gündelik işler kadınların üstünde kalmaya devam etmektedir. Bu sebeple kadınlar ev işlerinin ne kadarının elzem ne kadarının ise vazgeçilebilir

olduğunu yeniden yorumlamakta ve daha az iş yapacakları bir düzen için pazarlık etmektedir. Özellikle çalışma hayatına girmeden önce ev kadınlığını da deneyimlemiş olan kadınlar, daha önce ev işine harcadıkları zamanı çok gereksiz bulduklarını söylemişlerdir. Bu katılımcılar ayrıca ev işinin yoruculuğuna ve karşılıksız oluşuna da değinmiştir. Ev kadınlığı bitmek bilmeyen ve karşılığında para alınmayan bir iştir. Evin dışında çalışıp para kazanmaları sayesinde kadınlar aileyi maddi olarak da desteklediklerini gerekçe göstererek karşılıksız emeklerini azaltmaktadır.

Çalışmadığım zaman da vardı yani, çocuklar küçükken. Daha çok yoruluyordum biliyor musun? Sabahtan akşama temizlik, yemek e çocuklar okuldan geldi yedi dağıttı bir daha temizlik. Akşam yatmadan önce bakıyordum hiç temizlenmiş gibi değil, gene dağılmış dökülmüş. Yemekler de bitmiş yarın gene sil baştan. E kimse de sen çok yoruldun Nesrin al da bu parayı harca da demiyordu yani. Valla köle gibi. Şimdi en azından eve gidince “anam ben işten geldim yorgunum” diyip oturuveriyorum. (Gülüyor.) Bir de yemek beğenmezlerdi, ay aman sanki özel aşçıları var. Şimdi hafta başı yapıyorum üç çeşit dört çeşit bitene kadar yeniyor valla. Beğenmeyen kendine yapsın başka. İşte o kadar. (Nesrin)

Katılımcılar ev işlerine ayırdıkları zamanı azalttıklarını anlatırken yine ev kadını çalışan kadın çekişmesine örnek gösterilebilecek ifadeler kullanmıştır.

Kadın çalışmayınca ev işini abartıyor. Yıkayacak temizleyecek sonra istiyor ki herkes mum gibi dursun evi kirletmesin. Ne kendimi yorarım artık ne çocukları üzerim. Yemek desen aç bırakmıyoruz ya, her gün farklı yemek yapacağım da çocukların sanki umurunda. Bir kap yemek, iki kat temiz çamaşır. Çocuklar odasını mı dağıtıyor dağınık kalır. Çamaşırını getirip kirliye atmayan odasında bırakan kahr öyle. Ütü mütü de uğraşıyorum artık ne uğraşacağım, bir giyildi mi buruşuyor zaten, hiç ütülenmemiş gibi. (Narin)

Görüşmelerde katılımcıların ücretsiz olarak sunmaları beklenen emeği yalnızca ev işlerinden değil tarımsal üretimden de çekmek için stratejiler ürettikleri ortaya çıkmıştır. Özellikle daha önce merkeze uzak köylerde yaşayan kadınlar, fabrikadaki işlerini gerekçe göstererek kendilerini tarımsal işlerden geri tutmakta, hatta sırf bu yüzden merkeze göç etmektedir.

Ya babamın evindeyken, işte köydeyken hiç bitmiyordu iş. Bak hiç ama. Sabahtan başlarsın akşama kadar, tavukları yemle, inekleri sula, sütü sağ, onu topla bunu ayıkla. Yani böyle bir oturmaya kalksan o zaman da eline gene bir şeyler tutuşturur biri hadi otururken bir de bunu diziver. Yani boş oturmak günah sanki. Bir de bir Allah razı olsun diyen bile olmaz. Akşama kadar oturuyorsun işte, işin ne derler. Ben ilk işe girdiğimde köydeydik. Erkek kardeşimle beraber yapıyor babam bağları. Benim şimdi biz vardiyalı ya çalışmamız, benim gündüz evde olduklarımda sanıyor ki millet benim tatil günüm. Anam sabah gelmişim eve yani, gece çalışmışım, yatacağım değil mi? Yok. Hale hadi domatese gidiyoruz, Hale bugün salçaya, Hale kiraza. Gelmem ben yatacağım desen köydeki bütün kadının kızın diline düşersin. Biz kiraza gittik de Hale yattı diye. Valla taşındım da rahat ettim. Şimdi kendi kışlığını şeyimi yapacağım zaman gidiyorum. Gerçekten tatil günü gidiyorum yani. O zaman bile işte misafir gibi değil de. Yani en azından her gün evin içinde değiller.(Hale)

Katılımcının ifadelerinden de anlaşıldığı üzere kadınların kırdayken yaptığı işler varoluşunun bir gerekliliği gibi görülmekte, başka bir işinin olması bile o görevlerden azade olmasını sağlamamaktadır. Özbay (1991)'in iktisadi faaliyet olarak tanınmayan ve parasal karşılığı olmayan faaliyetler Benaria'nın (2013) ise ev içi üretimi ve geçimlik üretim olarak tanımladığı faaliyetler Hale'nin "otururken hep beraber yapıverilen" işler olarak anlattığı faaliyetlerdir. Bu işler gündelik hayatın içinde sürekli devam ettiği ve esasen yaşamın akışı da bu işler çevresinde döndüğü için kadınların bu işleri halletmesi yaşamlarının doğal bir parçası olarak görülmekte, katılımcının örneğinde de görüldüğü üzere ücretli bir işleri dahi olsa bu işlerden muaf olmamaktadırlar. Fabrikada çalışmak köyden çıkmak için önemli bir gerekçe olmakta, kadınlar kendilerine daha fazla zaman ve alan yaratmak için merkeze taşınmak istemektedir. Burada bir parantez açıp kırdan kente doğru olan göçün kadınlar için özgürleştirici ve güçlendirici bir özelliği olmasına rağmen tarımsal üretim için olumsuz bir etki yarattığını belirtmek gerekmektedir. Genç nüfusun tarımda çalışmak istemeyip kente göçmesi ve kırsalda yalnızca yaşlı nüfusun kalması tarımsal üretimin devamlılığı için tehdit oluşturmaktadır (Arıcı, 2016: 71). Görüşme yapılan emlakçı da bu duruma işaret etmiş ve gençlerin köyden çıkmasının ardından ailelerin de tarlaları satmaya başladığını belirtmiştir.

Köylerdeki verimli tarım arazilerini alanlar ise genelde büyükşehirde yaşayan ve aldıkları arsayı hobi bahçesi gibi kullanan kişilerdir. Bu ilişkilerin tarımsal üretimin ve hatta tarım topraklarının devamlılığı için ne anlama geldiği başka bir çalışmanın konusudur. Yapılacak bu çalışmada kadınların kırı terk etme motivasyonları, kır hayatında yaşadıkları zorluklar süreci tüm yönleriyle anlamak için muhakkak üstünde durulması gereken konulardır.

6.3.5 Yapmama Özgürlüğü

Kabeer (1999) güçlenmenin en önemli göstergelerinden birini yapmamayı seçmek olarak tanımlamaktadır. Hayatla ilgili önemli bir karar verirken alışılmışı ya da bekleneni devam ettirmemeyi seçebilmek ve başka alternatiflere yönelebilmek kadın güçlenmesinin önemli bir parçasıdır. Konuyla ilgili literatür araştırması yapıldığında kadınların gelir elde etmek sayesinde istismar edildikleri evliliklere devam etmeme özgürlüğünü kullandıkları görülmektedir (Dedeoğlu, 2010; Eraydın ve Erendil, 1999; Kabeer, 1997; Suzuki Him ve Gündüz Hoşgör 2018).

Çalışma alanında evliliklerin bir ömür devam etmesi gerektiğine dair geleneksel bir bakış açısı vardır ve evliliği devam ettirmede asıl görevin kadına ait olduğu düşünülmektedir. Kadınların evliliğin içinde erkeğin yaptığı hataları görmezden gelmesi, gerekirse cefakar davranıp ailesini devam ettirmesi beklenmektedir. Kadınların eşlerinden ayrılmaları toplumda bir tabu değildir ancak boşanmak için kadınların çok haklı gerekçeleri olması beklenmektedir. Düzenli gelir getiren işlerde tutunamamak ya da kazandığı parayı hane içine getirmemek önemli bir sebep olarak sayılmaktadır. Ancak kendine ait bir geliri olmayan, emekleri tarımsal üretimde ücretsiz olarak kullanılan kadınlar çok haklı gerekçeleri olsalar dahi evliliklerine devam etmek zorunda kalmaktadır.

Kabeer'in (1999) bahsettiği alternatiflerin görünür ve ulaşılabilir olması meselesi evliliğe devam etmeme konusunda önemlidir. Hukuken kadınların boşanması önünde engel yoktur, ancak bir geliri olmayan kadınların kendilerine bakacak bir erkeğe muhtaç olması ya da toplum tarafından dışlanacaklarını bilmesi durumunda evliliği bitirme alternatifinin gerçekten ne kadar ulaşılabilir olduğunu düşünmek gerekir. Evliliğini bitirmiş olan katılımcılar, bu kararı alabilmelerinde fabrikada çalışıyor olmanın iki türlü etkisi olduğunu belirtmiştir. Birincisi para kazanıyor olmak, ekonomik olarak kendini ve ailesini geçindirebilmek, ikincisi ise mesai

saatlerinde mahallesinden uzak kaldığı için kendileri hakkında çıkan dedikodulardan daha az etkilenmek.

Kendin para kazanmazsan karşındakinin kusurunu da söylemeye yani parasını nereye harcadığına şey etmeye karışmaya yani yüzün olmuyor biliyor musun? Ama çalışınca öyle olmuyor işte. Ben çalışıyorum eve bakıyorum, eh bir de sana mı bakacağım demeye, bakmak değil mesele hasta olur bakarsın ne bileyim iş kurar batır insanız yani, iş bulamaz arar da, bakarsın yani. Kimseden para sakındığımızdan değil. Ama kumara para harca, onu bunu yedir, borç ver, öyle olursa. E işte çalışınca diyorsun hadi be sen de diyorsun. Uğraşmam diyorsun insana öyle bir güç, bir özgürlük veriyor. (Meral)

Ben boşanınca girdim işe. Sağ olsun annemle babam yetti deyince, dayanamam deyince. Gel kızım dediler. E geldim gelmemesine de. İki tane kız var. Annemlerin elinde bir emekli maaş. Kime yetecek? Hem parası da değil yani sadece. Ben evde kalsam kadınlar sabahtan akşama evi doldurur, annemin başına dert. Bana ayrı dert. Bir daha bir daha hikaye gibi anlattırır da dinler, sonra da yedi kapıda gezer gezer anlatırlar. İşleri yok ki başka. Bunlara da laf lazım. (Leyla)

Kendisinden bekleneni yapmama özgürlüğünü kullanan bir diğer kişi de Sinem'dir. Eşini on üç sene önce kaybeden 48 yaşındaki Sinem de fabrikada bulduğu iş sayesinde kendisinden beklenenleri yapmamayı seçebilmiştir. Evlenmemiş, ailesinin yanına da dönmemiş, kocasının ailesinden aldığı destek ve kendi maaşı ile istediği gibi bir hayat kurabilmiştir. Fabrikaya ve işverenlerine her gün dua ettiğini belirten Sinem, kimseye muhtaç olup el açmadan çocuklarını büyütebildiği için mutludur.

Benim eşim ölünce, işte bak kaç on bir on iki yok on üç sene oluyor. Ben o zaman girdim fabrikaya. Allah razı olsun fabrikayı açandan, işe alandan, herkesten. İnan benim hayatım kurtuldu. Ne yapacaktım yoksa? Üç çocuğu neyle besleyip neyle giydirecektim? Eşimin emeklisi yoktu daha. Çocukları ananeye babaanneye bırakıp, ay Allah'ım düşürmesin. Ne yapacaktım? Vereceklerdi birine, üvey baba olup üç çocuğa kim bakacak? Çocuklar da babaannede amcada orda burada. Sana olmaz gibi geliyor değil mi? Ah bilsen ne çok böyle hikayeler...

...Kimselere el açmadım Allah'ıma çok şükür, yardım ettiler tabi hiç etmediler değil, kayınvalidemle kayınpederim kiraz zamanı oğlumuzun payı dediler, ayva zamanı çıkardılar verdiler. Ama gene de bugün alnım açık başım dik duruyorsam bu fabrika sayesinde. Onların verdiği destek taşıma suyla şey olmaz ki yani değil mi? İnan yani. Allah sağlık verdikçe de çalışırım, yeter ki sağlığım olsun. Ama ne güzel insanın çocuklarını böyle karşısına alıp bakması bak yetiştiler diye.

Yapmama özgürlüğüne dair örnekleri daha önceki bölümlerde aktarılan hem evli hem de bekar kadınların anlatılarında görmek mümkündür. Esmâ'nın görücü gelen zengin aileyi reddetmesi, Cemile'nin Kuran kursundan dönmesi, Hale'nin ailesinin tarımsal üretimine katılmayı reddetmesi kadınların yapmama özgürlüğü ile doğrudan ilişkilidir.

6.3.6 Eş ile Olan İlişki ve Aile İçi Kararlara Katılım

Bölgedeki ataerkil değerlerin erkeği eve ekmek getiren kişi rolüne dayanarak evin reisi ilan ettiğini, mülkiyet sahipliğinin ve para harcama konularında söz sahibi olmayı erkeğe ait gördüğünden daha önce bahsedilmiştir. Bu bölümde katılımcıların çalışmasının eşleri ile olan ilişkilerine ve aile içi karar mekanizmalarına katılımlarına ne ölçüde etki ettiği sorgulanmıştır. Esasen paralarını harcadıkları yerler ve mülk edinme ile ilgili sorular bu konuda genel bir bilgi vermektedir. Katılımcılar, bu sorulara cevap verirken para kazanmanın eşlerinin karşısında kendilerini güçlendirdiğini ve kararlara katılım konusunda daha aktif rol aldıklarını belirten ifadeler kullanmıştır. Eşler, kadınların kazandıkları parayı nasıl harcadığına karışmamakta, evin giderleri konusunda katılımcıların fikirlerini sormaktadır. Öyle ki aldığı parayı olduğu gibi krediye yatıran ve mal mülk istemeyi kendine yakıştıramayan Mesude bile eşinin kendisine harcamalar konusunda fikir danıştığını belirtmiştir. Ancak katılımcı bu fikir danışmayı bir hesap verme ya da birbirine denk iki kişinin fikir teatisinden öte kocasının yüksek gönüllülüğü olarak yorumlamaktadır.

Sorar yani, sormasa sormaz ama sorar. Öyle mi yapalım Mesude, böyle mi yapalım Mesude? Nereye gitmek istersin, nasıl yapalım istersin? Ben ama işe başlamadan önce de sorardı hep. Yani para kazandım diye değil ki. Zaten yani

beni saydığından, sevdiğinden. Para kazandım diye mi sevecek, alırken öyle mi aldı sanki?

Bu bölümde ücretli istihdama katılmanın aile içi güçlenmeye etkisine yönelik daha detaylı sorular sorulmuştur. Görüşmecilere öncelikle harcama konusundaki kararlara ne ölçüde katıldıkları sorulmuş, sonra bu sorunun kapsamı genişletilerek aile içindeki karar alma mekanizmalarında ne kadar aktif rol aldıkları öğrenilmiştir. İş dışı zamanın nasıl geçirildiği, hangi kök ailenin ne sıklıkla ziyaret edildiği, şehir merkezine ne zaman gidileceği, alınan mülklerin niteliği gibi birçok karar bir iki nesil öncesinde kadınların söz hakkının olmadığı konulardır. Katılımcılar bahsedilen tüm bu konularda eşlerine kendi fikirlerini rahatça belirtebildiklerini ve bu rahatlığın bir iki nesil önce olmadığını söylemişlerdir. Annelerinin/kayınvalidelerinin hayatlarından örnekler vermiş, bir iki nesil önceki kadınların hayatlarıyla kıyasladıklarında çok iyi durumda olduklarını söylemişlerdir. Kadınların aile içindeki konumunun iyileşmesi ve aile içi karar alma mekanizmalarına daha aktif olarak katılması yalnızca kadınların işgücüne katılmasıyla açıklanamayacak kadar çok katmanlı bir olgudur. Zira kadınlar da bir önceki nesillerle aralarındaki farkı yalnızca para kazanıyor olmakla açıklamanın eksik kalacağını düşünmektedir. Katılımcılara göre iletişim ve ulaşım olanaklarının artması ile dış dünyayla daha fazla etkileşim halinde olmak bu değişimin temel sebeplerinden biridir.

Kadınlar anlatılarında bölgede yakın zamana kadar kadına insan muamelesi yapmanın erkekler tarafından bir zayıflık olarak görüldüğünü, sevgi ve muhabbet göstermenin dalga konusu olduğunu ve erkeklerin babalarından gördüklerini karılarına yansıtarak bu davranışı devam ettirdiğini söylemiştir. Fakat dünyayla iletişimleri arttıkça eşler arasındaki sevgi ve muhabbet normalleşmiş, erkekler karılarına sevgi göstermekten daha az çekinir hale gelmiştir.

Öyle türküler mürküler yok bizimkilerin köyünde şeyinde. Öküz gibi af edersin buranın eski adamları. Bizimkiler iyi ama niye iyi? İşte köylerinden çıkıp iki insan gördükleri için iyi. Yani şimdi düşünsene senin etrafındaki herkes karısına davarına, hayvanına davrandığı gibi davransa sen de onu görürsün yani. Farklı bir şey görmemiş adam yani. E karısına muhabbetle davranan adamı görünce adam da bunun güzel bir şey olduğunu görür yani. (Ayşe)

Aman bunların huyu pis be. Karısını sevenle eğlenen, karısını dövmeyene gülen adamlar. Şimdi ihtiyarladılar hepsi, ölmeyeni yani. Ağızları bir karış açık bakıyorlar, sokakta karısıyla gülüşe konuşa geçen adamlara. Aptallar işte. Sevgisiz muhabbetsiz bir ömür tükettiler. (Zeynep)

İnsanlar televizyondan şeyden filan da etkileniyor bence. Yani sorsan hepsi kadınlarla alay geçer işte böyle cilveleşmek istiyor, gülüşmek istiyor, sokak ortasında elinden tutmak istiyor diye ama bakma hepsi kendi de istiyor. Televizyondan önce sevdalanmak yok muydu, değildi tabi de valla işte zordu. Alana kadar sevdalıyım diye gezene, aldıktan sonra karısını dövsün lafını dinletsin diye millet baskı yapardı. (Narin)

Kadınlar toplumsal statülerindeki değişmeyi kendi güçlenmeleri ve özgürleşmelerinden ziyade erkeklerin “daha düzgün” insanlar haline gelmeleriyle açıklamaktadır. Şehirle daha fazla ilişki içinde olmak, kadınlara düzgün davranan erkeklerle tanışmak, televizyonda farklı hayatlara tanık olmak gibi olgular erkeklerin kadınlarla farklı bir ilişki kurmalarına imkan vermiştir. Katılımcılar, birkaç nesil önceki kadınların yaşadıklarını kendi gerçekliklerinden çok uzak, yabancı kişilerin başına gelmiş olaylar gibi anlatmıştır. Kendilerini bu hikayelerin içinde hayal edemedikleri gibi, hikayelerini anlattıkları kadınlardan ne açıdan farklılaştıkları üstünde de düşünmemişlerdir. Katılımcıların çoğu kocasından ve kayınpederinden dayak yiyen kadınlar ile kendileri arasındaki farkın erkeklerin davranışlarındaki düzelmeden kaynaklandığını düşünmekte ve kendilerine bir pay çıkarmamaktadır.

Şimdi bakma biz böyle her konuda adamlarla çekişe çekişe. Canımızın istediği gibi. Bizim annelerimizin zamanında böyle değildi tabi, onlar bizim gibi değil. Ne demek adama diyecek yani o evde oturmam da bunda oturayım. Hatta kendi evim olsun diyecek...

...Gelin ayrı eve çıkınca çocuğunu vermemiş kaynanası, bu bende kalacak diye. Neymiş, ayrı ev istemiş gelin, ayrı ev dediği gene aynı mahallede he. Tükürsen gidecek...

...Ben bile bakma yeni evlendiğimde diyemezdim, şey diyemezdim yani anneme gidelim özledim diyemezdim. Evlenmişim on yedi yaşında, annemi özlüyorum ayıp diye gidelim diyemiyorum. (Nesrin)

Benim rahmetli kayınvalidemi bir keresinde kayınpederi gözlük taktı diye dövmüş biliyor musun? Gözlük ha, normal bildiğin gözlük. Kadıncağızın gözü görmezmiş, doktora gitmiş, doktor gözlük reçete etmiş. Almış gelmiş de sen bana sormadan nasıl alırsın da takarsın diye kadını tekmeleye tekmeleye dövmüş. Kayınpederim öyle adam değildir, o severmiş karısını ama babaya karşı gelip de alamamış kadıncağızı elinden. Zaten genç öldü rahmet olsun. (Zeynep)

Görüşmelerde kadınların ısrarla vurguladığı bir konuya dikkat çekmekte fayda vardır. Kadınlar, aile içindeki kararlara katıldıklarını, kocalarının kendilerini dövmesinin söz konusu dahi olmadığını belirttikten hemen sonra kendilerinin de asla “aşırıya kaçmadığını” söylemişlerdir. Kadınlar, haklı bile olsalar kavga ve gürültüyle istediklerini elde edemeyeceklerini düşünmektedir. Doğrudan dile getirmeseler de davranışlarıyla erkekleri tahrik eden kadınların kötü muameleyi hak ettiklerini düşünen ifadeler görüşmelerde kullanılmıştır. Öyle ki kızı şiddetli geçimsizlik sebebiyle boşanan Neslihan, kızına şiddet gösteren eski eşi kadar kızında da kabahat bulmaktadır.

Öyle dayak, kötü muamele, kavga dövüş bizim ailede hiç olmaz. Kimsede olmaz yani. Eşimin tarafında da olmaz. Bizimkinde de olmaz. Bugüne bugün bir kere sesini yükseltmemiştir bana eşim. Ama ben de bilirim yani haddimi. Öyle bağırayım çağırayım hele ortalık yerde. Onu tutturayım bunu tutturayım. Hiç yapmam. Bizim kızın öyle olmadı evliliği. İkisi de fena. İkisi de geçimsiz. Bir kere de kocamdan bir tane az söyleyeyim demedi. Ben geri durayım demedi. Kavgaları dövüşleri hep birbirine saldırarak. İyice adamı tahrik etti.

Katılımcılar çoğunlukla “idare edilmesi” gerektiğini, aile içindeki kararlara katılmanın da toplum içerisinde güçlenmenin de erkeği tatlı dille yola getirmek olduğunu düşünmektedir. Bir önceki dönemin karısına hayvan muamelesi yapan erkeklerine göre şimdiki erkeklerle geçinebilmek çok daha kolaydır. Eşini sevgiyle yola getirmek ve mutlu etmek toplumsal baskılara karşı ondan eşten destek görmek için önemli bir stratejidir.

Şimdi biz severek evlendik tabi. Bizim durumumuz annemlerden kayınvalidemlerden farklı. E öyle olunca kocan sana daha iyi destek oluyor tabi. El alemin ağzına lafı tıkiyiveriyorsun. Yani öyle ayaklarını yıkayıp sırtına masajlar da yapmıyorum geceleri. (Gülüyor) Millet de biraz abartıyor kavgayı

gürültüyü. Bayram ziyaretine bile kavga gürültü. Bayramın ilk günü onun akrabalarını geziyoruz, ikinci gün de gidiyorum köye annemlere. Buna ne kavga edeceğim? (Ayşe)

Ayşe ve kocası aynı fabrikada çalışmakta, kocasının ailesinin evinde diğer akrabalarıyla aynı mahallede yaşamaktadır. Toplumsal baskı Ayşe için olduğu kadar doğduğu, büyüdüğü mahallede yaşamaya devam eden eşi için de yüksektir. Mahallelinin tamamı ile ahbablık ya da akrabalık ilişkisi içinde olması sebebiyle tüm komşular aile ilişkilerine dahil olmakta, sorulmasa da yorum yaparak zaman zaman ailenin huzurunu kaçırmaktadır.

Görüşmelerde dikkat çeken bir başka olgu ise genç ve bekar katılımcıların bile kadınların eşlerini idare edebildikleri ölçüde aile içinde güçlenebileceklerini düşünmeleridir. Genç kadınlar dahi aile içinde birbirine denk iki birey olarak görülmeyi doğal bir hak olarak görmemekte, bunu hak etmek için çaba sarf etmek gerektiğini düşünmektedir. Örneğin aynı fabrikada çalışan başka bir işçiyle nişanlı olan Songül, erkekleri idare etmenin çok da zor olmadığını düşünmekte ve bunu bile beceremeyen kadınları küçümsemektedir.

Yani kavgayla gürültüyle çekişe çekişe olmuyor işte. Çeyiz için düğün için kavgalar ediliyor, nişanlar atılıyor. Kaynanayla çekişirken çekişirken adamlar da yılıyor sonra. Halbuki yani adamı o kavgaya sokmanın gereği yok. Adam annesini atacak değil. E evlenince de öyle. Tutturmuş adama beni gezmeye götür gezmeye götür. Kavgayla gezmeye mi gidilir? Zor değil valla adam dediğin iki laf iki yemek. Bunu da yapamayacaksın evlenme zaten. Benim babam mesela anneme bir gün elini kaldırmadı, bir gün başkasının yanında bağırıp çağırmadı. Kazandığını saklamadı, çocuklarını ayrı karısını ayrı yedirdi giydirdi. Ama onu yaptıran kadına bakacaksın. Annem tatlı tatlı yaptırdı her istediğini. Çekişmeden.

Pilot görüşmelerde kadınların çalışmasının eşle olan ilişkide olumlu yönde dönüştürücü bir etkisi olduğu öğrenilmiş, bu sebeple bu konu da görüşmelere dahil edilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğuna göre kadınların çalışması eşleri ile olan bağlarını kuvvetlendirmekte, aralarındaki sevgi ve muhabbeti artırmaktadır.

Esasen eşlerle olan ilişkinin iyiye gitmesi Marksist feminist literatürü odağa koyan bu çalışmada beklenmedik bir durumdur. Zira Hartmann (1980) erkeklerin ataerkil

ilişkilerin kendilerine sağladığı avantajlardan kolayca vazgeçmeyeceklerini, Massey (1990) erkeklerin evi geçindiren rolünü kadınlara kaptırıp ev işlerini paylaşmaya razı gelmeyeceğini, Della Costa (1980) ise erkeklerin ancak kadının ev içi yeniden üretim rollerini kusursuz yerine getirmesi halinde çalışma hayatını sürdürebildiğini ifade etmiştir. Bu okumalara bağlı olarak pilot görüşmelere başlarken kadınların çalışırken eve ve ailelerine yeterli vakit ayıramadığını, bunun da eşleri ile olan ilişkilerine kötü yansıdığını söyleyecekleri beklentisi oluşmuştur. Ancak katılımcılar bu tahminin tam tersi ifadeler vererek bu tahmini boşa çıkarmış, hatta kimi katılımcılar bu düşünceyi bir adım daha ileri götürerek çalışmanın değil tam tersine ev kadınlığının, karı koca ilişkileri için kötü olduğunu iddia etmiştir.

Kadınlar bütün gün evde dur dur, kafayı temizlikle bozuyor. Ne yapsın başka, o yastık yamuldu bu dolap tozlandı. E böyle olunca ne yapıyor, dökülene kırılana dağılana takıyor kafayı. Ne yapıyor bu sefer, adama car car, dökme oturma dağıtma. Adam kendi evinde asker gibi. E ama yorulmuş, oturacak ayağını uzatacak. Halbuki çıkıp da işe gitse düşünmüyor o öyle koltuğun örtüsünü kıvrırdı, su içerken iki bardak mı kirletti. Evde huzur oluyor. Çünkü inan adamın hiç umurunda değil, koltuğun örtüsü mü kıvrılmış, havlunun danteli ütülenmiş mi. Bakmaz adamlar böyle şeye. Evde huzur istiyor. (Gül)

Ya bir de ne konuşacak adam aslında senle evde durursan? Sabahtan akşama temizlik yemek yapmışın, komşu kadınlarla çene çalmışsın. Adam onu mu dinleyecek? Ama sen de çalıştıysan konuşacak bir konun oluyor yani. İşe yeni biri başladıydı, şu işten çıktı, bu makine bozuldu. Yani aynı konulardan haberin oluyor anladın mı? Adamın ne yaptığından neler kafa yorduğundan. Bir de herkes yorulmuş, sen de yorulmuşsun o da. Sabır ediyorsun birbirine. Adam senden üç çeşit yemek bir de tatlı, ne bileyim jilet gibi ütülü kıyafetler filan beklemiyor. E sen de biliyorsun o para kolay kazanılmıyor. Dırdır etmiyorsun yani. Para kazanmaktan haberi olmayan insan harcarken de düşünmüyor. İyi değil. (Nesrin)

Bu ifadelerden görüldüğü üzere kadınlar eşleriyle ortak noktalarının artmasını ilişkileri için olumlu görmektedir. Bu ortak noktaların artması ev işlerinin paylaşıldığı anlamına gelmemekte ancak erkeklerin beklentileri ve kadınların ev işlerine harcadığı zaman ve emek azalmaktadır. Kadınlar azami işlerle yetinmekte,

erkekler karşılığında daha huzurlu ve sevgi dolu bir evlilik olduğu için ev işlerinin azalmasını katılımcıların ifadesiyle hoş görmektedir. Katılımcılar eşlerin yanı sıra çocukların da çalışan bir anneyle daha mutlu olduğunu düşünmektedir.

Ya çok şey oluyor aslında biliyor musun? Herkes daha rahat ediyor. Bir kere çocuklar da daha rahat ediyor. Millet şey yapar, der çalıştı da çocukları sefil etti bilmem ne. Değil vallahi değil. Sen her öğün üç çeşit yemek, kek börek çocuğu şışirdin de iyi mi anne oldun şimdi? Bir de çocuğun tepesinde atmaca gibi. Onu yapma ha, buna gitme ha. Benim çocuklarım da sahipsiz değil ki. Gene ilgilenirim babası da ilgilenir, ödevine dersine bakar. Ne ihtiyaçları olsa alırım, nereye isterlerse götürürüm. İnan onların da işine geliyor evde tepelerinde bekleyen anne mi ister çocuk, gezdiren yediren içiren anne mi? Çok zaman geçirmek illa iyi zaman geçirmek demek değil yani. (Esmâ)

Tüm bu ifadelerde kadınların çalışmayan hemcinslerini açıkça dile getirmeseler de küçümsedikleri, ev kadını olan eşlerine kötü davranan/ilgi göstermeyen erkeklere hak verdikleri görülmektedir. Çalışan ve çalışmayan kadınlar arasındaki çekişme ve karşılıklı birbirini beğenmeme hali kadınların bu ifadelerine de yansımaktadır.

Çalışma ve evlilik arasındaki ilişkinin tüm yönlerini anlamak için boşanmış olan katılımcılara evliliklerini bitirmelerinde çalışıyor olmalarının etkili olup olmadığı sorulmuştur. Hem 41 yaşındaki Leyla hem de 43 yaşındaki Meral evliliklerinin bitmesinin çalışmak yüzünden değil, çalışmak sayesinde olabildiğini belirtmiştir. Meral çalıştığı için boşanabilmiş; Leyla ise boşanıp çalışmaya başlamıştır.

Benim çalışıp da evi ihmal etmem diye bir şey. Yok canım daha neler. Yani kendisine sorsan o bile diyemez Meral çalıştı da bana çocuklara ilgi göstermedi diye. (Meral)

Erkek erkekliğini bilmeyince. Ben zaten boşanınca girdim işte. Yani öyle bir şey zaten söz konusu olamaz da. Erkeklik etmeyen adamın kadınlık beklemesi de olmaz. Öbür konuyu biliyorsun (sözleşmesiz çalıştığını kastederek) o sıkıntım var ama Allah canımı alsın ki bir gün pişmanlığım yok boşandığıma. Yani canıma yetmişti zaten. (Leyla)

Bekar katılımcıların çalışmanın eş ile olan ilişkiye etkisi ile ilgili düşünceleri birbirinden oldukça farklı uçlardadır. Yakın zamanda evlilik planı olmayan Zuhal ve

Feriha kendilerini evlenip evde eşlerini beklerken hayal edemediklerini söylemiş, fabrikada çalışan başka bir işçi ile nişanlı olan Songül de evli katılımcılara benzer söylemlerde bulunmuştur. Evde oturmanın sıkıcı ve hatta adaletsiz olduğunu düşünen katılımcı, çalışmayı bir zorunluluk ve yük olarak değil; bir hak olarak görmekte ve bu haktan vazgeçen hemcinslerine hayret etmektedir.

Ya ben hiç anlamıyorum insan nasıl gönüllü gider de evde oturur. Rahat edeceğim diyor, rahat mı evde oturmak akşama kadar? Hep aynı insanlar hep aynı muhabbetler. Bir de yani öyle rahat edeceğim, ayaklarımı uzatacağım diye evlenip işten çıkanları görüyoruz sonra, adama dünyayı zindan ediyorlar. Yok sen ona neden selam verdin, seni onla konuşurken görmüşler, bunla laflaşırken duymuşlar. E adam dışarıda insanlarla konuşuyor görüşüyor. Kendine güveni gidiyor bir kere kadının. Adamı diyor, saldım karıların ortasına diye. Bir de adam gün boyu sohbetini de etmiş, insanı da görmüş eve gelince susuyor konuşmuyor diye, vay efendim benle konuşmadın bana bakmadın. Ee sen kendin istedin rahat etmeyi? Et işte rahat. Valla hiç de gidip eve oturamam. Çalışmak sadece para mı abla? İnsan evden çıkıyor, çıkarken bir aynaya bakıyorsun. İnsan içine çıkacağım diyorsun bir saçını taramak bir gözüne kalem sürmek için bir şey oluyor. Ne bileyim ne giysem diye düşünmek bile. Anladın değil mi? Bir şey yani, bir mutluluk bir düşünce oluyor insanda. (Songül)

Cemile ve Sena ise evlenince çalışmayacaklarını söyleyen iki katılımcıdır. Sena nişanlısının kendisini çalıştırmak istemeyişini gururlanarak anlatmış, nişanlısının dışarıda çalışmak yerine evde kalmasını istemesini bir sevgi göstergesi olarak kabul etmiştir. Vardiyalı çalışmanın eş ve anne olarak vazifelerini yerine getirmesine engel olacağını düşünen katılımcı, çalışma hayatını özleyeceğini düşünmemektedir. Mutlu ve huzurlu bir evlilik için geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uymanın önemli olduğunu düşünmektedir. Cemile ise çalışmayı sevmesine rağmen nişanlısının isteği üzerine evlenince çalışmayı bırakacağını söylemiştir.

6.4 Direniş Mekanizmaları ve Ataerkil Pazarlıklar

Kabeer (1997), kadın güçlenmesini kavramsallaştırırken kadınların karşılına çıkan engelleri ve zorlukları bir takım eylemler aracılığıyla aştığını belirtmiş ve bu eylemleri aktörlük (agency) başlığı altında toplamıştır. Kabeer bu eylemlerin kimi zaman karşı çıkma, direnme, yapmama gibi doğrudan ve görünür olduğunu; kimi

zamansa pazarlık, müzakere, manipölasyon gibi dolaylı ve görünmez yöntemlerle olduğunu belirtmektedir. Dolaylı ve görünmez yöntemler daha uzun vadede sonuç verse de çoğunlukla mevcut ilişkiler içinde daha kabul edilebilir olduğu için özellikle sınırlı kaynaklara sahip olan kadınlar tarafından daha fazla tercih edilmektedir.

Çalışmanın bu kısmında işçi kadınların karşılaştığı zorluklar ve bu zorlukları aşmada kullandıkları direniş mekanizmaları ele alınmıştır. Bu direniş mekanizmaları Kabeer'in aktörlük kavramında tanımladığı eylemlerle büyük oranda örtüşmektedir. Esasen bu eylemlerin örneklerine diğer başlıklar altında da rastlamak mümkündür. Kadınların kamusal alanlarda çocuklarıyla bir arada bulunarak annelik kimliğini öne çıkarması, ev işlerini önemsiz göstererek ayırdığı zamanı azaltması, erkeklerle aynı şartlar altında çalışmayı normalleştirmelerine rağmen erkeklerle emir vermeleri gerekecek pozisyonlardan çekilmeleri planlanmamış olmalarına rağmen stratejik hamlelerdir. Bu bölümde kadınların geliştirdiği bu stratejiler ve stratejileri oluşturma zorunluluğu yaratan koşullar detaylandırılmıştır.

6.4.1 “Erkektir Yapar” Görüşüne Karşı “Kendinden Emin Kadın” İmajı Yaratmak

İşyerinin kadınların kamusal görünürlüğüne sağladığından, erkek ve kadınları aynı mekana koyarak kadın erkek ilişkilerini bir derece normalleştirdiğinden yukarıdaki bölümlerde bahsedilmişti. Kadınların ifadeleri erkeklerle aynı yerde çalışmaktan rahatsız olmadıklarına, çalışma arkadaşlarının kadın veya erkek olmasının umurlarında olmadığına yönelikti. Öyle ki kadınlarla bir arada olmaktan rahatsızlık duyan erkek varsa bu rahatsızlığın erkeğin sorunu olduğunu söyleyen katılımcılar vardı ve bu sorunu çözmeyi kendilerine vazife olarak görmediklerini belirtmişti. Ancak görüşmeler derinleştirildiğinde kadınların erkeklerin varlığıyla ilgili bahsettikleri kadar umarsız olmadığı, çalışma arkadaşlarının erkek olmasının tüm davranışlarını biçimlendirdiği görülmüştür. Erkeklerin ağırlıklı olduğu bir alanda toplumsal konumlarını koruyarak var olabilmek için kadınlar sürekli stratejiler üretmektedir. Burada toplumsal konum kavramını bir miktar açmak faydalı olacaktır. Bölgede kadınların toplumsal konumunu belirleyen en önemli unsurlardan biri “temiz bir üne” sahip olmaktır. Kadınları, varlıklarını kabul ettirme süreçlerinde isimlerinin kötü anılmasına ya da dedikodulara karışmasına sebep

olacak davranışlardan kaçınmaktadır. Gelir sahibi olarak elde ettikleri toplumsal konumlarını adlarını çıkararak kaybetme riskini azaltmak için bu stratejiler hayati öneme sahiptir.

Kadınların erkek ağırlıklı bu mekanda var olmak için en temel stratejisi erkeklerle ilişkilerini kısıtlı tutmaktır. Erkeklerin “doğaları gereği” kadınlara rahatsızlık verecek hareketleri olabileceği tüm katılımcılar tarafından kabul edilmiş, erkeklerin vereceği rahatsızlığa karşı kendini kollamak görevi tamamen kadına verilmiştir. Kadın işçiler otokontrol mekanizmalarını her daim hazır tutmakta ve erkeklerle “o yüzü vermemektedir”. Erkekler bir şekilde yolunu bulup kadınlara rahatsızlık vermeyi denemekte ancak kadınlar “kendilerinden emin oldukları” takdirde geri durmaktadır. “Kendinden emin olmak” “kendini bilmek” “kendine yakışır şekilde davranmak” katılımcıların erkeklerle olan ilişkilerinden bahsederken sıklıkla kullandıkları ifadelerdir.

Erkekler kendileri evli olsalar bile geliyor, kadınları rahatsız ediyor. Ama kadın kendinden emin olunca sorun yok. Bir kere deniyor, iki kere deniyor. Sonra baktı ki yüz bulamıyor, gidiyor. Ama kadın da şey yaparsa yani. O zaman işte başka.
(Cemile)

Erkeklerin davranışlarını kabullenmek ve kendi davranışlarına dikkat etmek kadınların ataerkiyle yaptıkları temel pazarlıklardan biridir. Erkek mekanlarında var olabilmek için kadınlar potansiyel bir hedef olmayı göze almış, bu kabul kendilerine savunma mekanizmaları yaratmıştır.

Katılımcıların kimileri fabrikayı görece daha güvenli bir yer olarak kabul etmekte, kimileri ise fabrikanın da daha farklı olmadığını düşünmektedir. En muhafazakar giyim tarzına sahip olan Neslihan çalışma ortamının ilişkileri yüzeysel tutmaya imkan vermesi sebebiyle kendini daha güvende hissetmektedir. Bu sebeple küçük kızının firmaya ait başka bir şubede çalışmasından memnundur. Boşanıp baba evine dönen büyük kızının da bir fabrikada çalışmasını arzu etmekte, kocasının kendi çalıştığı yerde kızına iş bulma çabasına karşı çıkmaktadır. Kocasının çalıştığı yer küçük bir iş yeri olup yüz yüze ilişkiler daha fazladır. Neslihan’a göre genç ve dul bir kadın olan kızının varlığı bile küçük bir iş yerinde adının çıkması için yeterli olacaktır. Kızının dul olmasının kendi hareketlerinden bağımsız olarak insanlara cesaret vereceğini düşünmekte ve endişelenmektedir.

Kızım diyorum şimdi bir şey olur. Babanı da ekmeğinden etme diyorum. Şimdi illa olur, bir laf söz olur. Bir şey çıkar. Bayan sonuçta. Dul bayan. Ne kadar geri durdum dese, konuşmadım dese. Bir kavga çıkar, şey çıkar. Babanı işinden etme diyorum. Gitme diyorum. Ne gerek var? Çünkü yani illa söz çıkar.

Fabrikanın kurumsal yapısı da Neslihan'a kendini güvende hissettirmektedir. Hiç kimseyi açıktan üst yönetime şikâyet etmemiş olsa da gerektiğinde edebileceğini bilmek katılımcıya bir güç vermektedir. İçeride dönük, yüksek sesle konuşmaya dahi çekinen ve kavgacılıktan uzak olan Neslihan, yaklaşık yirmi senedir uzak kaldığı çalışma hayatına geri dönerken stratejik bir seçim yapmış ve fabrikayı tercih etmiştir. Kadın olarak kendine yüklediği ahlaki sorumlulukları en rahat gerçekleştirebileceği yer fabrikadır ve burada en azından bu konuda destek alabileceğini düşünmektedir.

Yani veriyorlar rahatsızlık, tabii kişisine göre değişir. İnsan kendini rahat hissetmiyor. Burada mesela başladığımdan beri bir kişiden rahatsız oldum.

Ona da ne dolanıyorsun elimin ayağım altında dedim. O da zaten bir daha yapmadı. Herkes kendi işini kendi yapıyor dedim. Bir gün daha yapsa çıkar söylerdim, yukarıdaki A. hanıma ya da işte o genç beye, neydi adı? Yani kimseyi ekmeğinden etmeye meraklı değilim ama istemem elimin ayağımın altında dolansın. Rahatsızlık versin. (Neslihan)

Neslihan erkekler tarafından rahatsız edilirse fabrika yönetime gidip destek alabileceğini düşünmektedir. Ancak diğer katılımcılar bu konuda onun kadar iyimser bakmamaktadır. Hale kendi firmasında şikâyet etmenin sonuç getirmeyeceğini, tam tersine şikâyet edilen erkeğin hırslanıp tacizlerinin boyutunu artıracaklarını düşünmektedir. Erkeklerin yaptığı hareketlerin diğer erkekler tarafından önemsiz olarak görüldüğünü belirten katılımcı, kadınların rahatsızlık verici olarak tanımladığı hareketleri erkeklerin işçi, patron fark etmeksizin sıradan olaylar olarak gördüğünü belirtmiştir.

Ay kimi kime şikâyet ediyorsun güzelim ya. O da erkek bu da erkek. En fazla çeker kenara konuşur, yapma bir daha e mi? Bu da der ki he yapmam. Ama yani çocuğa bir şeyi dökünce, ne bileyim üstünü başını kirletince diyorsun ya yapma e mi, onun gibi işte. Çocuk yapacak yani tekrar, biliyorsun çocuk çünkü yapar böyle şey, da işte ses etmesen olmaz. E işte bunlar da öyle. Yapma demiş olmak için

yapma e mi. Sonra ne olacak, adam iyice kuduracak, sen misin beni şikâyet eden diye. Valla şuncacık akıllı olan yapmaz. Şikâyet etmez yani. (Hal)

“Erkektir yapar, kadın kendisini kollayacak” cümlesi adeta bir motto gibi katılımcılar arasında benimsenmiştir. Erkeklerin birbirini kollayacağını söyleyen Hale’ye ek olarak Feriha da şikâyet edilenin değil şikâyet edenin kınanacağını bildiği için şikâyetten yana değildir.

Öyle her şeyi gidip söyleyemezsin abla. Bir kere önce adın çıkar, “aman herkesler de meraklıydı sana, sanki başka karı yok, hemen koş şikâyet et, aman bir sen varsın kıymetli” diye arkandan eğlenirler. Sonra “kim bilir ne yaptı da adamlar bunun peşindeydi” derler. Hele adamı işten filan çıkartsalar aman aman. Valla tefe koyar çalarlar insanı. Adamın ekmeğiyle oynamış olursun, çoluğunu çocuğunu sefil etmiş olursun. Karısı demez ki benim herif neden elin kadını rahatsız ediyor, yemin olsun buraya senin saçını başını yolmaya gelir. Der ki sen de ne kuyruk salladın madem benim kocama. (Feriha)

Erkeklerin doğası gereği kadınlara karşı kendilerini kontrol edemeyecek kadar zayıf ve daha düşük ahlaklı olduğunu kabul eden katılımcılar, çalışma hayatında kalabilmek ve toplumsal konumlarını koruyabilmek için erkeklerden davranışlarını değiştirmesini beklemekten vazgeçmiştir. Bunun yerine kendilerine ideal bir namuslu kadın kimliği oluşturmayı tercih etmiş ve davranışlarını bu kimlik etrafında şekillendirmiştir. Bu davranışın ataerkil bir pazarlık olduğunu söylemek mümkündür. Kadınlar bu pazarlıkta gerektiği zaman hemcinslerini feda etmekten de çekinmemektedir.

A firmasının temsilcisinin kadın işçilerin arasında eşlerini kıskanma sebebiyle kavgalar çıktığına ve katılımcıların eşlerinin fabrikada, kadınların içinde çalışmasını tercih etmeyeceğine dair ifadelerine daha önce yer verilmişti. Burada kadınların kavgalar, evlilik dışı ilişkiler ve bu ilişkilerin tarafları hakkındaki düşünceleri dikkat çekici olmaktadır. Katılımcılara firma temsilcisinin bahsettiği yasak ilişkiler ve bu ilişkilerin açığa çıktığı durumda yaşanan kavgalar hakkındaki düşünceleri sorulmuş, ancak hiçbir katılımcıdan net ve doyurucu yorumlar alınamamıştır. Fabrika içinde bir takım “ahlaksız” kadınlar, bir takım “uygun olmayan” ilişkiler vardır. Katılımcılar bunu duymuştur ve inkar etmemektedir. Fakat her nasılsa hiç kimse bu ilişkilerin aktörlerini tanımamaktadır. Bu ilişkiler kendi bantlarında ve hatta kendi

vardiyalarında değil, başka yerlerde başka zamanlarda gerçekleşmektedir. Bu konularla ilgilenmeyen, işine gücüne bakan katılımcılar “doğal olarak” detayları bilmemektedir.

Valla hiiiiç bilmem, ilgilenmem. Kim yapıyorsa günahı boynuna. Bana ne. Ben işime gücüme bakıyorum. Milleti de incelemem kiminle konuştu kiminle güleştü. Biri gelip de “şu şunla şöyle şöyle yapmış” diye laf getirirse de dinlemem. Bana ne, sana ne. Ne faydası var bana? (Meral)

Katılımcıların bu uygunsuz ilişkilerle ilgili ketumluklarının sebebi kadınların itibarını korumaktan çok kendilerine yarattıkları kimlikleri korumak gibi gözükmektedir. Uygunsuz ilişkiler yaşayan kadınlar vardır ancak katılımcılar bu kadınlarla bir tutulmak istemediği için kendilerini bu kadınlardan ve hatta bu kadınların haberinden bile korumaktadır.

Kimse gelip anlatmaz bana. E ilgimi çekmez çünkü bilirler. Ne yapacağım öyle boş dedikoduyu? Ha akıllıca sohbeti severim. Ama böyle boş o onunla, bu bununla. Diyorum ya gelmez bana o dedikodular. (Gül)

Kadınlar her ne kadar aktörleri tanımadıklarını iddia etseler de bu ilişkilerin içindeki kadınları suçlamaktan çekinmemektedir. Erkeğin evli kadının bekar olduğu durumlarda bile erkeğin evliliğini korumanın kadının vazifesi olduğunu ifade eden katılımcılar vardır. Özellikle genç yaşta dul kalan kadınlar toplumda bir tehdit unsuru olarak görülmekte, dul katılımcılar kendilerine tehdit unsuru olarak bakılmasını engellemek için ekstra çaba sarf etmektedir. Üstelik kadınların suçlanması için çoğu zaman bir ilişki içinde olması bile gerekmemektedir. Kadının suçsuz olmasına rağmen adının çıktığı durumlarda bile katılımcılar kadınları suçlamakta, ateş olmayan yerden duman çıkmayacağını ifade ederek kadınları suçlu bulduklarını ima etmektedir.

Ben de dul kadını, benim niye adım çıkmıyor? Çirkinliğimden mi? Elhamdülillah, yüzüme bakılır haldeyim. Bugün benden bir işaret görse on tane erkek koşar peşimden. Ama bir kişi de benden şüphelenmez. Kadınlar demez yani, bu da bizim kocamızı elimizden almaya kalkar mı diye. Çünkü benim duruşumu bilir. Kolay değil bak burada boşanmak, kendi ayağın üstünde durmak. Dul kadın deyip de millete cesaret vermemek için dikkat ederim her adımına, her şeyime. (Meral)

35 yaşında dul kaldım ben. Dul kaldıktan sonra girdim fabrikaya. Yani ne demek bu düşünebilir misin? Ama bir gün hakkımda kimse kötü söz konuşmadı. Bir gün bile bak. E o zaman insanlar dönüp bir düşünecek, ben ne yaptım da benden konuştular Sinem ne yaptı da konuşmadılar. (Sinem)

Katılımcıların hepsi kadın erkek ilişkilerinde ataerkil değerleri kabul etmiş görünmektedir. Bu değerlerin içinde kendilerine kadar alan açmak için yaptıkları mücadelede kurallara uymayan hemcinslerini suçlamaktan çekinmemekte, kurallara uymayan kadınlara karşı toplumsal değerlerin koruyucusu rolünde erkeklerle ya da daha yaşlı kadınlarla ortaklık kurmaktadır. Yirmili yaşlarındaki bekar katılımcılar bu konularda biraz daha özgür düşünmekte ve yalnızca kadınları suçlamayı haksız bulmaktadırlar. Ancak yine de kendileri söz konusu olduğunda bu kurallara uymayı tercih etmekte, apaçık bir şekilde karşı çıkmaya cesaret bulamamaktadır.

Abla tabi ki kızıyorum böyle şeylere. Adam evli olup kendi düşünmemiş evliliğini, karısı gelmiş burada kadının saçını başını yolmaya. Valla kadının saçını bir doladı eline, çekti aşağı inan içim sızladı. Bir kişi de gelip almadı kadının elinden. Herkes hak etti diye baktı. Niye onun kocasını ayartmış da. E ayarmasın kocan? Hiçbir kişi de demedi ki bu ne ahlaksız adamdır. (Feriha)

İkiyüzlü bunlar ya. Hepsi ikiyüzlü. Adam istediğini yapsın, her kuyruk sallayanın peşinden gitsin. Ama hep kadınlar fena... ...Ben nişanlıma ilk tanıştığımızda abi diyordum. Valla billa bak. Bütün herkese abi diyordum çünkü. Tamam kızıyoruz adamlar şöyle böyle ama yani biz de uyuyoruz o kurallara. Hem haksız diyoruz hem uyuyoruz. Ne yapalım? (Songül)

Genç kadınların bu kurallar hakkındaki bu eleştirel düşünceleri değişimin mümkün olduğunu ancak çok yavaş gerçekleştiğini düşündürmektedir.

6.4.2 Örtünme

Görüşme yapılan katılımcıların hepsi başörtülü ve muhafazakar sayılacak bir giyim tarzına sahip kadınlardır. Bu bilinçli bir tercih değil, her iki fabrikada çalışan kadın işçilerin büyük çoğunluğunun başörtülü olmasının doğal sonucudur. Zira fabrika giriş çıkışlarında yapılan gözlemlerde yalnızca bir adet başörtülü olmayan işçiye

rastlanmış, firma temsilcileri de mavi yakalı işçilerinin neredeyse tamamının başörtü kullandığını teyit etmiştir.

Başörtü kullanımının bu kadar yüksek olması İslami değerlerin sıkı sıkıya sahiplenildiği bu bölgede beklenirdir. Ancak örtünmenin kadınlar için İslami değerlerin yanı sıra bir pazarlık aracı olarak da anlamı vardır. Kadınlar kamusal varlıklarını inşa etmelerinin önündeki engelleri bertaraf etmekte örtünmeyi aktif olarak kullanmaktadır. Nilüfer Göle (2000: 160) modern ve şehirli başörtülü kadınların kırsaldaki kendisini ailesine adanmış kadınlardan farklı bir örtünme biçimi benimsediğini söyler. Daha farklı bir başörtü takan bu modern ve şehirli kadınlar siyaseten aktif, kamusal alan ve mekanlarda görünür ve eğitilmiş bir profile sahiptir. Çalışma alanındaki kadınların eğitim ve siyasi aktiflik düzeyi düşüktür. Ancak kamusal görünürlük açısından hem talepleri hem de davranış biçimleri bölgedeki geleneksel kadın tipolojisinden farklılaşmaktadır. Özellikle genç kadınlar kamusal alan ve mekanlarda modern ve şehirli kadınlara daha benzeyen bir örtünme stili kullanmaktadır.

Çalışma alanındaki kadınların örtünmeyi kamusal varlıklarını inşa etmede aktif bir araç olarak kullandığı farklı sorulara verdikleri cevaplardan anlaşılmaktadır. Örneğin katılımcılar erkeklerle aynı ortamda çalışmaktan rahatsız olmadıklarını, eşlerinin ve babalarının da çalışma ortamının erkeklerle bir arada olmalarından rahatsız olmadıklarını söylemiş; hemen arkasından da zaten giyim kuşamlarına dikkat ettiklerini, uygunsuz davranmadıklarını fakat onun da öncesinde uygunsuz giyinmediklerini dile getirmişlerdir.

Aman yok ne rahatsız olacak be. Zaten evin önünden servis, oradan fabrika. E fabrikada zaten tulumlar boneler, servise şeye binerken de giyimim kuşamım şey yani. Kapalı. (Nesrin)

Ya zaten fabrikada herkes, tüm kadınlar yani, kapalı edepli. Yani başörtüsünü demiyorum sadece, başörtü takmayan da var birkaç tane. Takmaz tabi kendi bileceği iş de hani gene de onlar da edepli giyinir demek istiyorum yani. E şimdi erkek içinde çalışırken de biraz öyle olmak gerekiyor. Edepli giyinince daha rahat ediyorsun. Herkes de öyle olunca bir de, yani biri bir şey demeye kalkınca da rahat rahat diyorsun yani. Benim gittiğim yerde kadınlar hep edepli kapalı diye. Yani kimsenin laf etmesine, mana vermesine yer olmuyor yani. (Hale)

Hale'nin bu ifadeleri örtünmenin yalnız bireysel olarak değil kolektif olarak da kadınların pazarlık gücünü artırdığını göstermektedir. Fabrikada çalışan kadınların kolektif olarak oluşturduğu imaj, fabrikayı edepli Müslüman kadınlar için güvenli bir alan olarak tanımlamakta etkilidir. Erkekler ailelerindeki kadınların fabrikada çalışmasından tedirgin olmamaktadır.

Katılımcılar örtünmenin kendilerini koruyan yapısından sadece iş ortamıyla ilgili sorulara yanıt verirken değil kamusal mekan kullanımlarına yönelik sorulara yanıt verirken de bahsetmiştir. Katılımcıların çoğu örtülü oldukları için erkek mekanları olarak bilinen kahve önü, çarşı meydanları gibi yerlerden çekinmeden geçtiklerini dile getirmiştir.

Giyinmişim, örtünmüşüm, edebimle yürüyorum. Kim ne diyebilir bana? (Esmâ)

Aman bakarsa baksınlar ne yapayım ya? Neyime bakacak her yerim kapalı. Baksa ne görecek sanki? (Narin)

Katılımcıların bu ifadeleri erkeklerin bakışlarıyla yaptığı tacizi engellenmesi ya da durdurulması mümkün olmayan bir olgu olarak kabul ettiklerini ve bunu değiştirmek yerine kendi giyimlerini tacizlerden korunacak şekilde düzenlediklerini göstermektedir. Genç kadınlar da kendilerini çok gezdikleri içine eleştiren aile bireylerine ve tanıdıklarına karşı kendi paralarını kazanıyor olmalarının yanı sıra örtünmeleri ve uygunsuz davranışlardan kaçınmaları üstünden de bir meşrulaştırma inşa etmektedir.

Bazen abim diyor bana çok sokakta geziyorsun sen diye, abi diyorum gezip de sanki nereye gidiyorum. Evden çıkarken görüyorsun sen beni, kolum bacağım kapalı, başım örtülü, sence bu kılıkla nereye gideceğim yani? Bir kafede oturacağım az, geleceğim işte uğraşma benle. (Feriha)

Nişanlımla dışarıda çok geziyormuşum da, daha anca nişanlı kıza bu kadar gezmek yakışmazmış da, valla annem verdi herkese cevabını. Benim kızım edebiyle geziyor benim itimadım tam dedi. Kızım sokakta herkesin gözü önünde, gözden uzak olsa asıl korkarım dedi. Yani öyle hakikaten, şu dere boyunda koluna girmişim de gezmişim nişanlımın. E işte ne yaptıysam herkesin gözü önünde. Başımda örtüm üstümde tünemiş öyle geziyorum. Kapıların ardında kimseler görmeden otursam daha mı iyi? (Songül)

Örtünme katılımcılar için hem kamusal varlığı inşa etmede hem de aile içindeki güçlenme mekanizmalarında sağladığı pazarlık için önemlidir. Katılımcılar bölgedeki erkeklerin karılarının kapalı giyinmesiyle övündüğünü, başörtü takıp hatlarını belli etmeyen kıyafetler giyen bekar genç kadınların daha çabuk evlendiklerini dile getirmiştir. Topluma karşı edepli, iffetli ve iyi bir Müslüman imajı çizen kadınlar eşlerinden takdir görmekte bu da kadınların aile içindeki güçlenmelerinin yolunu açmaktadır.

Tatilde şeyde istediğim gibi giyiniyorum geziyorum aslında, burada öyle değil. Tatilde bana onu giyme başını açma örtün kapan demiyor. Rahatım yani. İşte gidiyoruz ya her sene Antalya'ya filan. Oralarda denize de giriyorum. Ne yapayım sıcakta başka? Ama burada başka yani Şimdi bu burada büyümüş ya, bu mahallede yani, herkes bunu sanki kendi oğlu gibi görüp her şeyine karışıyor. Onlara karşı karım kapalı giyinir diye övünüyor. Övünsün ne yapayım. Ben de çok meraklı değilim burada açık giyinmeye, rahat da edemem zaten. Buradakiler ayı gibi bakar insana. Ama işte burada ben böyle kapalı giyinince onu hoş tutunca o da başka konularda beni kolluyor. Kimseye laf ettirmez mesela. Buradaki kadınlar yoksa ne dedikoducu ya, onların ağzına düşmeyesin. Biri kalkıp da ona bir laf etse senin karın şöyle etti dese, sana ne diyip geçer gider yani. O lafları duymamak da bir iş biliyor musun? Yani el alemin ağzından çıkkanı önemsememek. Kolay gibi gözüküyor ama değil. (Ayşe)

Ayşe'nin başörtü takma kararı eşine itibar kazandırmakta böylece Ayşe de toplumdaki ataerkil kuralların bazılarına karşı eşinin korumasını kazanmaktadır.

6.4.3 Erkek Otoritesini Tehdit Etmeden Var Olma

Hem Kandiyoti (1988) hem de Kabeer (1999) kadınların ataerkil sistemin içindeki güçlenme stratejilerinin aktif olabileceği gibi pasif de olabileceğinden bahsetmiştir. Kadınlar erkeklerin toplum içindeki hiyerarşik konumlarına doğrudan saldırmayıp en azından görüntüde ataerkil değerlere uyar gözüksüklerinde kendilerine daha rahat alan açabilmektedir. Esasen bu tehdit etmeden var olma stratejileri yapısı gereği diğer başlıklarla da iç içe geçmiş olduğundan daha önce de dile getirilmiştir. Kamusal mekan kullanımlarından ev içi işlerinin bölüşülmesine, paranın denetiminden amir olmaya kadar çeşitlenen farklı toplumsal katmanlarda kadınlar, erkek otoritesini kabul etmekte ya da kabul etmiş görünmeye önem vermektedir.

Katılımcıların ataerkil değerleri ve erkek otoritesini kabullenişleri farklı konularda kendini göstermektedir. Ancak bu kabullenişlerin hepsinde ortak olan kadınların karşılığında bir takım kazanımlar elde etmeleridir. Çalışmanın başından itibaren hemen her başlıkta bu kabullenişin izlerine rastlanmaktadır.

Kimlik bölümünden başlayarak bakıldığında çalışan kadın kimliğini benimseyen kadınların ilk refleksinin çalışan kadın kimliğine atanan olumsuz ifadelerin doğru olmadığını ispat etme çabası olduğu görülmüştür. Kadınlar her ne kadar kimsenin onayına ihtiyaç duymadıklarını söyleseler de hem toplum nezdinde hem de ailede erkeklerin gözünde çalışan kadınlarla ilgili kötü bir imaj oluşmasını istememektedir. Çalışan kadınlarla ilgili erkeklerin kullandığı “dik kafalı, asi, erkekle çene yarışına giren” gibi tanımlamaları duyduklarında ilk tepkileri bu ifadeleri kullanan erkekleri değil kadınları suçlamak ve bu olumsuz özelliklerin çalışmaktan kaynaklanmadığını ispat etmek olmuştur.

Bilmiyorum kimin için diyorlar öyle de var tabii öyle kadınlar. Ama onlar çalışmaktan öyle değildir ki çalışmasa da yapar onu. Kocaya pabuç gibi dille. Olmaz yani. Çalışsan da olmaz çalışmasan da olmaz. Çalışıyorum diye kocaya aykırılık diye bir şey yok ki. Ne alaka yani çalışmakla? (Gül)

Yukarıdaki ifadelerin sahibi olan Gül özgüveni son derece yüksek, kadınların olduğu bir bantta amir olarak çalışan, eve giren paranın nasıl harcanacağı konusunda söz sahibi olan bir katılımcıdır. Ona rağmen kadının kocası ile iyi geçinmesi, sözlü münakaşaya girmemesi gerektiğine inanmakta; kocasına karşı gelen kadınları suçlamaktadır. Katılımcıya göre çalışmak ve eve para getirmek kadınlara eşlerine karşı saygısız davranma hakkı vermemektedir. Evin reisi erkektir ve kadınlar buna uygun davranmalıdır.

Kadınların aile içinde erkek otoritesini kabul ettiğinin en önemli göstergesi mülk edinme konusunda kendini göstermektedir. Kendi paraları üzerinde denetimi olduğunu söyleyen katılımcılar bile ev kredisi çoğunlukla kendi maaşları ile ödenmesine rağmen mülk sahipliğini eşlerine bırakmıştır. Kadınların içinde ev sahibi olan yoktur. Ancak mülk sahipliğini erkeğe terk edişin kadınlar açısından bir kazanım olarak karşılığı vardır. Yukarıda da bahsedildiği gibi çoğu katılımcı bu fedakarlıkları karşısında eşlerinin kendilerine sormadan para harcamadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra düğün altınlarından kendisine iki tane bilezik ayırdığını

söyleyen Esmâ, arabayı kendi üstüne alan Narin ve kredi bittikten sonra kocasından aynı miktarda para ayırıp kendisine bilezik almasını talep eden Hale maddi olarak kendilerine küçük güvenceler yaratmaktadır. Maaş kartını krediyi ödemesi için eşine veren ve kendine ait bir bütçesi olmayan Mesude'nin bile bu itaatte bir kazanımı vardır. Tok gözlü, eşine destek olmak için kendisine çok zor gelen bir işi yapmaya razı gelen, fedakar ve cefakar bir kadın imajı çizen katılımcı, eşinin takdirini ve desteğini kazanmaktadır. Eşi ailesine karşı karısını savunmakta, Mesude'yi ailesinin kınamalarına karşı savunmaktadır. Eşinin bu tavrı sayesinde katılımcı görümce ve kayınvalidesine karşı açık bir şekilde güç kazanmıştır.

Yani onlara kalsa herkes çalışıyor. Bir ben miymişim de, neymiş bu kadar sızlanma da. Ama umurumda değil ne dedikleri, eşim çünkü hiç ezdirmez beni onlara karşı. Kötü konuşturamaz, laf söyletmez. Ben vazifemi yaparım onlara karşı. Gerisine karışmam. Bugün ben küskünlük çıkarsam dargınlık çıkarsam inan eşim kapılarından girmez. Ama ben öylesini yapacak insan değilim. Dua etsinler bana. (Mesude)

Benzer bir şekilde Seda'nın kendi parasıyla oğluna alınan evin parasını ödeyerek aile içinde nasıl güçlendiği yukarıda detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Mülk sahibi olmaktan vazgeçen katılımcı arzuladığı geniş aile yaşamını sürdürmekte, tıpkı kırsaldaki geleneksel geniş aile yapısında olduğu gibi ailenin yaşlı kadını olarak gelininden hizmet görmektedir. Ailenin reisi olarak oğlunu gören katılımcı, maddi konularda oğlunun fikirlerine tartışmasız itibar etmenin karşılığını el üstünde tutulduğu bir yaşlılık dönemi geçirerek almaktadır.

Kadınların erkek otoritesini tehdit etmekten kaçındığı tek yer hane içi değildir. Hem iş yerinde hem de kamusal mekan kullanımında kadınlar, erkeklerin kendilerini iktidar sahibi olarak görme alışkanlıklarını devam ettirecek şekilde davranmaktadır. İş yerinde erkeklerin olduğu bantlarda amir olup erkeklere emir vermek istememeleri de bu davranış biçimine örnektir. Bant sorumluları zaman zaman işine dikkatini vermeyen, banttaki ritme uyamayan ya da ritmi aksatan kişileri uyarmak zorunda kalmaktadır. Katılımcılar genel olarak erkeklere emir vermek ya da uyarmak istememekte, erkeklerin kadınlardan emir almayı gurur meselesi haline getireceklerini düşünmektedir. Üstelik katılımcıların çoğu erkeklere bu konuda hak vermektedir. Erkeklerin tualete gitmek için kadın amirden izin

alması, kadın amirin erkeği işini düzgün yapması için uyarması katılımcılara göre uygunsuzdur ve erkeklerin küçük düşmesi anlamına gelmektedir. Görüşmeler esnasında bu konunun üstüne gidilmiş ve erkeklerin kadınlardan emir almasının neden uygunsuz olacağı ısrarla sorulmuştur. Katılımcıların bir kısmı kaçamak yanıtlar verip konuyu değiştirmiş, bir kısmı ise erkeklerin rahatını ve huzurunu bozup zorla edindikleri hakları kaybetme riskini almak istemediklerini ifade etmiştir.

Ya işin aslı kimse erkeklerle dalaşıp da huzurunu kaçırmak istemiyor. Onlar öyle kendi kendilerine horozluk yapmak istiyorlarsa bırakıyoruz yapsınlar ne dürteleyip kendime sataştıracacağım. İşte kadınları yapınca şöyle oluyor böyle oluyor car car konuşacak. E biz zaten zorla istedik de aldık kadın şefi amiri. Yani işverenin de başını ağrıtmaya gerek yok. Herifin ağzına laf vereceğine he anam horoz da sensin efe de sensin diyip çekilmek işine geliyor insanların, benim de yani. Hepimizin. (Ayşe)

Ya bir de şimdi kimisinin karısı kocası da kıskanç biliyor musun? Heriflerle uğraştığın yetmez bir de karısıyla uğraşırsın. Ya da ne bileyim kadını usta başı yaparsın kocası gelir benim kariya laf etmişsin der. Bilmez yani o emir aldığına kızmıştır, bu karıma asıldı der filan filan. İşte uğraş dur sonra ne gerek var? Aman bırak erkek erkeğe olsunlar şef de patron da. Bize ilişmesinler de. (Hale)

Ev ve işyerinin yanı sıra kadınlar kamusal mekanlarda da erkeklerin iktidar sahipliliğini büyük ölçüde kabul etmiştir. Erkeklerin gündelik hayat içinde kullandıkları kamusal mekanlar dışarıdaki hayata daha dönük, kamusal varlığını daha görünür kılan mekanlardır. Üstelik cami bahçesi, park, dükkan önü gibi mekanlar para harcamadan var olabilecek mekanlardır. Katılımcıların kadın kadınyken rekreatif amaçlı kullandığı kamusal mekanlar ise ana caddeye açılmayan kafeler, şehir merkezinden görece uzak olan mekanlardır. Bu mekanları kullanmak için kadınlar para harcamak zorundadır. Para harcamadan bulunup sosyalleşebilecekleri kamusal mekanlar hanenin bir uzantısı gibi olan evin önündeki sokaklardır.

Katılımcılar erkeklerin söz konusu bu mekanlarda oturup kendilerini seyretmesinden, bir diğer deyişle üstlerinde bir kontrol mekanizması kurmasından rahatsız olsalar da bu mekanlardaki erkek otoritesini kırmak gibi bir hedefleri ya da

istekleri yoktur. Kendileri için yarattıkları mekanlarda özgürce var olmak kadınlar için yeterlidir. Bu mekanlar sadece kadınlara açık yerler değildir, ancak buraya gelen erkeklerin uyması gereken sözle dile getirilmemiş bazı kurallar vardır. Katılımcılar kendilerini bu mekanlarda güvende hissettikleri için dışa daha dönük mekanları erkeklere bırakmaya razı gelmişlerdir. Elbette ki bu durum kamusal görünürlük açısından eşitsiz bir durum yaratmaktadır ancak kadınlar tamamen keyfi olarak eşlerinden ve çocuklarından ayrı bir şekilde kamusal mekanlarda var olabilmekten öyle memnundur ki erkeklerin diğer kamusal alan ve mekanlardaki iktidarını kabullenmeyi önemsiz bir fedakarlık olarak görmektedirler.

Kadınların duruş noktasını odağa koyan ve feminist bir etnografi çalışması olarak tasarlanan bu çalışma, kırdaki tarım dışı istihdam alanları yaratma politikasının kadınların gündelik hayatı üzerindeki etkilerini toplumsal cinsiyet rolleri, ataerkil kapitalizm, sömürü, güçlenme, ve ataerkil pazarlık kavramları çerçevesinde analiz edilmiştir.

7.1 Çalışmanın Özgünlüğü

Yukarıda da bahsedildiği gibi bu çalışma işçileşmenin kadınların gündelik hayatı üzerindeki yansımaları üzerinden kırdaki tarım dışı istihdam alanları yaratma politikalarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Kırsal alanda yaratılan tarım dışı istihdam olanakları ve kadın emeğini ele alan çalışmalar ile ilgili literatür taraması yapıldığında çoğunlukla çalışmalara konu olan üretimlerin ihracata yönelik olduğu ve yalnızca kadın emeği kullandığı görülmektedir. Örneğin Suzuki Him ve Gündüz Hoşgör'ün (2019) Karadeniz'de gerçekleştirdiği çalışmada erkekler tarımsal üretime devam ederken genç kadınlar bu ihracata yönelik sanayilerde çalışmakta kadın ve erkek emeğinin kullanımı bariz bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır. Kadın ve erkek emeğinin bu şekilde farklı mekanlarda ve üretimin farklı aşamalarında kullanılması kadın işi erkek işi ayrımını devam ettirmekte dolayısıyla kadının yaptığı işin ve harcadığı emeğin gelir getirmesine rağmen küçümsenmesine ve kadınların pazarlık gücünün zayıflamasına sebep olabilmektedir. Bu çalışmada ise farklı olarak kırdaki kadınlar erkeklerle birlikte, hatta erkek ağırlıklı bir yerde ve aynı şartlarla çalışmaktadır. Dolayısıyla kadınların kazanımları da, mücadele alanları da daha farklı olmaktadır. Kırdaki yaratılan istihdam olanaklarının kadınlar için yaratılması ile kadınları dahil ederek yaratılması arasında nasıl farklılıklar oluştuğunu göstermesi açısından bu çalışma literatürde bir boşluğu dolduracaktır.

Sakarya'da yapılan çalışmalar incelendiğinde ise sanayi baskısının yoğun olduğu ancak tarımsal üretimi de hala güçlü olan bu şehrin çalışmalara çoğunlukla tarımsal üretim ve tarım politikalarındaki değişimlerin üretime yansımalarına yönelik olduğu görülmektedir. Örneğin Mura 2016 yılında yazdığı doktora tezinde değişen tarım

politikalarının tarımsal üretimin organizasyonunu ve tarım işçisinin profilini nasıl değiştirdiğini Sakarya Adapazarı'nda çalışan mevsimlik işçilerin gündelik hayatı üzerinden anlatmıştır. Mura'nın çalışması cinsiyet ve etnisite kavramlarını tarımsal işçilikle kesiştirmesi ve tarımdaki büyük ölçekli politikaların gündelik yaşamların üzerindeki etkilerine odaklanması açısından önemlidir. Ancak çalışma mevsimlik işçilere odaklandığı için daha önce tarımsal üretimde istihdam edilen kırsal kadının bu değişime nasıl reaksiyon verdiği konusuna değinmemektedir. Bu çalışma bu bağlamda değişen tarım politikalarının gündelik hayat üzerinde yarattığı etkinin başka bir boyutunu ele alarak literatüre katkı sağlamaktadır.

2016 yılında hazırlanan bir başka tezde Arıcı, sanayileşme baskısının verimli Geyve Pamukova bölgesini de etkilediğini dile getirerek daha tarım topraklarının ve tarımsal üretimin üzerindeki tehditleri araştırmıştır. Arıcı, genç nüfusun kırsal hayatı ve tarımsal üretimi terkettiğini, bu durumun tarımsal üretimin devamlılığı için büyük bir tehdit oluşturduğunu vurgulamaktadır. Genç nüfusun tarımsal üretimi devam ettirmemesi tarımsal üretim açısından bakıldığında önemli bir sorundur. Ancak özellikle genç kadınların kırı terk etme ve en azından ilçe merkezine yerleşme konusunda kararlı olmalarının sebeplerini cinsiyet rollerini ele almadan incelemek eksik kalacaktır. Karşılıksız emek, ücretsiz aile işçiliği, toplumsal cinsiyet rolleri gibi kavramları ele alarak tarım işçisi yerine sanayi işçisi olmayı tercih eden kadınları odağa koyan bu çalışma bu bağlamda da literatüre katkı koyacaktır.

7.2 Çalışmanın Bulguları

Çalışmanın en dikkat çekici ve en çok öne çıkarılması gereken bulgusu kadınlara yönelik istihdam yaratmak yerine yaratılan istihdam olanaklarına kadınları erkeklerle aynı şartlarla dahil etmenin cinsiyetler arası adaletsizliği gidermede daha büyük bir potansiyel taşıdığıdır. Erkeklerle aynı mekânda ve aynı şartlarla çalışmak hem kadınlara önemli bir özgüven sağlamakta, hem de erkeklere kadınların da kendileri kadar yetkin olduğu mesajını vermektedir. Hem kır hem de kentsel özellikler taşıyan bölgede kadınlar aile içinde ya da yevmiyeli olarak tarımsal üretimde, ev içinde, aile işletmelerinde nesillerdir çalışmaktadır lakin özellikle eğitim seviyesi düşük olan kadınlar ancak emeklerine karşılık tanımlı bir ücret almaya başlayınca kendilerini çalışan kadın olarak görmeye başlamışlardır.

Kadınların kendilerini tıpkı erkekler gibi çalışan ve para kazanan bireyler olarak görmeleri, çalışan kadın kimliğini benimsemeleri hem ev içinde hem de kamusal mekânlarda önemli kazanımlar elde etmelerini sağlamıştır. Katılımcıların çoğu kendi kazandıkları paranın üstünde denetim sahibidir ve bu denetim sayesinde hane içi karar alma mekanizmalarına daha fazla katılabilmektedir. Katılımcılar aile aktiviteleri, çocuğa yapılacak harcamalar gibi küçük ölçekli kararların yanı sıra mülk edinirken dikkat edilecek hususlar, eve alınacak mobilya beyaz eşya gibi pahalı eşyaların seçilmesi, birikimin ne şekilde değerlendirileceği gibi daha büyük ölçekli karar alma mekanizmalarında da özellikle ailelerindeki bir önceki nesil kadınlara göre çok daha aktiftir.

Kadınların işçileşme ve gelir edinme ile ev içinde elde ettiği bir diğer kazanım ise emeklerini karşılıksız olarak sundukları tarımsal üretimden çekmeleri ve yine karşılıksız kalan ev işine harcadıkları emeği azaltmalarıdır. Tarımsal üretimin halen devam ettiği eski köy yerleşmelerinden ilçe merkezlerine doğru olan genç nüfus göçünde kadınların kırdaki karşılıksız olarak çalışmak yerine fabrikada çalışıp kendine ait bir gelir elde etmek istemelerinin etkisi büyüktür. Bu sebeple kırsal nüfusun azalması ve tarımsal üretimin düşmesi ile ilgili yapılan araştırmalarda muhakkak cinsiyet birleşenini dâhil etmek gerekmektedir.

Ev işlerine ayrılan zamanının azaltılmasında kadınların birden fazla stratejisi vardır. Aile içindeki kadınlardan destek almak, eşin sorumluluklarını genişletmek ve yapılması gereken işin sınırlarını tekrar tanımlamak. Aile içindeki diğer kadınlardan destek almak ücretli çalışan kadınlarla ilgili yapılan hemen her çalışmada karşımıza çıkan bir olgudur. Anne ve kayınvalideler, onlu yaşları geçmiş kız çocukları, çalışmayan görümceler, gelinler, eltiler özellikle eğitim düzeyi ve elde ettiği gelir düşük olan kadınların çalışmasını mümkün kılan emeği karşılıksız bırakılan işçiler olarak görev yapmaktadır. Ev işi kadın işi olarak kalmaya devam etmekte, yalnızca işi yapan kadın değişmektedir. Ancak katılımcıların ifadeleri, kadınların evi geçindirme konusunda daha aktif görev almasının aile içindeki görevlerin yeniden dağıtımında erkeklerin rollerinde de ufak değişimler yarattığına yöneliktir. Eşler çocuk bakımında çocuklar öz bakımlarını gerçekleştirecek yaşa geldikçe çocuk bakımında daha aktif rol almakta, aile içindeki diğer kadınlara olan bağımlılığı azaltmaktadır. Öyle ki bir katılımcı kocasının geçime katkı sağlayamadığı

zaman içinde ev işlerinin tamamını üstlendiğini ve rahatlıkla üstesinden geldiğini belirtmiştir. Kadınların ev işlerine ayırdığı zamanı azaltmasındaki son etken ise ev işlerinin gerekliliğine yönelik sorgulamalarıdır. Azami yapılması gereken işleri yeniden tanımlayan kadınlar eşleri ile sözsüz bir müzakere yürütmüş; kadınlar erkeklerin ev işindeki sorumluluklarını değiştirmemiş erkekler ise daha az işe razı gelmiştir.

Katılımcıların edindiği bir diğer önemli kazanım kamusal mekânlarda daha fazla var olmak ve kamusal varlıklarını çok daha özgür bir şekilde ilan etmektir. Bu kazanımı elde etmede iki etkenin önemli olduğunu söylemek mümkündür. İlki kadınların para kazanan bireyler olarak ev dışında keyfi olarak para harcamayı kendilerine hak olarak görmesi, ikincisi ise işyerinde erkeklerle aynı kamusal mekânı paylaşmayı normalleştirmeleri. Katılımcılar ev dışında harcadıkları paraya yönelik eleştirileri hep aynı savunmayla karşılamaktadır. Erkekler nesillerdir kahvehanelerde çay içerken parayı kazanan kişi olmalarına sığınmışlardır, şimdi kadınlar da kendi paralarını kazandıklarına göre dışarıda para harcamayı hak etmektedirler. Kafelerde çay kahve içmek, iş arkadaşlarıyla kahvaltıya gitmek gibi keyfi harcamaları yapmaktan çekinmediklerini katılımcıların büyük çoğunluğu dile getirmiştir.

Kamusal mekânlarda daha fazla ve daha özgürce yer almalarının ikinci sebebi de erkeklerle aynı kamusal mekânı paylaşmaya alışmalarıdır. Erkeklerle aynı servislerle yolculuk yapan, aynı yemekhaneyi kullanan, aynı bahçede sigara içen, zaman zaman aynı bantta çalışan kadınlar erkeklerle bir arada olma konusunda daha rahattır. Bu rahatlama kadınların hareketliliğini ve erişebildikleri yerlerin sınırlarını genişletmiştir. Toplu taşımayı daha rahat kullanan kadınlar ilçe ve il merkezlerini daha sık ziyaret edebilmekte, katılımcıların kimileri tek başına “İstanbul’a bile” gittiklerini söylemiştir.

Kadınların edindikleri bu kazanımlar doğrusal ve engebesiz bir sürecin ürünü değildir. Ataerkil pazarlıklar olarak tanımlanan bu süreçlerde kadınlar kimi zaman hoşlarına gitmeyen şartlara razı gelerek, kimi zaman bazı haklardan vazgeçerek, kimi zaman ise diğer aile bireylerini manipüle ederek bu kazanımları elde etmektedir. Bu pazarlıklar bir yandan ataerkil sistemin varlığını sürdürmesine imkân vermekte fakat öte yandan her kadının belirli bir ölçüde kazanımı olmasını

da sağlamaktadır. Öyle ki parasının tamamını eşine veren bir katılımcı bu sayede kayınvalidesinin baskısına karşı kocasının korumasını elde etmekte, oğluna veren bir başka katılımcı ise bu diğerkâmlığı sayesinde oğlu ve gelininden arzuladığı hürmeti görmektedir.

Ev içinde en azından görünürde erkek otoritesini kabul etmek kadınların pazarlık süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kadınlar erkeklerin kendilerini evin reisi olarak hissetmeye devam etmesini desteklemekte, isteklerini hak talep ederek değil ikna ederek elde etmektedir. Erkeklerin ev içi işlere yardımcı olması, harcamalar konusunda eşlerine danışması, eşlerine güler yüz gösterip eşit bir birey gibi davranması kadınların hakkı olarak değil bu pazarlık süreçlerini iyi idare etmelerinin bir karşılığıdır. Kadınlar ev işlerinin çoğunluğunu üstüne almayı kabul ederek daha az ev işi yapılmasını kabul ettirmekte, mülk sahibi olma konusunda ısrarcı olmayarak kendilerine bilezik aldirmakta ya da çalışmalarına rağmen tüm ev işini tek başına hallederek aynı anda hem çalışan kadın hem eş ve anne olabileceklerini göstermektedir. Kadınlar ücretli çalışmanın annelik ve eşlik görevlerini yerine getirememek anlamına gelmediği konusunda ısrarcıdır. Bölgedeki yaygın toplumsal cinsiyet rollerini kabul etmiş gözüken katılımcılar kadınlığın eşlik ve annelik üstünden tanımlanmasına karşı çıkmamakta ancak ideal eş ve ideal anne kavramlarını yeniden tanımlamaktadır. Katılımcılar, çalışmalarının yalnızca kendileri için değil, asıl sorumlulukları olan eşleri ve çocukları için de daha iyi olduğu konusunda hem kendilerini hem de eşlerini ikna etmek için çaba göstermektedir.

Bu pazarlık ve müzakere süreçlerinin çözemediği durumlarda ise kadınlar yapmama özgürlüğüne sahiptir. Çalışıp evini geçindirecek parayı kazanan kadınlar eşleri şiddet gösterdiğinde ya da sorumsuz davrandığında evliliğine devam etmemeyi, eşi ölen kadınlar yeniden evlenmek ya da baba evine dönmek yerine çocuklarıyla beraber kendi evinde yaşamayı seçebilmektedir. Hukuki olarak kadınların boşanmasında ya da dul olarak yaşamaya devam etmelerinde bir engel yoktur ancak bu seçenekler ancak kadınlar evlerini geçindirecek para kazanabildiği ölçüde kadınlara gerçek anlamda görünür olmaktadır.

Elbette ki bu yapmama özgürlüğünü seçmenin karşılığında kadınların uyması gereken kurallar, ödün vermesi gereken arzular vardır. Dul kadınların

hareketlerine daha çok dikkat etmesi, namuslu kadın kimliğini öne çıkarmak için daha çok çaba harcaması, erkeklere “gönül eğlendirilecek kadın” olmadığı mesajını verirken kadınlara da kocalarını ellerinden alma konusunda bir tehdit oluşturmadığını ispatlaması gerekmektedir.

Pazarlık ve müzakere süreçleri yalnızca ev içinde gerçekleşmemekte, kadınlar kamusal varlıklarını ilan ederken de benzer stratejiler kullanmaktadır. İl merkezine ve çeşitli sosyal aktivitelere giderken çocuklarını da yanlarına almaları ve anne kimliklerinin korumasına sığınmaları, kadın kadına olduklarında mümkün olduğunca kalabalık olmaya dikkat etmeleri ve kamusal mekân kullanımlarında geleneksel olarak erkeklere ait olan yerleri erkeklere bırakıp kendilerine yeni güvenli alanlar yaratmaya çalışmaları bu stratejileri oluşturmaktadır.

Kadınların ilk kamusal mekânı olan fabrika ortamında da yine erkek otoritesini çok sarsmadan var olma stratejisi güdülmektedir. Yükselmek, yeni sorumluluklar ve beraberinde daha yüksek maaş almak kadınlar için önemlidir. Ancak kadınlar bu fırsatları ancak kadınlarla beraber çalıştıkları durumda değerlendirmektedir. Erkeklerin amiri konumuna gelmeyi tercih etmemekte, kendi huzurlarını korumak için erkeklere emir vermek istememektedir. Zira katılımcılar erkeklerin kadınlardan emir almayı kabul edemeyeceklerini ve kendilerine problem çıkaracaklarından emindir. Erkeklerin otoritesini sarsmadan kendi bantlarında amir olmak hem amir olan kadınlar hem de kadın amire sahip olan işçiler için yeterlidir.

Tüm bu stratejilerin ortak noktasının ideal bir çalışan kadın kimliği yaratmak olduğunu söylemek mümkündür. Çalışan kadın aynı zamanda eş ve annelik görevlerini yerine getirebilen, kocasına karşı anlayışlı, hesabını bilen, akıllı, ailesi için fedakârlık yapmaktan çekinmeyen, namuslu ve erkeklere karşı mesafesini koruyan bir kadın olduğu sürece makbuldür. Kadınlar bu kimliği oluşturabildikleri ölçüde çalışma hayatına devam edebilmekte, bu sebeple bu kimliğe aykırı davranan hemcinslerini ataerkil kabullerle yargılamaktadır. Katılımcılar özellikle örtünme ve erkeklerle iletişim konusunda hemcinslerine karşı oldukça sert tutumlar takınmakta, erkeklerin uygunsuz davranışlarını eleştirmek yerine faturayı kendine dikkat etmeyen hemcinslerine kesmektedir. Uygunsuz davranan kadınlardan farklı olduklarını, bu kadınların uygunsuz davranışının çalışmak ile ilgili olmadığını

ısrarla vurgulamaları kimliklerini oluştururken kullandıkları önemli bir stratejidir. Bir kadının adı çıktıysa erkeklerle olan iletişimine dikkat etmediğı içindir, kocası parasına el koyuyorsa parasının hesabını tutamadığı içindir, çalışmasına izin verilmiyorsa evdeki görevlerini ihmal ettiğı içindir. Kadınların kullandıkları bu ifadeler, kimliklerini oluştururken kullandıkları ifadelere benzerdir. Bu makbul çalışan kadın kimliğini oluşturamayan hemcinsleri bu kazanımları da hak etmemektedir.

Her ne kadar kadınlar kendi güçlenme alanları için hemcinslerini feda etmekten çekinmese de bu makbul kadın kimliğine uyabilen kadınlar arasında etkili bir dayanışma da vardır. Kadınların bir fabrikada elde ettiğı hakkın diğesinde de talep edilmesi, şartların karşılaştırılarak işverene taleplerin iletilmesi, kadınların kamusal alandaki varlıklarını güçlendirmek için birbirinden destek alması kadınların kurduğı dayanışma ağlarına örnektir.

Kabeer bir güçlenmeden bahsetmek için kalıcı değişimler olması gerektiğini söylemektedir. Tüm bu ataerkil pazarlıklar, verilen tavizler ve karşılığında elde edilen kazanımlarla bir arada ele alındığında toplumsal normların kadınlar lehine yavaş fakat ısrarlı bir şekilde değiştiğini söylemek mümkündür. Bu değişim hem özel alanda hem kamusal alanda gerçekleşmektedir. Kadınlar kamusal mekânlarda daha fazla var olmayı talep ettikçe, kadınları da dâhil eden yeni mekânlar oluşmakta var olan mekânlar dönüşmektedir. Özel alanda da geniş aile yapısı dağılmasının ve çekirdek aile içindeki kadının taleplerinin dikkate alınması modern, geniş mutfaklı, temizlemesi kolay yeni konutların üretilmesine yol açmakta, kadınlar üstlerine düşen ev işi yükünü azaltmaktadır. Bir diğere önemli değişim ise kadınların gelecek hayallerinde gerçekleşmektedir. Kendilerini kırdı yaşayan ve tarımsal üretimde karşılıksız olarak çalışan annelerinin bir adım ötesinde gören kadınlar kız çocukları için farklı alternatifleri hayal etmekte ve gerçekleştirmektedir. Fabrikalarda çalışan beyaz yakalı kadınlarla karşılaşmak kadınların kız çocukları için kurdukları hayalleri genişletmelerinde önemli rol oynamıştır. Beyaz yakalı kadınlar, daha çok para kazandıkları, fiziksel olarak daha az yoruldukları ve daha güçlü bir imaja sahip oldukları için kadınlar tarafından kız çocukları için idealize edilmektedir.

7.3 Öneriler

Önerilere geçmeden önce, yapılacak önerilerin kadınların güçlenmesi için ideal bir ortam yaratmak için yeterli olmadığını, ataerkil değerlerle örülmüş cinsiyetler arası adaletsizliğin yalnızca istihdam politikaları üretilerek ortadan kaldırılamayacağını belirtmek gerekir. Burada yapılacak olan öneriler kadınların ataerkil pazarlıklarla elde ettiği sınırlı güçlenmeye destek olmak amacındadır. Zira ataerkil sistem köklü ve her iki cinsiyet tarafından da doğallaştırılmış olması sebebiyle yıkılması zor bir sistemdir. Üstelik ataerki bugünkü mevcut üretim biçimlerine uygun bir sistemdir ve kapitalizmle her iki tarafın da faydalandığı bir ortaklık kurmaktadır. Bu iki sistemin birbirlerinin varlığını sürdürmedeki etkisi cinsiyetler arası adaletsizliği derinleştirmekte ve yıkılmasını zorlaştırmaktadır.

Ataerkil sistemin bu köklü ve değiştirilmesi güç olan yapısı içinde kadınların pazarlık gücünü artırmak elbette ki ideal değildir ancak yine de hem kadınların gündelik yaşam deneyimlerini iyileştirmek hem de gelecek nesillere daha rahat mücadele edebilecekleri alanlar yaratmak için idareten de olsa bir çözüm olarak kabul edilebilir. Son olarak burada sunulan önerilerin, bölgenin kendi içsel dinamiklerine, özgüllüklerine ve temel sorunlarına yönelik olduğunu da belirtmek faydalı olacaktır. Bu önerilerin başka alanlarda uygulanması imkânsız değildir ancak yerel dinamiklerin muhakkak dikkate alınması gerekmektedir.

Kadınların güçlenme olanaklarında karşılarına çıkan en temel engellerden birinin mülk edinme konusunda olduğu tespit edilmiştir. Karı koca birlikte çalışarak alınan mülkler neredeyse tamamen erkeklere ait olmaktadır. Erkekler mülkiyeti kadına bırakmayı “gereksiz” bulduklarını, tapuda/ruhsatta ne yazarsa yazsın mülkiyetin aileye ait olduğunu ve resmiyette kendilerine ait olmasının yalnızca pratik sebeplere dayandığını iddia etmektedir. Kadınların mülkiyet talebi evliliklerine ve eşlerine güvenmediklerinin bir göstergesiymiş gibi lanse edilerek reddedilmekte dahası kadınlar bu izlenimi uyandırmaktan çekindikleri için talepte bile bulunamamaktadır. Kadınların mülk sahibi olmasının aileye pratik bir fayda sağlamasına yönelik bir çözüm üretmek bu konuda kadınları güçlendirebilir. Bankaların kadınlara daha düşük faizle konut kredisi vermesi, mülkiyetin kadına ait olması durumunda vergi indirimi yapılması gibi düzenlemeler kadınların mülkiyet konusundaki eşitsiz durumunu iyileştirebilecek politikalardır.

Çalışmanın en dikkat çekici bulgularından biri bölgedeki kuvvetli ataerkil ve İslami değerlere rağmen fabrikaların kurulduğu geçen otuz yıldan bu yana kadın ve erkeklerin bir arada çalışmasının normalleştirilmesi ve bu normalleşmenin kamusal alanlara doğru genişlemesi olmuştur. Kadın ve erkekler bir arada ve aynı işi yaparak çalıştıklarında kadınlar toplumsal ve hane içindeki konumlarını tekrar inşa edebilmekte, hak taleplerinde daha cesur olabilmektedir. Bu sebeple kırdaki tarım dışı istihdam politikaları yaratılırken kadınlar için iş yaratmak yerine kadınların da dâhil olabileceği yatırımlara yönelmek önemlidir. Bölgedeki yatırımlar ve sanayi kolları incelendiğinde tekstil sektörünün son yıllarda artış gösterdiği ve hem yerel yönetimler hem de merkezi yönetimlerin tekstil sektörünü kadınlar için ideal bir istihdam olanağı gibi gösteren söylemlerde bulunduğu görülmektedir. Hâlbuki tekstil sektörünü odağa alan feminist çalışmalarda sıklıkla sektörde cinsiyet hiyerarşisinin yoğun olduğundan, kadınları vasıfsız işçi erkekleri ustabaşı olarak tanımlayarak kadınların üstünde eril bir denetim mekanizması kurulduğundan bahsedilmektedir. Bu hiyerarşi kurulmasa ve tüm çalışanlar kadın olsa dahi tek cinsiyetli bir çalışma alanı kadınların toplumsal saygınlıklarını inşa etmede daha sınırlı bir etki yaratmaktadır. Kadın işi erkek işi ayrımını derinleştiren bu yapı kadınların işinin daha kolay, daha az yorucu, daha az emek gerektiren ve dolayısıyla daha az değerli olduğu kabullerini yeniden inşa etmektedir. Ayrıca kadınlar için sadece kadınlara yönelik istihdam alanları yaratmakla ilgili bir diğer sorun ise erkeklerin konfor alanlarının zorlanmasına gerek kalmamasıdır. Erkekler ve kadınların ayrı mekânlarda çalışması erkeklerin geleneksel olarak devam ettirdikleri alışkanlıklarını değiştirmelerini gerektirmemekte, kadınların varlığını iş yerinde normalleştiremeyen erkekler kamusal mekânlarda normalleştirmekte daha fazla sorun yaşamaktadır. Tüm bu sebepler bir arada düşünüldüğünde kırdaki yaratılacak tarım dışı istihdam politikalarının kadın istihdamı değil kadını dâhil eden istihdam yaratmayı ilke edinmesi gerekmektedir.

Bu ulusal politikaların yanı sıra yerel yönetimlerin de kadınları güçlendirecek stratejiler geliştirmeleri mümkündür. Görüşme yapılan firmaların her ikisi de çalıştırdıkları kadın sayısı itibarıyla kreş açmakla yükümlüdür. Ancak fabrikaların dışarıya verdiği koku, fabrika alanında sürekli araç giriş çıkışı olması gibi sebeplerle fabrikaların kendi arazileri içinde kreş açması sağlıklı değildir. Yerel yönetimlerin ilk etapta yapabilecekleri en önemli şey kreş için firmalara yer göstermek ve

kolaylık sağlamak olacaktır. Kadınların bakım yükünü azaltmak hem çalışan kadınlar hem de bakım işlerini üstlenen ailenin diğer kadınları için son derece önemlidir.

Firmaların belirleyeceği ilkeler de kadın güçlenmesinde önemlidir. Kadın işi erkek işi ayrımı yapmadan kadınları üretimin her alanında istihdam etmek, teknik bilgi gerektiren işlerde kadınları cesaretlendirmek, kadın erkek mekânlarını zaruri durumlar (tuvalet soyunma odası gibi) hariç ayırmamak, sıfır taciz politikasını etkin bir şekilde uygulamak gibi politikalar uzun vadede topluma yansıyan önemli cinsiyet politikalarıdır.

Son olarak bitirirken bu çalışma kırsal özellikler gösteren bir bölgede yaşayan kadınların ücretsiz tarım işçisinden sanayi işçisine dönüşme süreçlerini güçlenme, ataerkil pazarlık ve gündelik yaşam pratikleri üzerinden okuyan bir çalışmadır. Sınırlı da olsa bir güçlenmeye işaret eden, kadınların gündelik hayatlarındaki iyileşmede emeğin ücretlendirilmesinin ve insani çalışma şartlarının etkisini engelleri ve direniş mekanizmaları ile beraber ele almayı hedeflemiştir. Kadınların tarımsal üretimin hala çok güçlü olarak devam ettiği eski köy yerleşmelerinden uzaklaşıp ilçe merkezlerine gitmek istemesi kendileri adına olumlu bir gelişme olsa da, kırdaki tarımsal üretimin devamlılığı için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bölgede tarımsal üretimin nasıl devam ettirileceğine yönelik yapılacak ileriki çalışmalara toplumsal cinsiyet ve karşılıksız emek kavramları muhakkak dâhil edilmeli, kırsal kadınları dışarıda bırakmayan politikalar oluşturmaya özen gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, (2011). Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'dan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması, *Praksis* (10). 159-210.
- Acar-Savran, G. (2008). *Kadının Görünmeyen Emeği*, der. Acar-Savran, G. ve Tura Deminyontan. N., Yordan, İstanbul: Yordam kitap, 9-16.
- Akgöz, G. (2016). Mutsuz Evlilikten Tehlikeli Flörte: Feminizm, Neoliberalizm ve Toplumsal Hareketler, *Fe Dergi* 8, 2006 (2). 86-100.
- Akgöz, G., Balta, E. (2015). Kapitalizmin Krizine Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakmak: Analitik Bir Çerçeve Önerisi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar FE Dergisi* <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/?page=makaleler> (Erişim Tarihi 26.03.2019)
- Albuquerque, P. H., & Vemala, P. (2015). Femicide Rates in Mexican Cities along the US-Mexico Border: Do the Maquiladora Industries Play a Role?. *Available at SSRN 1112308*.
- Alon, T. M., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J., & Tertilt, M. (2020). *The impact of COVID-19 on gender equality* (No. w26947). National Bureau of Economic Research.
- Atkinson, T. G. (2000). Radical feminism. *Radical feminism: A documentary reader*, 82-89. (ilk yayınlanma tarihi 1969)
- Arendt, H. (2006) *İnsanlık Durumu*, Ankara: İletişim Yayınları
- Arıcı, F. (2016). *Pamukova'da Tarımsal Faaliyetler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Doktora tezi) Erişim adresi: yok.tez.gov.tr
- Arıkan, G. (1988). Kırsal Kesimde Kadın Olmak, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2). 1-6.
- Aydın, Z. (2010) Neo-liberal transformation of Turkish agriculture. *Journal of Agrarian Change*, 10 (2), 149-187.

- Balkız, Ö.I. ve Öztürk, E. (2013). Neo-Liberal Gelişme Anlayışı ve Kadın: Mikro Finans Uygulamaları Kadınları Güçlendiriyor mu?, *Mediterranean Journal of Humanities*, 3 (2). 1-21.
- Barrett, M. (1980). *Women's Oppression Today: Problems in Marxist Feminist Analysis*, London: Versa.
- Başaran, E. (2020, Nisan, 30). Duvar gazetesi röportajı, <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/04/30/deniz-kandiyoti-salgin-modern-kadinin-yasadigi-illuzyonu-yikti-gecti> (Erişim Tarihi: 30.05.2020)
- Benería, L., Berik, G., & Floro, M. S. (2015). *Gender, development, and globalization: Economics as if all people mattered*. Routledge.
- Berlan-Darque, M. (1988). The Division of Labour and Decision-Making in Farming Couples: Power and Negotiation, *Sociologia Ruralis*, 28(4). 271-292.
- Bhasin, K. (2003). Erkeklerin Dünyasında Yaşamak, *Ataerkil Sistem*, çev: Ayşe Coşkun, haz: Yüksel Selek vd., İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları
- Blackden, M., Wodon, Q. (2006). Gender, time use, and poverty: introduction. içinde *Gender, time use, and poverty in sub-Saharan Africa*. World Bank Working Paper No. 73. Washington, DC, World Bank.
- Bora, A. (2004). Feminizm: Sınırlar ve İhlal İmkânı, *Birikim* (184-185),
- Bora, A. (2005). *Kadınların sınıfı*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Bora, A. (2009). Feminizm ile Sosyalizmin Mutsuz Evliliği - Arkadaş Olsak Yeter, *Birikim* (244-245). 110-114.
- Boserup, E. (2013). *Woman's role in economic development*. Routledge.
- Brennan, T., & Pateman, C. (1979). "Mere Auxiliaries to the Commonwealth": Women and the Origins of Liberalism. *Political Studies*, 27(2). 183-200. doi:10.1111/j.1467-9248.1979.tb01198.x
- Bruegel, I. (1973). Cities, women and social class: a comment, *Antipode* (5). 62-63.
- Bruegel, I. (2005). Social Capital and Feminist Critique. in J. Franklin, *Women and Social Capital*. 4-17. London: London South Bank University.

- Burnett, P. (1973). Social change, the status of women and models of city form and development, *Antipode* (5). 57-62.
- Castells, M. (2015). *Kent Sınıf İktidar*, Phoenix Yayınevi
- Coffey, C., Espinoza Revollo, P., Harvey, R., Lawson, M., Parvez Butt, A., Piaget, K., & Thekkudan, J. (2020). *Time to Care: Unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis*. Oxfam.
- Collier, P. (1988). *Women in development: defining the issues* (Vol. 129). World Bank Publications.
- Connell, RW. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar; Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, Çev.: Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çakır, S. (2008). Kapitalizm ve patriyarkaya karşı: Sosyalist feminizm. *Toplum ve Demokrasi dergisi*, 2(4), 185-196.
- Çağlayan, S., & Kemik, A. (2018). Kırdan kente iç göç süreciyle kadınların iş yaşamına katılımları ve sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), 143-157.
- Çınar, E. M. (1994). Unskilled urban migrant women and disguised employment: Home-working women in Istanbul, Turkey. *World Development*, 22(3), 369-380.
- Dalla Costa, M. (1970). A General Strike, *All Work and No Pay: Women, Housework and the Wages Due*, Falling Wall Press.
- Dalla Costa, M., (1972). *Women and the Subversion of the Community*, Wall Press.
- Dedeoğlu, S. (2004) "Sindrella'nın Pazara Yolculuğu: Toplumsal Cinsiyet Roller, Aile ve Kadının İşgücüne Katılımı Üzerine bir Deneme," *Neoliberalizmin Tahribatı*, der. N. Balkan ve S. Savran, s. 254-74. İstanbul: Metis.
- Dedeoğlu, S. (2010) Visible hands – invisible women: garment production in Turkey. *Feminist Economics* 16 (4) pp. 1-32
- Delphy, C. (1970). The Main Enemy, *Feminist Issues*, Summer 1980, 23-40.
- Demir Kahraman, M., & Türkoğlu, H. (2017). Public; Up in the Air or in the Ordinal Scale. *Journal of Planning*, 27(2), 141-151.

- Devlet Planlama Teşkilatı, (1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963 — 1967, <http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13736/plan1.pdf>, (Erişim Tarihi 15.06.2019)
- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2010). Doğu Marmara Kalkınma Planı 2010-2013.
- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2014). Doğu Marmara Kalkınma Planı 2010-2013.
- Dominelli, L. (2006). *Women and Community Action*. Bristol: The Policy Press
- Domínguez, E., Icaza, R., Quintero, C., López, S., & Stenman, Å. (2010). Women workers in the maquiladoras and the debate on global labor standards. *Feminist Economics*, 16(4), 185-209.
- Domínguez Reyes, E., & Quintero Ramírez, C. (2019). The fight for improved labour standards: women labour organising on the Northern Mexican border and El Salvador. *Third World Thematics: A TWQ Journal*, 4(1), 27-43.
- Donohue III, J. J. (1989). Prohibiting sex discrimination in the workplace: An economic perspective. *U. Chi. L. Rev.*, 56, 1337.
- Donovan, J. (2013). *Women and the rise of the novel: 1405-1726*. New York: Palgrave Macmillan.
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori*. 8. Baskı. (A. Bora, F. Sayılan, M. A. Gevrek Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doss, C.R. (2013). Intrahousehold bargaining and resource allocation in developing countries. *The World Bank Research Observer*, 28(1), 52-78.
- Dunbar, R. (1974). *Female Liberation as the Basis for Social Revolution*. Southern Student Organizing Committee.
- Dunford, M. (1990). Theories of regulation, *Environment and Planning D: Society and Space* (8). 297-321.
- Durham, M. (1996). Gender, society and the British right: A comment. *Journal of Political Ideologies*, 1(3), 321-325.
- de la O, M. E., & Pacheco, M. E. (2019). Globalization and gender segregation in Latin American labour markets. *Third World Thematics: A TWQ Journal*, 4(1), 9-26.

- Dunbar, R. (1974). *Female Liberation as the Basis for Social Revolution*. Southern Student Organizing Committee.
- Dutta, M. (2019). 'Becoming' factory workers: understanding women's geographies of work through life stories in Tamil Nadu, India. *Gender, Place & Culture*, 26(6), 888-904.
- Dutta, M. (2021). Becoming 'active labour protestors': women workers organizing in India's garment export factories. *Globalizations*, 1-16.
- Dünya Bankası, (1997). Rural Women's Development and Empowerment Project, India,
<http://documents.worldbank.org/curated/en/652981468750030527/pdf/multi-page.pdf>, (Erişim tarihi 18.06.2019).
- Dünya Bankası, (2007), Dünya Bankası raporu: gelişim için tarım (World Bank report: agriculture for development) (Washington: The World Bank Press)
- Ecevit, Y. (2011a). Açılış konuşması, *Kadın Emeği Konferansı Kadın İstihdamı ve Sorun Alanları Bildiri Kitabı* içinde s. 9-12. Ankara
- Ecevit, Y. (2011b). Türkiye'de kadın emeği konulu çalışmaların feminist tarihçesi. Sancar, S.(der.)(içinde) *Türkiye'de Kadın Çalışmaları: Bilanço 1975-2010 Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, 21, 121-167.
- Eisenstein, Z. R. (1979). *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism*. Monthly Review Press.
- Ellis, F., Biggs, S. (2001). Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s, *Development Policy Review*, 19 (4). 437-448
- Elson, D. (1999). Labor markets as gendered institutions: equality, efficiency and empowerment issues. *World development*, 27(3), 611-627.
- Elson, D., & Pearson, R. (1981). "Nimble Fingers Make Cheap Workers": An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing. *Feminist Review*, 7(1), 87-107.
- Engels, F. (2003). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. Ankara: Eriş Yayınları.

- Eraydın, A., Türkün, A. (1999). Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği, TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara: Cem Web Ofset.
- Eraydın, A., & Erendil, A. (1999). The role of female labour in industrial restructuring: new production processes and labour market relations in the Istanbul clothing industry. *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*, 6(3), 259-272.
- Ertan, M. (2012). Gündelik hayatın tarihine dokunma çabası: Mikro tarihçilik ve Carlo Ginzburg. *Kültür ve İletişim*, 15(2), 9-35.
- Fahs, B. (2018). Firebrand Feminism: The Radical Lives of Ti-Grace Atkinson, Kathie Sarachild, Roxanne Dunbar-Ortiz, and Dana Densmore. University of Washington Press.
- Firestone, S. (2003). The dialectic of sex: The case for feminist revolution. Farrar, Straus and Giroux.
- Friedan, B. (2002). The Problem Has No Name, içinde B. Highmore (der) *The Everyday Life Reader*, London: Routhledge, 58-63.
- Garcia-Ramon, M. D., Canoves, G., & Valdovinos, N. (1995). Farm tourism, gender and the environment in Spain. *Annals of tourism research*, 22(2), 267-282.
- Gökdemir, O. (2006). *Postmodern Dünyada Tarih Yazmak*, Bilim ve İktidar 3. Karaburun Bilim Kongresi, 8-10 Eylül 2006 İzmir.
- Gökdemir, L., Ergün, S. (2012). Kırsal Kalkınmada Kadının Rolü, *İnönü University International Journal of Social Sciences (INIJOSS)*, 1(1), 68-80.
- Göle, N. (2000). *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri, Bir Atölye Çalışması*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündüz Hoşgör, A. (2011). Kalkınma ve Kırsal Kadının Değişen Toplumsal Konumu: Türkiye Deneyimi Üzerinden Karadeniz Bölgesindeki İki Vaka'nın Analizi. *Nermin Abadan Unat'a Armağan*, 219-248.
- Grassi, F., Landberg, J., Huyer, S. (2015). Running out of time, The reduction of women's work burden in agricultural production, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2015.

- Habermas, J. (2004). "Kamusal Alan". *Kamusal Alan* (iç.). Der. ve Çev. Meral Özbek. İstanbul: Hil Yayın. 95-102.
- Hanisch, C. (2013). *Kişisel Olan Politiktir*. İstanbul: Kült.
- Harding, S. G. (Ed.). (1987). *Feminism and methodology: Social science issues*. Indiana University Press.
- Harding, S. (2008). *Sciences from below: Feminisms, postcolonialities, and modernities*. Duke University Press.
- Hartmann, H. (1976). Capitalism, patriarchy, and job segregation by sex. *Signs: Journal of women in Culture and Society*, 1(3, Part 2), 137-169.
- Hartmann, H. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union, *Capital & Class* (3). 1-33.
- Harvey, D. (2003). *Postmodernliğin durumu: Kültürel değişimin kökenleri*. Çev. S. Savran İstanbul: Metis.
- Hobsbawm, E. (1996). Identity politics and the left. *new left review*, 38-47.
- Hooks, B. (1981). *Ain't I a woman: Black women and feminism*. Pluto Press.
- Iggers, G. (2000). *Bilimsel Nesnellikten Post Modernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. Çev., Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İlkkaracan, İ. (1998) Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. A. Berktaş Hacımırzaoğlu, s. 173-92. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Jin, W. Y. W. J. W. (2009). Impacts of Rural Tourism on Women——A Case study on Eight Rural Villages of Yanqing County, Beijing [J]. *Journal of China Agricultural University (Social Sciences Edition)*, 3.
- Kabeer, N. (1997). Women, wages and intra-household power relations in urban Bangladesh. *Development and change*, 28(2), 261-302.
- Kabeer, N. (1999). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women's empowerment. *Development and change*, 30(3), 435-464.
- Kabeer, N. (2002). *The power to choose: Bangladeshi women and labor market decisions in London and Dhaka*. Londra: Verso.

- Kabeer, N. (2005). Gender equality and women's empowerment: A critical analysis of the third millennium development goal 1. *Gender & Development*, 13(1), 13-24.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & society*, 2(3), 274-290.
- Kandiyoti, D. (1990). Women and household production: the impact of rural transformation in Turkey. *The rural Middle East: peasant lives and modes of production*. 183-194. London: Zed Books.
- Kandiyoti, D. (2005). Rethinking bargaining with patriarchy. Feminist vision of development, *Gender, analysis and policy*, 135-154.
- Kanter, R. M. (2008). *Men and women of the corporation: New edition*. Basic books.
- Kazgan, G. (1985). Türkiye Ekonomisinde Kadının İşgücüne Katılması, Meslek Dağılımı ve Sosyo-Ekonomik Durumu, (Der. Nermin Abadan-Unat). içinde *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 140-162.
- Kern, L. (2020). *Feminist şehir*, İstanbul: Sel Yayınları.
- Keyder, Ç., & Yenal, Z. (2011). Agrarian change under globalization: Markets and insecurity in Turkish agriculture. *Journal of Agrarian Change*, 11(1), 60-86.
- Kotikula, A., Hill, R., Raza, WA., (2019), *What Works for Working Women? Understanding Female Labor Force Participation in Urban Bangladesh*, Dünya Bankası, <https://blogs.worldbank.org/endpovertyinsouthasia/walking-street-dignity-womens-inclusion-urban-bangladesh>, erişim tarihi: 15.08.2021
- Kümbetoğlu, B., User, İ., & Akpınar, A. (2010). Unregistered women workers in the globalized economy: a qualitative study in Turkey. *Feminist Formations*, 96-123.
- Kümbetoğlu, B. (2011) "Feminist Yöntem ve Kadın Çalışmalarına İlişkin Bazı Sorular, Sorunlar," *Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan* 1. Cilt ed. Serpil Sancar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 475-504.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, (Çev. I. Gürbüz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2013a). *Gündelik hayatın eleştirisi I*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2013b). *Gündelik hayatın eleştirisi II*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Lefkowitz, J. (1994). Sex-related differences in job attitudes and dispositional variables: now you see them, *Academy of Management Journal*, 37(2), 323-349.
- Little, J. (2009). Gender and sexuality in rural communities, editör Cloke, T. Marsden ve P. Mooney (365-78) *Handbook of Rural Studies*, London: Sage
- MacKenzie, F. (1992). 'The worse it got, the more we laughed': a discourse of resistance among farmers of Eastern Ontario, *Environment and Planning: Society and Space*, (10). 691-713.
- Makal, A. (2011). Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emegine İlişkin Gelişmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(02), 117-155.
- Massey, D. (1994). *Space, Place, and Gender*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mies, M. (1986). *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, London: Zed Books.
- Mill, J. S. (2018). *The subjection of women*. Routledge.
- Millett, K. (2000). *Sexual politics*. Illinois: University of Illinois Press.
- Milojević, I. (2008). Timing feminism, feminising time. *Futures*, 40(4), 329-345.
- Millet, K. (1970). *Sexual Politics*, New York: Columbia University Press,
- Monk, J. ve Hanson, S. (1982) On not Excluding Half the Human in Geography *Professional Geographer* (34). 11-23.
- Morvardi, B. (1992) Gender relations in agriculture: women in Turkey. *Economic Development and Cultural Change* 40 (3), 567-586.
- Nash, K. (2000). Liberal feminism, editör L. Code, *Encyclopedia of Feminist Theories*, (243-45) New York: Routledge.
- OECD, (2006). OECD Rural Policy Reviews, The New Rural Paradigm Policies And Governance, <https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/thenewruralparadigmpoliciesandgovernance.htm>, (Erişim tarihi 18.06.2019)
- OECD, (2010). Investing in Women and Girls the Breakthrough Strategy for Achieving all the MDGS, Helsinki, <https://www.oecd.org/dac/gender-development/45704694.pdf>, (Erişim tarihi 18.06.2019)

- OECD, (2019). Measuring Women's Economic Empowerment: Time Use Data and Gender Inequality, OECD Development Policy Papers February 2019 – No. 16, <http://www.oecd.org/dev/development-gender/MEASURING-WOMENS-ECONOMIC-EMPOWERMENT-Gender-Policy-Paper-No-16.pdf>, (Erişim tarihi 18.06.2019).
- Oğuz, M. (2015), *Increasing The Urban Mobility of Migrant Women: Transferring Experience From Berlin to Istanbul - A Pilot Study in Kurfalı, Kartal* (Doktora tezi) Erişim adresi: yok.tez.gov.tr
- Özbay, F. (1991). Türkiye'de Kadın ve Çocuk Emeği. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 53, 41-54.
- Özbek, M. (2004). *Kamusal alan*. İstanbul: Hil Yayınları
- Öztürk, M. (2012). *Industrial Policy, Flexible Work and Female Labour in Turkey*.
- Pantaleo, K. (2010). Gendered violence: An analysis of the maquiladora murders. *International Criminal Justice Review*, 20(4), 349-365.
- Panther, N. (2007). *Violence against women and femicide in México: the case of Ciudad Juárez*. Oklahoma State University.
- Prieto, N. I. (2010). *Beautiful flowers of the maquiladora: Life histories of women workers in Tijuana*. University of Texas Press.
- Sarıoğlu, E. (2013). Gendering the organization of home-based work in Turkey: Classical versus familial patriarchy. *Gender, Work & Organization*, 20(5), 479-497.
- Savran, S. (2020). *Ankara'da Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Farklılaşan Gündelik Yaşam Pratikleri: Altındağ Örneği* (Doktora tezi) Erişim adresi: yok.tez.gov.tr
- Sennett, R. (2010). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Siebert, W. S., & Sloane, P. J. (1981). The measurement of sex and marital status discrimination at the workplace. *Economica*, 48(190), 125-141.
- Simmel, G. (2009). *Toplum Nasıl Mümkün Olur? Bireysellik ve Kültür* (Seçme Yazılar).

- Smith, D. E. (2005). *Institutional ethnography: A sociology for people*. Rowman Altamira.
- Stanton, E. C. (1848). Declaration of Sentiments and Resolution, Senece Falls, NewYork.
https://liberalarts.utexas.edu/coretexts/_files/resources/texts/1848DeclarationofSentiments.pdf (Erişim tarihi 18.06.2019).
- Suzuki Him, M., & Gündüz Hoşğör, A. (2019). Challenging Geographical Disadvantages and Social Exclusion: A Case Study of Gendered Rural Transformation in Mountain Villages in the Western Black Sea Region of Turkey. *Sociologia Ruralis*, 59(3), 540-559.
- Tekeli, İ. (2000). Tarih Yazımında Gündelik Hayat Tarihçiliğinin Kavramsal Çerçevesi Nasıl Genişletilebilir, içinde *Tarih yazımında yeni yaklaşımlar: küreselleşme ve yerelleşme: Üçüncü Uluslararası Tarih Kongresi, Tarih yazımı ve müzecilikte yeni yaklaşımlar: küreselleşme ve yerelleşme. Uluslararası Tarih Kongresi (Aralık 1999)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 42-60.
- Terluin, I. J. (2003). Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories, *Journal of Rural Studies*, 19(3). 327-344.
- Thom, D. (2000). Marxist feminism, editör L. Code, *Encyclopedia of Feminist Theories*, (257-58) New York: Routledge.
- Trentham, S., Larwood, L. (1998). Gender discrimination and the workplace: An examination of rational bias theory. *Sex roles*, 38(1), 1-28.
- Tseëlon, E. (1995). *The masque of femininity: The presentation of woman in everyday life* (Vol. 38). Sage.
- Tong, R. (2000). Radical feminism, editör L. Code, *Encyclopedia of Feminist Theories*, (332-34) New York: Routledge.
- Tuncer, S. (2015). Dışarı çıkmak: Özelden kamusala feminist bir saha hikâyesi. *Moment dergi*, 2(2), 30-58.
- Ueno, C. (1989). Women's Labor under Patriarchal Capitalism in the Eighties. *Review of Japanese Culture and Society*, 3(1), 1-6.

- UN Women, (2016) Progress of the World's Women 2015-2016.
- Vickery, C. (1977). The time-poor: a new look at poverty. *Journal of human Resources*, 12(1): 27-48.
- Walby, S. (1990). *Theorising Patriarchy*, Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Weber, M. (2012) *Ekonomi ve Toplum*, ilk baskı: 1921 İstanbul: Yarın Yayınları
- Willis, S. (1993) [Gündelik Hayat Kılavuzu, çev. Aksu Bora Ayrıntı Yayınları](#)
- White, J. B. (1999). *Para ile akraba: kentsel Türkiye'de kadın emeği*. İletişim.
- Wollstonecraft, M. (2007). *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, Çev: Deniz Hakyemez. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Woods, M. (2007). Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography*, 31(4), 485-507.
- Woods, M. (2014) Family farming in the global countryside. *Anthropological Notebooks* 20 (3) 31-48.
- World Bank (2007) Dünya Bankası raporu: gelişim için tarım (World Bank report: agriculture for development) (Washington: The World Bank Press)
- Young, I. (1981). Beyond the unhappy marriage: a critique of the dual systems theory. *Women and revolution: A discussion of the unhappy marriage of Marxism and feminism*, 43-69.
- Yıkmış, M. S. (2015). Kadınlarla mülakat yapmak. *Fe Dergi*, 7(1), 95-107.
- 1969 YILI Tekel G. Md. Bütçesi
- https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t09/c056/b039/cs_090560390777.pdf

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

Konferans Bildirileri

1. Çetin R. Woman Labor in Transition Process from Agriculture to Industry Sector *AESOP Congress 2019 in Venice*

Makaleler

1. ÇETİN, R., & TÜRKÜN, A. (2022). Ücretli istihdama katılmanın kadınların kamusal mekânda görünürlüğü üstüne etkisi: Sakarya Geyve örneği. *Megaron*, 17(1).